

รายงานการวิจัย

อิทธิพลของพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่มีต่อสังคมไทย
เพื่อการเรียนการสอนในรายวิชาพุทธวิถีไทย
INFLUENCE OF BUDDHA-JAYA-MANGALA GĀTHĀ ON THAI SOCIETY
IN BUDDHISM AND THAI WAYS OF LIFE COURSE

ศรัณย์ มะกรุดอินทร์

รายงานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนงานวิจัยจาก
สถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ประจำปีงบประมาณ 2564

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของบทพุทธชัยมงคลอักขรคาถา ศึกษา รูปแบบและลักษณะทางประติมานวิทยาที่เกี่ยวกับบทพุทธชัยมงคลอักขรคาถาที่พบในประเทศไทย และศึกษาอิทธิพลของบทพุทธชัยมงคลอักขรคาถาที่มีต่อสังคมไทย

บทพุทธชัยมงคลอักขรคาถาเป็นบทสวดมนต์สำคัญที่กล่าวถึงชัยชนะอันเป็นมงคลของ พระพุทธเจ้าในการปราบมนุษย์หรืออมนุษย์ด้วยธรรมวิธีต่าง ๆ 8 เหตุการณ์ บ้างเชื่อว่าเป็นบทที่แต่ง ขึ้นเฉพาะสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน บ้างเชื่อว่าเป็นบทที่แต่งขึ้นเพื่อสรรเสริญแด่พระพุทธเจ้า ทั้งยังมี แนวคิดว่าบทสวดมนต์นี้แต่งขึ้นในประเทศศรีลังกาหรือในประเทศไทย หากแต่เป็นบทสวดมนต์สำคัญ ที่ได้รับความนิยมนำมาปฏิบัติธรรมนิยมในการสวดมนต์บทนี้สืบมาจนถึงปัจจุบัน มีคติความเชื่อในพระ พุทธคุณของบทสวดมนต์ ตลอดจนมีความนิยมในการนำบทสวดมนต์บทนี้มาใช้ในการออกแบบสร้าง งานพุทธศิลป์กรรมสืบมาจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: 1. พุทธชัยมงคลอักขรคาถา 2. พุทธชัยมงคลคาถา 3. ฎีกาพาหุง 4. ประติมานวิทยา

ABSTRACT

The objectives of this research were to study history of the Buddha-Jaya-Maṅgala Gāthā, to study styles and iconography related to the Buddha-Jaya-Maṅgala Gāthā found in Thailand, and to study the influence of the Buddha-Jaya-Maṅgala Gāthā on Thai Society.

The Buddha-Jaya-Maṅgala Gāthā is an important chant recommended by a set of eight benedictory stanzas extolling the virtues of the Buddha. Some thoughts are believed to be verses written specifically for the king. Some ideas are believed that it was written in praise of the Lord Buddha. It is also thought that this chant was composed in Sri Lanka or Thailand. It is an important chant that has been popular in the past. There is a belief in the Buddha's virtue of the mantra. As well as being popular in bringing this chant to be used in designing and creating Buddhist art from the past to the present.

Keywords: 1. Buddha-Jaya-Maṅgala Gāthā 2. Buddha-Jaya-Mangala Gatha 3. Tikabahum
4. Iconography

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลุล่วงลงได้รับทุนอุดหนุนงานวิจัยจากสถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และได้รับความเมตตาจากพระศรีวินยาภรณ์, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ที่รับเป็นที่ปรึกษาโครงการวิจัย เพื่อสร้างองค์ความรู้มาใช้ในการพัฒนาการเรียนการสอนในระดับบัณฑิตศึกษา

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า งานวิจัยเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ในการสร้างความรู้ความเข้าใจการสร้างศึกษามหาบัณฑิตในบทพุทธชัยมงคลอัฐรูกถา หรือบทพาทอง ซึ่งเป็นบทสวดมนต์สำคัญที่ได้รับความนิยมสืบมาในสังคมไทยนับแต่โบราณมาจนถึงทุกวันนี้

ดร.ศรัณย์ มะกรูดอินทร์

หัวหน้าโครงการวิจัย

6 มิถุนายน 2566

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญรูปภาพ	ฉ
บทที่	
1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย	2
1.3 ขอบเขตของการวิจัย	2
1.4 ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	3
2 แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	4
2.1 ประวัติความเป็นมาของการเจริญพระพุทธมนต์	4
2.2 ประวัติความเป็นมาของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา	12
2.3 ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ฎีกาพาหุง	18
2.4 แนวคิด ทฤษฎี และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	20
2.5 กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย	25
3 วิธีดำเนินการวิจัย	25
3.1 รูปแบบของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา	26
3.2 รูปแบบการแต่งคัมภีร์ฎีกาพาหุง	26
3.3 เนื้อหาตามที่ปรากฏในคัมภีร์ฎีกาพาหุง	27
4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	65
4.1 อิทธิพลของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่ปรากฏในงานวรรณศิลป์	65
4.2 คติความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา	73
4.3 รูปแบบของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่ปรากฏในงานศิลปกรรมไทย	77
4.4 รูปแบบของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในงานศิลปกรรมที่พบในต่างประเทศ	143

	หน้า
4.5 การนำเสนอบทพุทธชัยมงคลอัฐรคาถาในสื่อสมัยใหม่	167
5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	177
5.1 สรุปผลการวิจัย	177
5.2 อภิปรายผลการวิจัย	179
5.3 ข้อเสนอแนะ	184
บรรณานุกรม	185
ประวัตินักวิจัย	190

สารบัญรูปภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 ธงชัยเฉลิมพลประจำกองทหารอาสาของสยามในสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง (ด้านหน้า)	70
ภาพที่ 2 ธงชัยเฉลิมพลประจำกองทหารอาสาของสยามในสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง (ด้านหลัง)	70
ภาพที่ 3 ยันต์พาหุง	75
ภาพที่ 4 ยันต์หัวใจพาหุง	76
ภาพที่ 5 พระที่นั่งพุทไธสวรรย์	78
ภาพที่ 6 แผนผังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์	79
ภาพที่ 7 พระพุทธเจ้าทรงขณะพญาวัวสวตีมาร ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์	80
ภาพที่ 8 พระพุทธเจ้าทรงขณะอาฬวกยักษ์ ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์	81
ภาพที่ 9 พระพุทธเจ้าทรงขณะช้างนาฬาคีรี พระพุทธเจ้าทรงขณะโจรองคูลีมาล และ พระพุทธเจ้าทรงขณะนางจัญจมาณวิกา ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์	83
ภาพที่ 10 พระพุทธเจ้าทรงขณะสัจจกนิครนถ์ ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์	84
ภาพที่ 11 พระพุทธเจ้าทรงขณะพญานันโทปนันทนาคราช ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์	85
ภาพที่ 12 พระพุทธเจ้าทรงขณะท้าวพกาพรหม ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์	86
ภาพที่ 13 พระพุทธชินราช พระพุทธรูปประธานภายในพระวิหารทิศใต้ วัดพระเชตุพน-วิมลมังคลาราม	87
ภาพที่ 14 พระพุทธตรีโลกเชษฐ์ พระพุทธรูปประธานภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพ-วราราม	90
ภาพที่ 15 พระพุทธเจ้าทรงขณะพญาวัวสวตีมาร ภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม	91
ภาพที่ 16 พระพุทธเจ้าทรงขณะอาฬวกยักษ์ พระพุทธเจ้าทรงขณะนางจัญจมาณวิกา พระพุทธเจ้าทรงขณะสัจจกนิครนถ์ และพระพุทเจ้าทรงขณะพญานันโทปนันทนาคราช ภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม	92
ภาพที่ 17 พระพุทธเจ้าทรงขณะช้างนาฬาคีรี ภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม	94
ภาพที่ 18 อุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร	95
ภาพที่ 19 ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร	96
ภาพที่ 20 แผนผังตำแหน่งภาพจิตรกรรมบทพุทธชัยมงคลอัฐศาคา ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว	97
ภาพที่ 21 พระพุทธเจ้าทรงขณะพญาวัวสวตีมาร ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร	98

หน้า

ภาพที่ 22	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร	100
ภาพที่ 23	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะข้างนาผาคีรี ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร	100
ภาพที่ 24	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะโจรงคูลิมาล ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร	101
ภาพที่ 25	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร	101
ภาพที่ 26	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะสัจจกนิครนถ์ ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร	102
ภาพที่ 27	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะพญานันโทปนันทนาคราช ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร	102
ภาพที่ 28	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะท้าวพกาพรหม ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร	103
ภาพที่ 29	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะพญาวัสวดีมาร ภายในศาลาการเปรียญวัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี	105
ภาพที่ 30	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ ภายในศาลาการเปรียญวัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี	107
ภาพที่ 31	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะข้างนาผาคีรี ภายในศาลาการเปรียญวัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี	108
ภาพที่ 32	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะโจรงคูลิมาล ภายในศาลาการเปรียญวัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี	109
ภาพที่ 33	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา ภายในศาลาการเปรียญวัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี	110
ภาพที่ 34	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะสัจจกนิครนถ์ ภายในศาลาการเปรียญวัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี	111
ภาพที่ 35	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะพญานันโทปนันทนาคราช ภายในศาลาการเปรียญวัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี	112
ภาพที่ 36	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะท้าวพกาพรหม ภายในศาลาการเปรียญวัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี	113
ภาพที่ 37	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะพญาวัสวดีมาร ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี	115
ภาพที่ 38	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี	115
ภาพที่ 39	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะข้างนาผาคีรี ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี	117
ภาพที่ 40	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะโจรงคูลิมาล ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี	117
ภาพที่ 41	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี	118
ภาพที่ 42	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะสัจจกนิครนถ์ ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี	118

ภาพที่ 43	พระพุทธเจ้าทรงขณะพญานันโทปนันทนาคราช ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี	119
ภาพที่ 44	พระพุทธเจ้าทรงขณะท้าวพกาพรหม ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี	119
ภาพที่ 45	ภาพจิตรกรรมบทพุทธชัยมังคลอัฐศคาถาบนคอสองหอสวดมนต์หรือหอฉัน วัดลาดหอย อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี	121
ภาพที่ 46	ภาพสลักบทพุทธชัยมังคลอัฐศคาถาบนบานหน้าต่างอุโบสถวัดเฉลิมชัย จังหวัดมุกดาหาร	122
ภาพที่ 47	ภาพจิตรกรรมบทพุทธชัยมังคลอัฐศคาถาภายในศาลาการเปรียญ (ศาลา โฆษิตสธรรม) วัดมณฑป จังหวัดขอนแก่น	124
ภาพที่ 48	ภาพจิตรกรรมบทพุทธชัยมังคลอัฐศคาถาภายในศาลาการเปรียญ (ศาลา กิตติสาร-กมล) วัดสว่างสุทธาราม บ้านหนองกุ้ง ตำบลศิลา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น	126
ภาพที่ 49	ภาพจิตรกรรมบทพุทธชัยมังคลอัฐศคาถาภายในอุโบสถวัดศรีบุญเรือง จังหวัดหนองคาย	127
ภาพที่ 50	พระพุทธเจ้าทรงขณะพญาวีสวดีมาร ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร	129
ภาพที่ 51	พระพุทธเจ้าทรงขณะอาฬวกยักษ์ ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร	129
ภาพที่ 52	พระพุทธเจ้าทรงขณะช้างนาฬาคีรี ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร	131
ภาพที่ 53	พระพุทธเจ้าทรงขณะโจรองคุลีมาล ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร	131
ภาพที่ 54	พระพุทธเจ้าทรงขณะนางจิญจมาณวิกา ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร	132
ภาพที่ 55	พระพุทธเจ้าทรงขณะสัจจกนิครนถ์ ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร	132
ภาพที่ 56	พระพุทธเจ้าทรงขณะพญานันโทปนันทนาคราช ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร	134
ภาพที่ 57	พระพุทธเจ้าทรงขณะท้าวพกาพรหม ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร	134
ภาพที่ 58	ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน	135
ภาพที่ 59	พระพุทธเจ้าทรงขณะพญาวีสวดีมาร ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน	136
ภาพที่ 60	พระพุทธเจ้าทรงขณะอาฬวกยักษ์ ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน	137
ภาพที่ 61	พระพุทธเจ้าทรงขณะช้างนาฬาคีรี ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน	138
ภาพที่ 62	พระพุทธเจ้าทรงขณะโจรองคุลีมาล ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุ	

	หริภุญชัย จังหวัดลำพูน	139
ภาพที่ 63	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุ หริภุญชัย จังหวัดลำพูน	140
ภาพที่ 64	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะสัจจกนิครนถ์ ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุ หริภุญชัย จังหวัดลำพูน	140
ภาพที่ 65	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะพญานันโทปนนทนาคราช ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน	141
ภาพที่ 66	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะท้าวพกาพรหม ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุ หริภุญชัย จังหวัดลำพูน	142
ภาพที่ 67	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะพญามารธาธิราช และเสวยวิมุตติสุข ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 177 จังหวัดโมนยว ประเทศพม่า	145
ภาพที่ 68	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 177 จังหวัดโมนยว ประเทศพม่า	146
ภาพที่ 69	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะชังนาฬาคีรี และทรงชนะโจรองคูลิมล ภายในถ้ำ โพวินตอง หมายเลข 177 จังหวัดโมนยว ประเทศพม่า	146
ภาพที่ 70	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 177 จังหวัดโมนยว ประเทศพม่า	147
ภาพที่ 71	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะสัจจกนิครนถ์ และทรงชนะพญานันโทปนนทนาคราช ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 177 จังหวัดโมนยว ประเทศพม่า	148
ภาพที่ 72	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะท้าวพกาพรหม ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 177 จังหวัดโมนยว ประเทศพม่า	148
ภาพที่ 73	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะพญามารธาธิราช ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 268 จังหวัดโมนยว ประเทศพม่า	149
ภาพที่ 74	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 268 จังหวัดโมนยว ประเทศพม่า	150
ภาพที่ 75	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะชังนาฬาคีรี ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 268 จังหวัดโมนยว ประเทศพม่า	151
ภาพที่ 76	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะโจรองคูลิมล ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 268 จังหวัดโมนยว ประเทศพม่า	151
ภาพที่ 77	พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 268	

	จังหวัดโมนยัว ประเทศพม่า	152
ภาพที่ 78	พระพุทธเจ้าทรงขณะสัจจกนิครนถ์ ภายในถ้ำโพวินต่อง หมายเลข 268 จังหวัดโมนยัว ประเทศพม่า	153
ภาพที่ 79	พระพุทธเจ้าทรงขณะพญานันโทปนนทนาคราช ภายในถ้ำโพวินต่อง หมายเลข 268 จังหวัดโมนยัว ประเทศพม่า	153
ภาพที่ 80	พระพุทธเจ้าทรงขณะพญาวัสวตีมาร ภายในอาคารโถงทางเข้าพระมหาเจดีย์ ชเวดากองด้านทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า	155
ภาพที่ 81	พระพุทธเจ้าทรงขณะอาฬวกยักษ์ ภายในอาคารโถงทางเข้าพระมหาเจดีย์ ชเวดากองด้านทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า	155
ภาพที่ 82	พระพุทธเจ้าทรงขณะชังนาฬาคีรี ภายในอาคารโถงทางเข้าพระมหาเจดีย์ ชเวดากองด้านทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า	156
ภาพที่ 83	พระพุทธเจ้าทรงขณะโจรองคูลีมาล ภายในอาคารโถงทางเข้าพระมหาเจดีย์ ชเวดากองด้านทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า	157
ภาพที่ 84	พระพุทธเจ้าทรงขณะนางจัญจมาณวิกา ภายในอาคารโถงทางเข้าพระมหา เจดีย์ชเวดากองด้านทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า	158
ภาพที่ 85	พระพุทธเจ้าทรงขณะสัจจกนิครนถ์ ภายในอาคารโถงทางเข้าพระมหา เจดีย์ชเวดากองด้านทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า	158
ภาพที่ 86	พระพุทธเจ้าทรงขณะพญานันโทปนนทนาคราช ภายในอาคารโถงทางเข้า พระมหาเจดีย์ชเวดากองด้านทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า	159
ภาพที่ 87	พระพุทธเจ้าทรงขณะท้าวพกาพรหม ภายในอาคารโถงทางเข้าพระมหาเจดีย์ ชเวดากองด้านทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า	160
ภาพที่ 88	พระพุทธเจ้าทรงขณะพญาวัสวตีมาร ภายในวิหารปฎิมาฆระ วัดวิชิตปุรราช มหาวิหาร ประเทศศรีลังกา	161
ภาพที่ 89	พระพุทธเจ้าทรงขณะอาฬวกยักษ์ ภายในวิหารปฎิมาฆระ วัดวิชิตปุรราช มหาวิหาร ประเทศศรีลังกา	162
ภาพที่ 90	พระพุทธเจ้าทรงขณะชังนาฬาคีรี ภายในวิหารปฎิมาฆระ วัดวิชิตปุรราช มหาวิหาร ประเทศศรีลังกา	162
ภาพที่ 91	พระพุทธเจ้าทรงขณะโจรองคูลีมาล ภายในวิหารปฎิมาฆระ วัดวิชิตปุรราช	

	มหาวิทยาลัย ประเทศศรีลังกา	163
ภาพที่ 92	พระพุทธเจ้าทรงขณะนางจิญจมาณวิกา ภายในวิหารปฎิมาขระ วัดวิชิตপুরาชมหาวิหาร ประเทศศรีลังกา	164
ภาพที่ 93	พระพุทธเจ้าทรงขณะสังจกนิครนถ์ ภายในวิหารปฎิมาขระ วัดวิชิตपुरาชมหาวิหาร ประเทศศรีลังกา	165
ภาพที่ 94	พระพุทธเจ้าทรงขณะพญานันโทปนนทนาคราช ภายในวิหารปฎิมาขระ วัด วิชิตपुरาชมหาวิหาร ประเทศศรีลังกา	165
ภาพที่ 95	ประติมากรรมพระพุทธเจ้าทรงขณะท้าวพกาพรหม ภายในวิหารปฎิมาขระ วัดวิชิตपुरาชมหาวิหาร ประเทศศรีลังกา	166
ภาพที่ 96	โครงการโพธิเจียเตอร์ ตอนที่ 1 ความไม่รู้ของวสวัตตี	168
ภาพที่ 97	โครงการโพธิเจียเตอร์ ตอนที่ 3 ความโกรธเกรี้ยวของพญาช่างนาฬาคีรี	169
ภาพที่ 98	โครงการโพธิเจียเตอร์ ตอนที่ 4 ความหลงผิดขององคุลิมาล	169
ภาพที่ 99	โครงการโพธิเจียเตอร์ ตอนที่ 5 คำครหาของจิญจมาณวิกา	170
ภาพที่ 100	โครงการโพธิเจียเตอร์ ตอนที่ 6 ความบิดเบือนของสังจกนิครนถ์	170
ภาพที่ 101	โครงการโพธิเจียเตอร์ ตอนที่ 7 ความอวดเก่งของนันทโปกปนนทนาคราช	171
ภาพที่ 102	โครงการโพธิเจียเตอร์ ตอนที่ 8 ความยึดมั่นถือมั่นของท้าวพกาพรหม	172
ภาพที่ 103	สตีกเกอร์ในรูปแบบยันต์ “ความไม่รู้ - บารมี” ในโครงการโพธิเจียเตอร์	173
ภาพที่ 104	สตีกเกอร์ในรูปแบบยันต์ “บ้าคลั่ง - อดทน” ในโครงการโพธิเจียเตอร์	173
ภาพที่ 105	สตีกเกอร์ในรูปแบบยันต์ “โกรธา - เมตตา” ในโครงการโพธิเจียเตอร์	174
ภาพที่ 106	สตีกเกอร์ในรูปแบบยันต์ “หลงผิด - เตือนสติ” ในโครงการโพธิเจียเตอร์	174
ภาพที่ 107	สตีกเกอร์ในรูปแบบยันต์ “ใส่ร้าย - สงบนิ่ง” ในโครงการโพธิเจียเตอร์	175
ภาพที่ 108	สตีกเกอร์ในรูปแบบยันต์ “บิดเบือน - ปัญญา” ในโครงการโพธิเจียเตอร์	175
ภาพที่ 109	สตีกเกอร์ในรูปแบบยันต์ “เผชิญภัย - ฐึบเทาเทา” ในโครงการโพธิเจียเตอร์	176
ภาพที่ 110	สตีกเกอร์ในรูปแบบยันต์ “ยึดมั่นในตน - เห็นธรรม” ในโครงการโพธิเจียเตอร์	176

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเป็นมาของพุทธศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น พระพุทธเจ้าองค์ทรงได้แสดงพระธรรมเทศนา ทรงบัญญัติพระวินัยด้วยพระโอษฐ์ พระสาวกหรือผู้ฟังก็ฟังด้วยหูแล้วก็ทรงจำเอาไว้ ยังไม่ได้บันทึกไว้ด้วยตัวอักษร มีเพียงการทรงจำแล้วบอกกล่าวต่อกันมา โดยมีการจัดหมวดหมู่ตามที่ได้ทรงจำพุทธวัจนะหรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ด้วยกัน คือ ผู้ที่ทรงจำคำสั่งสอนหมวดใดหมวดหนึ่งที่ตรงกันก็ให้อยู่ใกล้กัน เพื่อจะให้ซักซ้อมและทำความเข้าใจกันได้โดยสะดวก ข้อนี้จึงเป็นเครื่องแสดงว่า พระภิกษุเมื่อครั้งพุทธกาลที่ทรงจำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ส่วนใหญ่คงทรงจำกันได้หมวดใดหมวดหนึ่งต่างกันไป

ภายหลังเมื่อมีการสังคายนาครั้งที่ 1 ในที่ประชุมพระเถระนั้นเลือกให้พระอานนท์แสดงพระธรรม และพระอุบาลีแสดงพระวินัย พระเถระที่เข้าประชุมล้วนช่วยกันทักท้วงแก้ไขให้เป็นที่รับรองต่อกัน เพราะคำว่าสังคายนานั้นตามศัพท์ สัจฺจิติ หรือสังคายนาแปลว่าคำร้องที่พร้อม ๆ กัน ก็คือสวดขึ้นพร้อม ๆ กัน เป็นอันว่าเมื่อตรวจสอบพระธรรมและพระวินัยแก้ไขให้บริสุทธิ์บริบูรณ์เป็นพระสูตร ๆ ไปนั้น จึงได้รับรองและสวดขึ้นพร้อม ๆ กัน เป็นการสาธยาย

การสังคายนาหรือสังคิตีคือสวดพร้อม ๆ กันและทรงจำกันมา ก็เป็นมาจนถึงคราวที่พระธรรมและพระวินัยได้รับการบันทึกเป็นตัวอักษร ดังปรากฏหลักฐานของพุทธศาสนาเถรวาทนี้ เริ่มมีการจารลงใบลานขึ้นเป็นครั้งแรกที่ลังกาทวีป และมีการคัดลอกสืบทอดแพร่หลายกันในประเทศต่าง ๆ

แม้ว่าจะมีการจารกลงเป็นตัวอักษรแล้ว การประชุมกันสวดมนต์คือสาธยายพระสูตรต่าง ๆ นั้นก็ยังมีอยู่ ตลอดจนพุทธศาสนิกชนที่ยังต้องการมงคลต่าง ๆ เพราะว่ายังคงเป็นสามัญชนแล้ว จึงมีการเลือกสรรบทสวดมนต์ต่าง ๆ ที่เป็นมงคลจากในพระไตรปิฎก ตำราสวดมนต์จึงปรากฏเป็นหลักฐานขึ้นในประเทศลังกา โดยเฉพาะในประเทศไทยได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากประเทศลังกา (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, 2556, หน้า 10-13) จึงได้รับธรรมเนียมการสวดมนต์นี้มาใช้จนถึงในปัจจุบัน

บทพุทธชัยมงคลอันฤคคาถา บทพุทธชัยมงคลคาถา หรือที่เรียกบทนี้โดยลำลองตามคำขึ้นต้นว่า “บทพาหุ” นั้น เป็นบทสรรเสริญพระพุทธรูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งมีทัศนะทางวิชาการว่า บทสวดมนต์นี้แต่งขึ้นในลังกาทวีป หรือแต่งขึ้นในดินแดนประเทศไทย สมัยล้านนา หรือสมัยกรุงศรีอยุธยา

นอกจากนี้ บทพุทธชัยมังคลอัฐคาถายังปรากฏมีคำเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ถวายเป็นพระ” ซึ่งคำว่าพระในที่นี้ บางท่านสันนิษฐานว่าหมายถึง พระมหากษัตริย์หรือพระเจ้าแผ่นดินเป็นสำคัญ แต่นักวิชาการบางท่านก็เสนอว่าเป็นบทสรรเสริญพระพุทธเจ้าที่แสดงออกด้วยรูปของสภาวะชีวิต ได้แก่ มาร ยักษ์ ช้าง โจร สตรี นักบวช นาค และพหุ ม ซึ่งเป็นเสมือนตัวแทนของกิเลสมนุษย์ เพื่อปราบปรามแก้ไขกิเลสในตัวเอง ภายหลังจึงเกิดความนิยมแพร่หลายไปในส่วนของชาวบ้านทั่วไปว่าการสวดมนต์บทนี้จักช่วยขจัดอุปัทวันตราย ตลอดจนจนเกิดกรรมนิยมที่มีการสวดมนต์บทนี้ต่อจากบทสวดมหาพรตปริตร (สิบสองตำนาน) หรือจุลพรตปริตร (เจ็ดตำนาน) ตลอดจนจนกรรมนิยมการตักบาตรหรือถวายภัตตาหารเมื่อพระสงฆ์สวดถึงบทถวายเป็นพระนี้

จากที่มาและความสำคัญทางปัญหาดังกล่าว จึงมีความน่าสนใจถึงประวัติความเป็นมา คติความเชื่อเกี่ยวกับบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา ตลอดจนการนำเสนอภาพในทางศิลปกรรมและวรรณกรรมที่ล้วนสะท้อนแนวคิดและแสดงองค์ความรู้ทางพุทธศาสนาที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในรายวิชาพุทธวิธีไทย ซึ่งจักเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจวิถีทางพุทธศาสนาในคติแบบไทย ๆ ที่ปรากฏสืบมาจนทุกวันนี้

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

1.2.1 ศึกษาประวัติความเป็นมาของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา

1.2.2 ศึกษารูปแบบและลักษณะทางประติมานวิทยาที่เกี่ยวกับบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่พบในประเทศไทย

1.2.3 ศึกษาอิทธิพลของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่มีต่อสังคมไทย

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “อิทธิพลของพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่มีต่อสังคมไทย เพื่อการเรียนการสอนในรายวิชาพุทธวิธีไทย” เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality Research) ที่มุ่งศึกษาคติความเชื่อที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ร่วมกับหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และงานศิลปกรรมที่ปรากฏในสังคมไทย

ขอบเขตด้านเนื้อหา เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาทั้งในส่วนของคาถาทั้ง 8 บท ตลอดจนคัมภีร์ฎีกาพาทุง ซึ่งเป็นคัมภีร์หลักสำคัญที่มุ่งอธิบายขยายความเหตุการณ์พุทธประวัติทั้ง 8 ตอนนั้น โดยทำการศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาเป็นสำคัญ

ขอบเขตด้านพื้นที่ จากบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่มีเนื้อหาสัมพันธ์กับเหตุการณ์พุทธประวัติทั้ง 8 เหตุการณ์ จึงมุ่งศึกษาเฉพาะหลักฐานทางศิลปกรรมที่สร้างตามคตินี้ คือ ศาสนสถาน

สร้างงานศิลปกรรมที่ตามคติพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในประเทศไทยเป็นหลัก อาทิ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ กรุงเทพมหานคร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร วัดเขาสามแก้ว จังหวัดชุมพร วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน เป็นต้น

ขอบเขตด้านระยะเวลา โครงการวิจัยนี้ผู้วิจัยได้กำหนดระยะเวลาของการศึกษาไว้ 1 ปี

1.4 ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1.4.1 ทำให้ทราบถึงความเป็นมาของบทสวดมนต์พุทธชัยมังคลอัฐคาถา

1.4.2 ทำให้ทราบถึงรูปแบบและลักษณะทางประติมานวิทยาที่เกี่ยวกับบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่พบในประเทศไทย

1.4.3 ทำให้ทราบถึงอิทธิพลของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่มีต่อสังคมไทย

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 ประวัติความเป็นมาของการเจริญพระพุทธมนต์

การสวดมนต์ คือ การกล่าวถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์อันมีฤทธิ์อำนาจเหนือชีวิตจิตใจ ได้แก่ การสรรเสริญพระพุทธรูปคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ และมนต์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งเรียกกันว่าพระพุทธมนต์

พระพุทธมนต์จึงเป็นถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์ที่พุทธศาสนิกชน นับถือว่ามีผลต่อชีวิตและจิตใจ เป็นเครื่องป้องกันภัยอันตราย และประสิทธิประสาทความเจริญให้แก่ชีวิต โดยใช้ภาษาบาลีเป็นพื้น (แปลกสนธิรักษ์, 2499, หน้า 5)

มีผู้กล่าวว่า พระพุทธศาสนารับเอาแนวความคิดเรื่องพระปริตรนี้มาจาก “รักษมนตร์” ในคัมภีร์อถรรพเวทในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แล้วดัดแปลงแก้ไขให้เข้ากับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และเรียกชื่อใหม่ว่า “ปริตดา” (ธนิต อยุธยา, 2514, หน้า 2) ดังปรากฏมีคาถาสวดเป็นพระปริตรในพระไตรปิฎกที่สำคัญคือ ขันธปริตร รัตนปริตร กรณียเมตตปริตร เป็นต้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ว่า พระปริตร ได้อธิบายความไว้เบื้องต้นว่า ประเพณีที่พระสงฆ์สวดพระปริตรเกิดขึ้นในลังกาทวีป ทรงสันนิษฐานว่า เดิมจะเกิดขึ้นจากชาวลังกาซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาปรารณาสิริมงคล และมีเวลาหวาดหวั่นต่อภัยอันตรายตามธรรมดาสามัญมนุษย์ คงจะขอให้พระเถรานุเถระชาวลังกาช่วยหาทางในพระพุทธศาสนาสงเคราะห์ เพื่อให้เกิดสิริมงคลหรือป้องกันภัยอันตรายให้แก่ตนบ้าง พระสงฆ์มีความกรุณาจึงคิดวิธีสวดพระปริตรขึ้นให้สมประสงค์ของประชาชน ก็แต่วิธีร้ายเวทมนตร์ของพราหมณ์นั้น วิงวอนขอพรต่อพระเป็นเจ้า คติพระพุทธศาสนาห้ามเช่นนั้น พระสงฆ์จึงค้นในพระไตรปิฎกเลือกเอาพระสูตร ปาฐะ พระคาถาสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย อันมีตำนานอ้างว่าเกิดขึ้นเนื่องด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ มาสวดเป็นมนต์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2511, หน้า 7-10)

ต่อมาคงจะมีพระเจ้าแผ่นดินลังกาพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง รับสั่งให้พระสังฆเถระคิดปรุงพระปริตรขึ้นสำหรับสวดในการพระราชพิธีและงานหลวง ให้มีทั้งฝ่ายเจริญสิริมงคล และฝ่ายที่จะคุ้มครองป้องกันอุปัทวันตราย รวมอยู่ด้วยกัน พระสงฆ์จึงเลือกพระปริตรต่าง ๆ และเอาคาถาที่นับถือกันเพิ่มเข้าบ้าง ปรุงเป็นราชปริตรขึ้น เมื่อมีราชปริตรเป็นแบบสำหรับสวดในงานหลวง ก็เป็นธรรมดาที่คนทั้งหลายจะเกิดความนิยม อยากให้มีการสวดพระปริตรนั้น ๆ ที่อื่น ๆ ต่อไป จนเป็นประเพณีในพื้นที่เมือง (เสฐียรโกเศศ, 2505, หน้า 57)

คำว่า “ปริตร” นั้น ธนิต อยู่โพธิ์ ระบุว่าเพี้ยนมาจากคำว่า “ปริตโตปฏิกะ” ไปตามสำเนียงพื้นเมืองของลัγκα ด้วยคำว่า “ปริตต” นั้นมาจากคำว่า “ปริ” อุปสรรคกับคำว่า “ตา” หรือ “ตรา” ซึ่งมีธาตุแปลว่า คุ้มครอง ป้องกัน รักษา ผสมกันเป็นรูปศัพท์บาลีว่า “ปริตต” หรือ “ปริตตา” แปลว่า “การคุ้มครองรักษา การคุ้มครองป้องกัน” ทั้งยังมีที่มาจากคำว่า “ตาณ” ในภาษาบาลี ที่หมายถึง “ความต้านทาน ความป้องกัน” แล้วโบราณแผลงเป็นคำว่า “ตำนาณ” หรือ “ดำนาน” หมายถึง “เครื่องป้องกัน เครื่องต้านทาน ที่พั้งที่อาศัย” (ธนิต อยู่โพธิ์, 2514, หน้า 13-14) สอดคล้องกับในพจนานุกรมเพชร-ไทย ฉบับพจนานุกรมพระยาอนุমানราชชน เล่ม 1 ก – ต (2517, หน้า 153-154) ระบุว่า “ภูนาล, ต้นนาล” (ต้อมนาล, ต้อมนาล) “ความหมายที่ 1 แปลว่า พรรณนา หรือเล่าเรื่องที่ล่วงมานานแล้ว ความหมายที่ 2 แปลว่า ดำนาน เรื่องในสมัยโบราณที่เล่าต่อ ๆ กันมา มักใช้กับ เรื่อง เป็นเรื่องต้นนาล (ใช้ ต้อมาน ตามไทยก็มี)” อันเป็นที่มาของชุดบทสวดมนต์ในรูปแบบไทยว่า เจ็ดตำนาน และสิบสองตำนาน

ดังนั้น คำว่า “ปริตร” จึงแปลว่า เครื่องคุ้มครอง คือ ป้องกันอันตรายภายนอก มีโจร ยักษ์ สัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น และป้องกันอันตรายภายใน มีโรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น อานิสงส์ที่ได้รับจากการสวดพระปริตรนี้บังเกิดจากอานุภาพของพระรัตนตรัย และเป็นผลของการเจริญเมตตาภาวนา เพราะพระปริตรกล่าวถึงคุณของพระรัตนตรัยและเจริญเมตตาเป็นหลัก ดังนั้น ผู้หมั่นสวดพระปริตรจึงได้รับผลานิสงส์ต่าง ๆ เช่น ประสบความสวัสดิ์ ความเจริญรุ่งเรือง ได้รับชัยชนะ แคล้วคลาดจากอุปสรรคอันตราย มีสุขภาพอนามัยดี และมีอายุยืน (พระคัมภีร์สาราถวิวงศ์ ธรรมาจารย์, 2549, หน้า 12)

การคัดเลือกบทพระปริตรมาใช้ในการสวดมนต์นั้น ได้มีการรวบรวมเข้าไปเป็นหมวดหมู่ ดังปรากฏมีความแตกต่างกันไปในแต่ละคัมภีร์ นับแต่ในคัมภีร์มิลินทปัญหุ รวพุทธศตวรรษที่ 5 นั้น ธนิต อยู่โพธิ์ระบุว่าว่ามี 6 ปริตร คือ รัตนปริตร ชันชปริตร โมรปริตร ธชัคคปริตร อาภูวนาภูยปริตร อังคูลิมาลปริตร (ธนิต อยู่โพธิ์, 2514, หน้า 3-4) ส่วนพระคัมภีร์สาราถวิวงศ์ระบุว่าคัมภีร์มิลินทปัญหานี้มีทั้งหมด 7 ปริตร โดยเพิ่ม เมตตปริตร เข้ามาด้วย ต่อมารวพุทธศตวรรษที่ 10 พระพุทธโฆสะที่รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย กำหนดไว้ว่ามี 5 ปริตร คือ รัตนปริตร ชันชปริตร ธชัคคปริตร อาภูวนาภูยปริตร และโมรปริตร ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาที่ขนิทาย คัมภีร์ปัญจสุทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย คัมภีร์มนโรธปุณณิ อรรถกถาอังคุตตรนิกาย คัมภีร์สัมมโหวิโนทนี อรรถกถาวิภังค์ และคัมภีร์สัทธัมมปัชโชติกา อรรถกถาหานิทเทศ กำหนดไว้ว่ามี 8 ปริตร คือ อาภูวนาภูยปริตร อีสสิคิลิปริตร ธชัคคปริตร โพชฌังคปริตร ชันชปริตร โมรปริตร เมตตปริตร และรัตนปริตร (พระคัมภีร์สาราถวิวงศ์ ธรรมาจารย์, 2549, หน้า 17-18)

การคัดเลือกพระพุทธรูปพระสุตตันตปิฎกมารวมเข้าเป็นพระปริตรสำหรับสวดมนต์ภาวนานั้น แต่งขึ้นในลัγκα สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นภายหลังการแต่งคัมภีร์สารัตถสมุจจัย และเกิดขึ้นตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ จึงเรียกนามตามภาษาบาลีว่า “ราชปริตต” ปฐกแต่ง

พระปริตรขึ้นสำหรับงานพระราชพิธีต่าง ๆ ให้มีทั้งฝ่ายเจริญสิริมงคล และฝ่ายคุ้มครองป้องกัน อุบัติอันตราย (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2511, หน้า 14-15) ซึ่งราชปริตรนั้นมีอยู่ด้วยกัน 2 รูปแบบคือ แบบ 7 บท และแบบ 12 บท

1. **สัตตปริตร** คือ บทสวดมนต์ที่มีการคัดเลือกพระปริตรรวมทั้งหมด 2 พระปริตร มักเรียกกันโดยสามัญว่า “**บทสวดมนต์เจ็ดตำนาน**” หรือเรียกเป็นทางการว่า “**จตุรราชปริตร**”

2. **ทวาทสปริตร** คือ บทสวดมนต์อย่างใหญ่ที่มีการคัดเลือกพระปริตรรวมทั้งสิ้น 12 พระปริตร เรียกกันโดยสามัญว่า “**บทสวดมนต์สิบสองตำนาน**” หรือเรียกเป็นทางการว่า “**มหाराชปริตร**” (ธนิต อยู่โพธิ์, 2514, หน้า 11)

พระพินิจวรรณการ (แสง สาลิตุล) สันนิษฐานว่า บทสวดมนต์เจ็ดตำนานนี้เป็นบทสวดมนต์ในรูปแบบเดิมที่แต่งขึ้นในลังกา ก่อนที่จะมีการปรุงขึ้นใหม่ขยายเป็นสิบสองตำนานในเวลาต่อมา (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2511, หน้า 17)

ในประเด็นนี้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าการเลือกบทสวดมนต์ในคดีเป็นเจ็ดตำนานตราบจนขยายเป็นสิบสองตำนานนี้อาจมีคติสัมพันธ์กับพระเจ้าจักรพรรดิ โดยมีการเลือกตัวเลขที่มีความสัมพันธ์กับพระเจ้าจักรพรรดิ กล่าวคือ บทสวดมนต์เจ็ดตำนานนี้ ปรากฏมีคติสัตตวรรณะ หรือรัตนะ 7 ของพระเจ้าจักรพรรดิมาในพระสูตรต้นตอปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ลักขณสูตร ที่ว่า กล่าวถึงรัตนะทั้ง 7 ประการ ประกอบด้วย จกกรตน (จักรแก้ว) หตถิรตน (ช้างแก้ว) อสสรตน (ม้าแก้ว) มณิรตน (แก้วมณี) อิตถิรตน (นางแก้ว) คหปติรตน (ขุนคลังแก้ว) และปริณายกรตน (ขุนพลแก้ว) ภายหลังเมื่อมีการขยายบทสวดมนต์เพิ่มเป็นสิบสองตำนาน ก็ด้วยเหตุที่เลข 12 นี้มีความสัมพันธ์กับคติพระเจ้าจักรพรรดิ กล่าวคือ คติจักรวรรดิวัตร 12 คือ ธรรมอันเป็นพระราชจริยานุวัตร สำหรับพระมหากษัตริย์ ซึ่งที่คติที่เกิดขึ้นในลังกาในส่วนของคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถา ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค จักกวัตตีสสูตร ประกอบด้วย 1) อนโตชนสมิ พลกายสมิ (วัตรที่พึงปฏิบัติในหมู่ทหารที่เป็นชนภายใน) 2) ขตติเยสุ (วัตรที่พึงสงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้นทั้งหลาย) 3) อนุนยเตสุ (วัตรที่พึงสงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์ ผู้ตามเสด็จเป็นราชบริพาร) 4) พราหมณคหปติเกสุ (วัตรที่พึงคุ้มครองพราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย) 5) เนคมชานปะเทสุ (วัตรที่พึงคุ้มครองราษฎรทั้งหลาย) 6) สมณพราหมณสุ (วัตรที่พึงคุ้มครองเหล่าสมณพราหมณ์) 7) มิคปะกชีสุ (วัตรที่พึงคุ้มครองฝูงกวางและหมู่นกทั้งหลาย) 8) อธมมการปะกชีปะ (วัตรที่พึงห้ามปรามมิให้มีการประพฤติกการอันผิดธรรม) 9) อธนานัน ธนา นุปะทานัน (วัตรที่พึงทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์) 10) สมณพราหมณ อุปะสงกมิตวา ปญหาปุจจนัน (วัตรที่พึงเข้าไปหาและสอบถามปัญหาเกี่ยวกับเหล่าสมณพราหมณ์) 11) อธมมราคัสส ปทานัน (วัตรที่พึงเว้นความกำหนัดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรมทั้งปวง) และ 12) วิสมโลกัสส ปทานัน (วัตรที่พึงเว้นจากความโลภ ไม่เลือกควรไม่ควร) นี้ชื่อว่าวัตรปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิอันประเสริฐ จึงมีการเป็นไป

ได้ว่าการเลือกพระสูตรมาใช้ในการเจริญพระพุทธรูปมนต์ทั้งในรูปแบบ 7 บท และ 12 บทนี้ย่อมมีคติสัมพันธ์กับพระเจ้าจักรพรรดิ ดังปรากฏคำเรียกว่า “ราชปริตร” นั่นเอง

เมื่อมีการรวบรวมพระปริตรเข้าเป็นคัมภีร์แล้ว พระโหราจารย์ได้ประพันธ์บทและคาถาบาลีเล่าประวัติย่อและบอกสรรพคุณหรืออานิสงส์โดยสังเขปของพระปริตรแต่ละบท เรียกกันว่า “บทชัตต่านาน” หรือ “บทชัตต่านาน” ไว้เบื้องต้นพระปริตรในแต่ละบท

ภายหลังความนิยมในการเจริญพระพุทธรูปมนต์นี้จึงแพร่หลายในยังดินแดนที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาทต่าง ๆ ทั้งพม่า มอญ ไทย และเขมร ต่างได้รับรูปแบบราชปริตรนี้มาจากลังกาดำรงไว้ จึงได้มีประเพณีสวดพระปริตรในงานพิธีต่าง ๆ สืบมา

การลำดับจำนวนของพระปริตรที่ปรากฏในบทสวดมนต์เจ็ดตำนานและสิบสองตำนานนั้น มีรูปแบบที่หลากหลาย ดังที่บทหลักฐานการกำหนดพระปริตรบทสวดมนต์เจ็ดตำนานในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง พระนิพนธ์ของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ลำดับบทสวดมนต์เจ็ดตำนานหรือจตุลราชปริตร ประกอบไปด้วย 1) มงคลสูตร 2) รตนสูตร 3) กรณียเมตตสูตร 4) ขนธปริตตคาถา 5) โมรปริตต 6) ธชคคปริตต 6) อาฏานาถปริตต และ 7) อังคลิมาลปริตต โภชณังคปริตต (สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว), 2454, หน้า 1) เสฐียรโกเศศ และพระคันธสาราภิวังศ์ ธรรมาจริยะ กำหนดในบทสวดมนต์เจ็ดตำนานนั้น ประกอบไปด้วย 1) มงคลปริตร 2) รัตนปริตร 3) เมตตปริตร 4) ขันธปริตร 5) โมรปริตร 6) ธชคคปริตร และ 7) อาฏานาถปริตร ส่วนธนิต อยู่โพธิ์ (2517, หน้า 14) ระบุว่าประกอบไปด้วย 1) มงคลสูตร 2) รตนปริตร 3) กรณียเมตตปริตร 4) ขันธปริตร (ควบฉัททันตปริตร) 5) โมรปริตร 6) ธชคคปริตร และ 7) อาฏานาถปริตร บางครั้งใช้อังคลิมาลปริตรแทนหรือปริตรอื่น

ส่วนบทสวดมนต์สิบสองตำนานหรือมหาราชปริตรนั้น ในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง พระนิพนธ์ของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) (2454, หน้า 1-2) ระบุว่าประกอบไปด้วย 1) มงคลสูตร 2) รตนสูตร 3) กรณียเมตตสูตร 4) ขนธปริตต 5) ฉททนต์ปริตตปาปริ 6) โมรปริตต 7) วัฏฏกปริตต 8) ธชคคปริตต 9) อาฏานาถปริตต 10) อังคลิมาลปริตต โภชณังคปริตต 11) อภยปริตต และ 12) ชยปริตต ส่วนธนิต อยู่โพธิ์ (2517, หน้า 14) ระบุว่าประกอบไปด้วย 1) มงคลสูตร 2) รตนปริตร 3) กรณียเมตตปริตร 4) ขันธปริตร 5) โมรปริตร 6) วัฏฏกปริตร 7) ธชคคปริตร 8) อาฏานาถปริตร 9) อังคลิมาลปริตร 10) โภชณังคปริตร 11) อภยปริตร และ 12) ชยปริตร

ดังมีรายละเอียดของพระปริตรในแต่ละบทที่สำคัญ ได้แก่

มงคลปริตร หรือมงคลสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นมงคล เป็นคาถาชุดหนึ่งปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ มงคลสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าตรัสตอบเทวดาที่มาเฝ้ากราบทูลถามถึงสิ่งที่เป็นมงคลสูงสุดมีอยู่ 38 ประการ คือ การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต เป็นต้น นับเป็นมงคลสูงสุด (เสฐียรโกเศศ, 2505, หน้า 59) บทนี้จึงถือว่าเป็นบทที่ช่วยให้เกิดสิริมงคล และปราศจากอันตราย (พระคัมภีร์สาราถวิวงศ์ ธรรมมาจริยะ, 2549, หน้า 15)

รัตนปริตร หรือรัตนสูตร ว่าด้วยแก้ว 3 ประการคือพระรัตนตรัย เป็นคาถาที่มาในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ รัตนสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนทให้ท่องทรงจำไว้แล้วนำไปสวดภายในกำแพงเมืองไพศาลี ซึ่งพลเมืองได้รับภัยพิบัติ 3 ประการ คือ ทูฬภิกขภัย (ข้าวยากหมากแพง) อมฺนุสฺสภัย (ญาติปีศาจทำอันตราย) และโรคฺภัย (โรคร้ายไข้เจ็บ) เนื้อความในพระสูตรจึงเป็นคำเชิญเทวดามาชุมนุมฟังคำสรรเสริญคุณวิเศษของพระรัตนตรัย (เสฐียรโกเศศ, 2505, หน้า 59) บทนี้จึงถือว่าเป็นบทที่ช่วยให้เกิดความสวัสดิ และพ้นจากอุปสรรคอันตราย (พระคัมภีร์สาราถวิวงศ์ ธรรมมาจริยะ, 2549, หน้า 15)

เมตตปริตร หรือบทธกณียเมตตสูตร ว่าด้วยเรื่องหน้าที่เกี่ยวข้องกับเจริญเมตตา เป็นคาถาที่คนรุ่นก่อนรู้จักกันในชื่อ “สวดกรณีย์” ซึ่งมีที่มาในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะกรณียเมตตสูตร ใช้สำหรับสวดป้องกันเวทดาวารักษ์และภูตผี ถ้าใครจะตัดต้นไม้ใหญ่ เมื่อสวดกรณีย์แล้วรุกขเทวดาที่สิงอยู่ในต้นไม้ นั้น ตลอดจนภูตผีปีศาจก็จะไม่กล้าโกรธหรือทำร้ายได้ (เสฐียรโกเศศ, 2505, หน้า 59) เนื้อความในกรณียเมตตสูตร คือ เมื่อภิกษุ 500 รูป เรียนพระกัมมัฏฐานแล้วคิดจะไปปฏิบัติสมณธรรมในที่สงัด จึงพากันเดินทางไปยังหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ชาวบ้านเกิดความเลื่อมใสจึงนิมนต์ให้เข้าพำนักและเตรียมภัตตาหารถวาย และนิมนต์ให้อยู่ที่นั่นตลอด 3 เดือน เป็นเหตุให้เหล่าเทวดาที่สิงสถิตอยู่ ณ ที่นั้นเกิดความเดือดร้อน เพราะผู้มีศีลมาอยู่ยาวนาน ตนต้องระหกระเหินไปหาที่อยู่ใหม่ จึงคิดหาวิธีทำให้ภิกษุเหล่านั้นเกิดความหวาดกลัว เมื่อภิกษุทั้งหลายเกิดความหวาดกลัว ต่างมีร่างกายเศร้าหมอง ไม่อาจทำจิตให้แน่วแน่ลงได้ จึงพากันไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์จึงประทานเครื่องป้องกันตัวคือ บทธกณียเมตตสูตร อันมีเนื้อความขอให้บุคคลเป็นผู้อาจหาญ ชื่อตรงว่าง่าย อ่อนโยน ไม่เย่อหยิ่ง มีสันโดษ เลี้ยงง่าย ไม่คะนอง ไม่ประกอบกรรมที่ผู้รู้ดีเตือน แม่เมตตาไปในหมู่สัตว์ทั้งหลาย ขอให้เขามีความสุข อย่าขมเหงเบียดเบียนกัน อย่างดูหมิ่นกัน อย่าหาทุกข์ให้กัน เป็นต้น พระสูตรนี้ถือกันว่าทำให้ภูตผีปีศาจรักใคร่ไม่มารบกวน (แปลก สนธิรักษ์, 2499, หน้า 19-21) พระสูตรนี้จึงนับเป็นพระธรรมคำสั่งสอนโดยตรง ดังเช่นในบทขึ้นต้นว่า “*กรณิมตถกุลเลน ยนฺตฺ สนฺตํ ปทํ อภิมะจฺจ*” แปลว่า การกระทำทำใด ๆ ที่อาจนำไปสู่ความบรรลุถึงความสุขสงบอันเป็นที่สุด (คือพระนิพพาน) ย่อมเป็นการกระทำของบัณฑิต (เสฐียรโกเศศ, 2505, หน้า 60) บทนี้จึงถือว่าเป็นบทที่ช่วยทำให้หลับเป็นสุข ตื่นเป็นสุข ไม่ฝันร้าย เป็นที่รักของมนุษย์และอมมนุษย์ทั้งหลาย เทพพิทักษ์รักษา

ไม่มีภัยอันตราย จิตเกิดสมาธิง่าย ใบหน้าผ่องใส มีสิริมงคล ไม่หลงสติในเวลาเสียชีวิต และเกิดเป็นพรหมเมื่อบรรลุมุตตามาน (พระคัมภีร์สาราถิกวงศ์ ธรรมมาจริยะ, 2549, หน้า 15)

ขันธปริตร ปรากฏในพระไตรปิฎก 3 แห่งคือ พระวินัยปิฎก จุลวรรค พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต อหิราชสูตร หรืออหิสสูตร และพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขันธปริตตชาดก มีความหมายว่า บทสวดป้องกันพญางู ส่วนเหตุที่ตั้งชื่อบทว่าขันธปริตรนั้น อาจหมายถึง มนต์ป้องกันตัว (จากพญางู) ทั้งนี้เนื่องจากคำว่า “ขันธ” แปลว่า “ตัว หรือกาย” พระปริตรนี้พระพุทธองค์ตรัสสอนเรื่องเมตตากาธุมหา (สำรวย นักการเรือน, 2548, หน้า 50) ดังมีเรื่องเล่าว่า พระภิกษุรูปหนึ่งถูกงูกัดถึงแก่ภรรณภาพ ภิกษุอื่น ๆ จึงนำความกราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสว่า ชะรอยพระภิกษุรูปที่ถูกงูกัดนั้น จะไม่ได้แผ่เมตตาให้แก่พญางูทั้ง 4 ตระกูล คือ วิรูปักษ์ เอราปถ ฉัพยาบุตร และกัณหาโคตมะ แล้วพระพุทธเจ้าตรัสสอนบทขันธปริตรนี้แก่ภิกษุเหล่านั้นสำหรับแผ่เมตตาขึ้นตั้งมีเนื้อความในพระสูตรว่า “พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ทรงพระคุณไม่มีประมาณ สัตว์ทั้งหลายเช่นงู แมลงปอง ตะเข็บ ตะขาบ เป็นต้น มีประมาณไม่มากเหมือนคุณพระรัตนตรัย เราทำการนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอยู่ ขอให้สัตว์ร้ายจงหลีกไป ฉะนี้ บทนี้จึงถือเป็นบทสำหรับป้องกันภัยจากอสรพิษต่าง ๆ

โมรปริตร ว่าด้วยมนต์ของนกยูง เป็นคาถาที่ได้มาจากปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก โมรชาดก เรื่องราวเมื่อครั้งที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกยูง ซึ่งคาถาในบทโมรปริตรนี้ เป็นบทสวดสวดบูชาพระอาทิตย์ ซึ่งพญานกยูงโพธิสัตว์กล่าวสวดดีทุกเช้าเย็น มีใจความตามสำนวนแปลของพระสารสาสน์พลขันธ์ หรือมีชื่อเดิมว่า เยโรลาโม เอมีลิโอ เยรีนี (Gerolamo Emilio Gerini) ผู้มีความเชี่ยวชาญทางภาษาศาสตร์ได้แปลความไว้ว่า “พระราชาอันสูงสุดในสวรรค์ผู้มีพระเนตรเห็นหมด ซึ่งทรงสอดส่องไปจบสกลจักรวาล ด้วยเดชแห่งแสงประกายของพระองค์ กระทำให้สว่างพื้นพิภพ เสด็จขึ้นมาเวลาเช้าตามลำดับไม่มีหยุด พระองค์กระทำความบันเทิงให้แก่สรรพสัตว์มีชีวิต ยังความสำเร็จผลอย่างยิ่งให้แก่ความหวังและความปรารถนาของสรรพสัตว์ ข้าพเจ้านอบน้อมบูชาพระผู้เป็นภัสกรอันยิ่งใหญ่ และทั้งผู้ภักดีทรงความรู้ซึ่งรู้แจ้งในพระธรรม และพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ซึ่งทรงประกาศพระธรรมแก่โลก ขอได้ทรงป้องกันข้าพเจ้าให้พ้นภัยตลอดกาลนาน” (เสฐียรโกเศศ, 2505, หน้า 60-61) ซึ่งมีความต่างไปจากสำนวนที่มักแปลกันในภาษาไทยที่ว่า “พระอาทิตย์เป็นดวงตาของโลก เป็นเอกราช มีสีเหมือนทอง ส่องพื้นพิภพให้สว่าง ตั้งขึ้นมา ข้าพเจ้านอบน้อมนมัสการพระอาทิตย์นั้น ขอให้คุ้มครองข้าพเจ้าให้เป็นสุขตลอดวัน ข้าพเจ้านอบน้อมนมัสการผู้รู้ธรรม ขอให้รักษาข้าพเจ้า ความนอบน้อมของข้าพเจ้า จงมีแต่พระพุทธเจ้าทั้งปวง จงมีแต่พระโพธิญาณ จงมีแต่ท่านผู้พ้นทุกข์” (แปลก สนธิรักษ์, 2499, หน้า 39-43) เทียบกับมนต์บทคายตรีของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูสวดบูชาพระอาทิตย์ในเวลาเช้าและเย็น มนต์นี้มีอยู่ในคัมภีร์ฤคเวทถือกันว่าเป็นมนต์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ยิ่ง (เสฐียรโกเศศ, 2505, หน้า 62) บทนี้จึงถือว่าเป็นบทที่ป้องกันภัยจากผู้คิดร้าย (พระคัมภีร์สาราถิกวงศ์ ธรรมมาจริยะ, 2549, หน้า 15)

ธัชคคปริตร ว่าด้วยการเคารพธง เป็นคาถาที่คัดมาจากคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ธัชคคสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายว่าเป็นถ้อยคำของพระอินทร์ตรัสปลุกใจทวยเทพในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในขณะที่ทำสงครามกับเหล่าอสูร ว่าถ้าถึงคราวเข้าที่คับขันอันตรายเกิดความหวาดกลัว ก็ให้แลดูธงประจำกอง จะทำให้หายหวาดกลัว ตามความนี้พระพุทธเจ้าตรัสต่อไปว่า ถ้าภิกษุเกิดความหวาดกลัวก็ให้พึงระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ คือ บทสวด อิติปิโส ภควา ฯลฯ ก็จะกำจัดความหวาดกลัวให้พ้นไป (เสฐียรโกเศศ, 2505, หน้า 62) โบราณจารย์จึงถือว่าพระปริตรบทนี้ช่วยให้พ้นจากอุปสรรคอันตรายและการตกจากที่สูง (พระคัมภีร์สาราถวิงศ์ ธรรมาจริยะ, 2549, หน้า 15)

อาภูณานาถปริตร ว่าด้วยเรื่องเมืองอาภูณานาถนิคร เป็นคาถามาจากคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค อาภูณานาถสูตร เรียกกันเป็นสามัญว่า ภาณยักษ์ คือบทสวดมนต์กันยักษ์ ซึ่งท้าวเวสสุวรรณ เจ้าแห่งยักษ์นำมาถวายพระพุทธเจ้าที่กรุงราชคฤห์

คำว่า ยักษ์ หากแปลตามพยัญชนะแล้วหมายถึง ผู้ควรได้รับเครื่องบูชาหรือเครื่องสังเวท เพราะฉะนั้นบางทีก็หมายถึงเทวดาจำพวกหนึ่งด้วย

มนต์บทอาภูณานาถปริตรนี้กล่าวให้รายชื่อหัวหน้ายักษ์ไว้มากมาย ถือกันว่าถ้าได้สวดมนต์บทนี้ จะมีความสุขความเจริญ เพราะยักษ์ทั้งหลายจะช่วยคุ้มครอง ในอดีตในวันตรุษไทย มีพระราชพิธีอาภูณานา ให้พระสงฆ์สวดภาณยักษ์รอบกำแพงพระบรมมหาราชวังในวันสิ้นปี แล้วมีการยิงปืนใหญ่ไล่ภูตผีปีศาจทุกชนิดให้ตกใจหนีไป ก็จะมีความสะอาดหมดจดในวันขึ้นปีใหม่ เรียกกันว่า ยิงปืนอาภูณานา (เสฐียรโกเศศ, 2505, หน้า 62-63)

โบราณจารย์จึงถือว่าพระปริตรบทนี้มีอานิสงส์ช่วยป้องกันภัยจากอมนุษย์ ทำให้มีสุขภาพดี และมีความสุข (พระคัมภีร์สาราถวิงศ์ ธรรมาจริยะ, 2549, หน้า 15)

ฉัททันตปริตร ว่าด้วยมนต์พญาช้างฉัททันต์ ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ฉัททันตชาดก ว่าด้วยพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาช้างหงา คราวหนึ่งมีนายพรานเข้ามาตัดงาพญาช้างอันเป็นเหตุมาจากช้างพังผู้เป็นเมียที่ตายลงผูกโกรธไว้ เมื่อไปเกิดเป็นพระชายาเจ้ากรุงพาราณสีจึงรับสั่งให้นายพรานมาตัดงาพญาช้าง พญาช้างเมื่อทราบจึงอนุญาตให้ตัดงาของตน พร้อมตั้งปรารภนาขอให้ได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ และตั้งสัตยาธิษฐานขอให้นายพรานกลับคืนสู่บ้านเมืองโดยสวัสดิ์ ดังความที่ว่า “สลฺเลน วิทฺโธ พยถิโตปิ สนฺโต” แปลว่า เราถูกลูกศรแม่เจ็บปวดสาหัส แต่ก็หาได้มุ่งร้ายทำลายผู้มุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ไม่ เป็นความสัตย์จริงที่เราผู้เป็นพญาช้างตั้งไว้ ขออย่าให้สัตว์ร้ายในป่ามาทำร้ายพรานผู้นี้ได้ เมื่อนายพรานกลับไปจนลับสายตาพญาช้างก็ขาดใจตาย มนต์บทนี้ถือกันว่าใช้ป้องกันอันตรายในป่าดง (แปลก สนธิรักษ์, 2499, หน้า 34-39)

วัฏฏกปริตร ว่าด้วยมนต์นกคุ้ม ดังที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก วัฏฏกชาดก และพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จரியปิฎก วัฏฏกโปตกจரிய ว่าด้วยพระโพธิสัตว์

เสวยพระชาติเป็นลูกนกคุ้ม ขณะอยู่ในรังเกิดไฟไหม้ป่าลูกกลามเข้ามาใกล้รัง จึงระลึกถึงพระธรรมและพระพุทธรูปทั้งหลาย นึกถึงคุณของศีล ความสัจย์ ความสงบเสงี่ยม และความเอ็นดูว่ามีจริง ด้วยแรงอธิษฐาน ไฟป่าก็สงบลง มนต์บทนี้จึงถือกันว่าเป็นบทป้องกันไฟไหม้ เรียกกันว่า “คาถานกคุ้ม”

อังกุลิมาลปริตร ว่าด้วยมนต์ของพระองค์คุลิมาล มีมาในพระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก์ อังกุลิมาลสูตร ซึ่งกล่าวด้วยเรื่องพระพุทธรูปเจ้าตริสเทศนาโปรดองค์คุลิมาลอันเป็นโจรที่มีชื่อเสียงดุร้ายให้กลับใจมาบวชในพระพุทธศาสนา (เสฐียรโกเศศ, 2505, หน้า 63) วันหนึ่งในขณะที่พระองค์คุลิมาลออกบิณฑบาต ประชาชนเกิดความหวาดกลัว วิ่งหนีตาย ขณะนั้นมีหญิงท้องแก่วิ่งหนีลอดรี้ว แต่ท้องใหญ่ลอดไม่ได้ ด้วยความชอกช้ำประกอบกับความตกใจ ทำให้คลอดไม่สะดวก บรรดาญาติจึงปรึกษากันว่า พระองค์คุลิมาลคงไม่ทำร้ายใคร และหญิงคนนี้ก็คลอดยากก็เพราะท่านเป็นเหตุ จึงควรนิมนต์ท่านมาแล้วถามมูลเหตุให้ท่านฟัง พระองค์คุลิมาลจึงตั้งสัตยาธิษฐานว่า “*ยโตหํ ภคินี อริยาชชาติยา ชาโต*” เป็นต้น ความว่า เราตั้งแต่เกิดมาได้แก่ล้งจะฆ่าสัตว์โดยเจตนา ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ครรภ์ของท่าน ด้วยอำนาจคำสัตย์นั้น หญิงก็คลอดบุตรได้โดยสะดวก องค์คุลิมาลปริตรจึงถือกันว่า ทำให้เกิดสวัสดิ์และคลอดลูกง่าย (แปลก สนธิรักษ์, 2499, หน้า 30-31)

โพชฌนคปริตร บางครั้งเรียกว่า สัมโพชฌนค์ ปราภฏมาในคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค หมายถึง องค์ธรรมที่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ มี 7 ประการ คือ 1) สติ ความระลึกได้ 2) ธัมมวิจยะ ความสอดส่องธรรม 3) วิริยะ ความเพียร 4) ปีติ ความอิ่มเอมใจ 5) ปัสสัทธิ ความสงบใจ 6) สมาธิ ความตั้งใจมั่น และ 7) อุเบกขา ความวางเฉย

พระพุทธรูปเจ้าเศตรัสโพชฌนค์ 7 นี้ประธานแก่พระมหากัสสปะ และพระมหาโมคคัลลานะ จนหายจากอาการอาพาธหนัก รวมถึงเมื่อครั้งที่พระพุทธรูปเจ้าประจวรก็โปรดให้พระมหาจุนทะแสดงบทโพชฌนค์นี้ พระพุทธรูปองค์นี้ทูลจากอาการประชวร

จึงมีความนิยม เมื่อคนใกล้จะตาย ญาติพี่น้องจะนิมนต์พระสงฆ์มาสวดโพชฌนคปริตร เรียกกันว่า สวดต่อนาม (สำรวย นักการเรียน, 2548, หน้า 95-96) มนต์นี้จึงถือกันว่าเป็นมนต์ต่ออายุ ใช้สวดต่ออายุคนเจ็บ (แปลก สนธิรักษ์, 2499, หน้า 31-33)

อภัยปริตร ว่าด้วยมนต์ทำให้พ้นภัย บทที่แต่งขึ้นสำหรับกำจัดนิมิตชั่วร้ายที่อาจได้ประสบ เช่นฝันร้าย เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงอยู่นอกพระไตรปิฎก พระปริตรนี้ไม่ปรากฏประวัติความเป็นมา แต่ก็เป็มนต์ที่รู้จักกันแต่เดิมแพร่หลาย เรียกกันว่า “*บทยันทุน*” ซึ่งเป็นคำขึ้นต้นของมนต์บทนี้ที่ว่า “*ยันทุนนิมิตตํ อวมงคลญจ โยจามนาไป สกุณสส สทโท*” ผู้ใดจะนอนกลัวว่าจะฝันร้าย ก็มักสวดมนต์บทนี้ก่อนนอน หรือเมื่อหลับแล้วเกิดฝันร้าย ตื่นขึ้นมายังกลัวอยู่ ใจคอไม่สบาย ก็สวดมนต์บทนี้เป็นเครื่องปิดเป่าบำรุงน้ำใจ (เสฐียรโกเศศ, 2505, หน้า 64)

พระปริตรนี้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ตอนคือ ตอนต้น เป็นการขอให้ล้างร้าย สิ่งไม่เป็นมงคล บาบเคราะห์ ฝันร้ายพินาศไปด้วยพุทธานุภาพ ธรรมานุภาพ และสังฆานุภาพ ตอนกลาง เป็นการ

อัญเชิญเหล่าเทพยดามาร่วมในงานมงคล และตอนท้าย เป็นการขอให้อานุภาพของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหมดปกป้องคุ้มครองรักษา (สำรวย นักการเขียน, 2548, หน้า 103)

ชัยปริตร ว่าด้วยมนต์ทำให้เกิดชัยชนะ นัยว่าพระเถระลาวองค์หนึ่งเป็นผู้แต่งขึ้น เป็นบทสวดสรรเสริญคุณพระพุทธรูป และด้วยอำนาจแห่งสัจย์ ขอให้ผู้ได้รับจงประสบแต่ชัยชนะ มนต์บทนี้รู้จักกันแพร่หลาย เพราะใช้สวดในงานมงคลทั่วไป เรียกกันสามัญว่า “สวดขยันโต” (เสฐียรโกเศศ, 2505, หน้า 64)

เนื้อหาของพระปริตรนี้ ตอนต้นเป็นคำอวยชัยให้พร ให้มีชัยชนะ ดังเช่นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงมีชัยชนะ ณ คุงไม้โพธิพฤกษ์ (คือ บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ) ตอนท้ายได้นำคาถาท้ายของพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต สุปุพพณสูตร มาต่อท้าย แล้วได้แต่งคาถาอวยพรให้เฉพาะแก่ชายหญิงเพิ่มขึ้นอีก 2 บท (สำรวย นักการเขียน, 2548, หน้า 106)

โบราณจารย์จึงถือว่าพระปริตรบทนี้มีอานิสงส์ช่วยให้ประสบชัยชนะ และมีความสุขสวัสดิ (พระคันธสารวิวงศ์ ธรรมาจารย์, 2549, หน้า 15)

ดังจะเห็นได้ถึงรูปแบบการเลือกพระปริตรมาใช้ในการสวดมนต์ทั้งเจ็ดตำนานและสิบสองตำนานนี้ ส่วนหนึ่งมีที่มาจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล ส่วนหนึ่งมีที่มาจากชาดก ที่เป็นพระชาติในอดีตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งแต่ละบทคาถาที่ยกมาใช้ในการสวดมนต์ล้วนแสดงคุณลักษณะในการป้องกันอุปัทวันตราย หรือสร้างสวัสดิมงคลให้เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี หากแต่ก็ยังปรากฏบทสวดมนต์อีกลักษณะหนึ่ง คือ บทสวดมนต์ที่แต่งขึ้นใหม่ ไม่ได้คัดมาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา บทคาถาที่ใช้ในการสวดมนต์ในรูปแบบนี้จึงมีคุณลักษณะในการสรรเสริญพระรัตนตรัย สร้างขวัญกำลังใจ และมุ่งให้เกิดสวัสดิมงคล ด้วยรูปแบบทางวรรณกรรมที่กระชับ งดงาม ดังเช่นบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถานี้ นับเป็นสวดมนต์สำหรับที่พระเถระจารย์ในอดีตรจนาขึ้นเพื่อใช้ในการสวดมนต์โดยเฉพาะ เช่นเดียวกับบทชินบัญชร นรสีหคาถา หรือนมการสิทธิคาถา เป็นต้น

2.2 ประวัติความเป็นมาของบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถา

คำว่า “พุทธชัยมังคลอัฐฐคาถา” มีที่มาจากการประสมของคำว่า “พุทธ” ที่หมายถึง “พระพุทธรูป” คำว่า “ชัย” ที่หมายถึง “ชัยชนะ” “มงคล” ที่หมายถึง “ความดี” คำว่า “อัฐฐ” ที่หมายถึง “แปด” และ “คาถา” ที่หมายถึง “คำประพันธ์ประเภทร้อยกรองในภาษาบาลี” ดังนั้นเมื่อนำองค์ประกอบของศัพท์ทั้งหมดรวมกันเป็นคำว่า “พุทธชัยมังคลอัฐฐคาถา” แปลว่า “บทร้อยกรองหรือบทสวดมนต์ที่ว่าด้วยชัยชนะอันเป็นมงคล (อันประเสริฐ) 8 ประการของพระพุทธรูป (วศิน อินทสระ, 2545, หน้า 8)

โดยเฉพาะคำว่า “ชัยมงคล” ที่แปลว่า “ชัยชนะอันมงคล” คือ ชัยชนะที่ดีงาม เป็นชัยชนะเด็ดขาดนิรันดรนั้น ล้วนแสดงให้เห็นว่า การที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีชัยชนะเหนือใคร่นั้น

ทรงชนะด้วยพระมหากษัตริย์ต่อเขาเป็นที่ตั้ง ผู้แพ้ย่อมแพ้เพราะสำนึกว่าตนเองนั้นได้กระทำผิดเอง เห็นชอบตามที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอน ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่า “ชัยมงคล” เพราะอย่างน้อยก็เป็นสิริมงคลแก่เขาผู้นั้น (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2548, หน้า 12)

เป้าหมายของการแต่ง

บทพุทธชัยมงคลอัฐคาถา หรือบทพุทธชัยมงคลคาถา เป็นคาถาสันตติกล เป็นบทที่อ้างพระพุทธเจ้าผู้ทรงชนะในคราวต่าง ๆ มาเป็นสัจจวาจาขอให้บังเกิดชัยมงคล แต่งเป็นคาถาที่กล่าวถึงชัยชนะที่เป็นมงคลของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีอยู่ 9 คาถาด้วยกัน แต่ 8 คาถาแรกเป็นคาถาที่แสดงถึงเรื่องต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงชนะมา และในคาถาสุดท้ายเป็นคาถาที่แสดงผลของการสวดระลึกถึงพุทธชัยมงคลคาถาทั้ง 8 นี้ทุกวันว่า จะทำให้ละเสียได้ซึ่งอุปัทวันตรายต่าง ๆ และถึงซึ่งโมกขะคือความพ้นอันเป็นสุข สันนิษฐานว่า บทพุทธชัยมงคลอัฐคาถานี้มุ่งถวายพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองประเทศ เช่นเดียวกับที่จัดรวบรวมบทสวดเจ็ดตำนาน เรียกว่า “จูลราชปริตร” และสิบสองตำนาน เรียกว่า “มหाराชปริตร” คือเป็นพระราชปริตรทั้งเจ็ดตำนาน ทั้งสิบสองตำนาน

บทพุทธชัยมงคลอัฐคาถาในบาทท้ายในแต่ละบท มักลงท้ายในภาษาบาลี “ตุนเตชสา ภวตุ เต ชยมงคลานิ” อันหมายถึง “ขอชัยมงคลทั้งหลาย จงมีแก่ท่านด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น” นับเป็นการแสดงถึงบทสวดมนต์ที่มุ่งให้พระเจ้าแผ่นดินทรงมีชัยชนะในชัยมงคล และคำว่าชัยชนะ นี้มีปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทบางเรื่อง ว่าเป็นถ้อยคำจำเพาะของพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองประเทศ ซึ่งทรงเป็นผู้ชนะ และเมื่อชนะในที่สุดจึงปกครองในที่นั้น เพราะฉะนั้น คำว่าชนะนี้จึงใช้เป็นชื่อของท้องถิ่นด้วย คือ ท้องถิ่นหรือประเทศที่พระเจ้าแผ่นดินองค์ใดทรงปกครอง ก็เรียกว่า วิชิตะ คือ เป็นแว่นแคว้นที่พระองค์ทรงชนะแล้ว ทรงได้วิชัยคือความชนะแล้ว เพราะฉะนั้น พระเจ้าแผ่นดินแต่ละพระองค์จึงทรงปกครองอยู่ในวิชิตรัฐ หรือในวิชิตท้องถิ่นที่ทรงชนะแล้ว ฉะนั้น ใคร ๆ ในถิ่นนั้นไม่บังควรที่จะกล่าวว่าตนเป็นผู้ชนะหรือเราชนะ ต้องพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียวเท่านั้นจึงจะเป็นผู้กล่าวได้ว่า “เราชนะแล้ว” เพราะฉะนั้น คำว่าชนะนี้จึงเป็นคำที่ทุกคนต้องระมัดระวังในการพูด หากพูดขึ้นแล้วก็เกิดความแสบใจว่า คน ๆ นั้นไม่สุจริตต่อแผ่นดิน

ดังนั้น ในภาษาไทยจึงเรียกบทพุทธชัยมงคลอัฐคาถาว่า “ถวายพรพระ” คำว่าพระในที่นี้จึงหมายถึงพระเจ้าแผ่นดิน คือเป็นคำสวดถวายพรพระเจ้าแผ่นดิน โดยเป็นคำถวายพรที่อ้างพระพุทธเจ้า จึงเท่ากับว่าเป็นพรของพระพุทธเจ้า นำมาสวดถวายพระเจ้าแผ่นดิน (พุทธชัยมงคล 8 (คำแปลบท พาหุง), 2518, หน้า 30-31)

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร ได้ทรงอธิบายไว้ว่า ในบรรดาคาถาทั้งหลายที่แต่งถวายพระเจ้าแผ่นดินจึงมีคำนี้อยู่มาก ภายหลังเมื่อชาวบ้านนิมนต์พระไปสวดมนต์ที่บ้านก็มีได้แต่งแก้ไขขึ้นใหม่ ก็ใช้สวดไปตามที่มีการแต่งถวายพระเจ้าแผ่นดินไว้ และเมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปตามประเทศ ๆ รวมถึงในประเทศไทย ก็รู้ได้ทราบธรรมเนียมว่า คำว่าชนะนี้

มีไว้เฉพาะพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น โดยที่ใช้ความหมายผ่อนลงมาถึงความหมายว่าได้รับผลดีต่าง ๆ ก็ เป็นความชนะอย่างหนึ่ง เช่น ชนะโรคภัยไข้เจ็บ ชนะศัตรู ชนะความยากจนขั้นแค้น ฯลฯ (สมเด็จพระ ญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, 2550, หน้า 245-247)

พันเอกปิ่น มุกพันต์ สันนิษฐานว่า คำเรียกบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาว่า “บทถวายพรพระ” นี้ เพื่อถวายพระพรแต่พระเจ้าแผ่นดินให้พระองค์ได้รับชัยชนะในการสงคราม คำว่า “เต” ที่แปลว่า “พระองค์” ในบาทสุดท้ายของแต่ละคาถา สื่อความหมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2533, หน้า 310)

พลเรือตรีทองย้อย แสงศิลป์ชัย เสนอว่า คำว่า “ถวายพรพระ” นี้ อาจเป็นคำที่แผลงมาจาก คำว่า “ถวายพระพรชัยมงคล” แต่ต่อมาได้เพี้ยนหรือปรับมาเป็นถวายพรพระก็ได้ (น.ต.ทองย้อย แสง ศิลป์ชัย, 2542, หน้า 78)

ส่วน **แม่ชีวิมุตติยา หรือรองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง** (2533, หน้า 309) ได้วิเคราะห์จากบาทสุดท้ายในแต่ละคาถาของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่ลงว่า “*ตนเตชสา ภวตุ เต ชยมงคลานิ*” โดยส่วนใหญ่มักแปลว่า “*ด้วยเดชความชนะของพระพุทธเจ้า ขอชัยมงคลจงมีแต่ ท่านเถิด*” หากแต่ในฉบับโบราณฎีกาพาหุง หมายเลข 10681 ในหอสมุดแห่งชาติ แปลบาทคาถานี้ใน ลักษณะแปลร้อยว่า “*ชยมงคลานิ อันว่าไชยมงคลทั้งปวง ภวตุ จงบังเกิดมี เต แก่พระองค์ เตชสา ด้วยอำนาจเดช ต่ เหตุผล ปารมีธมมุตส ซึ่งพร้อมมกล่าวแล้ว คือ พรทานบารมี เปนปถม อันพรอง คแจ้งสั่งสมแต่บุพพชาติปางก่อน*” ซึ่งหากตีความบาทคาถาดังกล่าว ในความหมายที่เป็นคำสรรเสริญ ชัยมงคลของพระพุทธเจ้า “เต” ที่แปลว่า “พระองค์” ในที่นี้เป็นสรรพนามบุรุษที่ 3 สอดคล้องกับ กริยา ภวตุ มีความหมายถึง พระพุทธเจ้า

จากความหมายข้างต้น บทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาจึงมีเป้าหมายแต่งเพื่อสรรเสริญพระพุทธ ชัยมงคล หรือชัยชนะอันเป็นมงคลยิ่งของพระพุทธเจ้า โดยใช้คุณธรรมต่าง ๆ ในการแก้ไขปัญหาให้ ลุล่วงได้เป็นอย่างดี เป็นเหตุให้เรียกบทนี้ว่า “ถวายพรพระ” คือ ถวายคำสรรเสริญแต่พระพุทธเจ้า สภาวะชีวิตที่แสดงออกในรูปมาร ยักษ์ ช้าง สตรี นาค พรหม เป็นต้น เป็นเสมือนตัวแทนกิเลสในชีวิต ของมนุษย์ คุณธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ จึงเป็นตัวอย่างของคุณธรรมที่มนุษย์ควรพัฒนาเพื่อปราบ กิเลสในตัวเอง (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2533, หน้า 309)

บทพุทธชัยมังคลอัฐคาถานี้ จึงมีข้อสันนิษฐานว่าเป็นบทที่แต่งขึ้นเพื่อใช้สำหรับสวดถวาย พระพรชัยมงคลแด่พระมหากษัตริย์ หรือเป็นบทสรรเสริญแต่พระพุทธเจ้าที่ยกคุณลักษณะของกิเลส มาให้รูปแบบของสภาวะชีวิตที่เคยปรากฏในสมัยพุทธกาล

สถานที่แต่ง

ในปัจจุบันได้มีพระเถระและนักวิชาการเสนอแนวความคิดว่า บทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถานี้ แต่งขึ้นในประเทศศรีลังกา แต่ก็มีผู้สันนิษฐานว่าบทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถานี้อาจแต่งขึ้นในประเทศไทย สมัยล้านนา หรือสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

1. ทฤษฎีพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถาแต่งขึ้นในศรีลังกา

ในส่วนทฤษฎีที่เชื่อว่าพุทธอรรถฎาชัยมังคลาคาถาแต่งขึ้นในประเทศศรีลังกา นักวิชาการท่านแรกที่เสนอแนวคิดนี้คือ ศาสตราจารย์พิเศษ ร้อยตำรวจโท แสง มนวิฑูร ซึ่งท่านได้สันนิษฐานอ้างอิงจากนามพระพุทธรูปสิริเถระ ที่ระบุไว้ว่าเป็นผู้แต่งคัมภีร์ฎีกาพาหุ จึงมีความเป็นไปได้ว่า พระพุทธรูปสิริเถระนี้เป็นผู้แต่งบทพาหุ หรือบทพุทธอรรถฎาชัยมังคลาคาถานี้ด้วยเช่นกัน โดยสันนิษฐานว่า พระพุทธรูปสิริเถระนี้เป็นชาวลังกา สมัยพระมหานามะ ราวพุทธศตวรรษที่ 10 (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, 2533, หน้า 298-299)

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร ได้ทรงเคยแสดงไว้ในพระธรรมเทศนาเมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2524 ระบุว่า “...บทพาหุ นี้เป็นคาถาล้านตติสก แต่งขึ้นในลังกา...” (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, 2550, หน้า 244) ทั้งยังทรงสันนิษฐานจากหลักฐานในพุทธโฆษนิทาน โดยเชื่อว่าผู้แต่งก็คือ พระพุทธโฆสอาจารย์ ที่แต่งคัมภีร์วิสุทธีมรรค และธัมมปัทฏฐาคาถา ซึ่งเป็นวรรณคดีบาลีชั้นสูงที่ได้รับการยอมรับกันอย่างกว้างขวางซึ่งพระพุทธโฆสอาจารย์ได้แต่งคาถานี้ในตอนที่ท่านได้เดินทางจากอินเดียไปลังกาเพื่อแปลอรรถฎาจากภาษาสิงหลให้เป็นภาษาบาลี (มจร) นั้น เมื่อท่านได้เดินทางไปห่อพระไตรปิฎก (แห่งหนึ่งไม่ระบุสถานที่) ซึ่งมีประตูอยู่ 2 ชั้น เพื่อจะเข้าไปในห่อพระไตรปิฎก นั้น แต่ปรากฏว่าเข้าไปไม่ได้ เพราะห่อพระไตรปิฎกปิดอยู่ท่านจึงได้อธิษฐานจิตแล้วสวด พุทธ(อรรถฎา)ชัยมังคลาคาถา (พาหุ) นี้ ทำให้ประตูชั้นนอกของห่อพระไตรปิฎกเปิดออก แต่ประตูชั้นในยังไม่เปิด ดังนั้นท่านจึงได้อธิษฐานจิตแล้วสวดชยมงคลอรรถฎาคาถา (อวิชชา) อีกบทหนึ่ง ประตูชั้นในจึงเปิดออก จึงสามารถเข้าไปสู่ห่อพระไตรปิฎกได้ (พระศาสนโสภณ (เจริญ สุวฑฒโน), 2518, หน้า 6-8)

นาวาโทสวัสดิ์ พัฒน์เกิดผล (2509, หน้า 178-179) ได้เคยแสดงอรรถาธิบายไว้ว่า “ประมาณกาลตั้งแต่พระสงฆ์ชาวลังกาแต่งขึ้นใช้ราวพันปีเศษมาแล้ว”

แนวคิดนี้จึงเชื่อถือกันว่า บทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถานี้แต่งขึ้นในประเทศศรีลังกา ก่อนที่จะส่งอิทธิพลเข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิ เป็นเหตุทำให้บทสวดมนต์นี้ได้รับความนิยมในประเทศต่าง ๆ

หากแต่ แม่ชีวิมุตติยา หรือรองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ฦ บางช้าง (2533, หน้า 299) ได้เห็นแย้งด้วยเหตุผลที่ว่า ได้ตรวจสอบหลักฐานประวัติศาสตร์ลังกา โดยเฉพาะจากคัมภีร์มหาวงศ์และหลักฐานเอกสารต่าง ๆ ที่แสดงข้อมูลวรรณคดีบาลีแล้ว ไม่พบเรื่องพระมหาพุทธรูปสิริเถระ บทสวดพาหุ และคัมภีร์ฎีกาพาหุ ในเอกสารเหล่านั้น และไม่พบในเอกสารฝ่ายพม่าด้วย”

จึงมีข้อสันนิษฐานว่า บทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถาที่แต่งขึ้นในดินแดนประเทศไทย ในส่วนนี้ก็ยังมีอีก 2 แนวคิดที่ว่า บ้างว่าแต่งขึ้นสมัยล้านนา หรือบ้างว่าแต่งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ดังมีรายละเอียดที่สำคัญดังต่อไปนี้

2. ทฤษฎีพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถาแต่งขึ้นในดินแดนประเทศไทย สมัยล้านนา

ศาสตราจารย์ (พิเศษ) เสฐียรพงษ์ วรรณปก (2548, หน้า 1) ราชบัณฑิต สาขาศาสนศาสตร์ ได้เสนอแนวคิดที่ว่า บทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถาที่แต่งขึ้นในประเทศไทยในสมัยล้านนา ด้วยเหตุผลที่ว่าสมัยล้านนาถือกันว่าเป็นยุคทองของวรรณคดีบาลี ซึ่งมีนักปราชญ์ชาวพุทธที่เชี่ยวชาญทางภาษาบาลี สามารถแต่งหนังสือภาษาบาลีได้ดีเทียบเท่ากับพระสงฆ์ชาวลังกา เช่น พระรัตนปัญญาที่แต่งชินกาลบาลีปกรณ์ พระสิริมงคลอาจารย์ ผู้แต่งมังคลัตถทีปนี จึงมีเป็นไปได้ว่าบทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถาที่แต่งขึ้นในสมัยล้านนาตอนต้น ทั้งยังได้ปฏิเสธทัศนะอื่น ๆ ที่เสนอว่า แต่งในลังกา หรือแต่งในไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เพราะสมัยกรุงศรีอยุธยามีผลงานทางด้านวรรณคดีบาลีไม่เด่น

แต่ทัศนะนี้ก็ได้รับการโต้แย้งจาก พลเรือตรีทองย้อย แสงศิลป์ชัย ว่า ประเด็นอาจารย์เสฐียรพงษ์สันนิษฐานบทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถาแต่งขึ้นในสมัยล้านนาไม่มีหลักฐานอ้างอิงที่ชัดเจนแน่นอน และที่ว่าไม่ใช่แต่งในสมัยอยุธยาโดยให้เหตุผลว่าวรรณคดีบาลีสมัยอยุธยาที่เหลืออยู่นั้นด้อยคุณภาพก็ไม่สมเหตุสมผล เพราะการกล่าววว่าวรรณคดีที่หลงเหลืออยู่ด้อยคุณภาพโดยรวมเอาวรรณคดีที่หายไปนั้นเราไม่รู้ไม่ได้ว่าที่หายไปนั้นมีจำนวนเท่าไรและมีเรื่องอะไรบ้างทั้งรับประกันไม่ได้ว่าส่วนที่สูญหายนั้นคุณภาพอยู่ในขั้นไหน ดังนั้น การใช้คุณภาพของส่วนที่เหลืออยู่เป็นเกณฑ์ประเมินคุณภาพของส่วนที่หายไป จึงน่าจะไม่เป็นการยุติธรรมนัก (น.ต.ทองย้อย แสงศิลป์ชัย, 2542, หน้า 89)

ในประเด็นนี้ พลเรือตรีทองย้อย แสงศิลป์ชัยจึงได้คัดค้านว่า บทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถาไม่ได้แต่งขึ้นในสมัยล้านนา แต่ก็ไม่ได้เสนอแนวคิดที่ว่าควรแต่งขึ้นในสมัยใดกันแน่

3. ทฤษฎีพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถาแต่งขึ้นในดินแดนประเทศไทย สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

พระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ ฐิตธมฺโม) วัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี ได้เสนอแนวคิดที่ว่า บทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถาที่แต่งขึ้นในประเทศไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยสมเด็จพระวันรัตน์ วัดป่าแก้ว

โดยอ้างอิงจากความฝันที่ว่า “...อาตมาจึงได้พบว่าแท้ที่จริงแล้วสิ่งที่สมเด็จพระวันรัตน์ วัดป่าแก้ว ท่านได้จารึกถวายพระพรก็คือ บทสวดมนต์ที่เรียกว่า พาหุงมหากาทรุณิก ท้ายของนิมิตนั้นระบุว่า “เราสมเด็จพระวันรัตน์ วัดป่าแก้ว ศรีโยธเยศ คือผู้จารึกนิมิตรจนานาเอาไว้ถวายพระพรแด่พระมหากษัตริย์เจ้า สมเด็จพระนเรศวรมหาราช...”

...บทสวดมนต์ที่สมเด็จพระวันรัตน์ วัดป่าแก้วได้ถวายให้พระบาทสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไว้สวดเป็นประจำ เวลาอยู่กับพระบรมมหาราชวังและในระหว่างศึกสงคราม จึงปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้า ทรงรบ ณ ที่ใดทรงมีชัยชนะอยู่ตลอดมา มิได้ทรงเพลี่ยงพล้ำเลย

แม้จะเพียงลำพังสองพระองค์กับสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า ท่วมกลางกองทัพพม่าจำนวนนับแสนคน ก็ทรงมีชัยชนะเหนือพระมหากษัตริย์พม่า ณ ตอนเจดีย์บุญนิยมสถาน แม้ข้าศึกจะยิงปืนไฟเข้าใส่พระองค์ ในตอนที่เข้ากันพระศพของพระมหากษัตริย์พม่าออกไปราวกับท่าฝนก็มีปาน แต่ก็มีได้ต้องพระองค์ ด้วยเดช พาทุณมหากาที่ทรงเจริญอยู่เป็นประจำนั่นเอง...” (พระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ จิตตมโฆ), 2550, หน้า 28-40)

จากแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ที่นำเสนอมาข้างต้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า บทพุทธชัยมังคลอรรถคาถา นี้ แต่งขึ้นในลังกา ตามแนวคิดของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร ด้วยเหตุผลที่ว่า บทพุทธชัยมังคลอรรถคาถานี้เป็นบทที่มีความแพร่หลายทั้งในลังกา พม่า ไทย เขมร และลาว เป็นอย่างมาก สอดคล้องกับการรวบรวมคัมภีร์ของภิกษุณีญาณตุสิต (Bhikkhu Nyanatusita) ชาวศรีลังกา พบว่า ได้มีบทพุทธชัยมังคลอรรถคาถาปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ของลังกา ได้แก่ ชยมังคลอรรถคาถา, ชยมังคลอรรถกะ, ชยมังคลคาถา, พุทธชัยมังคละ, มหาอรรถชัยมังคละ, ชยมังคลอรรถคาถา สันนยะ ปรากฏที่มาจากกรรรวบรวมจากในหนังสือต่าง ๆ อาทิ แค็ตตาล็อกคัมภีร์บาลีกัมพูชาและพม่า (Catalogue of Cambodian and Burmese Pali Manuscripts) แค็ตตาล็อกคัมภีร์บาลีลังกา (Catalogue of Ceylonese Manuscripts) หนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง (Book of Chants a compilation, being the Romanized edition of the Royal Thai Chanting Book) แค็ตตาล็อกคัมภีร์ใบลานในหอสมุดแห่งพิพิธภัณฑ์โคลัมโบ (Catalogue of Palm Leaf Manuscripts in the Library of the Colombo Museum) หนังสือวรรณกรรมบาลีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Pali Literature of South-east Asia) ของ ดร.ฮัมมาลาว่า สัทธาตีสสะ (Ven. Dr. Hammalawa Saddatissa) แค็ตตาล็อกคัมภีร์สิงหลในหอสมุดแห่งชาติอังกฤษในคอลเลกชันของฮูช เนวิลล์ (Catalogue of the Hugh Nevill Collection of Sinhalese Manuscripts in the British Library) เป็นต้น (Russell Webb, Bhikkhu Nyanatusita, 2011, p. 192)

ทั้งนี้ พบว่า คัมภีร์ส่วนใหญ่ที่พบล้วนมีแหล่งที่มาจากลังกาเป็นสำคัญ จึงมีความเป็นไปได้ว่า บทพุทธชัยมังคลอรรถคาถานี้แต่งขึ้นในประเทศศรีลังกา

หากแต่ปรากฏมีคัมภีร์อีกประเภทหนึ่งที่แต่งขึ้นขยายความบทพุทธชัยมังคลอรรถคาถา คือ คัมภีร์ฎีกาพาหุง หรือพาหุฎีกา ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่อธิบายให้เรื่องราวของบทพาหุงนี้อย่างละเอียด จนมีผู้ศึกษาและสันนิษฐานถึงที่มาของคัมภีร์ฎีกาพาหุงในประเด็นของความเป็นมาว่าแต่งขึ้นในลังกา หรือในประเทศไทยด้วยเช่นเดียวกัน

2.3 ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ฎีกาพาหุ

คัมภีร์ฎีกาพาหุ ในบัตร์รายการแสดงชื่อคัมภีร์บาลีของหอสมุดแห่งชาติ ได้เรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า “พาหุฎีกา” แต่ในหน้าลานของตัวคัมภีร์จะเขียนชื่อว่า “ฎีกาพาหุ” เช่น “ฎีกาพาหุมารวิชัยปริจเฉท” และเมื่อตรวจสอบกับต้นฉบับใบลานที่พบเป็นสมบัติของวัดบวรนิเวศวิหาร พบว่ามีอยู่ด้วยกัน 2 ผูก ระบุคำเรียกว่า คัมภีร์พาหุมารวิชัย, นนโทปนันทนาคราช และคัมภีร์พาหุมารวิชัย พบว่า มีลักษณะเป็นคัมภีร์ใบลานภาษาบาลี อักษรขอม

นอกจากนี้ยังพบต้นฉบับใบลานอีก 2 ฉบับ ที่วัดฝายหิน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ฉบับหนึ่งใช้ชื่อว่า “พุทธชัยมงคลพาหุ” จารเมื่อ จ.ศ. 1202 หรือ พ.ศ. 2383 อีกฉบับหนึ่งใช้ชื่อว่า “บทสวดมนต์ถวายพรพระ” ไม่ปรากฏปีที่จาร

ในหอสมุดแห่งชาติยังพบต้นฉบับใบลานแปลคัมภีร์นี้เป็นภาษาไทยมีอยู่ 6 ฉบับ แต่ละฉบับเขียนชื่อคัมภีร์นี้ที่หน้าลานว่า “พระฎีกาพาหุ” (สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, 2533, หน้า 302-303)

คัมภีร์ฎีกาพาหุ มีลักษณะเป็นคัมภีร์เล่าเรื่องราวเหตุการณ์ทางพุทธประวัติประกอบบทพุทธชัยมงคลอัญมณีคาถา ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ไม่ได้ระบุชื่อผู้แต่งและประวัติการแต่งไว้ ด้วยคำว่า “พาหุ” มาจากคำแรกของคาถาแรกในคัมภีร์ ที่ขึ้นต้นว่า “พาหุสหัสสมภินิมิตตาวุทธนต์” คำว่า “ฎีกา” ได้กำหนดเรียกขึ้นเพราะเห็นว่าคัมภีร์แสดงรายละเอียดของเรื่องในคาถาพาหุในลักษณะขยายความคาถา แม้จะไม่ใช่คัมภีร์ประเภทฎีกาตามรูปแบบวรรณคดีบาลี แต่การใช้ชื่อ “ฎีกาพาหุ” เป็นความนิยมของคนไทยที่มีมาแต่เดิม (สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, 2533, หน้า 302-303)

ด้วยเหตุที่คัมภีร์ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง และประวัติการแต่งไว้ จึงมีนักวิชาการตั้งข้อสันนิษฐานถึงประวัติความเป็นมาและอายุสมัยของคัมภีร์ไว้ต่าง ๆ กัน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ศาสตราจารย์ ร้อยตำรวจโทแสง มนวิฑูร ได้สันนิษฐานถึงที่มาของคัมภีร์ฎีกาพาหุว่าผู้แต่งชื่อพระพุทธสิริเถระ สันนิษฐานว่าเป็นพระเถระชาวลังกา ในรัชสมัยพระเจ้ามหันตนาบ รวพุทธศตวรรษที่ 10 ระบุความว่า “เรื่องนั้นโทปนันทสูตรนั้น เรียกชื่อว่า นนโทปนันทนาคราช เป็นเรื่องที่ 7 ในฎีกาพาหุ ผู้แต่งชื่อพระพุทธสิริเถระ เข้าใจว่าเป็นชาวลังกาและแต่งในลังกา สมัยพระมหานาม รวพุทธศตวรรษที่ 10” (เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์, 2509, หน้า ข)

แม่ชีวิมุตติยา หรือรองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ฌ บางช้าง ได้ตรวจสอบหลักฐานในรัชสมัยพระมหานามแห่งลังกา เรื่องพระมหาพุทธสิริเถระ บทสวดพาหุ และคัมภีร์ฎีกาพาหุในเอกสารเหล่านั้น และไม่พบในเอกสารทางฝ่ายพม่าด้วย จึงสันนิษฐานว่าพระพุทธรูปนี้ เป็นพระภิกษุชาวไทย ซึ่งแตงนันทโปปนันทสูตร หรือกล่าวให้กว้างคัมภีร์ฎีกาพาหุ ในสมัยเดียวกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่มีการแต่งพระมหาชาติคำหลวง เมื่อปี พ.ศ. 2025 (สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, 2533, หน้า 299-300)

ศาสตราจารย์ นาวาอากาศเอกแยม ประพัฒน์ทอง ระบุว่า บทสวดพาหุงนี้น่าจะแต่งในสมัยยุคทองแห่งวรรณคดีบาลี ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, 2533, หน้า 299-300)

ศาสตราจารย์พิเศษ ร้อยโทบรรจบ บรรณรุจิ ก็ได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่า พระพุทธสิริน่าจะเป็นภิกษุชาวไทย และแต่งวรรณคดีบาลีเรื่องนี้ในสมัยอยุธยา แต่จะแต่งในรัชสมัยใดนั้น ไม่อาจทราบได้ โดยให้เหตุผลด้านสำนวนภาษาว่า วรรณคดีบาลีเรื่องนี้ใช้สมาสขนาดยาวจำนวนมาก ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นลักษณะเด่นด้านการใช้ภาษาในวรรณคดีบาลีของกวีไทยสมัยอยุธยา เช่น ในศุภอักษรภาษาบาลีของอัครมหาเสนาบดีในราชสำนักพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศที่ส่งไปยังอัครมหาเสนาบดีในราชสำนักพระเจ้ากรุงศรีวัฒนบุระแห่งลังกาก็นิยมใช้สมาสขนาดยาวตลอดทั้งเรื่องเช่นกัน (อัสนี พูลรักษ์, 2555, หน้า 35-36)

ดร.อัสนี พูลรักษ์ (2555, หน้า 37) สันนิษฐานว่า พระพุทธสิริผู้แต่งตัวบทต้นฉบับของนันทปันทสูตรคำหลวง ไม่น่าจะเป็นชาวอินเดียหรือลังกา เนื่องจากเหตุผลด้านสำนวนภาษา คือการใช้ภาษาอย่างวิจิตรบรรจงซับซ้อน มีการพรรณนาความอย่างละเอียดลออด้วยการผูกบทสมาสขนาดยาวตลอดทั้งเรื่อง แสดงให้เห็นอิทธิพลของภาษาสันสกฤต ไม่ใช่ลักษณะภาษาบาลีในพุทธศตวรรษที่ 10 และลักษณะการใช้ภาษาบางประการที่ไม่เป็นไปตามหลักภาษาบาลี

เมื่อตรวจสอบร่วมกับบัญชีรวบรวมวรรณกรรมบาลีของภิกษุณีญาณตุสิต ชาวศรีลังกา พบว่าในบัญชีดังกล่าวรวบรวมบัญชีคัมภีร์ที่ใช้รรถาธิบายขยายความบทพุทธชัยมงคลอัฐคาถา ปราภภูมิชื่อคัมภีร์ได้แก่ พาหุฎฐิกา, ฎฐิกาพาหุณี, พาหุส, พาหุสจินตามณิรัตน หรือชยมังคลคาถาปริกธา โดยปรากฏหลักฐานชื่อคัมภีร์เหล่านี้ในหนังสือวรรณกรรมบาลีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ของ ดร.ฮัมมาลาว่า สัทธาติสสะ หนังสือสยามบาลีวรรณกรรม (Pali Literature Transmitted in Central Siam) ของปีเตอร์ สกิลลิง (Peter Skilling) และศานติ ภัคดีคำ (Santi Pakdeekham) แคะตลิ่งคัมภีร์บาลีกัมพูชาและพม่า แคะตลิ่งคัมภีร์บาลีลังกา แคะตลิ่งคัมภีร์บาลีในคอลเลกชันของฟรานซิส (Catalogue des Manuscrits Palis des Collections Française) (Russell Webb, Bhikkhu Nyanatusita, 2011, p. 192) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบัญชีที่พบในประเทศไทยซึ่งมีจำนวนมากกว่าประเด็นนี้ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่าคัมภีร์ฎฐิกาพาหุนี้แต่งขึ้นในดินแดนประเทศไทย เพราะคัมภีร์จำนวนน้อยที่ไปปรากฏในลังกา อาจเป็นผลมาจากการติดต่อแลกเปลี่ยนคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในอดีต หรือในส่วนที่ไปปรากฏบัญชีในแคะตลิ่งคัมภีร์บาลีกัมพูชาและพม่านั้นอาจเป็นผลมาจากรูปแบบอักษรที่ใช้ในการบันทึกนั้น คือ อักษรขอม จึงมีความเป็นไปได้ที่คัมภีร์ฎฐิกาพาหุจะถูกรวมไว้ในบัญชี

ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่า คัมภีร์ฎฐิกาพาหุเป็นวรรณกรรมทางศาสนาที่แต่งขึ้นในดินแดนประเทศไทย สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ช่วงต้นกรุงศรีอยุธยา ตามข้อสันนิษฐานของแม่ชีวิมุตติยา และศาสตราจารย์ นาวาอากาศเอกแยม ประพัฒน์ทอง

จึงมีความเป็นไปได้ว่า บทพุทธชัยมังคลอัฐคาถานี้สันนิษฐานว่าเป็นบทที่แต่งขึ้นในลังกา แล้วได้มีการแต่งคัมภีร์ขยายความเพิ่มเติม คือ คัมภีร์ฎีกาพาหุง ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น พร้อมด้วยบทสุดท้ายของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่แสดงอานิสงส์ของบทสวดมนต์นี้ ด้วยบางประเทศที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาทแล้วมีการเจริญพระพุทธรูปมนต์ในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถานี้มิได้มีการสวดในบทที่ 9 ซึ่งเป็นบทแสดงอานิสงส์ของการสวดแต่ประการใด

2.4 แนวคิด ทฤษฎี และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร ทรงอธิบายถึงที่มาที่ไปของบทพาหุง นี้ไว้ว่าเป็น 1 ในบทสวดมนต์ที่เรียกว่าบท “ถวายพรพระ” คือ บทสวด 5 บท ประกอบไปด้วย โนม พุทธ อิติปิโส สวากขาโต สุปฏิปันโน พาหุ มหากา ภวตุ สพ ซึ่งบท พาหุง นี้เป็นคาถาสันตติกล แต่งขึ้นในลังกา เป็นบทที่อ้างพระพุทธรูปเจ้าผู้ทรงพระชนม์ในคราวต่าง ๆ มาเป็นสัจจวาจาขอให้บังเกิดชัยมงคล และสันนิษฐานว่า บทสวดถวายพรพระนี้มุ่งแต่งถวายพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองประเทศ เพราะมีคำทูลขอให้พระองค์ทรงพระชนม์ชยมงคล เป็นถ้อยคำจำเพาะสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ภายหลังเมื่อมีความนิมนต์ไปสวดในหมู่ชาวบ้านก็ได้แต่งแก้ไขขึ้นใหม่ โดยมีชื่อในภาษาบาลีว่า “พุทธชัยมังคลคาถา” คือ คาถาที่กล่าวถึงความชนะที่เป็นมงคลของพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 9 คาถา 8 คาถาแรกเป็นคาถาที่แสดงถึงเรื่องต่าง ๆ ที่พระพุทธรูปเจ้าทรงพระชนม์มา เรื่องละ 1 คาถา รวม 8 คาถา ส่วนคาถาที่ 9 นั้น เป็นคาถาที่แสดงผลของการที่สวดที่ระลึกถึงพุทธชัยมังคลคาถาทั้ง 8 ว่าจะทำให้ละเสียได้ซึ่งอุปัทวันตรายทั้งหลาย และถึงซึ่งโมกษะคือความพ้นอันเป็นสุข (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, 2550, หน้า 245-246)

พระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ ฐิตธมฺโม) (2550, หน้า 37-42) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องราวความเป็นมาของคาถาพาหุง ในด้านของประวัติความเป็นมาซึ่งท่านเชื่อว่าผู้ที่แต่งคาถานี้ก็คือสมเด็จพระวันรัตน์ วัดป่าแก้ว สมัยอยุธยา

เสฐียรพงษ์ วรรณปก (2548, หน้า 1, 9) ได้กล่าวถึงแนวคิดถึงประวัติความเป็นมาของบทพาหุง สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในประเทศไทย สมัยล้านนา ด้วยเป็นยุคทองแห่งวรรณคดีบาลี และมีได้แต่งขึ้นในลังกา หรือในประเทศไทย สมัยกรุงศรีอยุธยา ด้วยในสมัยอยุธยานั้นมีวรรณกรรมบาลีหลงเหลืออยู่ไม่มาก รูปแบบการแต่งบทพาหุงนี้นับเป็นผลงานในสมัยคลาสสิก

ทองย้อย แสงศิลป์ชัย (2542, 59) ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่องคาถาพาหุงฯ ไว้ในผลงานเรื่องพุทธชัยมังคลคาถา (คาถาพาหุง) ซึ่งเป็นผลงานแนววิเคราะห์ที่มีการอ้างอิงทั้งในด้านของเนื้อหาเกี่ยวกับหลักธรรม เนื้อเรื่อง และพยายามที่จะโยงความเห็นนักวิชาการท่านอื่นเพื่อหาข้อยุติเกี่ยวกับปัญหาเรื่องที่มาของคาถาพาหุง ซึ่งท่านได้สรุปไว้ว่าคาถาพาหุงฯ นั้นน่าจะเป็นผลงานการแต่งของนักปราชญ์ชาวไทยมากกว่าที่จะเป็นชาวต่างประเทศ

ปิ่น มุกกันต์ อธิบายถึงเหตุของการเรียกบทพุทธชัยมงคลอัฏฐคาถา ว่าบทถวายพรพระ ว่า “ท่านผู้หนึ่งเล่าให้ฟังว่าเดิมที่บทธวดพาหุนี้ไม่มี พระสงฆ์ต้องการจะแต่งบทบาลีคาถาเกี่ยวกับชัยชนะ เพื่อถวายพรพระแต่พระเจ้าอยู่หัวให้ทรงชนะศึก จึงได้แต่งบทพาหุนี้ขึ้นสวดถวาย จึงเป็นที่รู้จักกันในคณะสงฆ์ว่าคำถวายพรพระ ที่ว่า พระ ในที่นี้ ไม่ใช่หมายถึงพระพุทธรูป แต่หมายถึงพระเจ้าแผ่นดิน แต่เรียกสั้น ๆ ว่า ถวายพรพระ” (พุทธชัยมงคล 8 (คำแปลบท พาหุ), 2518, หน้า 30-31)

ณัฐรัตน์ ผาธา (2549, หน้า 145-147) ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์บทสวดมนต์พุทธอัฏฐชัยมงคลคาถา (คาถาพาหุ)” ความเป็นมาว่า บทสวดมนต์พุทธอัฏฐชัยมงคลคาถานี้ แม้จะมีผู้เรียกชื่อให้แตกต่างกันไปหลากหลายประการ แต่ก็มีสื่อความหมายเพียงประการเดียวคือ เรื่องของชัยชนะอันเป็นมงคล 8 ประการของพระพุทธรูป ซึ่งในส่วนของประวัติความเป็นมานั้น ผู้วิจัยได้เสนอทัศนะถึง 3 แหล่งกำเนิดคือ แต่งขึ้นในลังกา แต่งขึ้นในสมัยล้านนา หรือแต่งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ก็ได้ชี้ชัดลงไปว่าควรแต่งขึ้นในสมัยใด ในส่วนของลักษณะของคำประพันธ์นี้เป็นคำประพันธ์แบบร้อยกรองประเภทสันตติลักษณ์ ที่ได้รับเค้าโครงเรื่องราวมาจาก พระไตรปิฎก อรรถกถาที่มีองค์ประกอบในการประพันธ์ 2 ประการ คือ ด้านบุคคลาธิฐานคือเนื้อเรื่องในเชิงอภินิหาร และด้านหลักธรรมหรือข้อเท็จจริงที่ทรงแสดง โดยมีจุดมุ่งหมายไว้แตกต่างกันคือ เพื่อแสดงถึงการเอาชนะอุปสรรคของพระพุทธรูป และเพื่อใช้เป็นคาถาเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในบางยุคสมัย

บทพุทธอัฏฐชัยมงคลคาถานี้ผู้แต่งต้องการที่จะนำเสนอกรอบแนวคิดเรื่องการเอาชนะอุปสรรคของพระพุทธรูปซึ่งมีทั้งหมด 8 ครั้ง นับตั้งแต่การผจญมารก่อนการตรัสรู้ไปจนถึงการเสด็จไปพรหมโลกเพื่อสั่งสอนพกาพรหม เป็นต้น ดังนั้น ความหมายของบทสวดมนต์แม้ว่าจะมีผู้ตั้งชื่อไว้แตกต่างกัน แต่ก็มี ความหมายอยู่เพียงความหมายเดียวคือบทสวดมนต์ที่ว่าด้วยชัยชนะของพระพุทธรูป โดยในแต่ละคาถาล้วนมีหลักธรรมที่สำคัญปรากฏอยู่ เช่น หลักขันติธรรม หลักอริยฐานธรรม หลักเมตตาธรรม เป็นต้น ซึ่งหลักธรรมที่ปรากฏในทุกคาถานั้นมีนัยของวิธีการที่จะเอาชนะอุปสรรครวมอยู่ด้วย

บทพุทธอัฏฐชัยมงคลคาถานี้มีอิทธิพลต่อสังคมไทยในหลาย ๆ ด้านคือ ด้านความเชื่อ เชื่อว่าบทสวดมนต์เป็นคาถาอาคมใช้ป้องกันเหตุร้ายได้ เชื่อว่าสามารถเอาชนะอุปสรรคได้ ด้านการศึกษา ได้แก่ การนำเอาบทสวดมนต์นี้ไปเป็นกรอบในการอบรมผู้เรียนให้เป็นผู้มีจิตใจที่ฮึกเหิมใคร่ที่จะเอาชนะอุปสรรค ด้านศิลปกรรม ได้มีนำเอาเรื่องราวที่ปรากฏในคาถาแต่ละเรื่องไปสร้างงานเชิงศิลปกรรมและจิตรกรรมได้อย่างหลากหลาย ด้านการเมือง ในยุคหนึ่งของสังคมไทยได้มีการนำคาถาพาหุนี้ไปเป็นคาถาปลุกใจสำหรับทหารในการป้องกันประเทศ ด้านวรรณกรรม ความสำคัญของบทสวดมนต์นี้ก่อให้เกิดการสร้างสรรควรรณกรรมทั้งในประเภทร้อยแก้วและร้อยกรองมากมาย และด้านพิธีกรรม ได้มีการนำบทสวดมนต์นี้ได้เข้าไปมีอิทธิพลต่อการประกอบพิธีกรรมของสงฆ์ในพระราชพิธีรัฐพิธีและพิธีสามัญธรรมดาโดยทั่ว ๆ ไป

อัสนี พูลรักรักษ์ (2555, หน้า 276-280) ทำการศึกษาเรื่อง “นันทโศปนนทสูตรคำหลวง: การวิเคราะห์ศิลปะการแปลและกลวิธีทางวรรณศิลป์” ซึ่งนันทโศปนนทสูตรคำหลวง เป็น 1 ใน 8 บทพุทธชัยมังคลอรรถฎาตา ซึ่งได้รับความนิยมนิยมมีการแต่งเป็นบทประพันธ์ประเภทคำหลวงในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ซึ่งในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จึงมุ่งศึกษานันทโศปนนทสูตรคำหลวง พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร ซึ่งเป็นวรรณคดีที่ทรงนิพนธ์แปลจากวรรณคดีบาลีชื่อ “นันทโศปนนทตถุ” ของพระพุทธสิริเถระ ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นภิกษุชาวไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยทรงรักษาสุนทรียลักษณะที่มีมาแต่ตัวบทต้นฉบับไว้ได้อย่างสมบูรณ์ครบถ้วน และทรงสามารถประดับประดาตกแต่งคำแปลดังกล่าวไว้ให้งดงามมีวรรณศิลป์ ทั้งด้านเสียง ความหมาย และระดับภาษาเข้มข้นมากยิ่งขึ้น ทรงใช้สำนวนภาษาได้ถูกไวยากรณ์และความนิยมของสำนวนภาษาแปลในยุคสมัยของพระองค์ คุณค่าของนันทโศปนนทสูตรคำหลวงจึงเกิดจากพระอัจฉริยภาพของกวีที่ทรงสามารถแปลและแต่งตัวบทแปลให้มีสุนทรียลักษณะเป็นเลิศ

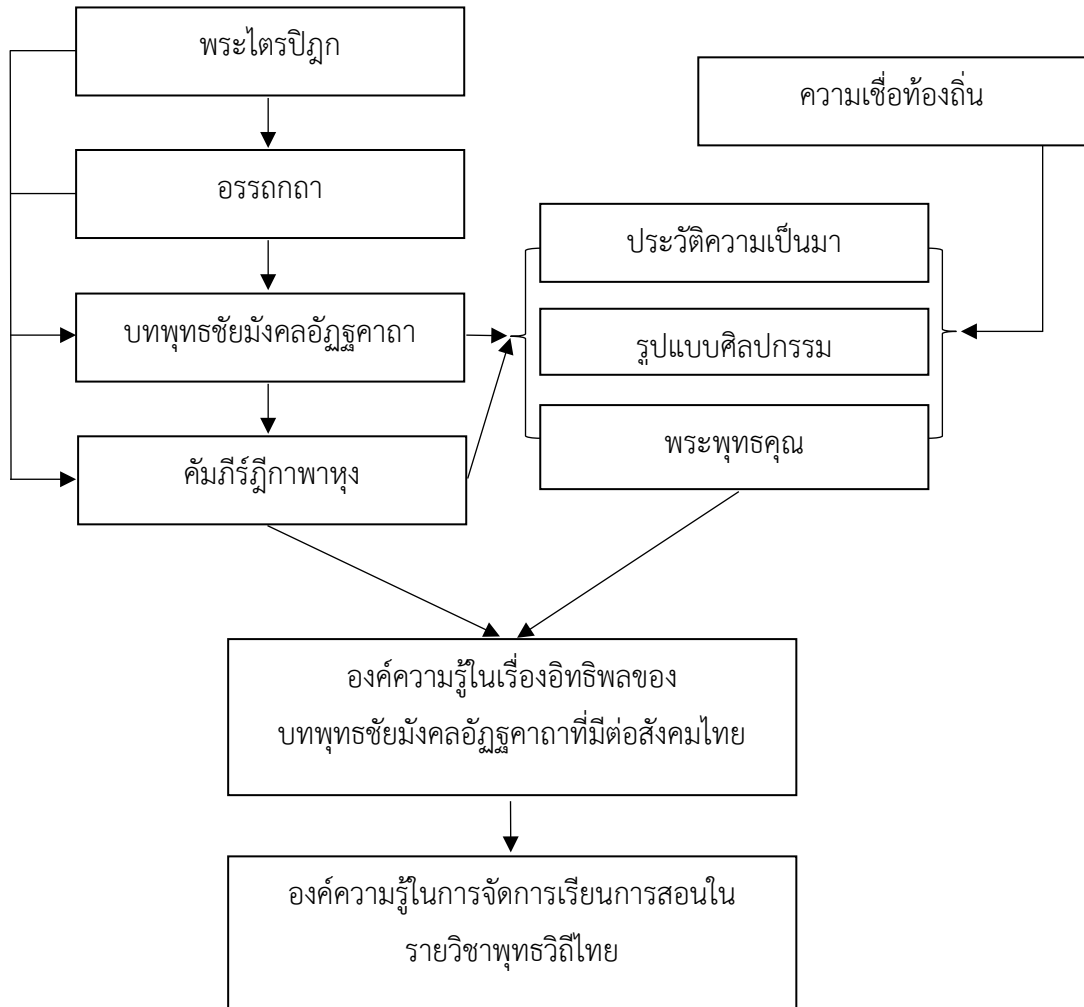
กัญญาพัชร บุญนาคค้า (2557) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “จิตรกรรมเรื่องพระพุทธประวัติและเวสสันดรชาดกผลงานของครูเหม เวชกร” ซึ่งครูเหม เวชกรนี้เป็นจิตรกรท่านหนึ่งที่เขียนภาพบทพุทธชัยมังคลอรรถฎาตา ซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมและสืบทอดมาเป็นจิตรกรรมฝาผนังของวัดหลายแห่งในเวลาต่าง โดยวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาภาพงานจิตรกรรมผลงานของครูเหม เวชกร ซึ่งอยู่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6-7 ทั้งนี้เลือกศึกษาเฉพาะเรื่องพุทธประวัติและเวสสันดรชาดก โดยทำการตรวจสอบเนื้อหาเกี่ยวกับวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องและเปรียบเทียบกับรูปแบบภาพงานจิตรกรรมแนวไทยประเพณีแบบแผน จิตรกรรมแนวไทยประยุกต์ที่ร่วมสมัย ศิลปะร่วมสมัย และปัจจัยแวดล้อมของสังคมในสมัยนั้นด้วย พบว่า เนื้อหาและแรงบันดาลใจที่นำมาเขียนภาพจิตรกรรม คือ การกลับไปเขียนภาพที่มีเรื่องราวแบบปรัมปราคติ ที่ผสมผสานเทคนิคแนวคิดแบบตะวันตกกับแบบไทย มาพัฒนาเป็นแนวทางในการเขียนจนมีเอกลักษณ์เฉพาะตน ด้วยความเรียบง่าย ถือเป็นลักษณะรูปแบบของภาพงานจิตรกรรมที่เป็นงานราษฎร์อันมีจุดประสงค์หลัก คือ การใช้ภาพจิตรกรรมเป็นสื่อช่วยเผยแพร่เรื่องราวทางพระพุทธศาสนาให้แก่ประชาชนทั่วไป ซึ่งเนื้อหาที่สะท้อนภาพจิตรกรรม ยังคงนำเสนอเรื่องราวพระพุทธศาสนาในแง่ของความศักดิ์สิทธิ์และปาฏิหาริย์มากกว่าการสั่งสอนเพื่อชี้แจงให้เห็นแนวทางของการหลุดพ้นด้วยการรักษาศีล สมาธิ และปัญญา

พระมหาสิริชัย สุขญาโณ (2561) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์เรื่องราวจิตรกรรมพุทธประวัติในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์เปรียบเทียบกับคัมภีร์ในพุทธศาสนา” พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ได้ปรากฏภาพเขียนบทพุทธชัยมังคลอรรถฎาตาแทรกอยู่ในภาพพุทธประวัติ ได้ศึกษาและตรวจสอบข้อสันนิษฐานเดิมที่ว่าคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นคัมภีร์หลักที่มีอิทธิพลต่อจิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เปรียบเทียบจิตรกรรมฝาผนัง กับพระอารามสำคัญจำนวน 4 แห่ง ที่มีประวัติว่าถูกสร้างขึ้นหรือได้รับการ

บูรณปฏิสังขรณ์ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ คือ วัดดุสิตาราม วัดราชสิทธิาราม วัดทองธรรมชาติ และวัดสุทัศนเทพวราราม มาเปรียบเทียบเพื่อศึกษาหาความนิยมและอิทธิพลของคัมภีร์พุทธประวัติต่าง ๆ ที่มีต่อการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติในสมัยนั้น ผลการศึกษาพบว่า จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ไม่ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เพียงคัมภีร์เดียว ตามที่นักประวัติศาสตร์และคนทั่วไปสันนิษฐานไว้ โดยจากจิตรกรรมจำนวน 32 ฉาก มีถึง 6 ฉากที่เนื้อหาไม่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา และมี 4 ฉากปรากฏเนื้อความเพียงเล็กน้อยในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ซึ่งเหตุการณ์เลือกฉากและตอนใดมาเขียนนั้น อาจเกี่ยวข้องกับพระราชประสงค์ของผู้สร้าง คือ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ซึ่งทรงก่อปรด้วยพระราชศรัทธาทรงพระราชอุทิศให้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสี่องค์ ซึ่งได้รับการเคารพนับถือตามตำนานว่าเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นให้ละม้ายพระโฉมของพระพุทธเจ้าที่สุด ดังนั้นช่างผู้ออกแบบจิตรกรรมจึงอาจจะต้องการแสดงถึงพระคุณลักษณะพิเศษทางฤทธิ์บารมีของพระพุทธเจ้าผ่านเรื่องราวในชัยมงคลคาถาอันเป็นบทสรรเสริญชัยชนะที่ยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าทั้ง 8 ครั้ง คือ เรื่องของมารผจญ เรื่องของอาฬวกยักษ์ เรื่องของช้างนาฬาคีรี เรื่องขององคุลิมาล เรื่องของนางจิญจมาณวิกา เรื่องของสังกนิครนถ์ เรื่องของนันทโพนันทนาคราช และเรื่องของท่านพกาพรหม ซึ่งเนื้อหาบางตอนไม่ได้ถูกกล่าวถึงในปฐมสมโพธิกถา แต่ถูกกล่าวไว้อย่างละเอียดในคัมภีร์อื่น เช่น อรรถกถาเรื่องต่าง ๆ ชมพูบดีสูตร นันทโพนันทสูตร เป็นต้น นอกจากนี้ การใช้เนื้อหาจากคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถามาเพียงคัมภีร์เดียวอาจให้ข้อมูลการเขียนที่ไม่เพียงพอ ผู้ออกแบบจึงต้องอาศัยคัมภีร์พุทธประวัติเล่มอื่นๆ มาใช้ในการเขียนจิตรกรรมพุทธประวัตินี้

บุญเลิศ วิจารณ์ (2562, หน้า 151-172) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “นันทโพนันทสูตรคำหลวง: ความพิเศษ ความหมาย ความเชื่อ แห่งคำเรียกชื่อพญานาค” ซึ่งเป็นบทพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ไชยเชษฐาสุริยวงศ์ พบว่า พระองค์ทรงมีพระอัจฉริยภาพในการสร้างนามหรือคำเรียกชื่อ “พญานันทโพนันทนาคราช” ใน 3 มิติที่สำคัญ คือ มิติที่ 1 ด้านคำหลัก ซึ่งเป็นคำไวพจน์พบว่ามี 7 คำสำคัญ คือ คำว่า 1) “นาค” (สัตว์ผู้ประเสริฐ) 2) “ผณราชา” (ผู้เป็นใหญ่ในบรรดาสัตว์ที่แม่พังพานได้) 3) “อูระคะ” (สัตว์ที่ต้องเคลื่อนไหวไปด้วยยก) 4) “อาสิวิส” (สัตว์ที่มีพิษบนศีรษะ) 5) “สัลปะ” (สัตว์เลื้อยคลานประเภทงู) 6) “ทวิชีวหา” (สัตว์ที่มีลิ้นสองแฉก) และ 7) “ภุขงค” (สัตว์ผู้ไปด้วยขนด) มิติที่ 2 คือ มิติด้านการประกอบคำ พบว่ามี 5 ลักษณะ คือ 1) ขึ้นต้น “พระญา” ลงท้ายด้วยชื่อ “พญานาค” 2) ขึ้นต้น “พระยา” + ลงท้ายด้วย “ราชา” 3) ขึ้นด้วยชื่อเฉพาะ ลงท้ายด้วยคำว่า “นาค” 4) ขึ้นต้นด้วยชื่อเฉพาะ + ลงท้ายด้วย “ราชา” และ 5) ขึ้นต้นด้วยชื่อเฉพาะ ลงท้ายด้วย “บาดาล” มิติที่ 3 คือ มิติด้านความหมายของคำเรียกชื่อ “พญานันทโพนันทนาคราช” ที่สะท้อนความเชื่อหรือทัศนคติเกี่ยวกับพญานาคในสมัยกรุงศรีอยุธยา พบว่ามี 4 ลักษณะ คือ 1) ความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ 2) ความเป็นสัตว์ที่มีลิ้นสองแฉก 3) ความเป็นราชาแห่งนาค และ 4) ความเป็นใหญ่ในภพบาดาล

2.5 กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality Research) ด้วยการสืบค้นจากหลักฐาน เอกสาร (Documentary Research) การวิจัยภาคสนาม (Field Research) และการศึกษาด้าน ประติมานวิทยา (Iconography) โดยการศึกษาวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้องกับบทพุทธชัยมังคลอรรถ ฎาคา เปรียบเทียบกับหลักฐานทางศิลปกรรมที่พบในประเทศไทย ที่อาศัยการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วย การสังเกต การสำรวจทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ เป็นเครื่องมือในการศึกษาวิจัยเพื่อให้ บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ข้างต้น แล้วนำเสนอผลของการศึกษาวิเคราะห์ตามแบบพรรณนา วิเคราะห์ ซึ่งได้กำหนดวิธีการดำเนินการวิจัยไว้ตามขั้นตอนประกอบไปด้วย การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล ตามลำดับ

การเก็บข้อมูล (Data Collection) ประกอบด้วย การเก็บข้อมูลเอกสารและการเก็บ ข้อมูลภาคสนาม มีรายละเอียดดังนี้

- **การเก็บข้อมูลเอกสาร (Documentary Research)** หมายถึง การรวบรวมเอกสาร ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับบทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคา ทั้งในส่วนของคาถา และคัมภีร์ฎีกาพาหุ ซึ่งเป็น คัมภีร์สำคัญที่อธิบายขยายความบทสวดมนต์ ศึกษาเปรียบเทียบกับงานนิพนธ์ของพระเถระและ นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่ได้แสดงทัศนคติที่เกี่ยวข้องกับบทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคานี้

- **การเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Research)** ผู้ทำการวิจัยได้จากการรวบรวมหลักฐาน ทางโบราณคดีด้วยการสำรวจและถ่ายภาพโบราณวัตถุสถาน ตลอดจนศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับบท พุทธชัยมังคลอรรถฎาคาที่พบภายในประเทศไทยเป็นสำคัญ

การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้วิธีการวิจัยในเชิงพรรณนา (Description Research) กล่าวถึงประวัติความเป็นมา รูปแบบ ศิลปกรรม ตลอดจนคติความเชื่อในบทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาที่มีในสังคมไทย เพื่อนำมาใช้ในการ วิเคราะห์ (Analytical Research) แยกแยะตามประเด็นที่ศึกษา ทั้งการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบ ทางศิลปกรรมที่พบกับคติความเชื่อที่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนา ตลอดจนพัฒนาการทางความเชื่อ ของบทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาที่ส่งผลต่อสังคมไทยในบริบทต่าง ๆ แล้วจึงนำผลการวิเคราะห์ที่ได้มา เรียบเรียง สรุปผล และนำเสนอผลการวิจัยต่อไป

3.1 รูปแบบของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา

บทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา หรือคาถาพาหุง มีลักษณะบทร้อยกรองในรูปแบบคาถา วสันตติลก ซึ่งไม่ปรากฏชัดว่าผู้แต่งเป็นใครและแต่งขึ้นสมัยใด ซึ่งมีเนื้อความแสดงชัยชนะของ พระพุทธเจ้าในการปราบบุคคลต่าง ๆ ด้วยธรรมวิธีต่าง ๆ มาเป็นสัจจวาจาขอให้บังเกิดชัยมงคล

เนื้อความในคาถาทั้ง 8 บท กล่าวถึงชัยชนะของพระพุทธเจ้าในการปราบมนุษย์หรือมนุษย์ ด้วยวิธีต่าง ๆ ดังนี้

คาถาบทที่ 1 กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงชนะพญามารราชด้วยธรรมวิธีมีทานบารมี เป็นต้น

คาถาบทที่ 2 กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ด้วยขันติ

คาถาบทที่ 3 กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงชนะชังนาฬาคีรีด้วยการแผ่พระเมตตา

คาถาบทที่ 4 กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงชนะองคุลิมาลโจรด้วยอิทธิบาทสังขาร

คาถาบทที่ 5 กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงชนะนางฉิณฺฑคามณวิกาด้วยโสมวิธี คือวิธีการตั้งดวงจันทร์ คือไม่ร้อนแรงตั้งพระอาทิตย์ ไม่ขมุกขมัวอย่างดวงดาว มีปกติแจ่มใส เยือกเย็น และสุกสกาว พระอิริยาบถของพระพุทธองค์จึงตามนัยแห่งดวงจันทร์คือ ทรงตั้งอยู่ในอาการสงบ

คาถาบทที่ 6 กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงชนะสังกนนิครนถ์ด้วยปัญญา

คาถาบทที่ 7 กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันโทปนันทนาคราชด้วยการแสดงฤทธิ์

คาถาบทที่ 8 กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงชนะพกาพรหมด้วยพระญาณ

ภายหลังเมื่อคาถาทั้ง 8 บทได้รับความนิยมนมากขึ้น จึงมีการแต่งเพิ่มเติมอีกคาถาหนึ่ง เป็นคาถาสุดท้ายที่แสดงอานิสงส์ของการสวดคาถาทั้ง 8 ว่าจะทำให้เป็นผู้มีปัญญา แคล้วคลาดจากอุปัทวันตราย และบรรลุพระนิพพาน ซึ่งเน้นให้ผู้มีปัญญาหมั่นสวดคาถาทั้ง 8 นั้น จึงปรากฏว่าในสาระของคัมภีร์ฎีกาพาหุงไม่มีเนื้อความคาถาที่ 9 และมีได้มีข้อความใดกล่าวถึงเรื่องการสวดทั้งสิ้น คาถาที่ 9 นี้ น่าจะได้รับการเติมขึ้นแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้น และบางทีพระมหาพุทธสิริเถระจักเป็นผู้เติมขึ้นเองเพราะสำนวนภาษามีความกลมกลื่นกับคาถาอีก 8 บท ตอนต้น (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2533, หน้า 300-302)

3.2 รูปแบบการแต่งคัมภีร์ฎีกาพาหุง

คัมภีร์ฎีกาพาหุงนี้ มีลักษณะเป็นวรรณคดีบาลีประเภทร้อยแก้วที่แต่งโดยยกคาถาในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา หรือคาถาพาหุง ตั้งแล้วแต่งขยายความ โดยมีลักษณะเป็นคัมภีร์ประมวลพระสูตรนอกพระไตรปิฎก 8 เรื่อง ผู้แต่งคือ พระมหาพุทธสิริเถระ ยกคาถาบทสวดพาหุงเป็นตัวเนื้อหาขึ้นตั้งทีละบทแล้วพรรณนาเล่าเรื่องพุทธประวัติ แสดงรายละเอียดของเหตุการณ์ที่กล่าวอย่างสั้น ๆ ในคาถานั้น จึงไม่ได้มีลักษณะเป็นวรรณคดีบาลีประเภทฎีกา ตามแบบลักษณะฎีกาในวรรณคดี

บาลี แต่เป็นผลงานแสดงสารัตถธรรมที่สัมพันธ์กับพุทธประวัติ ในตัวคัมภีร์ไม่มีบทปณามคาถาและนิคมคาถา แต่ได้เริ่มต้นด้วยคาถาแรกของบทสวดพาหุง เสมือนกับเป็นบทปณามคาถาไปด้วยในตัว ทำนองเดียวกับมหาชาติคำหลวงที่ไม่มีบทปณามคาถา และได้จบลงที่เรื่องพกาพรหมว่า “*พรหมนิมิตตุนสุตฺตํ นิฎฺฐิตํ ปริปุณฺณํ*” ทำนองเดียวกับมหาชาติคำหลวงที่จบลงท้ายว่า “*มหาเวสสันดรชาดกนครกณฺฑํ นิฎฺฐิตํ 48 พระคาถาปริบูรณํ*” จึงเข้าใจว่า พระมหาพุทธสิริเถระจะเป็นผู้แต่งบทสวดพาหุงด้วย (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, 2533, หน้า 300-302)

ถ้าพิจารณาจากสาระในคัมภีร์แล้วเป้าหมายการแต่งเพื่อสรรเสริญพระพุทธรูป ประกอบกับการเสนอสารัตถธรรม เพื่อนำตัวอย่างแห่งพระพุทธรูปนั้นมาปรับปฏิบัติ แก้ไขปัญหากิเลสภายในตน น่าจะเป็นเป้าหมายของพระมหาพุทธสิริเถระในการแต่งคัมภีร์ฎีกาพาหุงนี้มากกว่า (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, 2533, หน้า 310)

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อครั้งยังดำรงพระยศที่กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ได้มีรับสั่งไปยังพระยาวิจิตรการบดีให้ขอขุนประพันธ์เนติวุฒิ (ช้อย ประพันธ์เนติวุฒิ) และพระยาวิจิตรธรรมปริวัตร (คำ พรหมกลสิกร) แปลเรียบเรียงคัมภีร์ฎีกาพาหุงเป็นภาษาไทย แล้วมอบให้พระศาสนโสภณ (อ่อน อหิสโก) เป็นผู้ตรวจแก้ ผลงานนี้เข้าใจว่าตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2453 (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, 2533, หน้า 303) หากแต่เมื่อพิจารณาจากหนังสือฎีกาพาหุงฉบับพิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทย เมื่อปี พ.ศ. 2458 พบว่าฉบับที่ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2453 นั้น เป็นฉบับสรุปใจความสำคัญมากกว่า

3.3 เนื้อหาตามที่ปรากฏในคัมภีร์ฎีกาพาหุง

คาถาในบทพุทธานุสมังคลอัฐฐคาถานี้เมื่อถูกนำมาอธิบายขยายความในคัมภีร์ฎีกาพาหุงนั้น ไม่ปรากฏมีบทปณามคาถาในตอนต้น และนิคมคาถาในตอนท้าย มีการแบ่งเนื้อหาออกเป็น 8 ตอน หรือ 8 พระสูตร โดยในแต่ละพระสูตรตั้งคาถานำแล้วพรรณนาเล่าเรื่องพุทธประวัติอันเป็นเหตุการณ์ที่กล่าวถึงในคาถานั้น ๆ

ดังนั้น ในงานวิจัยฉบับนี้จึงยกบทคาถาในบทพุทธานุสมังคลอัฐฐคาถาขึ้นตั้ง แล้วแปลความตามสำนวนของพระศาสนโสภณ (แจ่ม จตตสโล) วัดมกุฏกษัตริยาราม แล้วจึงอธิบายความตามคัมภีร์ฎีกาพาหุงฉบับแปลภาษาไทยเมื่อปี พ.ศ. 2458 ซึ่งมีลักษณะการแปลเรียบเรียงคัมภีร์ฎีกาพาหุงในลักษณะยกศัพท์ภาษาบาลีเข้ามาประกอบตลอดเรื่อง ดังมีรายละเอียดสำคัญดังนี้

พระสูตรที่ 1 มารวิชัยสูตร

“*พาหุ สหุลสมภินิมิตตาวุชฺชนฺตํ*

ทานาทิธมฺมวิธินา ชิตวา มุณินฺโท

ศรีเมขลํ อุทิตโฆรสเสนมารํ

ตนเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ”

แปลความได้ว่า

“พระจอมมุนี ได้ชนะพญามารผู้ริบมิตรแค้นมากตั้งพัน ถืออาวุธครบมือ ชีคชสารศรีเมฆละ พร้อมด้วยเสนาमारโห่ร้องก้องกึก ด้วยธรรมวิธีทานบารมีเป็นต้น ขอชัยมงคลทั้งหลาย จงมีแก่ท่าน ด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น” (พระศาสนโศภน (แจ่ม จตตสลโล), 2538, หน้า 292)

กาลครั้งนั้น สมเด็จพระมหาบุรุษเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ แล้วพระองค์สถิตนั่งเหนือรัตนบัลลังก์ ภายในควงไม้พระมหาโพธิ์ ครั้งนั้นพระยามารคอยโอกาสติดตามพระมหาบุรุษไปดั่งเงา ครั้งหนึ่งพระยามารได้ฟังสุรเสียงแห่งเทวาทังหลายที่มาร้องสาธุการในโพธิสมภารบารมีแห่งพระโพธิสัตว์เป็นโกลาหล ตั้งแต่เวจันรกไปจนถึงอกนิษฐพรหม พระยามารก็ปริวิตกว่า พระสิทธัตถราชกุมารนี้ปรารถนาจะพ้นวิสัยแห่งตน ควรที่เราจะกระทำอันตรายแก่พระสิทธัตถราชกุมารในกาลบัดนี้ จึงมีพระโองการตรัสเรียกพระธิดาทัง 3 องค์ให้ไปกระทำอันตรายแก่พระสิทธัตถราชกุมาร

ฝ่ายพระธิดาทัง 3 คือ นางตมทา นางราคา นางอรติ ก็รับพระโองการก็พาบริวารคนละ 500 ประดับอาภรณ์ พาเข้ามาสู่สำนักพระโพธิสัตว์

ฝ่ายนางตมทาเป็นธิดาผู้พี่ ก็กระทำเล่ห์มารยา บทจรเยื้องย่างเข้ามาสู่สำนัก แล้วว่าแก่พระโพธิสัตว์ว่า “ข้าแต่พระองค์อันเป็นเผ่าพงศ์กษัตริย์ ท่านจงลุกขึ้นอย่าได้อยู่ในฐานะที่นี้ พระยามัจจุราชจะเบียดเบียนพระองค์ในกาลบัดนี้” พระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้นจึงตรัสว่า “ท่านนี้มีนามปรากฏชื่อใด” นางจึงทูลว่า “ข้าพเจ้านี้ชื่อนางตมทา” พระโพธิสัตว์ตรัสถามว่า “เหตุใดจึงชื่อนางตมทา” นางจึงว่า “ข้าพเจ้าย่อมมาผูกสัตว์ไว้ให้หลงไปด้วยความปรารถนา เป็นต้นว่าโรคทรัพย์สร้างเพิ่มเติมไว้ให้บริบูรณ์ เหตุดังนั้น ข้าพเจ้าจึงชื่อนางตมทา พระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า “นางตมทาเอ๋ย ท่านเป็นคนหลงปราศจากปัญญา และจะรู้ได้เห็นซึ่งธรรมอันเป็นผลเป็นประโยชน์แก่อาตมาหามิได้ และลามกธรรมสิ่งใด กล่าวคือไม่หยาบกระทำย่ำยีสรรพสัตว์ให้หลงในบ่วงตมทา อาตมานี้ละ เสด็จออกสู่มหาภิเนษกรมณ ด้วยมีประโยชน์เพื่อว่าจะข่มบาปธรรมทั้งปวง กล่าวถึงตมทามาให้วัฒนาการจำเรอขึ้นมาได้ ดูกรนางตมทา ท่านจงนิมนนาไปในกาลบัดนี้” นางตมทาได้ฟังพระโพธิสัตว์ตรัสเท่านั้น ก็มิอาจสนทนาสืบต่อได้ จึงเดินถอยหลังออกมาในที่อันควร

ฝ่ายนางราคา ก็เดินเข้าไปใกล้พระโพธิสัตว์ กล่าวถ้อยคำว่า “ข้าแต่พระราชโอรสแห่งบรมกษัตริย์อันประเสริฐ ท่านอย่าได้นั่งอยู่ ลุกขึ้นจากรัตนบัลลังก์นี้เถิด” พระโพธิสัตว์ตรัสถามว่า “ท่านนี้มีนามอันใด” นางจึงทูลว่าข้าพเจ้านี้นามว่านางราคา พระโพธิสัตว์ตรัสถามว่า “กิริยาแห่งท่านเป็นประการใด จึงชื่อนางราคา” นางจึงบอกว่าเหตุแห่งตนว่า “ข้าพเจ้านี้มาทูลสัตว์ทั้งปวงด้วยบ่วงราคา และข้าพเจ้าจึงมีนามว่านางราคา พระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า “ดูกรนางราคา อันใดบุคคลผู้ใดมีน้ำใจยินดีในราคา และมากำหนดในกามคุณทั้ง 5 แล้วกาลใด อันว่าบุคคลผู้นั้นก็มิได้รู้วัตรประณินบัญญัติที่จะให้บังเกิดประโยชน์แก่อาตมา ประการหนึ่งเล่า จะมีปัญญาพิจารณาเห็นในกระแสแห่งธรรมนั้นหามิได้

ปัญญานั้นโหดเขลามัวเมาผิดไป ทั้งนี้ก็อาศัยเพราะบุคคลผู้นั้นยินดีในราคะ ธรรมดาว่าราคะนี้ย่อมมาเบียดเบียนย่ำยีสัตว์จำพวกใด ๆ อาตมานี้ออกมาบรรพชาเป็นสมณะแล้ว แลตั้งความเพียรเพื่อประโยชน์จะบำบัดเสียซึ่งบาปกรรมนั้นให้ปราศจากสันดานนี้ ดูกรนางราคา ท่านจงอย่าได้ซำฮัดอยู่ เร่งไปให้พ้นอาตมากาลบัดนี้” ครั้นนางราคาได้ฟังพระโพธิสัตว์ตรัสเท่านั้น ก็มีอาจอยู่ในที่นั้นได้ นางราคาก็กลับถอยออกไปอยู่ในที่ควรข้างหนึ่ง

ลำดับนั้น นางอรรตีก็นั่งเข้าไปใกล้พระโพธิสัตว์แล้วกล่าวถ้อยคำว่า “ดูก่อนพระสิทธัตถะ มานั่งอยู่ไยในที่นี้ จงลุกไปจากรัตนบัลลังก์ในบัดนี้เถิด” พระโพธิสัตว์จึงตรัสถามว่า “ท่านผู้มาภายหลังมีนามว่าอะไร” นางจึงรับคำว่า “ข้าพเจ้ามีชื่อว่านางอรรติ” จึงมีพระโองการตรัสถามว่า “เหตุตั้งฤท่านจึงชื่อนางอรรติ” ฝ่ายนางอรรติจึงกราบทูลว่า “ข้าพเจ้านี้ย่อมมาผูกสัตว์ทั้งปวงด้วยบ่วง คือความโกรธและโทมนัส เหตุตั้งนั้น ข้าพเจ้าจึงชื่อนางอรรติ” จึงมีพระโองการว่า “ดูกรนางอรรติ บุคคลใดลู่อ่านางแห่งโทสะ โทสะนี้เมื่อบังเกิดในสันดานแล้ว ย่อมทำให้สันดานบุคคลนั้น เตือดร้อน ฟุ้งซ่านระส่ำระสาย ซึ่งโกรธมีประการต่าง ๆ นานา บุคคลผู้นั้นก็มีได้หยั่งรู้ในธรรมอันเป็นประโยชน์ ก็มีได้เห็นบาปบุญคุณโทษที่จะบังเกิดมีแก่อาตมา ทั้งนี้ก็อาศัยเพราะบาปกรรมคือความโกรธ หากมาป้องกันกำบังปัญญาไว้ จึงมิได้เห็นทุกขัง อนิจจัง อนัตตา เพราะอำนาจโทสะตัวเดียวเชี่ยวชาญกล้าหาญเป็นกำลังหนักหนา ดูกรนางอรรติ โทสะความโกรธนี้ย่อมมาเบียดเบียนย่ำยีสรรพสัตว์จำพวกใด อาตมานี้ก็บำบัดบาปกรรมคือโทสะนี้ให้อันตรธานหายจากชั้นสันดานแห่งสัตว์จำพวกนั้น ดูกรนางอรรติ ท่านอย่าอยู่ในที่นี้ จงไปให้พ้นจากอาตมาในกาลบัดนี้” ฝ่ายนางอรรตีก็นั่งออกมาตั้งอยู่ในที่ควรแห่งหนึ่ง

ลำดับนั้น ธิดาพญามารทั้ง 3 องค์ ก็มีอาจกระทำน้ำพระทัยแห่งพระมหาบุรุษให้ร้ายฉานกำเรียดได้ กายแห่งอาตมานั้นก็บังเกิดวิปริตแปรปรวนให้แก่ชรา เกศหางอก ฟันหัก เห็นประจักษ์แก่ตา ก็บังเกิดกำเรียดร้อนละลายแก่น้ำหนักหนา มีอาจสามารถเพื่อจะอยู่ในฐานที่นั้นได้ ก็พาบริวารของอาตมาหนีไปสู่สำนักพระบิดาแล้ว ก็กราบทูลเล่าความแก่พระบิดา

พญามารครั้นได้ฟังถ้อยคำแห่งพระธิดากราบทูลครั้งนั้น พระยามารจึงออกโอษฐ์ว่า “พระสิทธัตถะนี้มีพระปัญญาหาบุคคลเสมอมิได้ บุคคลใดประกอบด้วยฤทธิ์ศักดิ์ดานุภาพเป็นอันมาก บุคคลนั้นก็มิอาจทำอันตรายแก่พระสิทธัตถะได้” ตรัสดังนั้นแล้วก็ทรงกริ้วหนักหนา บังเกิดความปรารถนาครอบงำ ก็รำพึงจะรบกับพระโพธิสัตว์ด้วยอุบายเป็นอันมาก จึงรำพึงว่า ถ้าจะรบด้วยเครื่องศัสตราวุธใด ๆ ก็เห็นว่าจะรบพระโพธิสัตว์ด้วยอาวุธนั้น ๆ มิได้ จึงขีดแผ่นดินลงไว้ที่หนึ่ง แล้วรำพึงที่จะรบด้วยอุบายอื่นสืบไป ครั้นพิจารณาเห็นว่า จะรบด้วยอุบายสิ่งอันนั้นไม่ได้ จึงขีดแผ่นดินลงไว้อีกที่หนึ่ง แต่พญามารคิดอุบายว่าจะรบพระโพธิสัตว์ แล้วเห็นว่าจะรบไม่ได้ ขีดแผ่นดินลงไว้ที่หนึ่ง เป็นคะแนนมากกว่าร้อยโดยคณนา

ครั้งนั้นพระยามารจึงประกาศแก่หมู่เสนามารให้นิรมิตกายเป็นศัสตราวุธต่าง ๆ เตรียมผลมารเป็นกระบวนทัพที่จะผจญพระสิริธัตตะ แล้วก็บังคับเสนามารนิรมิตรูปกายยักษ์ย่ำให้เห็นพิลึกพิงกลายเป็นพิกลต่าง ๆ บางจำพวกมีสิริระกายเขียวหน้าแดง บางจำพวกมีสิริระกายแดงหน้าเขียว บางจำพวกมีสิริระกายเหลืองหน้าขาว บางจำพวกมีสิริระกายขาวหน้าเหลือง บางจำพวกมีตัวต่างหน้าดำ บางจำพวกมีตัวดำหน้าขาว บางจำพวกมีหัวเป็นช้างตัวเป็นมนุษย์ บางจำพวกตัวเป็นครุฑหัวเป็นนาค บางจำพวกตัวเป็นโคตัวเป็นเสือ บางจำพวกกายเป็นช้างหัวเป็นม้า บางจำพวกกายเป็นม้าหัวเป็นช้าง บางจำพวกตัวเป็นสิ่งหัวเป็นควาย บางจำพวกตัวเป็นควายหัวเป็นสิ่ง บางจำพวกตัวเป็นแร้งหัวเป็นกา บางจำพวกตัวเป็นกาหัวเป็นแร้ง มารบางหมู่จับบ่อสรพิษใส่หูซ้ายแล้วให้แม่พังพานขึ้นเหนือหัว แต่หางทั้งสองห้อยลงมา มารบางหมู่จับบ่อสรพิษมาพันกายและต้นแขน ข้อมือ และข้อเท้าทั้งสองข้าง มารบางพวกก็นิรมิตผิวหน้าให้เป็นลาย เป็นสีต่าง สีสาวบ้าง แดงบ้าง หม่นบ้าง ลายพริ้วบ้าง มีผิวสีขาวยellowเหลือง บ้างกระทำหน้านี้คือฆ่าเลือกเหลืออกตา ดูน่ากลัวหนักหนา มือถืออาวุธต่าง ๆ ทั้งสากครกท่อนไม้ ดุ้นพิน ปืน และหอกซัดยาว 2 โยชน์บ้าง 3 โยชน์บ้าง ฝ่ายเสนามารทั้งปวงก็โลดโผนเหาะขึ้นไปในอากาศ พวกกันมาสู่ควงพระศรีมหาโพธิ์

ฝ่ายพระยามารก็นิรมิตพระหัตถ์ได้พันหนึ่ง ถือศัสตราวุธพร้อมบริบูรณ์แล้วเสด็จขึ้นสู่คอช้างคิริเมฆล สุกราว 240 โยชน์ เหล่าเสนามารอันเป็นทหารกองหน้าเดินเบียดเสียดโห่ร้องอึงมี นับว่าโกฏิว่าแสนกว่ามีได้ ถ้าจะว่าโดยประมาณแผ่ออกไปประมาณ 60 โยชน์

ฝ่ายเหล่าเทวดาทั้งปวงที่แวดล้อมพระโพธิสัตว์อยู่ครั้งนั้น ความกลัวฤทธิ์พระยามารต่างองค์ต่างหนีไป ทิ้งไว้แต่พระโพธิสัตว์พระองค์เดียว พระยามารจึงประกาศสั่งเหล่าเสนามารให้เร่งเข้าไปจับตัวพระโพธิสัตว์ แล้วประหารชีวิตเสีย แต่ก็สามารถกระทำอันตรายพระโพธิสัตว์ได้ กลับถอยออกไปด้วยกลัวอำนาจแห่งพระโพธิสัตว์ เหล่าเสนามารก็กลัวอำนาจแห่งพระยามาร บังเกิดมหัสจรรย์หนักหนา นิมิตรชั่วร้ายก็ปรากฏขึ้น ต่างเกียงกันไปกันมาในฐานที่นั้น

พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรไปข้างทิศเหนือ เห็นเสนามารตั้งกระบวนทัพยกมา บัดนี้เหล่าเทวดากลับตายชวนกันหนีไปสิ้น เหลือพระองค์ไว้ผู้เดียว จึงตรัสเรียกพระบารมี 30 ทิศเป็นกองทัพกล่าวเป็นพระคาถาว่า “ดูกรบารมีทั้งหลาย อาตมาย่อมชวนขวยสืบสร้างบำรุงมา ทาน ศีล คือเราได้ให้ทานรักษาศีลเจริญพระเมตตาภาวนาแล้วออกบรรพชา แล้วประกอบด้วยความเพียร ชันติ วาจา สัจจ อธิษฐาน อุเบกขา โดยคณนา 10 คือ ทศบารมี ทศอุปบารมี ทศปรมัตถบารมี บารมีโยชามิ ประมาณ 30 นั้น จงมาช่วยอภิบาลรักษาอย่าให้หมู่มารมาเบียดเบียนอาตมาได้ ในกาลบัดนี้”

ฝ่ายบารมีธรรมทั้งหลาย ก็กลับเพศเป็นบุรุษโยชามิประกอบด้วยกำลัง คือองค์ศรัทธานั้น จับเอาพระขรรค์ คือปัญญาบารมี แล้วพระองค์ก็กระทำพระบารมีนอกรอกออกไปกว่านั้นมาเป็นโล่รักษาพระองค์แล้ว ตั้งสมาธิจิตให้มั่นคงมิหวั่นไหว พระองค์มิได้ท้อพระทัยหวาดกลัวพระยามาร ยังคงสถิต

มันเหนื่อรัตนบัลลังก์ แล้วพระองค์ก็อธิษฐานในธรรมประกอบด้วยองค์ 4 ประการ มีเมตตากรมฐาน เป็นต้น พระองค์ก็ได้เสด็จตักพระทัย ก็นิสิตนาการนั่งเหนื่อบัลลังก์นั้น

ฝ่ายพระยามาร ครั้นเห็นพระโพธิสัตว์ยังคงประทับนั่งมิได้เสด็จตักพระทัย พญามารวันนั้นมี จักษุ 2 ข้างรุ่งเรืองประดุจแสงไฟ พลังมีพระโองการตรัสแก่เสนามารให้เร่งเข้าไปทูปตีเจ้าชาย สิทธิธตตะ ให้ถึงแก่ภรรณภาพ แต่ก็มีอาจทำอันตรายพระโพธิสัตว์ได้ จึงบังเกิดโทมนัสขัดแค้นเป็นกำลัง จึงทรงพระดำริให้ทำฝนอาวุธตกแก่พระสิทธิธตตะ

ลำดับนั้น ฝ่ายพระบารมี 30 ทศก็เข้ากราบทูลว่า “เทว ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์ได้อภิบาลบำรุงรักษาข้าพระบาททั้ง 30 คนนี้มาช้านาน คือพระองค์ได้บริจาคทานทั้ง 5 มีบุตร เป็นต้น ข้าพเจ้าทั้ง 30 นี้มิได้คิดตัวกลับตาย จะบริจาคชีวิตถวายฉลองคุณพระองค์ให้ถึงขนาด ข้าพระบาทจะกระทำสงครามด้วยหมู่มารในกาลบัดนี้” บารมี 30 จึงกราบทูลอาสาพระโพธิสัตว์รบด้วยพลมาร ก็ประชุมแวดล้อมรัตนบัลลังก์ และโยธาบารมีแห่งพระโพธิสัตว์นั้นจะมีแต่เท่านั้นหามิได้ โยธาบารมีอื่นนอกไปกว่านี้ก็มีประมาณ 7 คนคือ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมာธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ และโอตปปลพละ บารมีโยธา 7 องค์นี้จึงเข้าอาสาพระมหาบุรุษเข้าผจญเสนามาร

ครั้งนั้นพระยามารก็บันดาลให้ลมบังเกิดพัดแต่ทิศตะวันออก ลมนี้มีกำลังกล้าสามารถ ทำลายยอดภูเขาใหญ่ราว 1-2 โยชน์บ้าง บันดาลให้ทำฝนทรายบ้าง บันดาลให้ทำฝนศิลาอันใหญ่เลื่อนลอยอยู่บนอากาศและให้กระทบกันบังเกิดเป็นควันและเปลวไฟตกลงมา และทำฝนคัสตราประเภทต่าง ๆ ก็บังเกิดเป็นเปลวไฟตกลงมา แล้วพญามารก็ยังทำฝน 3 ประการ คือ ทำฝนก้อนกรวด ทำฝนเปือกตม และทำฝนมีดมีว บันดาลให้ตกลงมาดังนั้น อย่างประหนึ่งจะสำแดงนิรมิตแก่พระมหาบุรุษ อันจะได้ตรัสรู้ซึ่งนวโลกุตตรธรรม 9 ประการ ด้วยเดชบรมโพธิสมภาร และฝนอาวุธนั้นก็กลับกลายเป็นทิพยบุปผามาถ้อย แล้วก็อันตรธานไปในกาลนั้น

ฝ่ายพญามารก็มีอาจทำให้พระโพธิสัตว์หนีไปได้ จึงบังคับให้เสนามารเข้าไปจับพระสิทธิธตตะ พลังกล่าวคำหยาบซ้ำแก่พระโพธิสัตว์ว่า “เหตุใดจึงมานั่งอยู่เหนื่อบัลลังก์ของเรา ท่านจงลุกออกไปเสียเถิด ข้าว่าเจ้าดี ๆ แม้มิฟังจะขึ้นนั่งอยู่ เราจะเข้าไปบีบเอาหัวใจของท่านในกาลบัดนี้” พระโพธิสัตว์ได้ฟังถ้อยคำพระยามาร พระมหาบุรุษผูกพระทัยให้มั่นคงด้วยพระเมตตาเป็นกำลัง ก็สถิตนั่งเหนื่อรัตนบัลลังก์แล้วเปล่งพระสุรสีหนาทว่า “ดูกรพญามาร ท่านจะรู้ว่าอาตมานี้มีพลโยธาหามิได้ ประการหนึ่งตัวท่านนี้มีสภาวะหยาบซ้ำแก่อาตมา ประการหนึ่งเล่า อาตมาได้สืบสร้างบารมีมาเป็นอันมากยิ่งกว่าสัตว์ในอนันตโลกธาตุ เหตุนี้อาตมาจึงจะข้ามหมู่สัตว์ให้ถึงนิพพาน บารมีแห่งเรานี้ได้บำเพ็ญทานช้านานหนักหนา เราอุตสาหสร้างโพธิญาณมิได้ว่างเว้น เราเห็นยากจนใจหาอาหารจะบริโภคมิได้ เราก็มึนน้ำใจเลื่อมใสเพื่อประโยชน์จะสร้างบารมี อาตมาก็เล่นเข้าไปในกองอค์คิอันประกอบไปด้วยเปลวอันรุ่งเรือง เราเผาเนื้อหนังให้สุกประสงคเพื่อให้เป็นทานแก่ยากผู้หนึ่ง ดูกร

พระยามาร เราสร้างโพธิญาณมาช้านาน โดยนิมจะนับได้ 4 อสงไขยแสนกัลป์ เหตุตั้งนั้น เราจึงมิได้สะดุ้งตกใจกลัวอานุภาพของท่านในกาลบัดนี้”

ในกาลนั้นพระยามาร ครั้นได้ฟังบารมีโพธิสมภารแห่งพระมหาบุรุษ มีอภังการจะอดกลั้นความโกรธได้ จึงจับเอาจักรารูธ แล้วใส่ข้างพระที่นั่งเข้าไปใกล้พระโพธิสัตว์ แล้วแผดร้องประกาศด้วยสุรเสียงอันกริ้ว ตรัสให้ลูกจากรัตนบัลลังก์ ด้วยรัตนบัลลังก์นี้บังเกิดด้วยอานุภาพแห่งเรา พระโพธิสัตว์จึงตรัสถึงองค์พยานอันหยั่งรู้หยั่งเห็น

ฝ่ายพญามารจึงตรัสว่า โยธาเหล่านี้เป็นพยานแห่งเรา ฝ่ายพระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า “ดูกรพระยามาร รัตนบัลลังก์นี้มีได้บังเกิดมีแต่ก่อน และพึงบังเกิดด้วยอานุภาพแห่งท่าน เรามิได้เห็นด้วยก่อนได้ ให้ท่านรักษาศีลเจริญพระเมตตาภาวนา และตั้งสัจจาธิษฐานเป็นประการใดบ้าง เพื่อประโยชน์จะให้บังเกิดได้รัตนบัลลังก์นี้ ท่านจงว่าไป เราจะฟังอันรัตนบัลลังก์นี้จะได้บังเกิดเพื่อประโยชน์แก่ท่านหามิได้ บังเกิดมาบัดนี้ เพราะอานุภาพบารมีแห่งเรา เหตุตั้งนั้น อาตมาจึงมิได้ลูกจากรัตนบัลลังก์นี้”

ฝ่ายพระยามาร ครั้นได้ฟังถ้อยคำแห่งพระโพธิสัตว์ว่าดังนั้น บังเกิดความพิโรธจึงทรงพระดำริในพระทัยว่า พระสิทธัตถะนี้มีน้ำใจห้าวหาญไม่ย่อท้อ แล้วกล่าวถ้อยคำยกยออวดอ้างว่าได้สืบสร้างพระบารมีมาเป็นอันมาก แล้วจึงตรัสสัพทไปว่า “ฮ้าเฮ้ย พระสิทธัตถะ เจ้าอย่าพุดอวดอ้าง จงงดไว้บ้างเถิดเป็นไรเล่า คือตัวของเรานี้ ประกอบด้วยอาวุธเป็นอันมาก แต่เราหลากแก่ใจหนักหนา เหตุใดท่านจึงมีน้ำใจองอาจกล้าหาญ ท่านจึงมาเจรจาเห็นสภาวะปานดังนี้”

พระโพธิสัตว์ได้ฟังถ้อยคำพระยามารแล้ว จึงมีสุนทรവാจาว่า “ดูกรพระยามาร ท่านนี้เป็นคนอันธพาล ไม่รู้จักคุณวิเศษแห่งเราหามิได้ ประการหนึ่งเล่า บารมีโยธามีประมาณ 30 ทศ อาตมานี้ได้บำรุงเลี้ยงรักษาสืบกาลช้านานแต่ในบุรพชาติ ประการหนึ่งเล่า องค์ปัญญานี้ที่เราคิดอ่านไว้ก็อุปมัยประหนึ่งอาวุธคมกล้า และเราจะได้กลัวแก่หมู่เสนามารหามิได้ เหตุตั้งนั้น อาตมาจึงมีพระทัยองอาจไม่ย่อท้อในท่ามกลางณรงค์ ประการหนึ่งเล่า เราตั้งสัจจวาที่มั่นคงหนักหนา”

พระยามารได้ฟังเท่านั้นแล้วก็ปริวิตกว่า พระสิทธัตถะมีความสัตย์ยิ่งกว่ามนุษย์และเทวดาทั้งปวง บัดนี้เหตุไรจึงมาเจรจากล่าวคำมุสา แล้วจึงตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า “ดูก่อนพระสิทธัตถะ เหตุใดท่านจึงมาสุสาหามิได้เป็นสัจจวาที่ เราแจ้งอยู่ในใจว่า พระสิทธัตถะกล่าวถ้อยคำเหล่านี้เป็นเล่ห์ลวงว่าเล่นเราไม่เห็นด้วย เหตุตั้งที่เราจึงว่าดังนี้ ท่านนี้สันโดษอยู่คนเดียวไม่รู้จักจะแลเหลียวเห็นหน้าใครแล้วก็ว่าโยธารักษาไว้มีเป็นอันมาก หรือแข็งใจว่ากระมัง เราจะเชื่อถ้อยคำท่านยังมีได้ ถ้าจริงอย่างว่าพลโยธานั้นอยู่ไหนเล่า และจะได้ปรากฏแต่สักคนหนึ่งหามิได้ ท่านจงบอกเราในกาลบัดนี้”

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า “ดูกรพระยามาร ต้องการสิ่งใด อาตมาจะเจรจาเหลาะแหละโลเลล่อลวงอย่างนั้นอย่าสงสัย ดูกรพระยามาร ถ้อยคำอาตมานี้เป็นสัจจวาที่ประกอบในทางธรรมเที่ยงแท้ ดูกรมาร อาตมานี้ตั้งอยู่ในความสุจริต ถ้าแม้ว่าล่อลวงพุดมิได้ตั้งอยู่ในความสัตย์

ที่ไหนเลยเราจะตรัสเป็นพระพุทธเจ้าได้ อันที่สัตย์จริงนั้น โยธาบารมีแห่งเรานี้มันคงนักหนา อาตมาได้บำเพ็ญบารมี 30 ทศมาช้านาน ประมาณ 4 อสงไขยกัไรแสนมหากัลป์ พระบารมีทั้งปวงบังเกิดเป็นโยธา เราได้รักษาไว้สิ้นกาลช้านาน”

ฝ่ายพระยามารจึงตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า “ดูกรพระสิทธัตถะ ในกาลก่อนท่านได้เลี้ยงรักษาพลโยธาด้วยโภคทรัพย์สิ่งใด” พระโพธิสัตว์ตรัสว่า “ดูกรพระยามาร อาตมาได้อภิบาลบำรุงรักษาพระบารมีโยธาสิ้นกาลช้านาน คือ ได้บริจาคโภคทรัพย์ข้างมาราชรณันประมาณมิได้ ประการหนึ่ง ได้บำเพ็ญมหาบริจาคทานทั้งหลาย คือได้ให้บุตรภรรยาและโลหิตมังสาชีวิตให้เป็นทาน ท่านได้เห็นเป็นเยี่ยงอย่างบ้างหรือไม่ ขึ้นชื่อว่าของวิเศษสิ่งใด ย่อมบังเกิดเป็นของตน ตัวท่านนี้เป็นคนอันธพาลพวกอกุศล ย่อมกล่าวอุบายล่อลวง แล้วมาย่ำยีสรรพสัตว์ทั้งปวงให้อยู่ในอำนาจ บัดนี้ท่านมาแก้งกล่าวเท็จว่าพระสิทธัตถะผู้นี้กล่าวถ้อยคำเหลวไหลล่อลวง ที่จริงท่านเจรจามุสาวา ยิ่งกว่าคนทั้งปวงอีก”

พญามารครั้นได้ฟังพระสิทธัตถะกล่าวดังนั้นแล้ว มิได้กลั่นความพิโรธไว้ได้ จึงขว้างจักรารูชุนั้นไปประสงค์เพื่อจะสังหารพระโพธิสัตว์ จักรนั้นกลับกลายเป็นม่านเพดานดอกไม้ ฝ่ายทัตพญามารก็แผ่นไผนทะยานเหาะไปหักภูเขาแต่ละก้อน แล้วเอายอดภูเขามากระทบกันในเวลา บังเกิดเป็นเปลวไฟลูกใหม่แล้วก็อันตรธานหายกลายเป็นดอกไม้ของหอม ตกลงมาประชุมเป็นกองเหนือพสุธา ผุ่งเทวดาก็ร้องสาธุการชมบรมโพธิสมภารแห่งพระโพธิสัตว์ ขอให้พระองค์จงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วมิช้ำกึ่งนั่งแอบฟังอยู่ที่ขอบจักรวาล

ฝ่ายพระโพธิสัตว์จึงว่า “ดูกรพระยามาร ท่านว่ารัตนบัลลังก์นี้บังเกิดมาด้วยอานุภาพแห่งท่าน ผู้ใดเป็นพยานหยั่งรู้บ้างหรือ” พระยามารก็ว่าพลโยธานี้เป็นพยานแห่งเราทั้งสิ้น พระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้น จึงทรงพระดำริในพระทัยว่า “มารทั้งหลายอื่นเป็นพยานแห่งเขาก็มีอยู่ แต่ตัวอาตมานี้หาพยานมิได้ มิได้เห็นผู้ใดจะมาเป็นทิพย์พยานในครั้งนี้ เห็นแต่นางพระธรรณีจะมาเป็นทิพย์พยานแห่งอาตมา” ทรงพระดำริแล้วก็เปล่งอุทานวาจาตรัสว่า “ดูกรพระนางธรรณี ตัวของอาตมานี้บำเพ็ญพระบารมี 30 ทศโดยคณนา トラบเท่าได้เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ก็ได้บริจาคบุตรภรรยาและสัตตสดกมหาทาน บัดนี้จะมีสมณพราหมณาจารย์ผู้ใดผู้หนึ่งจะมาเป็นทิพย์พยานก็หาไม่ได้ ดูกรพระนางธรรณี เหตุใดท่านจึงมิได้เห็นพยานแห่งอาตมาในกาลบัดนี้”

ในกาลครั้งนั้น ฝ่ายนางธรรณีมีอาจตั้งอยู่ได้ ก็อาศัยด้วยกำลังบารมีแห่งพระโพธิสัตว์ ก็บังเกิดผุดขึ้นมาจากพื้นพสุธาด้วยเพศประหนึ่งนางกุมารี แล้วประดิษฐานจำเพาะพระพักตร์แห่งมหาบุรุษ แล้วกล่าวถ้อยคำว่า “ข้าแต่มหาบุรุษผู้ประเสริฐ ข้าพระบาทนี้ก็ทราบสิ้นอยู่แล้วทุกประการว่าพระองค์ได้บำเพ็ญบารมีมาเป็นอันมากหนักหนา ข้าพระบาทได้กัมเศียรเกล้าเกศาเข้าประคองรองรับน้ำทักษิณาทกของพระองค์เป็นอันมาก ข้าพเจ้าจะบิดเกศาแล้วจะยังอุทกธาราร่องแฉวน้ำให้ไหลล่งพุ่งออกมาในกาลบัดนี้” ครั้นทูลเท่านั้นแล้ว พระนางธรรณีก็บิดเกศาบันดาลเป็นอุทกธาราไหล ฝ่ายหมู่เสนามารก็มีอาจที่จะทนทานอยู่ได้ ก็ลอยน้ำอูดลุดุ่นวาย บางคนเล่าก็มีฝ้านุ่งลุ่มหลุดตกหาย บางคน

ตะเกียกตะกายป็นปายขึ้นช้ำกัน เสนามารคนนั้นก็ขึ้นช้ำคนนี้ บ้างก็เบียดเสียดสึกระทบกระทั่งกันไปมา
ว่ายนํ้าประดักประเดิดบังเกิดความลำบากยิ่งนัก

ฝ่ายข้างที่พระยามารทรงมานั้น ก็บังเกิดหวนหันทรุดถอยหลังไป พระยามารครั้นเห็น
มหัศจรรย์ก็หลากแกใจ จึงคิดขึ้นมาได้ว่า “อ้ออำนาจผลทานนี้มีคุณวิเศษเห็นประจักษ์ในครั้งนี้ คาริ
แล้วก็ชวนกันอภิวัตประนมน์มมัสการแก่พระมหาบุรุษ ด้วยพระคาถาดังนี้

“นโม เต ปุริสตุตม สเทวกลมี โลกสมมี
นตถิ เต ปฏิปุคฺคโล ตูวํ พุทฺโธ ตูวํ สตุถา
ตุวํ มาราริภู มุนิ ตูวํ อนุสเย ฉะโก
ติณฺโณ ตาราลิ มํ ปชฺชนติ”

อธิบายในสารพระคาถานี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงมหะศวรศักดิ์ อันประกอบด้วยคุณวิเศษ
ปรากฏประหนึ่งสินธพชาติอาชาไนย พระองค์ประกอบด้วยวิสุทธิมโนพร้อมด้วยพรหมวิหาร 4 นโม
ข้าพระพุทธเจ้าจะขอนมัสการ ขอพระองค์จงบังเกิดเป็นมิ่งมกุฏโลกาจารย์ พระองค์จงกำจัดบาปกรรม
อันมีอยู่ในสันดานให้อันตรธานหายไป พระองค์ได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าแล้วในกาลเมื่อใด พระองค์จง
ทรงพระการุณภาพช่วยบำรุงข้าพระบาทอันเป็นสัตว์ ครั้นถวายนมมัสการเท่าดั่งนั้นแล้ว ก็อำลามาสู่ที่
อยู่ของข้าในกาลครั้งนั้น” (คัมภีร์ฎีกาพาหุ, 2458, หน้า 2-30)

จากเนื้อหามารวิชัยสุดที่กล่าวไปข้างต้น พบว่ามีประเด็นสำคัญที่ไม่เคยปรากฏใน
พระไตรปิฎก และคัมภีร์ในชั้นอรรถกถา กล่าวคือ ประเด็นที่พระยาวิสวติมารยกกองทัพเข้ามาผจญ
นั้น พระพุทธองค์ทรงเรียกนางพระธรรณีขึ้นมาเป็นพยาน และนางพระธรรณีบิดเบือนหลังอุทกธรรณีให้
ท่วมกองทัพพระยามารนี้ ในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกไม่ปรากฏคติมารผจญ หรือในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา
คือ คัมภีร์นิทานกถา คัมภีร์พุทธประวัติที่อยู่ต้นของอรรถกถาชาดก ระบุความว่าเมื่อพระโพธิสัตว์ทรง
เหยียดขี้ผึ้งแผ่นดินให้เป็นสักขีพยานนั้น แผ่นดินก็สั่นไหวประหนึ่งท่วมทับพลมาร (พระสูตรและ
อรรถกถาแปล ชุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 1, 2536, หน้า 120-121) มิได้มีการแสดงลักษณะ
ว่ามหาปฐพีนั้นเป็นเทพผู้ชายหรือผู้หญิงแต่ประการใด

รูปแบบของนางพระธรรณีเริ่มปรากฏในคัมภีร์ลลิตวิสตรระ คัมภีร์พุทธประวัติฝ่ายมหายาน ที่
แต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 6 ระบุความว่า นางเทพธิดาผู้รักษามหาปถุณี (แผ่นดิน) นามว่า “สถาวรา”
จึงเข้าแรกแยงแผ่นดินในที่ไม่วางพระโพธิสัตว์ขึ้นมาถึงกาย น้อมกายลงยังพระโพธิสัตว์ กระทำอัญชลี
บูชา เหล่าพญามารเมื่อได้ยินเสียงของ นางสถาวราก็มีความสะดุ้งตกใจกลัวพากันหนีไปหมด (คัมภีร์
ลลิตวิสตรระ, 2558, หน้า 339-370) นางพระธรรณีในคตินี้เริ่มปรากฏองค์แต่ไม่แสดงอากาศบิดเบือน

คติแม่พระธรรณีบิดเบือนนี้ เป็นคติที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิ ซึ่งเป็นวรรณกรรมพุทธ
ประวัติของชาวไทย ซึ่งเดิมแพร่หลายในหมู่ชาวไทยยวน ไทยอีสาน ลาว ไทลื้อ และไทเขิน ซึ่งมี

วัฒนธรรมร่วมกัน ภายหลังได้รับความนิยมในหมู่ชาวไทยภาคกลาง และชนชาติเพื่อนบ้านของไทย บางชาติ เช่น มอญและเขมร คัมภีร์ปฐมสมโพธิจึงเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่บันทึกเป็นลายลักษณ์ไว้ด้วยภาษาต่าง ๆ มากถึง 9 ภาษา ทั้งภาษาบาลี ภาษามอญ ภาษาเขมร และภาษาตระกูลไทอีก 6 ภาษา บันทึกไว้ด้วยตัวอักษรที่แตกต่างกัน 3 กลุ่ม ซึ่งคัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับที่เก่าแก่ที่สุดคือฉบับภาษาบาลี อักษรธรรมล้านนา (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2546, หน้า ๖) สันนิษฐานว่าฉบับสำนวนล้านนานี้แต่งขึ้นโดยพระสุวรรณรังสี ราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 (พระมหาสุรพล สิงศิริตัน, 2541, หน้า 19) สันนิษฐานว่าพระสุวรรณรังสีเถระนี้ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ลลิตวิสตระ คัมภีร์พุทธประวัติฝ่ายมหายาน ด้วยมีรายละเอียดเนื้อหาสอดคล้องกัน คือ เริ่มต้นเมื่อครั้งพระโพธิสัตว์ยังคงประทับบนสวรรค์ชั้นดุสิต แล้วลงมาที่ทรงแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ และต่อมาได้มีการเพิ่มเติมรายละเอียดที่ต่างออกไปจากเดิม คือ ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิ ฉบับอยุธยา ซึ่งพบอย่างกระจัดกระจายปรากฏเพียงบางผูก ที่สำคัญคือเนื้อหาที่อธิบายต่อจากการแสดงปฐมเทศนาในธมมจกกวตตณปริวัตต คือ ปญจสทสาภิกยพพชชาปริวัตต ว่าด้วยการบรรพชาของเจ้าศากยะ เทสนาปริวัตต ว่าด้วยทรงแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ นิพพานสุดต ว่าด้วยพุทธปรินิพพาน ธาตุกถา ว่าด้วยการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ และมารพนธ ว่าด้วยการสร้างพระเจดีย์บรรจุพระธาตุของพระเจ้าอชาตศัตรู พระอุปัคตมัตพระยามารไว้ด้วยฤทธิ์ และการประมุขพระธาตุชิ้นใหม่ของพระเจ้าอโศกมหาราช (พระมหาสุรพล สิงศิริตัน, 2541, หน้า 24-25)

ซึ่งคติแม่พระธรณีบิดเกศานท่อมกกองทัพญามารนี้ปรากฏในตั้งแต่ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิสำนวนล้านนา ดังความเมื่อพระมหาสัตว์ทรงยืนพระหัตถ์ขวาสัมผัสแผ่นดินเรียกนางธรณีขึ้นมาเป็นสักขีพยานนั้น ในคัมภีร์ระบุความว่า “...นางธรณีจึงกล่าวว่าข้าคือรู้จิมเจ้าดูดีหลีแล ผมแห่งข้าก็ยังไม่เปียะยังชุ่มด้วยน้ำอันเจ้าคุณหาอยากหมายทานวันนั้น ข้าคือรู้คือเป็นสักขีแก่เจ้าคุณแล นางธรณีว่าอันแล้ว คือร้องท้อพอร้อยที่พันที่หมื่นที่แสนที่ เบนดั่งจักท้อครอบงำยังหมู่เสนาแห่งพระยามารตนนั้น ท้อก้องดังสนั่นหวั่นไหวไพ่มากนักแลที่นั้น นางธรณีก็จึงกำเอาข้อมผมแห่งตนแล้ว คือรดท้อน้ำไหลหลังถึงตกแต่ผมนางนั้น คีไหลไฟเปดั่งน้ำแม่คงคานั้นแล” (บำเพ็ญ ะวิน, 2535, หน้า 73-74)

ทั้งนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าคติพระนางธรณีบิดเกศานนี้เป็นคติที่ปรากฏขึ้นในแผ่นดินสุวรรณภูมิที่ปรากฏในหลักฐานทางวรรณกรรมราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 หากแต่หลักฐานทางด้านศิลปกรรมนี้เริ่มปรากฏรูปนางพระธรณีมาตั้งแต่ในศิลปะเขมรสมัยบายัน ราวพุทธศตวรรษที่ 18 ดังปรากฏภาพสลักบนทับหลังปราสาทพิมาย ประเทศไทย และภาพสลักที่โคปุระทางทิศตะวันออกของปราสาทตาพรหม ประเทศกัมพูชา จึงมีความเป็นไปได้ว่า คติแม่พระธรณีบิดพระเกศานี้คงปรากฏในดินแดนสุวรรณภูมินับแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา จึงมีความเป็นไปได้ว่า คัมภีร์ฎีกาพาทูนี้ก็คงแต่งขึ้นในดินแดนสุวรรณภูมินี้ด้วยเช่นกัน เพราะคตินางพระธรณีบิดพระเกศานี้ไม่ปรากฏในคัมภีร์ลังกาแต่ประการใด

พระสูตรที่ 2 อาฬวกสูตร

“มาราติเรกมภิกขุฉนิตสพพรตตี

ชนตีสุทนต์วิธินา ชิตวา มุนินโท

แปลความได้ว่า

โอรมปนาพวกภิกขุชนิตสพพรตตี

ตนเตชลา ภวตุ เต ชยมงคลานี”

“พระจอมมุนี ได้ชนะอาฬวกยักษ์ ผู้มีจิตกระด้าง ปราศจากความอดทน มีฤทธิ์พิลึกยิ่งกว่าพญามาร เข้ามาต่อสู้อย่างนักจนตลอดรุ่ง ด้วยวิธีทรมาณเป็นอันดี คือพระขันตี ขอขมายมกลทั้งหลาย จงมีแก่ท่าน ด้วยเดชแห่งพระพุทธชยมงคลนั้น” (พระศาสนโศภน (แจ่ม จตตสลโล), 2538, หน้า 292)

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ พระเชตวัน พระองค์ชำระซึ่งพุทธรักษา 5 ประการ ได้แก่ เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต เวลาเย็นแสดงพระธรรมเทศนา เวลาค่ำทรงให้โอวาทแก่พระภิกษุทั้งปวง เวลาเที่ยงคืนทรงวิสันหาแก้บรรณปัญหาแห่งเทวดาทั้งปวง และเวลาใกล้รุ่งทรงพิจารณาหมู่สัตว์ที่จะได้มรรคญาณผลญาณ

ครั้งนั้น พระเจ้าอาฬวีราช แห่งนครอาฬวี ที่ทรงโปรดในการออกประพาสล่าสัตว์ ครั้งหนึ่งในคราวเสด็จออกประพาสล่าสัตว์ พระแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ของพระอินทร์เกิดความร้อนขึ้น ก็นิรมิตกายเป็นกวางทอง วิ่งมาหน้าพระเจ้าอาฬวี เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรก็ผูกพระทัย จึงดำรัสสั่งรีพลออกไปตาม หากผู้ใดปล่อยให้กวางทองนี้หลบหนีไปได้ มีโทษถึงตัดหัว ฝ่ายพญากวางทองคิดว่าหากหนีไป รีพลอาจต้องโทษพันคอ จึงบ้ายหน้ามาเฉพาะพระที่นั่งพระเจ้าอาฬวีแล้วค้อยหนีไป

ฝ่ายพระเจ้าอาฬวี จึงเสด็จขึ้นม้าพระที่นั่งออกไปไล่ตามพญากวางทอง จนเหล่าทหารออกตามเสด็จไม่ทัน แต่พระเจ้าอาฬวีก็ออกติดตามกวางทองเพียงพระองค์เดียว ครั้งนั้นม้าพระที่นั่งก็เหนื่อยล่าพระองค์จึงสละม้า เสด็จติดตามไปด้วยพระบาทเปล่า ก็ติดตามมิทัน จึงทรงพยายามหาทางเสด็จกลับคืนพระนคร ระหว่างทางเห็นร่มไทรใหญ่ที่อาฬวกยักษ์รักษาอยู่ จึงเข้าไปประทับพักผ่อน

ฝ่ายอาฬวกยักษ์ ครั้นเห็นพระเจ้าอาฬวีบรรทมอยู่จึงบังเกิดความโสมนัส ก็เข้าไปใกล้แล้วถามว่า “ท่านมาแต่ที่ไหน จึงมาอยู่ใต้ร่มไทรของเรา ตัวท่านจะเป็นภิกษาของเราแน่นอน” เมื่อพระเจ้าอาฬวีทรงสดับดังนั้น จึงทรงพระกรรแสง พลังทรงรำพันเป็นกรรมมาแต่ชาติก่อน ดำริแล้วจึงตรัสแก่อาฬวกยักษ์ว่า “คุณกรมหายักษ์ผู้ปรากฏอยู่ในประเทศนี้ เราจะขอถาม เราละเมียดบิดบุราณประเพณีประการใด ท่านจึงบริโภคราเป็นอาหาร” อาฬวกยักษ์จึงอ้างว่า “คุณพระยาอันประเสริฐ เราจะเล่าให้ฟัง จำเดิมแต่เราได้อยู่ต้นไทรนี้กำหนดได้ 12 ปี เดิมเหตุนี้คือตัวเรานี้ไปเข้าพระอิศวร พระอิศวรจึงประสาทพระไทรนี้ให้แก่เรา ว่าบุคคลใดเข้าไปในบริเวณแวนแคว้นแห่งท่าน ท่านจงบริโภคราบุคคลผู้นั้นเกิด”

ฝ่ายพระเจ้าอาฬวีทรงฟังก็กลัวความตาย จึงทรงขอชีวิตว่า กลับบ้านกลับเมืองแล้ว จะทรงนำคนโทษส่งมาให้เป็นภิกษาหาร อาฬวกยักษ์จึงอนุญาตให้พระเจ้าอาฬวีกลับคืนพระนคร

เมื่อพระเจ้าอาหวิเสด็จกลับสู่พระนครแล้ว จึงโปรดให้ประชุมเสนาอำมาตย์ตามความสัถย์ที่ได้ให้ไว้แก่อาหวิยักข์ ครั้นปรึกษาเสร็จแล้ว จึงรับสั่งให้เบิกนักโทษส่งให้แก่อาหวิยักข์ เรื่อยมา มากกว่าร้อยกว่าพันจนนักโทษหมดเรือนจำ พระเจ้าอาหวิจึงสั่งให้อำมาตย์นำเอาเด็กส่งไปเป็นบรรณาการแทน จนเกิดความโกลาหลขึ้นในเมือง ฝ่ายราษฎรบางคนจึงนำเอาเด็ก ๆ ไปไว้ที่บ้านเมืองอื่น ครั้นบุตรโตขึ้นจึงค่อยนำกลับคืนนครอาหวิ จำเดิมแต่พระเจ้าอาหวิโปรดให้นำเอาเด็กน้อยส่งไปให้แก่อาหวิยักข์นับรวมได้ 12 ปี

อยู่มาวันหนึ่ง ราชบุรุษมิสามารถหาเด็กเพื่อเป็นบรรณาการแก่อาหวิยักข์ได้ พระเจ้าอาหวิจึงมีพระโองการสั่งให้นำเอาอาหวิราชกุมารเป็นไปบรรณาการแทน ครั้งนั้นพระราชเทวีผู้มารดา ก็ทรงเศร้าโศกรำพัน ตั้งแต่ปฐมยามจนถึงเที่ยงคืน พร้อมเหล่านางกำนัลก็ชวนกันร้องไห้

ในปัจจุบันสมัยใกล้รุ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงพิจารณาเวไนยสัตว์ ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งเจ้าอาหวิราชกุมารจะได้รับพระอนาคามิผล จึงทรงพระดำริจะเสด็จไปทรมานอาหวิยักข์ ณ วิมานแห่งอาหวิยักข์ แล้วพระองค์ก็ประดิษฐานแทบประตุมานอันเป็นพิภพแห่งอาหวิยักข์ในเวลาเย็น ในกาลนั้นอาหวิยักข์มิได้อยู่ ไปสู่สมาคมแห่งเทวดาในป่าหิมพานต์

ลำดับนั้น คนธพัยกข์ ผู้เป็นพนักงานผู้รักษาพระทวาร เมื่อเห็นพระพุทธรองค์เสด็จมา จึงเชิญทรงยับยั้งอยู่ในวิมานแห่งอาหวิยักข์ เกรงจะมีอันตรายแก่พระผู้มีพระภาค หากแต่พระองค์จึงเสด็จประทับเหนือรัตนบัลลังก์แห่งอาหวิยักข์ คนธพัยกข์กราบทูลว่า “อาหวิยักข์นี้มีใจบาปหยาบช้านัก จนแต่บิดามารดาก็มิได้ไหว้ ขอพระองค์จงพิจารณาด้วยพระญาณตามอชฌาศัยให้เถิด” จึงมีพระพุทธรูปร่างว่า “ดูกรคนธพัยกข์ พระตถาคตก็แจ้งอยู่แล้ว” คนธพัยกข์จึงได้ไปแจ้งแก่อาหวิยักข์ ครั้นเมื่ออาหวิยักข์ทราบความจริงว่า “ท่านนั่งอยู่เถิด เรากับพระสมณะจะได้เห็นกัน เราจะห้าห้าให้เป็นที่อ่อนน้อมท่อนใหญ่ ให้สมน้ำใจแก่สมณะอันบังอาจเข้าไปในวิมานของเรา” พลาถอดอ้างอิทธิฤทธิ์ นานัปการ

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์แห่งอาหวิยักข์แล้วก็เปล่งฉัพพรรณรังสี จนหมู่ชนสมณะอาหวิยักข์ต่างชวนกันไปนมัสการบูชา พระพุทธรองค์ได้แสดงพระธรรมเทศนา ว่า “ดูกรท่านทั้งหลาย แต่กาลก่อนท่านได้บำเพ็ญกุศล เป็นต้นว่าให้ทาน รักษาศีล เจริญเมตตาภาวนา และได้บูชาพระรัตนตรัย จึงได้เสวยสมบัติเป็นสุข ครั้นมากาลบัดนี้ท่านอย่าได้มีความตระหนี่ จงบำเพ็ญกุศลอย่าได้ขาด จะได้เป็นที่อุปถัมภ์บำรุงทั้งในอริโลกและปรโลก ท่านจงปรนินิบัติตามกระแสพระธรรมเทศนาแห่งตถาคตเถิด”

เมื่อจบพระธรรมเทศนาลง ยักข์ 2 คนคือ สาตาคิริยักข์ และเหมวตายักข์ พร้อมบริวาร ตนละ 500 ขึ้นสู่ราชรถเหาะไปสู่พระเชตวัน เพื่อนมัสการพระพุทธรองค์ ก็เห็นแต่พระเชตวันเปล่า จะได้เห็นองค์สมเด็จพระทศพลญาณหาไม่ได้ พญายักข์ทั้ง 2 จึงพาบริวารเหาะกลับ พอใกล้ถึงวิมานอาหวิยักข์ก็มีอจเหาะไปได้ จึงปรึกษากันว่าวันนี้อัศจรรย์ใจนัก ก็ชวนกันแลดูเห็นสมเด็จพระบรมศาสดาก็

ชวนกันมานมัสการ สรรเสริญคุณแห่งพระรัตนตรัย แล้วก็เหาะมาสู่ที่สมาคมยักษ์ทั้งหลายในป่าหิมพานต์ ครั้นถึงแล้วยักษ์ทั้ง 2 ก็บอกเนื้อความแก่อาฬวกยักษ์ตรีว่า “ดูกรท่าน แก้วมณีบังเกิดในวิมานของท่านแล้ว ท่านจงมโนมานาไปในกาลบัดนี้เถิด”

ฝ่ายอาฬวกยักษ์ได้สวนการดังนั้นแล้ว ก็บังเกิดปริตาริรมย์ลุกขึ้นเร็วพลันแล้วเหาะมาสู่วิมาน ก็ได้ทัศนากการเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสถิตอยู่บนรัตนบัลลังก์ ก็บังเกิดความพิโรธ กล่าวว่า “ยักษ์ทั้ง 2 ไปร้องบอกแก่เราว่าแก้วมณีบังเกิดในวิมานของเรา ก็มีความชื่นบานบันเทิงใจ ครั้นเหาะมาสู่วิมานจะได้ประสบพบพานแก้วมณีหามิได้ สมณะองค์นี้มาแต่ไหน อัจฉรย์ยิ่งนัก เหตุใดจึงบังอาจเข้ามานั่งในวิมานของเรา หรือผู้ใดอาราธนาให้มาที่นี่” อาฬวกยักษ์จึงบันดาลให้ท่าผ่นนั้นโปรยปรายตกลงมา ได้แก่ ท่าผ่นกรวดทรายก้อนศิลาและท่าผ่นถ่านเพลิงและเท่าจริง บันดาลให้ตกลงมาก็หาถูกต้ององค์พระพุทธรูปเจ้าหามิได้ ด้วยเดชานุภาพท่าผ่นทั้งปวงนั้นกลับกลายเป็นเครื่องสักการบูชาตกลงมาแทบพระบาทพระผู้มีพระภาคเจ้า

เมื่ออาฬวกยักษ์เห็นท่าผ่นกลับกลายเป็นเครื่องสักการบูชา ก็กริ้วโกรธยิ่งขึ้น ร้องบังคับให้ไพร่พลเร่งเข้าจับพระพุทธรูปองค์แล้วประหารชีวิตเสีย เมื่อเหล่าเสนามารวิ่งทะลวงเข้าไปหน้าพระพุทธรูปก็มีอาจเข้าใกล้ได้ ด้วยความกลัวในพระเดชานุภาพก็ถอยหลังออกมา ฝ่ายกองหลังก็ละล้าละลังด้วยเกรงอาชญาอาฬวกยักษ์ก็เข้าผลักไสรูดกันเข้าไป ก็มีสามารรถเข้าไปได้ แต่คอยรอผลักต่อ ๆ กันไปประชุมชวนกันอยู่แต่ไกลพระพุทธรูป

ฝ่ายอาฬวกยักษ์จึงรำพึงในใจว่า “เราผจญด้วยพระสมณโคดมนี้ก็สิ้นศัสตราวุธมากยิ่งนัก เราจะมีชัยชนะก็หามิได้ อย่าเลย เราจะเอาผ้าโพกผืนนี้ไปผจญพระสมณโคดมอีกสักครั้งหนึ่งเถิด” ดำริดังนั้นแล้ว อาฬวกยักษ์ก็เปลื้องภูษาออกจากเศียรขว้างไป บังเกิดเป็นเปลวไฟรุ่งโรจน์โชตินาการประหนึ่งจะสังหารโลกให้ฉิบหาย ครั้นแล้วกลับกลายเป็นเครื่องสักการบูชาตกลงมาแทบพระบาทพระพุทธรูป

ครั้นอาฬวกยักษ์เห็นผ้าโพกกลายเป็นเครื่องสักการบูชา ก็ปริวิตกว่า ผ้าโพกนี้มีศักดิ์านุภาพยิ่งนัก แม้นเราจะขว้างผ้าโพกนี้ไปที่ภูเขาใหญ่เท่าเขาพระเมรุก็จะนำที่ที่จะภินทนาการทำลาย หรือทิ้งผ้าโพกลงไปในท้องมหาสมุทรใหญ่ก็นำที่แม่น้ำจะแห้งหายไป โฉนจึงมีอาจสังหารสมณะองค์นี้เลยอย่างกระนั้นเราจะยังสมณะให้พ่ายแพ้แล้ว จึงประหารชีวิตเสียเมื่อภายหลัง

อาฬวกยักษ์ชูตะคอกให้พระพุทธรูปเจ้าลุกออกไปข้างนอก พระพุทธรูปก็เสด็จออกไปจากวิมาน อาฬวกยักษ์จึงคิดจะลงใจให้กับเข้ามานั่งที่เดิม ก็ตะคอกให้พระองค์กลับเข้ามา พระพุทธรูปก็เสด็จคืนเข้าสู่วิมานดังเก่า

จึงมีปุจฉาว่า “แท้จริงอาฬวกยักษ์มาร้องเรียกพระพุทธรูปให้ออกมา พระองค์ก็ออกมา ครั้นเรียกให้กลับเข้าไป พระองค์ก็กลับเข้าไป ตกว่าพระพุทธรูปกลัวอาณูภาพแห่งอาฬวกยักษ์หรือ”

จึงวิสันนาว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าจะได้กล่าวอานุภาพแห่งอาฬวกยักษ์หามิได้ พระองค์อนุกุลตามใจด้วยพระการุญภาพผ่อนปรน ประสงค์จะให้เข้าใจอาฬวกยักษ์ละพยศคลายโกรธ อุปมาตั้งบิดามารดาอนุเคราะห์แก่บุตร เหตุตั้งนั้น พระพุทธองค์จึงเสด็จเข้ามาตามวาทาแห่งอาฬวกยักษ์

ฝ่ายว่าอาฬวกยักษ์ ครั้นเห็นพระพุทธองค์เสด็จกลับเข้าไปในวิมาน ก็รำพึงคิดว่าสมณะนี้เป็นผู้ว่าง่าย เรียกให้เข้ามา ก็เข้ามา ให้ออกไปก็ออกไป คิดแล้วจึงเรียกให้กลับออกมาอีกครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์จึงมีพระพุทธฎีกาว่า “ดูกรอาฬวกยักษ์ แม้นท่านจะทำโทษเราประการใดก็ให้เร่งทำเสียยังแล้ว เหตุใดท่านจึงมาเฝ้าร้องเรียกตถาคตให้เวียนกลับเข้ากลับออกถึง 3 ครั้ง ดังนี้จะสมควรหามิได้ ตถาคตได้เสด็จออกไปแล้ว”

ครั้นอาฬวกยักษ์ได้ยินดั่งนั้น ก็เกิดความโกรธยิ่งขึ้น จึงกล่าววาทาหยาบช้าว่า “ดูกรสมณะ เมื่อเดิมที เรายินดีว่าท่านนี้ว่าง่าย มาบัดนี้บังเกิดกลายเป็นคนว่ายาก ก็เป็นกรรมของท่านแล้ว ท่านจงระวังตัวให้จงดี บัดนี้เราจะถามปริศนาแก่ท่าน ท่านจงแก้ปริศนาของเราให้ได้ ถ้าแก้ไม่ได้เราจะเข้าไปบิบบหัวใจท่านให้ละเอียดในกาลบัดนี้ พระพุทธองค์จึงทรงแจ้งว่าปริศนาที่ท่านนี้ ท่านได้มาจากบิดา ซึ่งบิดาก็ได้มาจากปู่ และปู่ก็ได้รับประทานมาจากพระกัสสปพุทธเจ้า ขอจงเร่งถามปริศนามาในกาลบัดนี้เถิด

วันนั้นอาฬวกยักษ์ เมื่อจะถามปริศนาก็ได้กล่าวเป็นสารพระคาถาว่า

“กีสฺว วิตตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ กีสฺว สฺวฉินฺโณ สุขมวาทติ
กีสฺว ทเว สาธูตฺรํ รสานํ กถํ ชีวี ชีวิตมาหุ เสฏฺฐํ”

ดูกรสมณะ สภาวะสิ่งอันใดในโลกนี้จะจัดเข้าว่าเป็นทรัพย์อันประเสริฐแห่งบุรุษหญิงชายประการหนึ่ง เราท่านสร้างสมสิ่งอันใดจึงจะได้ความสบาย ประการหนึ่ง สิ่งอันใดในโลกนี้จะป็นรสอันประเสริฐยิ่งกว่ารสทั้งหลาย ชีวิตอันใดแลประเสริฐในโลกนี้ ปริศนา 4 ประการนี้ ลึกซึ้งนักหนา สมณะท่านจงวิสันนาในกาลบัดนี้

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคจะวิสันนาก็กล่าวเป็นพระคาถาว่า

“สทฺธิธ วิตตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ ธมฺโม สฺวฉินฺโณ สุขมวาทติ
สจฺจํ ทเว สาธูตฺรํ รสานํ ปญญาชีวี ชีวิตมาหุ เสฏฺฐํ”

ดูกรอาฬวกยักษ์ สิ่งอันใดในโลกนี้ที่จะเป็นทรัพย์อันประเสริฐหามิได้ ถ้าเว้นไว้แต่องค์ศรัทธาสิ่งเดียวอันองค์ศรัทธานี้ เป็นทรัพย์อันประเสริฐแก่นรชาติหญิงชายในโลกนี้ อนึ่ง บุคคลผู้ใดมิได้นับถือศีลธรรมแล้วกาลใด บุคคลผู้นั้นก็จะประกอบไปด้วยภัยอันตรายทั้งปวงในกาลเมื่อนั้น ประการหนึ่งเล่า รสอันใดในโลกนี้แลจะเป็นที่บำรุงน้ำใจให้ชื่นชมสบายหามิได้ อรสมแห่งวาทานี้เป็นที่ชอบน้ำใจแห่งบุคคลทั้งหลาย อันธรรมดาขึ้นชื่อว่าความสัตย์นี้เป็นที่บังเกิดรสอันยิ่งกว่าสิ่งสรรพสทั้งปวง ประการหนึ่งเล่าบุคคลผู้ใดแลมีปัญญา บุคคลผู้นั้นได้ชื่อว่ามีชีวิตอันประเสริฐแล้วจะบังเกิดสว่างไปในมรรคมืองค์ 8 จะรู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ ทั้งนี้ก็อาศัยอำนาจกำลังปัญญา

วันนั้น อาหวกยักษ์ครั้งได้ฟังสัทธรรมเทศนาก็บังเกิดเกษมสันต์ยินดี กล่าววาจาสรรเสริญ พระพุทธคุณว่า ทรงวิเศษนาปริศนาครั้งนี้เป็นอัศจรรย์ อันรสพระสัทธรรมเทศนานี้ไพบเราะยิ่งนักหา ที่สุดมิได้ ดังนั้นแล้ว อาหวกยักษ์จึงถามปริศนาแก่พระพุทธองค์สืบไปว่า

“กถัสฺส ตรติ โหสมิ กถัสฺส ตรติ อดฺณมวํ

กถัสฺส ทุกฺขํ อจฺเจติ กถัสฺส ปริสุชฺชมติ”

ข้าแต่พระสมณะ บุคคลผู้ใดในโลกนี้แม้จะข้ามโอฆะทั้ง 4 ให้อันตรายานด้วยสิ่งอันใด ประการหนึ่ง แม้จะข้ามมหาสมุทร คือสงสารให้พ้นด้วยสิ่งอันใด ข้อหนึ่งว่า จะระงับทุกข์และภัยให้ อันตรายหายด้วยอุบายอันใด ประการหนึ่งแม้ว่าจะชำระน้ำจิตให้ผ่องใสด้วยสิ่งดังหรือ ขอพระองค์ จงวิเศษนาในกาลบัดนี้เถิด

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงวิเศษนาแก่ปริศนาว่า

“สทฺธาย ตรติ โหสมิ อปฺปมาเทน อดฺณมวํ

วิริเยน ทุกฺขํ อจฺเจติ ปญฺญาย ปริสุชฺชมติ”

ดูกรอาหวกยักษ์ บุคคลผู้ใดมีน้ำจิตเลื่อมใสสมนัสยินดีในที่จะฟังธรรมเทศนา รักษาศีล เจริญ เมตตาภาวนาแล้วกาลใด บุคคลผู้นั้นอาจสามารถที่จะข้ามพ้นโอฆสงสารนั้นได้ ประการหนึ่งเล่า บุคคลผู้ใดตั้งอยู่ในอัปปมาทธรรมมิได้ประมาณ คือว่าปราศจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิถาจาร มุสาวาท และปราศจากสุราเมรัย บุคคลผู้นั้นจะล่วงข้ามมหาสมุทรคือวัฏสงสารได้ บุคคลผู้ใดประกอบด้วยวิริยะ ความเพียร กระทำอย่าถือกุศลธรรม 3 ประการคือ โลภะ โทสะ โมหะให้ อันตราย บุคคลผู้นั้นประกอบด้วย ความสุขคลายจากทุกข์ มีแต่สุขเที่ยงแท้ บุคคลผู้นั้นมีน้ำใจผ่องใส บริสุทธิ์จากมลทินสิ้นราคะ ก็อาศัยด้วยอำนาจแห่งปัญญาอันพิจารณาเห็นในไตรลักษณ์ คือ ทุกข์ อนิจจัง อนัตตา ด้วยประการดังนี้

ปางเมื่อพระพุทธองค์แสดงสัทธรรมเทศนาจบลงครั้งนั้น ฝ่ายอาหวกยักษ์ได้บรรลุถึง พระโสดาปัตติผลเป็นอริยบุคคลอันวิเศษ มีประเภทแห่งธรรมทั้งหลาย ประกอบด้วย อธิบายได้พิน หนึ่ง แล้วบังเกิดมีจิตผ่องใสจากบาปธรรมภายในคือโทโส แล้วมีศรัทธามั่นคงในพระศาสนา จึงกราบ นมัสการขอภัยโทษพระพุทธองค์ แลขอเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา

ฝ่ายอำมาตย์ทั้งปวง เมื่อพวองศ์ราชกุมารไปวันนั้น ก็ได้ฟังเสียงอาหวกยักษ์มาสรรเสริญ สาธุการไปวันนั้น ก็ได้ฟังเสียงอาหวกยักษ์มาสรรเสริญสาธุการวันนั้น จึงอุ้มเอาเจ้าอาฬวีราชกุมารมา ให้แก่อาหวกยักษ์ อาหวกยักษ์จึงอุ้มองค์เจ้าอาฬวีราชกุมารไปบูชาแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขอถวาย พระราชกุมารนี้แก่พระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงรับพระราชกุมาร แล้วพระองค์ปรารถนาเพื่อจะ ให้เป็นมงคลแก่พระราชกุมาร ก็กล่าวด้วยสารพระคาถาว่า

“ทีฆายุกุ โทตุ อโย กุมารโ

ตุวญจ ยุกุโข ลุชิตุ ภาวาทิ

พุทธวจน ชมมวจน สัมมวจนาคติ”

มีพระพุทธปฏิภาตริสว่า พระราชากุมารองค์นี้ ขอให้อายุยืนยาว ดูกรอาฬวกยักษ์ ตัวของท่านจงบังเกิดมีความสุข ปราศจากทุกข์โศกภัย ประการหนึ่ง พยาธิโรคประจวบไข้งออย่าได้มาย่ำยี พระราชากุมารองค์นี้จึงมายืนตีนับถือคุณพระรัตนตรัยอย่าได้ขาด ครั้นให้อิวาทแล้ว ก็มอบพระราชากุมารให้แก่อำมาตย์ทั้งปวง บังเกิดความโสมนัสยินดี ถวายนมัสการลาพระบรมศาสดา แล้วอุ้มพระราชากุมารกลับคืนพระนคร

ฝ่ายมหาชนชาวพระนคร เห็นหมู่อำมาตย์พาพระราชากุมารกลับมา จึงร้องถามว่า อาฬวกยักษ์นี้มีไฉนดีที่จะบริโรครพระราชากุมารแล้วหรือ จึงปล่อยให้กลับมา ราชบุรุษทั้งปวงจึงบอกว่า บัดนี้พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปทรมานอาฬวกยักษ์ จนได้พระโสดาปัตติผล จึงถวายพระราชากุมารแก่พระพุทธองค์ พระพุทธองค์จึงประทานพระราชากุมารนี้มาแก่ข้าทั้งปวง เมื่อชาวพระนครทราบดังนั้น จึงชวนกันมานมัสการไหว้คุณพระพุทธเจ้า ฝ่ายพระเจ้าอาฬวกและพระราชเทวีเมื่อทรงได้รับพระราชากุมารกลับคืนก็บังเกิดความปริดาปราโมทย์ เสด็จมาอุ้มพระลูกแก้วให้เสวยนม บังเกิดชื่นชมด้วยพระพุทธเจ้า แล้วก็น้อมพระเศียรนมัสการไปแต่ไกล

สมเด็จพระบรมศาสดาได้ให้อาฬวกยักษ์ถือบาตรจีวรตามเสด็จไป ครั้นใกล้พระนคร อาฬวกยักษ์บังเกิดความละอาย ริริรมิใครจะไปได้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ดูกรอาฬวกยักษ์ ท่านนี้ประกอบไปด้วยความละอายและความกลัวหรือ” อาฬวกยักษ์รับว่าสาธุแล้วกราบทูลว่า “ข้าพระพุทธเจ้าบังเกิดความละอายและความกลัวแก่ชาวพระนครเป็นกำลังยิ่งนัก” จึงมีพระพุทธปฏิภาตริสว่า “ดูกรอาฬวกยักษ์ ตถาคตจะรับเป็นธูรมิให้บังเกิดอันตรายแก่ท่านได้ ท่านจงไปเถิด ตถาคตจะพาไปในกาลบัดนี้” ตรัสดังนั้นแล้วก็พาอาฬวกยักษ์มาใกล้พระนครแล้ว พระองค์ก็เข้าอาศัยอยู่ในต้นไม้ต้นใดต้นหนึ่ง บันดาลให้เกิดฉัพพรรณรังสี

ฝ่ายพระเจ้าอาฬวกทรงทราบว่าพระบรมศาสดาเสด็จมา ก็ทรงให้ตกแต่งเครื่องสักการบูชา ออกมาถวายนมัสการบูชาแล้วก็ทูลถามปริศนา

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ก็ตรัสเทศนาอาฬวกสูตรให้บริษัททั้งปวงฟัง มีพระเจ้าอาฬวกเป็นประธาน เมื่อพระพุทธองค์แสดงพระธรรมเทศนาจบลง บริษัททั้งหลายรวม 84,000 ก็บรรลุมรรคผล เหล่ามหาชนต่างร่วมกันแต่งเครื่องพลีกรรมมาบูชาแก่อาฬวกยักษ์ทุก ๆ ปี ฝ่ายอาฬวกยักษ์ก็สงเคราะห์แก่มหาชนทั้งปวง แล้วมาสั่งสอนแก่พระราชากุมารให้นับถือพระรัตนตรัย ส่วนพระราชากุมารก็กระทำตามถ้อยคำแห่งอาฬวกยักษ์ แล้วเข้าสู่สำนักพระบรมศาสดา ได้สดับพระธรรมเทศนาบรรลุพระอนาคามีผล อยู่จำเนียรภาคเบื้องหน้า ก็มีอุบาสก 500 เป็นบริวาร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตั้งพระราชากุมาร อันประกอบด้วย สังคหวัตถุ 4 เป็นเอตทัคคะว่าประเสริฐยิ่งกว่าอุบาสกทั้ง 500 พระพุทธเจ้าก็วิสันชาตุราริยธรรมจบแล้ว มหาชนเป็นอันมากก็บรรลุมรรคผลด้วยประการฉะนี้ (คัมภีร์ปฏิภาตพหุ, 2458, หน้า 31-62)

จากเนื้อหาอาฬวกสูตรที่กล่าวไปข้างต้น พบว่า อาฬวกสูตรนี้ปรากฏในพระไตรปิฎก 2 พระสูตร คือ อาฬวกสูตร ที่มีในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (พระสูตรและอรรถกถาแปล สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่มที่ 1 ภาคที่ 2, 2536, หน้า 423-426) และพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต อรรถวรรค (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่มที่ 1 ภาคที่ 5 และอรรถกถา, 2536, หน้า 438-441) นั้นปรากฏรายละเอียดเมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่อยู่ของอาฬวกยักษ์ เขตเมืองอาฬวี ครั้งนั้นอาฬวกยักษ์สั่งให้พระพุทธองค์เข้าออกจากที่ประทับถึงสามครั้งพร้อมกล่าวถึงปัญหาที่อาฬวกยักษ์ถามแก่พระพุทธองค์โดยยกเป็นคาถาและข้อวิชันาทัง 4 ข้อ

ส่วนรายละเอียดของเรื่องราวในอาฬวกสูตรนี้ ได้รับการขยายความเพิ่มเติมมาในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา 2 คัมภีร์ คือ คัมภีร์ปรมัตถโชติกา อรรถกถาสุตตนิบาต (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่มที่ 1 ภาคที่ 5 และอรรถกถา, 2536, หน้า 442-478) และคัมภีร์สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย (พระสูตรและอรรถกถาแปล สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่มที่ 1 ภาคที่ 2, 2536, หน้า 427-453) ซึ่งทั้ง 2 คัมภีร์นี้มีรูปแบบเนื้อหาและวิธีการลำดับเรื่องราวใกล้เคียงกัน จึงมีความเป็นไปได้ว่า คัมภีร์ฎีกาพาหุได้รับอิทธิพลจากทั้งคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกและอรรถกถาโดยมีการนำมาเรียบเรียงเรื่องราวขึ้น ทั้งยังมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขเนื้อหาบางประเด็น เช่น ในคราวที่พระเจ้าอาฬวีราชออกประพาสล่าสัตว์นั้น คัมภีร์ฎีกาพาหุระบุว่าพระอินทร์ได้นิรมิตกายแปลงเป็นกวางทองลวงล่อจนมาสู่ต้นไทรของอาฬวกยักษ์ (*คัมภีร์ฎีกาพาหุ*, 2458, หน้า 32-34) ซึ่งคดีนี้ไปสอดคล้องกับคัมภีร์รามายณะของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในประเด็นที่มารีศ ยักษ์ผู้เป็นบริวารของทศกัณฐ์ แปลงเป็นกวางทองมาลวงล่อพระแม่สีดา หรือในประเด็นที่อาฬวกยักษ์ได้รับประทานพรจากท้าวเวสวัณ เจ้าแห่งยักษ์ทั้งหมด ว่าหากผู้ใดของเราร่มไทรของอาฬวกยักษ์นั้นแล้วก็จะตกเป็นโภชนาหารของอาฬวกยักษ์ ในคัมภีร์ฎีกาพาหุก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็น พระอิศวร เป็นผู้ประสาทพรในครั้งนี้ (*คัมภีร์ฎีกาพาหุ*, 2458, หน้า 36)

นอกจากนี้ ก็ยังพบประเด็นปลีกย่อย เช่น การออกนามเรียกชื่อยักษ์ผู้เจ้าทวารวิมานของอาฬวกยักษ์ จากในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาที่ระบุชื่อว่า “คัทรภักษ์” มาเป็น “คัณธพยักษ์” ในคัมภีร์ฎีกาพาหุ

พระสูตรที่ 3 นาคาศรีสูตร

“นาคาศรี คชวรี อติมตตฤตฺ”

ท้าวคคิจกมสนีว สุทวารุณนตฺ

เมตตมพฺเสกวิธินา ชิตวา มุนินโท

ตนเตชลา ภาตฺ เต ชยมงคลานี”

แปลความได้ว่า

“พระจอมมุนี ได้ชนะช้างตัวประเสริฐชื่อนาคาศรี เป็นช้างเมายังนักแลนที่จะทวารุณประคองไฟป่าและจักรารุช และสายฟ้า ด้วยวิธีรดลงด้วยน้ำ คือพระเมตตา ขอชัยมงคลทั้งหลาย จงมีแก่ท่านด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น” (พระศาสนโศภน (แจ่ม จตตสลโล), 2538, หน้า 292-293)

เมื่อครั้งสมเด็จพระบรมศาสดาสถิตอยู่ ณ เวฬุวัน พระเทวทัตได้ผูกเวรต่อพระพุทธองค์ ด้วยการส่งนายขมังธนูมาสังหาร กลิ้งก้อนหินลงมาจากเขาคิชฌกูฏจนท้อพระโลหิต จนหมอชีวกโกมารภัจจ์ ต้องมาช่วยอภิบาลรักษาจนหายดี พระเทวทัตจึงมายังสำนักของพระเจ้าอชาตศัตรู ขอช้างพระที่นั่ง คือ ช้างนาฬาคีรี มากรอกสุรา 16 กระออม มอมเหล้า แล้วปล่อยมาในเวลาที่ทรงโคจรบิณฑบาต

ฝ่ายช้างนาฬาคีรีเห็นพระพุทธองค์ทรงดำเนินมา ก็สำแดงอิทธิฤทธิ์สนั่นหวั่นไหว วิ่งเข้าทำลายบ้านเรือน จนมหาชนตกใจกลัว พระภิกษุผู้เป็นปุถุชนจึงทูลให้พระพุทธองค์เสด็จไปทางอื่น แต่ทรงมีพุทธานุญาตรั้งห้ามไว้ ด้วยประสงค์จักคลายพยศช้างนาฬาคีรีนั้น พระสารีบุตรจึงทูลอาสาจะทรมานช้างแทนพระองค์ จึงทรงมีพุทธานุญาตว่าไม่ใช่วิสัยที่พระอริยสาวกจะทรมานได้ ด้วยเป็นพุทธรวิสัย พระอานนท์จึงปรารภสละชีวิตแทนพระพุทธองค์ด้วยการยื่นขวางเบื้องหน้าพระพุทธองค์ แต่ก็ทรงมีพุทธานุญาตห้ามไว้ถึง 3 ครั้ง พระอานนท์ก็ทำได้หลีกหนีไปไม่

ครั้งนั้น มีสตรีแม่ลูกอ่อนคนหนึ่งเห็นช้างนาฬาคีรีวิ่งตรงเข้ามา ด้วยความกลัวตาย จึงวางลูกลงไว้ ช้างนาฬาคีรีก็วิ่งไล่ตามไปทางผู้หญิงคนนั้น ครั้นเมื่อไล่ไม่ทัน จึงเวียนกลับมาทางทวารกนั้น พระพุทธองค์ประกอบด้วยพระมหากรุณาแก่ทวารกนั้น จึงทรงบันดาลพระเมตตาเข้าไปในดวงใจของช้างนาฬาคีรี พลังตรัสเรียกช้างนาฬาคีรีว่า จนช้างบังเกิดหิริโอตตัมปะ ปราศจากความมัวเมา จึงหมอบแทบพระบาทยุคล พระพุทธองค์จึงเอาพระหัตถ์ขวาลูบเหนือกระพอง ตรัสพระสัทธรรมเทศนาจนพญาช้างบังเกิดปริดาเกษมสันต์ไปทั่วสรรพางค์กาย นับแต่นั้นว่าช้างนี้จึงปรากฏชื่อว่า “ธนपालหัตถี”

ครั้นแล้วจึงทรงตรัสเล่ามหาหังสชาดก คือพระชาติที่พระอานนท์ยอมสละชีวิตเพื่อพระองค์ เช่นเดียวกับในครั้งนี้ (*คัมภีร์ฎีกาพาหุ*, 2458, หน้า 63-78)

จากเนื้อหานาฬาคีรีสุดที่กล่าวไปข้างต้น ปรากฏเรื่องราวของการปล่อยช้างนาฬาคีรีมาทำลายพระพุทธเจ้า ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก จุลวรรค แต่เพียงว่าพระเทวทัตเข้าไปอ้างต่อความทุกข์ของพระเจ้าอชาตศัตรูขอให้ปล่อยช้างเข้ามาในตรอกอันเป็นเส้นทางโคจรบิณฑบาตของพระพุทธเจ้า แล้วพระเทวทัตจักไปกราบทูลขอประทานเบี้ยหวัดเงินทองตลอดจนตำแหน่งกับพระเจ้าอชาตศัตรูให้ เมื่อช้างนาฬาคีรีเข้ามาภิกษุทั้งหลายพากันหวาดกลัว เช่นเดียวกับประชาชนทั้งหลาย ต่างพากันกราบทูลให้พระพุทธองค์เสด็จกลับ แต่พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธ และแผ่พระเมตตาจนพญาช้างคลายผจญในที่สุด (พระวินัยปิฎก เล่มที่ 7 จุลวรรค ภาคที่ 2 และอรรถกถา, 2536, หน้า 296-300)

เนื้อหาของเนื้อหาปราบช้างนาฬาคีรีทั้งหมดนี้มีที่มาจากต้นเรื่องอรรถกถาจุลลหังสชาดก (พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1, 2536, หน้า 336-343) ซึ่งในคัมภีร์ฎีกาพาหุกลับระบุว่ามหาหังสชาดก ซึ่งล้วนมีเนื้อหาสอดคล้องกันทั้งหมด

พระสูตรที่ 4 องคุลีมาลสูตร

“อุกขิตตชคคมติหตถสฐาธรรณนตฺ

ธาวนติโยชนปถงคุลีมาลวณตฺ

อิทธิภิสงขตมโน ชิตวา มุนินฺโท

ตนเตชลา ภาวตุ เต ชยมงคฺลานิ”

แปลความได้ว่า

“พระจอมมุนี มีพระหฤทัยไปในที่จะกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ได้ชนะใจของคุลีมาล (ผู้มีพวง
คือนิ้วมือมนุษย์) แสนร้ายกาจมีฝีมือ ถือดาบวิงไล่พระองค์ไปเส้นทาง 3 โยชน์ ขอชัยมงคลทั้งหลาย
จงมีแก่ท่าน ด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น” (พระศาสนาโสภณ (แจ่ม จตตสลโล), 2538, หน้า 293)

โจรองคุลีมาลเป็นบุตรของนางพราหมณ์ชื่อมันตานี ภรรยาของปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิ
โกศล เมื่อแรกเกิดเครื่องสรรพาวุธบังเกิดลุกเป็นเปลวเพลิงไปทั่วทั้งเมือง ปุโรหิตจึงกราบทูลพระเจ้า
โกศลว่าเหตุนี้มาแต่กุมารที่บังเกิดในเรือนของตน กุมารนี้จักบังเกิดเป็นโจรไล่ฆ่าคนเป็นจำนวนมาก จึง
มีพระโองการว่า หากจะฆ่ากุมารนี้ก็ไม่เข้าการ จึงขอให้ปุโรหิตตอภีบาลบำรุงเลี้ยงไว้ต่อไป บิดามารดา
จึงตั้งนามบุตรนี้ว่า “อหิงสะ” แปลว่า “ผู้ไม่เบียดเบียน”

เมื่ออหิงสุมารเจริญวัยขึ้น มารดาบิดาจึงส่งไปเล่าเรียนศิลปวิทยาในสำนักทศปาโมกข์ที่
เมืองตักกศิลา ฝ่าปรนนิบัติดูแลครูบาอาจารย์ มุ่งศึกษาเล่าเรียนจนเชี่ยวชาญกว่าสาธุศิษย์ทั้งปวง จึง
ต่างพากันหาอุบายทำลายอหิงสุมาร เข้ายุยงอาจารย์จนคลายรักในอหิงสุมาร จึงออกอุบายล่อลวง
ให้เหล่ามหาชนล้างชีวิตอหิงสุมารแทนตน ด้วยการสั่งให้อหิงสุมารไปตัดแขนให้ได้พันคนแล้วจะ
ประกอบศิลปศาสตร์ให้

อหิงสุมารจึงได้บอกแก่พราหมณ์นี้ด้วยกำเนิดของตนนั้นเป็นพราหมณ์ การเบียดเบียนฆ่า
สัตว์นั้นเป็นสิ่งที่ผิดไปจากประเพณีตระกูลวงศ์ แต่อาจารย์ทศปาโมกข์ก็สำคัญว่าหากเครื่องประกอบ
ไม่ครบก็จักไม่สำเร็จศิลปวิชาการ อหิงสุมารจึงจำต้องจับอาวุธเที่ยวฆ่าคน แต่ครั้นเมื่อฆ่าแล้วจึงตัด
นิ้วมือร้อยเป็นพวงดุมมาลัย เพื่อไม่ให้ลี้มเลือนในจำนวนคนที่ฆ่าไป จึงปรากฏนามว่า “องคุลีมาลโจร”

ชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลายพากันหวาดกลัว จึงพากันละทิ้งจากถิ่นฐานบ้านเรือนไปจนถึงเมือง
สาวัตถี ฝ่ากราบทูลต่อพระเจ้าปเสนทิโกศล ฝ่ายปุโรหิตเมื่อทราบข่าวบุตรของตนกลายเป็นโจร จึงนำ
ความไปบอกแก่นางพราหมณ์ผู้มารดา ว่าบัดนี้พระเจ้าโกศลจะเสด็จไปจับเอาตัวให้ได้ นางพราหมณ์
กลัวลูกตายจะถึงแก่ความตาย จึงคิดที่จะนำความไปแจ้งแก่บุตร

ในรุ่งเช้าก่อนที่มารดาขององคุลีมาลยังมีทันจะออกจากเรือน สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรง
พิจารณาเห็นว่าองคุลีมาลเข้าข่ายพระญาณว่า หากองคุลีมาลได้ฟังพระสัทธรรมเทศนาประมาณสี่บาท
พระศาสดา ก็จะบังเกิดความปริตปราโมทย์ออกบรรพชาเป็นพระภิกษุ แต่หากเสด็จออกไปช้า องคุลีมาล
กระทำอนันตริยกรรม ฆ่ามารดา ก็จะหมดโอกาสในการเข้าถึงมรรคผลนิพพาน จึงเสด็จออกบิณฑบาต
กระทำภัตตกิจแล้ว จึงเสด็จเข้าไปในราวป่าอันเป็นที่อยู่ขององคุลีมาล

ครั้งเมื่อโจรองคฺลิมาลเห็นพระพุทธรองค์เสด็จมา ก็ดีใจมุ่งที่จะสังหารในครบพันคน จึงวิ่งไล่ตามพระบรมศาสดา พระพุทธรองค์จึงบันดาลให้เกิดแม่น้ำขนาดใหญ่ขวางไว้บ้าง ปากรกขัฏฐบ้าง จนองคฺลิมาลสิ้นกำลังเรี่ยวแรง จึงร้องเรียกพระพุทธรองค์ขอให้หยุด พระพุทธรองค์จึงตรัสว่า “ดูกรองคฺลิมาล ตถาคตหยุดแล้ว แต่ตัวท่านมิได้หยุด” ฝ่ายองคฺลิมาลฟังเข้าก็ขัดเคืองว่า เหตุใดท่านเป็นนักบวชจึงกล่าวคำมูสาเช่นนี้

พระพุทธรองค์จึงมีพุทธรูทีกาว่า “ดูกรองคฺลิมาล ตถาคตประกอบด้วย เมตตาและขันติ และมีพระทัยตั้งอยู่ในสาราณียธรรม อันตถาคตนี้แม้ว่าสิ้นพระชนม์แล้ว ก็เข้าสู่เมืองแก้วคือพระนิพพาน จะพ้นจากชาติกันดาร มรณกันดาร พยาธิกันดาร มิได้เวียนตายเวียนเกิดเอากำเนิดในสงสารสืบไป ตถาคตจึงชื่อว่าหยุดแล้ว แต่ตัวของท่านยังมีได้หยุด ด้วยเหตุสภาวะตัวท่านนี้มีน้ำใจฉกรรจ์หยาบซ่าไล่พิฆาตฆ่ามนุษย์หญิงชายล้มตายเป็นอันมาก ท่านจะเสวยทุกข์อยู่ช้านานในอบายทั้ง 4 คือ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉานในบุพพชาติเบื้องหน้าด้วยผลวิบากกรรมก็จะมาบังเกิด ความทุกข์ ติดตามไปเที่ยวท่องในวัฏสังสารสิ้นกาลช้านาน เหตุตั้งนั้น ตถาคตจึงว่าท่านยังไม่หยุด ยังจะเดินสืบต่อไป ท่านจงรู้ด้วยประการดังนี้”

เมื่อองคฺลิมาลโจรได้ฟังดังนั้น ก็สละซึ่งเครื่องศัสตราวุธลงไว้ในชอกเหว แล้วมาสู่ยังสำนักพระบรมศาสดา ถวายนมัสการแล้วขอบรรพชาเป็นพระภิกษุ แล้วจึงทรงพาตามเสด็จมายังวัดเชตวัน

ครั้งเวลาเช้า พระพุทธรองค์ก็พาพระองคฺลิมาลเข้าสู่พระนคร เพื่อโจครบพันบาท มหาชนทั้งหลายเป็นเข้าก็พากันหวาดกลัว วิ่งหลบหนีไป พระองคฺลิมาลจะได้จ้งหันสีกทัพพิทักหามิได้ เมื่อบิณฑบาตภายนอกพระนครมิได้ จึงเข้าไปภายในพระนคร มหาชนทั้งหลายเห็นเข้าก็หลีกหนีวุ่นวายไปทั่ว ครั้งนั้นมีสตรีครรภ์แก่ผู้หนึ่งเห็นเข้า ก็ลอดรู้หนี แต่ท้องของนางติดจนไม่สามารถไปต่อได้ ลมกัมมชวาตภายในกำเร็บ ก็ลอดบุตรมิได้สะดวก เหล่าญาติจึงมาปรึกษาหารือกัน จนถึงชายผู้หนึ่งเสนอว่า บัดนี้ พระองคฺลิมาลท่านเข้ามา ท่านตั้งความสัตย์ขึ้นเมื่อใด สตรีผู้นี้ก็คลอดบุตรได้ง่ายเมื่อนั้น ครั้งเมื่ออาราธนาพระองคฺลิมาลนั่งลงเหนือตั่งแล้ว จึงตั้งสัจจาว่า “ดูกรน้องหญิง ผู้มีพักตร์อันงานบริบูรณ์ อาตมานี้ จำเดิมแต่เกิดมา จะได้รู้ตัวว่าเป็นมหันตโทษทางอบายหามิได้ ประการหนึ่งอาตมาก็มิได้รู้จักองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่ามีชาติอันประเสริฐ แล้วบังเกิดในโลก ประการหนึ่งอาตมามีน้ำจิตมีดมัวด้วยศิลปศาสตร์ จึงเที่ยวฆ่ามนุษย์ถึงแก่ความตายเป็นอันมาก อันนี้เป็นความสังข์ความจริงเที่ยงแท้ ท่านจงประสูติบุตรให้สะดวกในกาลบัดนี้” ครั้นแล้วทารกนั้นก็คลอดออกมาได้โดยสะดวก

ครั้งนั้น สตรีมีครรภ์ที่คลอดบุตรไม่สะดวก ก็พากันไปนอนบนแท่นในตำแหน่งที่พระองคฺลิมาลนั่งอยู่ในกาลก่อนก็จะคลอดลูกได้โดยสะดวก บ้างก็นำน้ำไปล้างที่แท่นมารตศิระษะหญิงที่คลอดบุตรยาก บ้างว่าบุคคลในเป็นวิธโรคก็นำน้ำล้างแท่นมารตศิระษะ ตีมกนก็จะบรรเทาหายจากโรคได้

อยู่มาวันหนึ่งขณะพระองคฺลิมาลกำลังโจครบพันบาท เป็นกำลังวิบาก 2 ประการ คือ อุปปัชชเวทนิยกรรม และอุปปราปรเวทนิยกรรม มาให้โทษ กล่าวคือ มหาชนทั้งหลายพากันหิบบั

ค่อนก่อนดินขวางใส่จนถูกศีระพระองคฺลิมาล ท่านจึงพิจารณาไตรลักษณ์ แล้วตั้งสัจจาธิษฐานว่า “อาตมานี้บังเกิดเป็นอริยสาวกแห่งพระพุทธเจ้า อาตมานี้เที่ยวโคจรบิณฑบาตเลี้ยงชีพได้ชื่อว่าเป็น สามีบริโภค อาตมาจะเป็นหนี้แห่งทายกผู้ใดก็หาไม่ได้ แท้จริงธรรมตาการบวชเป็นภิกษุสามเณรนั้น เมื่อจะบริโภคอาหารมี 2 ประการคือ ไถยบริโภค คือ เมื่อบริโภคมิได้ปัจจเวกชนพิจารณาตามพุทโธวาท และ อธิยบริโภค คือ เมื่อบริโภคอาหารมิได้ปัจจเวกชนพิจารณา บริโภคแต่ตามอำเภอใจอาตมา อัน พระเสขบุคคล 7 จำพวก เมื่อบริโภคอาหารบิณฑบาตทานแห่งปัจจัยทายกกาลใด พระเสขบุคคล เหล่านั้นชื่อว่า ทายชฺบริโภค พระโยคาวจรองค์ใดทำลายบาปธรรมภายใน คือกิเลสและตัณหา ด้วยปัญญาสมุจเฉตพหุหารแล้วก็บริโภคบิณฑบาตทานแห่งปัจจัยทานทายก ก็ชื่อว่า สามีบริโภค

พระองคฺลิมาลจึงชื่อว่าบริโภคอาหารบริสุทฺธิ์ คือ สามีบริโภค ทั้งยังอุตสาหะจำเริญกรรมฐาน จนได้วิชา 3 คือ บุพเพนิวาสญาณ ทิพพจักขุญาณ และอาสวกักขณญาณ สำเร็จด้วยนวโลกุตตรธรรม 9 ประการ คือ มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 เป็นพระอเสกขบุคคลอันประเสริฐในพระพุทธศาสนา (คัมภีร์ฎีกาพาหุ, 2458, หน้า 91-116)

จากเนื้อหาของคฺลิมาลสุดตที่กล่าวไปข้างต้น ปรากฏเรื่องต้นมาแต่พระสุดตันตปิฎก มัชฌิม นิกาย มัชฌิมป็นณาสก อังคฺลิมาลสูตร ที่ระบุว่า องคฺลิมาลนี้มีนามเดิมว่า อหิงสกะ เป็นบุตรของ พรหมณคคคะ และนางมันตานี กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดองคฺลิมาลแล้ว โจร องคฺลิมาลวิ่งไล่ตามไม่เป็นแล้วจึงได้กล่าวคาถา จนโจรองคฺลิมาลคลายทิฐิ ทั้งอาวุธ และขอออกบวช เป็นพระภิกษุ เมื่อพระองคฺลิมาลตามเสด็จกลับมาที่พระเชตวัน ประชาชนจึงไปกราบทูลพระเจ้า ปเสนทิโกศลว่ามีโจรเข้ามาอยู่ในแคว้น พระองค์จึงได้เสด็จมาที่พระเชตวันเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงตรัสว่าองคฺลิมาลนั้นบวชเป็นบรรพชิตแล้ว พระองค์จะทำอย่างไร พระเจ้าปเสนทิ โกศลจึงทูลว่าจักทรงบำรุงด้วยปัจจัย 4 แล้วพระพุทธองค์จึงตรัสเรียกพระองคฺลิมาลให้เข้ามาพบกับ พระเจ้าปเสนทิโกศล จนเมื่อได้ซักถามข้อสงสัยใด ๆ แล้วพระเจ้าปเสนทิโกศลจึงจักถวายปัจจัย 4 แต่ พระองคฺลิมาลปฏิเสธด้วยถือธุดงค์วัตรแล้วไตรจีวรก็ล้วนบริบูรณ์อยู่แล้ว ครั้นแล้วในพระสูตรจึงได้ แสดงเรื่องพระองคฺลิมาลโปรดหญิงมีครรภ์ แต่เพียงเหตุที่ระหว่างบิณฑบาตได้เห็นหญิงครรภ์แก่ จึงนำ ความมากราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงให้พระองคฺลิมาลกลับไปตั้งสัจจวาจาให้หญิงนั้นก็จัก คลอดบุตรได้โดยสะดวก และเรื่องราวพระองคฺลิมาลบรรลุพระอรหันต์ ที่กล่าวถึงในคราวหนึ่งที่ พระองคฺลิมาลออกบิณฑบาตแล้วถูกประชาชนทำร้าย พระพุทธองค์ตรัสให้อดกลั้นไว้ ด้วยกำลังเสวย ผลกรรมนั้น พระองคฺลิมาลจึงไปยังที่อันสงัด เสวยวิมุตติสุขก่อนที่จะบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ (พระสูตร และอรรถกถาแปล มัชฌิมนิกาย มัชฌิมป็นณาสก เล่มที่ 2 ภาคที่ 2, 2536, หน้า 141-153)

คตองคฺลิมาลสุดต ที่ปรากฏในคัมภีร์ฎีกาพาหุนี้ ได้รับผลของนำเรื่องราวอังคฺลิมาลในคัมภีร์ ปปัญจสฺตฺหนิ อรรถกถามัชฌิมนิกาย (พระสูตรและอรรถกถาแปล มัชฌิมนิกาย มัชฌิมป็นณาสก เล่ม

ที่ 2 ภาคที่ 2, 2536, หน้า 154-169) เข้ากับหลักฐานในชั้นพระไตรปิฎก ดังปรากฏรายละเอียดทั้งหมดสอดคล้องกับที่มาในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาดังกล่าว

พระสูตรที่ 5 จิณฺจมาณวิกาสูตร หรือจิณฺจมาณวิกาสูตรวิวัตถุ

“กตฺวาน กุฏุมฺพํ อิว คพฺภินียา

จิณฺจาย ทูฏจฺจนฺนํ ชนกาย มชฺฌเ

สนฺเตน โสภวิธินา ชิตฺวา มฺนินฺโท

ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมฺงคฺลานิ”

แปลความได้ว่า

“พระจอมมุนีได้ชนะความกล่าวร้ายของนางจิณฺจมาณวิกา ทำอาการประหนึ่งว่ามีครรภ์ เพราะทำไม่มีหลักฐานอันกลม ให้เป็นประดุจมีท้อง ด้วยวิธีสมาธิอันงาม คือความระงับพระหฤทัยในท่ามกลางหมู่ชน ขอชัยมงคลทั้งหลาย จงมีแก่ท่าน ด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น” (พระศาสนา โสภณ (แจ่ม จตตสลโล), 2538, หน้า 293)

ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์เสด็จประทับ ณ เขตวัน ประกอบไปด้วยอริยสาวกมากมาย เป็นเหตุให้เหล่าเดียรฉิย์เสื่อมจากลาภสักการะ ต่างพากันหาอุบายให้นางจิณฺจมาณวิกา ปริพาชิกาผู้มีรูปร่างงดงามนางอัปสร ทำให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสื่อมลาภสักการะลงบ้าง

นางจิณฺจมาณวิกาฉลาดในอุบาย คอยดูเมื่อชาวเมืองสาวัดดีเข้าสู่วัดเขตวัน เพื่อฟังธรรม ครั้นเมื่อกลับออกมา นางจิณฺจมาณวิกาก็ตกแต่งกาย มีถือเครื่องสักการะบายหน้าเข้าไปยังพระเขตวัน กระทำเล่ห์กลว่าจะเข้าไปในพระวิหาร แล้วก็ไปเร้นซ่อนอยู่ ครั้นเวลาใกล้อัสดงคตก็จึงกลับสู่อารามของเหล่าเดียรฉิย์ ครั้นเวลารุ่งอรุณก็มาสู่พระเขตวัน แล้วก็กระทำการยาสายผม แล้วออกจากพระเขตวัน สวนทางกับชาวเมืองสาวัดดีที่กำลังเดินทางมาวัด เมื่อพบนางจิณฺจมาณวิกาจึงชวนกันถามว่า นางมาแต่ที่ใด นางจิณฺจมาณวิกาจึงบอกว่า “ข้านี้มาแต่สำนักพระพุทธเจ้า ต้องการอันใดท่านจึงมาไต่ถามความนี้จากเรา อันตัวข้ากับพระพุทธเจ้านี้ได้สมัครสังวาสอยู่ด้วยกันมาหลายวันแล้ว”

เมื่อนางจิณฺจมาณวิกากระทำอุบายสืบมาได้ประมาณถึงเดือน มหาชนบางคนก็เกิดความสงสัยว่า นางจิณฺจมาณวิกาหนีความพระบรมศาสดา

ครั้นเวลาราวสามเดือนสี่เดือนเศษ นางจิณฺจมาณวิกาจึงเอาผ้าท่อนเก่าพันท้องสำแดงเพศอย่างมีครรภ์ เอาผ้าแดงมาห่มเบี่ยงบน แล้วเข้าไปหาพวกอันธพาล แกล้งกล่าวประจานว่าตั้งครรภ์กับพระพุทธองค์ จนพวกคนพาลนั้นเชื่อถือในถ้อยคำของนางจิณฺจมาณวิกา

ต่อมาเวลาราวแปดเดือนเก้าเดือน นางจิณฺจมาณวิกาจึงเอาเชือกมาผูกท่อนไม้แนบกับท้อง เอาผ้ามาคลุมเบี่ยงบน เอาไม้มาทาบหลังมือหลังเท้าให้บวมขึ้น แล้วจึงสำแดงร่างกายเศร้าหมอง จนในเวลาเย็น พระพุทธองค์เสด็จเห็นอธรรมมาสน์ เพื่อแสดงพระธรรมเทศนา นางจิณฺจมาณวิกาจึงมาขึ้นเฉพาะพระพักตร์แล้วกล่าวถ้อยคำว่า “ดูกรสมณะ ท่านนี้มาแสดงพระธรรมเทศนามีสुरเสียงไฟเพราะยัง

นัก ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยตัวท่าน ข้าจึงตั้งครรรค์ขึ้นมา บัดนี้ห้องข้าแก่ขึ้นมาแล้ว ท่านจงแสวงหาเหย้าเรือน สำหรับจะได้คลอบุตร ประการหนึ่ง ท่านก็ได้บังคับบัญชาให้อุบาสกอุบาสิกา คือ อนาถบิณฑิก เศรษฐีและนางวิสาขา เพื่อจะอนุเคราะห์บุตรของข้า ท่านจะนำพากันหาไม่ ท่านนี้ดีแต่สมัครรักใคร่ หลับนอนด้วยอย่างเดียว สองตาท่านจะเหลียวแลเอาใจใส่ดูแลครรรค์ของเราก็หาไม่ได้” แล้วนางก็ พลังบริภาษด้วยถ้อยคำหยาบช้าต่อไปอีกนานประการ

ครั้นแล้วพระพุทธองค์จึงทรงมีพุทธปฏิภาณว่า “ดูกรนางจิญจมาณวิกา อันความจริงและเท็จนี้ ไซ้ว่าผู้หนึ่งจะหยั่งรู้ด้วยก็หาไม่ เราทั้งสองคือตถาคตกับตัวท่านรู้กันเอง”

นางจิญจมาณวิกาจึงว่า “ดูกรมหาสมณะ เหตุที่ทั้งปวงก็อาศัยเพราะท่านมาร่วมรักกับข้า ตัวท่านกับข้าร่วมรักเสนหากันนั้นจึงบังเกิดมีครรรค์ขึ้นมาในครั้งนี้” ฝ่ายมหาชนบังเกิดความสงสัยในเรื่องราวที่นางจิญจมาณวิกากล่าวมูสาใส่โทษแต่พระพุทธองค์

คราวนั้น พระแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ของพระอินทร์เกิดแข็งกระด้างขึ้น พระอินทร์จึง พิจารณาเห็นเหตุแห่งนางจิญจมาณวิกา กล่าวมูสาใส่โทษพระพุทธองค์ด้วยถ้อยคำอันไม่จริง จึงทรง พระดำริให้เทวบุตรทั้ง 4 องค์จำแลงเป็นหนู 4 ตัว ไปกัดเชือกที่พันท่อนไม้ที่ห้องของนาง จิญจมาณวิกา เมื่อสายเชือกผูกท่อนไม้ขาดลง ท่อนไม้ก็พลัดตกลงมาถูกเท้าจนเกิดบวมขึ้น และขาด ออกจากกัน ประหนึ่งถูกดาบฟัน

ฝ่ายมหาชนบังเกิดความโกรธเคือง ก็พากันถ่มน้ำลายรดหัวนางจิญจมาณวิกา ต่างบริภาษตัว พ้อ ทูตตีด้วยท่อนไม้ค้อนก้อนดินจนระบม แล้วฉุดลากออกจากพระเชตวัน จนเมื่อลับสายพระเนตร พระบรมศาสดา นางพระธรณีก็บันดาลกัมปนาทแหวกเป็นช่อง บังเกิดเปลวเพลิงอัคคีมาห่อหุ้มนาง จิญจมาณวิกาลงไปหมกไหม้อยู่ในอเวจีนรก ด้วยอำนาจแห่งอกุศลกรรมที่ได้กระทำไว้

เช้าวันรุ่งขึ้นเหล่าภิกษุสงฆ์ต่างกันพูดคุยกันเรื่องนางจิญจมาณวิกา พระพุทธองค์จึงได้ทรง ตรัสเรื่องมหาปทุมชาติก เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นพระราชโอรสชื่อเจ้าปทุมกุมาร พระราชบิดาได้มีพระมเหสีใหม่ พระมเหสีนี้มีใจอิจฉาพระปทุมกุมาร จึงใส่ความว่าพระกุมารกระทำ ช่มเหงพระองค์ จนพระบิดารับสั่งให้ลงโทษด้วยการนำไปโยนทิ้งเหว หากแต่มีเทวดาองค์หนึ่งได้ ช่วยชีวิตได้แล้วนำไปฝากไว้ที่กับพญานาคที่นาคพิภพ จนภายหลังได้ออกบวชเป็นดาบส ซึ่งต่อมา วันหนึ่งนายพรานป่าได้พบเข้าแล้วทราบว่าเป็นพระราชโอรส จึงนำความเข้ากราบทูลพระราช ราชองค์จึงเสด็จมาขอให้เจ้าปทุมกุมารที่บวชเป็นดาบส ลาพรตกลับไปครองราชสมบัติ หากแต่พระ กุมารทรงปฏิเสธ แล้วตรัสอำนวยการพระราชบิดาว่าพระองค์จะทรงเจริญสุขสถาพร ปราศจากภัยใด ๆ เมื่อพระราชานามัสการลาดาบสผู้เป็นพระโอรสแล้ว กลับมาถึงบ้านเมืองจึงรับสั่งให้ลงโทษพระมเหสีที่ เป็นเหตุให้พระองค์ต้องพลัดพรากจากพระโอรส ด้วยการนำไปทิ้งในหุบเหวเฉกเช่นเดียวกัน (คัมภีร์ ปฏิภาณพหู, 2458, หน้า 117-133)

ดังนั้น จากเนื้อหาจิณจมาณวิกาสูตรในคัมภีร์ฎีกาพาหุงนี้ ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ธัมมปิฎกถา อรรถกถาธรรมบท (พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ 1 ภาคที่ 2 ตอนที่ 3, 2536, หน้า 255-259) และคัมภีร์ชาตกัฎฐกถา อรรถกถาหมาปทุมชาดก (พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6, 2536, หน้า 189-192) โดยมีการเพิ่มเติมรายละเอียดเล็กน้อย เช่นในคราวที่นางจิณจมาณวิกาทำอุบายในสัปดาห์แรก ๆ นั้นได้เพิ่มเติมรายละเอียดว่า เมื่อนางแสวง เดินสวนทางกับศาสสิกเข้าไปในพระเชตวันนั้น ก็เข้าไปแอบซ่อนอยู่ในวัดจนใกล้พระอาทิตย์ตกจึง ลอบออกมาไม่ให้ใครเห็น ตนรุ่งเช้าก็แอบกลับมาซ่อนในพระเชตวัน แล้วก็แสวงทำมารยาสยายผมเดิน ออกวัด สวนทางกับชาวบ้านที่กำลังเดินทางมาพระเชตวัน เป็นต้น

นอกจากนี้ เมื่อแสดงจิณจมาณวิกาวัตถุ สมตต์ จบแล้ว คัมภีร์ได้ยกเรื่องสุนทรปริพาชกเล่า ความต่อมา คือ เรื่องราวที่เดียรถีย์สั่งให้นางสุนทรปริพาชกเข้าไปแสดงตนว่ามีความสัมพันธ์กับ พระพุทธองค์ในพระเชตวัน ครั้นแล้วภายหลังได้จ้างให้หนักเลงไปสังหารนางสุนทร แล้วใส่ความ พระพุทธองค์ว่ามีความสัมพันธ์กับนางแล้วให้สาธุศิษย์ไปสังหารแล้วอำพรางศพไว้ใกล้พระคันธกุฎี หากแต่ พระพุทธองค์มิได้ทรงหวั่นไหวไปกับคำตลิดนินทานั้น จนเมื่อเหล่าอำมาตย์ของพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ สอนคดีแล้วจึงพบว่า เป็นการกระทำของเหล่าเดียรถีย์ จึงรับสั่งให้ลงพระอาญาแก่เหล่าเดียรถีย์นั้น แล้วพระพุทธองค์จึงได้แสดงพันธโมกขชาดกขึ้นอันแสดงเหตุแห่งนางสุนทรปริพาชกในครั้งนี้ด้วย

พระสูตรที่ 6 สัจจนิครนถสูตร หรือสัจจกสูตร

“สัจจ วิหาย มติสัจจกวัตเหตุ

วาทาภิโรปิตมน อติอนุภูติ

ปถยาปทีปชลิโต ชิตวา มุณินโท

ตนเตชสา ภาตุ เต ชยมงคลานี”

แปลความได้ว่า

“พระจอมมุณี รุ่งเรืองแล้วด้วยประทีป คือปัญญา ได้ชนะลัจจนิครนถ ผู้มีอชฌาสัยในที่จะ สละเสียซึ่งความลัทธิ มีใจในที่จะยกถ้อยคำของตน ให้สูงดูจกชง เป็นผู้มิดม่นยิ่งนัก ด้วยเทศนาญาณ วิธี คือรู้อชฌาสัยแล้วตรัสเทศนา ขอชัยมงคลทั้งหลาย จงมีแก่ท่าน ด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคล นั้น” (พระศาสนโศภน (แจ่ม จตตสลโล), 2538, หน้า 294)

ความนี้มีที่มาจาก สัจจนิครนถสูตร เล่าความเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ กุฎาคาร ศาลา ป่ามหาวัน ใกล้นครไพศาลี ครั้งนั้นมีสัจจนิครนถ เล่าเรียนปริศนากับบิดามารดา ประกอบไป ด้วยปัญญาเฉลียวฉลาดจนมีกิตติศัพท์เลื่องลือ จนมีสาธุศิษย์อยู่ในสำนักเป็นจำนวนมาก

วันหนึ่ง สัจจนิครนถจึงเกิดความปริวิตกในใจว่า ด้วยวิชาความรู้ที่มีมากมายนี้ นานไปเบื้อง หน้าจะมีอันตราย คือ ท้องจะแตกทะเลาะละลายออกไป จึงเอาพืดเหล็กมารัดท้องไว้

ต่อมาไม่นานนัก คุณกิตติศัพท์ของพระพุทธเจ้าก็ขจรขจายไปทั่วทิศานุทิศว่า ทรงมีพระมหาปัญญาญาณหาบุคคลใดเปรียบปานมิได้ ฝ่ายสัจจกนิครนถ์เมื่อได้ยินกิตติศัพท์ จึงสืบเสาะ โดยเรียกสาธุศิษย์ทั้งปวง มีพระเจ้าลิจฉวีเป็นต้น แสวงหาสำนักของพระพุทธเจ้า จนวันหนึ่งได้ไปพบกับพระอัสสชติเถระกำลังโคจรบิณฑบาตที่เมืองไพศาลี จึงเข้าไปสนทนาด้วย พระอัสสชติเถระได้แสดงธรรมว่าด้วยไตรลักษณ์ หากแต่สัจจกนิครนถ์กลับเห็นว่าธรรมนี้มีได้เป็นประโยชน์ แต่จะเป็นหนทางที่จะนำไปสู่่นรก บังเกิดทุกข์โศกนันทภัยทั้งในชาตินี้และชาติหน้า สัจจกนิครนถ์จึงคิดจะพาสาธุศิษย์คือ เจ้าลิจฉวี เป็นต้นไปยังสำนักพระบรมศาสดา

ในครั้งนั้น สัจจกนิครนถ์ยังมีพี่สาวอีก 4 คนผู้มีปัญญา ซึ่งบิดามารดาได้ยกทรัพย์สมบัติทั้งปวงให้ แล้วสั่งว่า หากพบผู้ใดสามารถจะย่ำยีถ้อยคำของเจ้าทั้ง 4 ได้แล้ว จงไปเป็นภรรยาของผู้นั้น หรือไปยกอยู่ในสำนักแห่งบรรพชิตผู้นั้น ครั้นแล้วนางปริพพาชิตีทั้ง 4 จึงจับเอากิ่งต้นชมพู หรือกิ่งหว้า เทียวไปในชนบทประเทศน้อยใหญ่ จนมีนามว่า ชมพูปริพพาชิตี เมื่อถึงบ้านเมืองใดก็ปักกิ่งหว้าลงหน้าประตูบ้าน แล้วกล่าวถ้อยคำว่า บุคคลผู้ใดไวปัญญาและสามารถจะยกถ้อยคำแห่งเรา บุคคลผู้นั้นจงย่ำยีกิ่งหว้านั้นเสีย แล้วพากันบทรมาจนถึงเมืองสาวัตถี ซึ่งเวลานั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน เวลานั้น พระสารีบุตรจะออกบิณฑบาตกับหมู่ภิกษุสงฆ์ ได้มองเห็นกิ่งหว้านั้นปักไว้แทบทุกหน้าบ้าน จึงได้ไต่ถามแก่กุมารทั้งปวง ทราบความว่านางชมพูปริพพาชิตีได้นำมาปักไว้ ด้วยเกรงกลัวนางชมพูปริพพาชิตีจะแข่งด่าที่มีอาจจะโต้ตอบได้ เมื่อพระสารีบุตรทราบความดังนั้นจึงบอกให้กุมารทั้งปวงอย่าได้กลัว จงเดินเหยียบกิ่งหว้านั้นเสีย หากนางปรารถนาจะยกถ้อยคำอันเป็นปริศนาใดให้ปรากฏ ก็ให้เร่งไปยังสำนักของพระสารีบุตรเถิด เมื่อนางชมพูปริพพาชิตีออกจากบ้านแล้วไม่เห็นกิ่งหว้า จึงถามกุมารทั้งหลาย เมื่อทราบความแล้วนางทั้ง 4 คนจึงเดินทางไปยังสำนักของพระสารีบุตร พลาถถามปัญหาอันเล่าเรียนมาจากสำนักของมารดาบิดาข้อใด พระสารีบุตรก็วิสัชนาได้เสร็จสิ้นครบถ้วน พระสารีบุตรจึงถามปริศนากลับเพียงข้อเดียวแต่นางทั้ง 4 ก็มีอาจแก้ไขได้ นางทั้ง 4 จึงยกมือภวันท์นมัสการพลาถยกคำสั่งของมารดาบิดา แล้วจึงบวชเป็นภิกษุณีในบวรพุทธศาสนา มีนามก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์

ฝ่ายสัจจกนิครนถ์ ผู้เป็นน้องชายแห่งภิกษุณีทั้ง 4 มีปัญญามากกว่าพี่ทั้ง 4 จึงพาสาธุศิษย์มายังสำนักของพระพุทธเจ้า จึงได้มาพาพระอัสสชติเถระก่อน มาพบพระพุทธเจ้าที่ป่ามหาวัน จึงชักชวนให้มาแก้สรรพปัญหากันในกาลบัดนี้

เมื่อทรงมีพุทธาณุญาต สัจจกนิครนถ์จึงพูลถามว่า “ข้าแต่สมณโคดม พระองค์บรรเทาสั่งสอนสาวกทั้งปวงให้ปราศจากความทุกข์ ให้บังเกิดความผาสุกสบายใจ ด้วยพระธรรมเทศนาอันใด”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ตถาคตตรัสพระธรรมเทศนาสั่งสอนสาวกให้ปราศจากวิตก 3 คือ กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก ด้วยอมฤตอันวิเศษ 3 ประการคือ ทุกข์ อนิจจัง อนตตา โดย

พิสดารออกไปว่า รูป ภิกขเว อนิจจัง เวทนา อนิจจา สมญา อนิจจา สวาททั้งปวงเมื่อปฏิบัติตามพุทโธ
วาทแล้วกาลใด ก็ยังเกิดเสวยสุขอันประเสริฐ ด้วยเหตุสภาวะธรรมเกิดขึ้นในสันดาน”

สังกนิกครนถ์จึงถามต่อไปว่า “ข้าแต่พระโคตม ภิกษุทั้งหลาย บางจำพวกย่อมปรนนิบัติและ
เจริญในกรรมฐาน บางองค์มีจิตกำเริบราวฉนวน เตือดร้อน รำคาญ เป็นบ้าไปก็มี บางจำพวกสำรอก
โลหิต ให้บังเกิดวิปริตต่าง ๆ ด้วยเหตุอันใด”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูกรสังกนิกครนถ์ สวาททั้งหลายนั้นย่อมบังเกิดเป็นบ้า ก็อาศัยมิได้
รักษาอุปนาสมาธิให้มั่นคงอยู่ได้ จึงบังเกิดกำเริบราวฉนวนไปเห็นสภาวะดังนี้”

สังกนิกครนถ์จึงถามต่อไปว่า “ข้าแต่สมณโคตม ครุทั้ง 6 เป็นฝักฝ่ายเดียรฉัตร นิกครนถ์ มี
ปุณณกัสมปะเป็นต้น ย่อมมาปรนนิบัติด้วยลัทธิอันมีต่าง ๆ บางลัทธิถืออดอาหาร บางคนบริโภค
ข้าวสาร บางคนนอนเหนือแผ่นดินเปล่า บางคนนอนเหนือขวกหนาม บางคนยืนถ่ายปัสสาวะ บาง
คนเอามือมาชำระอุจจาระ และเดียรฉัตรทั้งปวงก็มาปรนนิบัติ และจะบังเกิดวิกลวิปริตอย่างคนบ้าหา
มิได้ เมื่อพิจารณาประหนึ่งว่าจะดีกว่าสวาทของสมณโคตมอีก หรืออะไร”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูกรสังกนิกครนถ์ แม้จะปรนนิบัติตามลัทธิเดียรฉัตรนั้นให้มากเท่าใด
ก็มิได้เป็นประโยชน์ เป็นอรรถกถาญาณุโยค มีแต่จะเป็นโทษ ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เที่ยงไม่แท้ ไม่แนไม่
จริง ถ้าลัทธิครุทั้ง 6 มาปฏิบัติตามลัทธิแห่งอาตมาว่าดีจริงเมื่อใด เหนือที่ไหลออกมา ก็จะบริสุทธิ์เป็นที่
ประจักษ์แก่ตาโลกเมื่อนั้น สมบัติในโลกนี้ย่อมเป็นราศีของสรรพสัตว์ทั้งปวง บังเกิดให้ยึดเหนี่ยวใน
ภพ 3 และบังเกิดเป็นเชื้อแห่งภฏฐิและมานะ ถ้าผู้ใดออกบวชเป็นสมณะ ผู้นั้นน่าที่จะพันกิเลสเศร้า
หมองอุปัทวราศีเหนือโคล ก็จะมีน้ำใจผ่องใสติดดวงแก้ว” จบแล้วจึงยกพระหัตถ์แหวกจีวรหน้อย
หนึ่ง พอให้เป็นที่ปรากฏแก่ประชาชนที่ประชุมพร้อมกันในที่นั้น

มีคำโจทก์เข้ามาว่า เหตุใดพระพุทธองค์จึงทรงแหวกจีวร

พระพุทธองค์จึงทรงวิสัชนาว่า ตถาคตนี้แสดงพระธรรมเทศนาทีเดียวหมุนิครนถ์ ฝ่ายข้าง
อกุศลนั้นมาเป็นอเนกปริยายยิ่งนัก เกรงว่าประชาชนฝ่ายข้างสังกนิกครนถ์จะบังเกิดสงสัยว่า
พระสมณโคตมนี้มากกว่าโทษว่า เดียรฉัตรนั้นชั่วช้า ประกอบไปด้วยเหนือโคล พระพุทธองค์นี้จะมี
พระเสโทบ้างก็หามิได้ ประชาชนจะบังเกิดความสงสัยอย่างนี้แล้ว ตถาคตควรจะสำแดงกายอัน
ปราศจากพระเสโทให้ปรากฏ อันประกอบด้วย ฉัพพรรณรังสี 6 โอภาสพวยพุ่ง บังเกิดเลื่อมประภัสสร
จับนัยน์ตาแก่หมาชนทั้งปวง

ฝ่ายมหาชนครั้นได้เห็นรูปแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าและปราศจากเหนือโคล ก็สิ้นความสงสัย
แล้วก็ยกมือเหนือเศียรเกล้ากระทำสักการบูชา แล้วอยู่ในที่อันควร

พระพุทธองค์จึงตรัสต่อไปว่า “ดูกรสังกนิกครนถ์ บุคคลทั้งหลายในโลกนี้ที่มีจิตหวาดหวั่นด้วย
เหตุภาวะมิได้รักษาจิตให้มั่นในสมาธิ บุคคลผู้นั้นก็มีจิตกำเริบราวฉนวนไปด้วยโลกธรรม 8 บุคคลผู้ใดมิได้
รักษาสมาธิจิต และได้พินิจในไตรลักษณ์ น่าที่จะกำเริบเกิดโทมนัสราวฉนวนไปด้วยโลกธรรม 8 นั้น

ฝ่ายสัจจกนิครนถ์จึงทูลถามว่า “ข้าแต่สมณโคตม พระองค์นี้อุสาหะจำเรียวรักษาจิตและเจตสิกให้สงบสัจด้วยสมาธิชั้นมัคฌิมคังจรังและหรือ”

พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ดูกรสัจจกนิครนถ์ ตถาคตนี้ก็มีอุตสาหะ จำเรียวรักษาจิตและเจตสิกให้สงบสัจ ตถาคตก็กำจัดกิเลสภพและวัตถุภพให้บรรเทาเบาบาง จึงเสด็จออกมหาภิเนษกรมณห์หวังจะบรรพชาเป็นสมณะ และตถาคตได้เสวยโลกุตตรสมบัติ 9 ประการ แล้วจึงจะยังพระปัญญาสมุจเฉตพหวน ยังสุขเวทนา และทุกขเวทนา ให้เหือดหายจากชั้นธันดาน”

ฝ่ายสัจจกนิครนถ์จึงทูลถามว่า “ข้าแต่สมณโคตม จิตแห่งพระสมณะนี้สาบสูญสิ้นจากสุขเวทนาและทุกขเวทนาแล้วและหรือ หรือว่ามีได้สิ้นจากสุขเวทนาและทุกขเวทนา พระองค์ทรงบรรพชาเป็นสมณเพศเห็นสภาวะปานดั่งนี้ ทุกขเวทนาราคีตกว่ามิได้มีในพระทัยแล้วและหรือ”

จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า “ดูกรสัจจกนิครนถ์ เมื่อตถาคตยังเป็นฆราวาส และครองราชสมบัติอยู่ในกาลก่อน ก็มีพระทัยเสวยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นเนืองนิตย์อัตรามิได้ขาด ตถาคตก็วิตกว่ายังข้องอยู่ อันราชสมบัตินี้เป็นเชื้อแห่งตัณหา ควรละเสียเถิด จึงเสด็จออกบรรพชา”

ประการหนึ่งเล่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ ตถาคตนี้ก็สละเสียแล้วซึ่งทุกขเวทนาและบาปธรรมทั้งปวง จะได้ข้องอยู่ในธันดานแห่งตถาคตนั้นก็หาไม่ได้

ฝ่ายสัจจกนิครนถ์ก็มีวาทว่า ดูกรสมณะ ที่ว่าตัวนั้นปราศจากบาปธรรมทั้งปวงแล้ว ตัวนั้นก็ยกไว้ก่อนเถิด

ประการหนึ่งเล่า ดูกรสมณะ ข้าพเจ้าจะถามพระสมณะข้อหนึ่งก่อน สรรพสัตว์ทั้งหลายและมีรูปกายนั้นต่าง ๆ แล้วปรากฏในโลกนี้ทุกวันนี้ พระสมณะก็กล่าวว่าสูญเปล่าหาแก่นสารมิได้ ก็สรรพสัตว์ทั้งปวงจะได้เสวยสุขทุกข์ ฝ่ายว่ากุศลและอกุศลทั้งปวงนี้ก็ย่อมมาอาศัยรูปและกายพึงได้เสวยทุกขเวทนา ก็บัดนี้พระสมณะมากล่าวว่า อนัตตานี้ นานที่เห็นประหนึ่งว่าจะฝักมิได้ต้องในระหว่างแต่โบราณ

ประการหนึ่งเล่า ข้าแต่สมณโคตม พืชคามแห่งต้นไม้และมีอยู่ในโลกนี้ ก็ต่อวิวัฒนาการเจริญให้ขึ้นมา ทั้งนี้ก็อาศัยพื้นแผ่นดินนี้และมีอุปมาฉนั้นใดก็ดี ข้าแต่สมณโคตม บุคคลเกิดเป็นบุรุษในโลกนี้และตั้งอยู่ในรูปกาลใดก็ได้เสวยกุศลและอกุศล

ประการหนึ่งเล่า บุคคลในโลกนี้ ถ้าและว่าจะได้เสวยบาปบุญสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ดี ก็อาศัยตั้งอยู่ในเวทนา 2 ประการ คือ สุขเวทนาและทุกขเวทนา

ประการหนึ่งเล่า บุคคลมาตั้งอยู่ในสัญญา คือ หมายมั่นในกิจการอันเป็นประโยชน์และมีได้เป็นประโยชน์กาลใด บุคคลผู้นั้นก็ได้เสวยบุญและบาปในกาลนั้น

ประการหนึ่งเล่า บุคคลผู้ใดและตั้งอยู่ในสังขาร 3 คือ กายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร อธิบายว่าบุคคลผู้นั้นกระทำกิจการด้วยกาย วาจา และใจ อันเป็นฝ่ายกุศลและอกุศล และบุคคลผู้นั้นก็ได้เสวยบุญและบาปตามกิจอันดีและชั่วที่ตัวได้กระทำมาแต่ก่อนนั้น

พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ดูกรสังจกนิครนถ์ ตถาคตถามท่านน้อยหนึ่งก่อน ท่านก็ได้เจรจาไว้แต่ก่อนว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งปวงนี้เป็นที่พึ่งแก่อาตมา เป็นของอาตมา ท่านได้เจรจาไว้แต่ในกาลก่อนจริงหรือหามิได้”

สังจกนิครนถ์ก็รับพระพุทธฎีกาด้วยความสัสถ์ว่า “จริงแล้วพระเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าได้ว่าไว้ในกาลก่อนว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้งปวงนี้ ย่อมบังเกิดเป็นของแห่งข้าพระพุทธเจ้า”

พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ดูกรสังจกนิครนถ์ เมื่อท่านรับอย่างนั้นแล้ว ถ้อยคำแห่งท่านเองก็จะบังเกิดทำลายคำของท่านเสียเองนั่นแล”

ฝ่ายสังจกนิครนถ์จึงกล่าวถ้อยคำว่า “ข้าแต่สมณโคดม ข้าพระพุทธเจ้ามิได้ถ้อยหลังยังยืนเป็นสัตย์สุจริต รูปนี้เป็นของอาตมา”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูกรสังจกนิครนถ์ ถ้าและท่านว่ามันคงดังนี้แล้ว ตถาคตจะถามปริศนาแก่ท่าน ท่านจงวิสัชนาตามที่ท่านได้สังเกตมาไว้นั้น”

ข้าแต่สมณโคดม อันธรรมดาว่า รูปกายที่บังเกิดเป็นที่อำเกรงและเป็นที่น่าถือแห่งบุคคลทั้งปวง แล้วก็อาจสามารถจะให้สำเร็จตั้งความปรารถนา ประหนึ่งพระมหากษัตริย์และได้ราชาภิเษกเป็นเอกราช แล้วก็ทรงอำนาจด้วยพระเดชศักดิ์ตายศ ก็ปรากฏด้วยพระรูปอันโสกา แม้ว่าอำมาตย์ผู้ใดกระทำให้ได้ต้องตามราชกิจ พระมหากษัตริย์ก็ให้ลงพระราชอาชญา แม้ว่าโทษแห่งผู้ใดควรที่จะฆ่าตัวเธอก็ให้ประหารชีวิตเสีย ถ้าและโทษแห่งผู้ใดควรแก่บัพพาชานิยกรรม พระองค์ก็ขับออกเสียจากพระนคร อันนี้และมีฉันทกิติ ข้าแต่สมณโคดม สรรพสัตว์ทั้งปวงในโลกนี้ และมีรูปธรรมอันปรากฏแล้วกาลใด ก็อาจสามารถเพื่อว่าจะกระทำแต่กิจการทั้งปวงได้สำเร็จตั้งความปรารถนา ก็มีอุปมัยประหนึ่งว่าพระมหากษัตริย์อันประเสริฐนั้น

พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ดูกรสังจกนิครนถ์ บัดนี้ท่านมาสำแดงความสำคัญว่า รูปนี้เป็นของอาตมา แม้จะกระทำสิ่งอันใดก็ได้สำเร็จสิ่งอันนั้น ตกว่าท่านมาสำคัญอย่างนี้แล้วหรือ ถ้าและรูปนี้เป็นของท่านแล้ว ก็บังเกิดอยู่ในอำนาจแห่งท่าน ประการหนึ่ง ถ้าและรูปนี้เป็นของแห่งท่านแท้จริงแล้ว ท่านจงว่าแก่รูปดังนี้ รูปแห่งอาตมานี้อย่าได้มีความแก่ความชราเลย ถ้าว่ารูปนั้นตั้งอยู่ในโอวาท ความสั่งสอนแห่งท่านแล้วมิได้แก่ชรากาลใด ตถาคตก็มาหยังพระญาณเห็นด้วย ว่ารูปนี้เป็นของอาตมาแท้จริง

“ประการหนึ่งเล่า สรรพสัตว์ทั้งปวงในโลกนี้ มีน้ำใจรักรูป ถนอมรูปมิให้บอบช้ำ อุตส่าห์อาบน้ำชำระกาย จะว่าวิงวอนแก่รูปนี้สักเท่าใด ผมอย่าหงอก ฟินอย่าหัก รูปนั้นหาได้ฟังไม่ แล้วจะว่ารูปนั้นเป็นของอาตมาอย่างไร ตั้งแต่สืบไปท่านอย่าได้สำคัญว่ารูปทั้งปวงนั้นเป็นของอาตมาเลย”

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดังนี้

ฝ่ายสังจกนิครนถ์ก็บังเกิดขัดสนจนใจ มิอาจสามารถเพื่อจะกล่าวถ้อยคำอันอื่นสืบต่อไปได้ ก็ดุขณิกภาพหนึ่งไปในฐานที่นั้น

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสแก่สัจจกนิครนถ์อีกเป็นคำรบ 2 ว่า ท่านยังสำคัญว่ารูปนี้เป็นของ
อาตมาอยู่หรือ ท่านอย่าได้นิ่งอยู่ ทั้งวิสัยนาแก้ไขไปให้ตถาคตทราบพระทัยในกาลบัดนี้

ฝ่ายสัจจกนิครนถ์เมื่อได้ฟังพุทธฎีกาตรัสถามเป็นคำรบ 2 ก็ดูษณภาพนิ่งไปในที่นั้น

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ดูกร สัจจกนิครนถ์ ตัวท่านนี้มีน้ำใจกระต้างนั่งนิ่งอยู่มิได้แก้ไข
อรรถปัญหา ให้ตถาคตมาปจฉาทราบเท่าเป็นคำรบ 3 ครั้งนี้ และจะได้สมควรหามิได้ ท่านจงวิสัยนา
ไปในกาลบัดนี้

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสตั้งนั้นมานาน ก็มียักษ์ตนหนึ่งชื่อ วชิรปาณี ถือกระบองแก้ววิเชียรมา
ปรากฏในอากาศเบื้องหน้าสัจจกนิครนถ์ พลากร้องว่า สัจจกนิครนถ์ผู้นี้ ถ้ามิได้แก้ปริศนาธรรมของ
พระพุทธเจ้าถึง 3 ครั้งในกาลใด เราจะทำลายศีรชะให้แตกทำลายเป็น 7 เสียงเมื่อนั้น หากแต่
พระพุทธองค์เท่านั้นที่มีทิพยจักขุทอดพระเนตรเห็นยักษ์ตนนั้น ฝ่ายสัจจกนิครนถ์จะมองเห็นก็หาไม่
จึงบอกให้พระพุทธองค์ถามปริศนามาในบัดนี้

พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ดูกรสัจจกนิครนถ์ ท่านมาสำคัญว่ารูปนี้เป็นของอาตมา จะให้ประพฤติ
เป็นไปได้ดังใจปรารถนา รูปนั้นก็ตั้งอยู่ในอำนาจแห่งอาตมา หรือว่า ปฏิเสธว่ารูปนี้มิใช่ของอาตมา”

สัจจกนิครนถ์จึงทูลว่า “ข้าแต่สมณโคดม เหตุที่วามานั้นหามิได้”

จึงมีพุทธฎีกาตรัสว่า “ดูกรสัจจกนิครนถ์ ท่านจงกระทำมนสิการไว้ในใจให้เที่ยงแท้ ท่านจง
วิสัยนาแก้ไขสิ้นสงสัย”

ประการหนึ่งเล่า รูปนี้และจะปรากฏที่สุดต้นปลายว่า จะสืบต่อปฏิสนธิได้ประมาณเท่านั้น จะ
จติไปได้ประมาณเท่านั้น ท่านจะมาสำคัญว่ารูปนั้นเป็นของอาตมาอย่างไร และรูปทั้งปวงนั้นไซรมิได้
ตั้งอยู่ในอำนาจ เหตุภาวะบังเกิดนิราศวิตก ยังเกิดเป็นอนิจจังกำจัดมิรู้วาย เข้าถือเอาปฏิสนธิแล้วก็
กลับตาย และจะมีที่สุดต้นปลายก็หามิได้ เท่าเว้นไว้แต่สร้างพระบารมีนั้นและเห็นที่จะกำหนดได้ว่า
อาตมานี้จะจติปฏิสนธิสืบไปได้ประมาณเท่านั้น

ประการหนึ่งเล่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ ท่านมา เจรจาตั้งนี้ว่า เวทนาคือความสุขและทุกข์ อัน
เสวยรสแห่งอารมณ์นั้น ก็เป็นของอาตมาเที่ยงแท้จริง ดูกรสัจจกนิครนถ์ ก็ถ้าจริงตั้งนั้นแล้ว เวทนานั้น
ก็ตั้งอยู่ในอำนาจแห่งท่าน ๆ จะว่าสิ่งอันใด เวทนานั้นยังจะกระทำตามถ้อยคำแห่งท่านและหรือ

สัจจกนิครนถ์จึงทูลว่า “ข้าแต่สมณโคดม เวทนานั้นและจะได้ตั้งอยู่ในโอวาทแห่ง
ข้าพระพุทธเจ้าหามิได้”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูกรสัจจกนิครนถ์ เวทนานั้น และมีได้ตั้งอยู่ในอำนาจถ้อยคำแล้วกาล
ใด ท่านจงมนสิการสังเกตกำหนดไว้ในใจให้มั่นคง

อันธรรมดาว่าเวทนานี้ต้นปลายมิได้ปรากฏ อันที่จะกำหนดว่ามากหรือน้อย ประมาณสักร้อย
สักพัน และกำหนดตั้งนั้นมิได้ แม้ว่ารูปนี้บังเกิดมีเมื่อใด เวทนาจึงบังเกิดมีเมื่อนั้น ท่านอย่าได้สำคัญว่า
เวทนาเป็นของอาตมา

ท่านมาเจรจาว่า สัญญา คือ หมายมั่นบังเกิดเป็นของอาตมา บัดนี้ตถาคตถามท่านว่า สัญญา คือหมายมั่นนั้นยังจะอยู่ในอำนาจถ้อยคำแห่งท่านมั่นคงอยู่และหรือ”

สัจจนิกครนธ์ก็ทูลว่า “ข้าแต่สมณโคตม สัญญาคือหมายมั่นนั้นและจะได้อยู่ในอำนาจแห่ง ข้าพระพุทธเจ้าก็หาไม่ได้”

พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ดูกรสัจจนิกครนธ์ ท่านจงมนสิการสังเกตไว้เถิด ธรรมทั้ง 3 ประการ คือ สัญญา สังขาร และวิญญาณนี้ มิได้ตั้งมั่นอยู่ในอำนาจถ้อยคำ ด้วยเหตุสภาวะธรรม 4 ประการ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ อาศัยแก่รูปธรรมกองเดียว ถ้าและรูปธรรมสูญหายไปเมื่อใด ธรรม 4 ประการนั้นก็สูญหายไปด้วย ถ้าและรูปธรรมยังเกิดเมื่อใด ธรรม 4 ประการ ก็บังเกิดในกาลนั้น”

ฝ่ายสัจจนิกครนธ์ก็ทูลว่า “ข้าแต่สมณโคตม รูปแห่งสรรพสัตว์ทั้งปวงในโลกนี้ อนิจจัง ไม่เที่ยง”

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามต่อไปว่า “ดูกรสัจจนิกครนธ์ เมื่อและรูปแห่งสรรพสัตว์ทั้งปวงเป็น อนิจจังมีเที่ยงแท้ ย่อมแก่ชรา สรรพสัตว์ทั้งปวงนั้นเสวยทุกข์ หรือจะได้เสวยสุข”

สัจจนิกครนธ์ก็ทูลว่า “ข้าแต่สมณโคตม สรรพสัตว์ทั้งปวงบังเกิดเป็นรูปหญิงชายในโลกนี้ อนิจจัง ไม่เที่ยงแท้ ย่อมชรา มีสภาวะแปรปรวนแต่ล้วนเป็นกองทุกข์ ดังข้าพระบาทรำพึง อันว่าภริยา พิจารณารูปอันประกอบด้วยทุกข์และอนิจจังนั้นสมควรยิ่งนักหนา สภาวะคือทุกข์และอนิจจังนั้น ไม่เป็นของอาตมาหาได้ และธรรม 4 ประการ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นและจะได้เป็นของอาตมาหาได้ เหตุสภาวะธรรม 4 ประการ คือ รูป เวทนา สังขาร วิญญาณ นั้นย่อมเป็นทุกข์ อนิจจัง วิปริณามธมม์ มีสภาวะแปรปรวน”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูกรสัจจนิกครนธ์ เมื่อและธรรม 4 ประการ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และบังเกิดเป็นทุกข์และอนิจจัง มีสภาวะแปรปรวนไปดังนี้ ก็ท่านยังมาสำคัญว่ารูป เป็นของอาตมาอยู่และหรือ”

สัจจนิกครนธ์ทูลว่า “ข้าแต่สมณโคตม ธรรม 4 ประการนั้นใจของอาตมา มีแต่กองทุกข์และ หากแวดล้อมเป็นบริวาร เป็นความสุขสำราญแห่งสัตว์ทั้งปวงนี้ ถ้าแม้จะบังเกิดแต่ทีละน้อย ก็ประมาณเท่าเมล็ดถั่วเมล็ดงา ทุกข์แห่งสัตว์ทั้งปวง ถ้าจะบังเกิดแต่ครั้งแต่ละทีก็มีเป็นอันมาก ประมาณเท่าภูเขา ข้าพระพุทธเจ้าก็พิจารณาเห็นอยู่สิ้นแล้ว”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดูกรสัจจนิกครนธ์ ตัวท่านนี้และมีประโยชน์ด้วยธรรมอันเป็นแก่นสาร แล้วมานับถือลัทธิแห่งนิกครนธ์ ตัวท่านนี้ก็มิได้ธรรมอันเป็นผลเป็นประโยชน์ ได้แต่ลัทธิอันเป็น โทษแห่งอบาย ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยเหตุ เพราะท่านมาปรนนิบัติเลื่องพระพุทธรูทีกา”

ฝ่ายสัจจนิกครนธ์เมื่อและได้ฟังพระพุทธรูทีกาก็บังเกิดความสำราญใจ จำเริญในพระ ไตรลักษณ์ญาณ สันดานเสื่อมคลายจากมิถิทธิ ทั้งนี้ด้วยพระพุทธรูทีกาพิจารณาเห็นอรรถประโยชน์ และผลจะบังเกิดในภายหน้า คือสัจจนิกครนธ์นี้จะไปบังเกิดในลังกา แล้วออกบรรพชาเป็นสมณะใน

พระพุทธศาสนา มีปัญญาประจักษ์แจ้งในพระไตรปิฎก เพียงแต่ทางพระกรรมฐาน มีหุมนิกรสงฆ์เป็นบริวารประมาณ 500 ปราภฏนามว่า “กาฬพุทธรักขิตเถระ” (คัมภีร์ฎีกาพาหุ, 2458, หน้า 149-220)

จากเนื้อหาในสัจจนิกรนถสูตต ของคัมภีร์ฎีกาพาหุข้างต้นนี้ ได้รับอิทธิพลจากพระสูตรสำคัญ 2 พระสูตรที่มาในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั ทัง จุฬสัจจกสูตต และมหาสัจจกสูตต ที่กล่าวถึงสัจจนิกรนถมาสอบถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า โดยได้มีการผสมผสานเรื่องราวในทั้ง 2 พระสูตร โดยเริ่มจากในจุฬสัจจกสูตต ระบุว่าพระเถระที่สัจจนิกรนถได้สนทนาในคราวแรกนั้นคือ พระอัสสชิ ส่วนในคัมภีร์ฎีกาพาหุกลับระบุว่า “พระอัสสชิตะ” ซึ่งเป็นเหตุสำคัญให้ชักนำสัจจนิกรนถให้เดินทางมาสอบถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ความอีกตอนหนึ่งที่สำคัญคือในคราวที่ท้าววชิราปณีในจุฬสัจจกสูตตที่ประกาศแก่สัจจนิกรนถว่า ถ้าพระพุทธองค์ตรัสถามปัญหาสัจจนิกรนถถึง 3 ครั้งแล้วสัจจนิกรนถมิสามารถแก้ไขได้ จักผ่าเศียรสัจจนิกรนถออกเป็น 7 เลียงนั้น ในคัมภีร์ฎีกาพาหุกลับระบุว่า เป็นยักษตนหนึ่ง ทั้งยังมีประเด็นที่ต่างออกไปอีกเล็กน้อยคือ ในจุฬสัจจกสูตตระบุว่าพระผู้มีพระภาคกับสัจจนิกรนถเท่านั้นที่เห็นท้าววชิราปณี แต่ในคัมภีร์ฎีกาพาหุกลับระบุว่า พระพุทธองค์เท่านั้นที่เห็น สัจจนิกรนถหาได้มองเห็นท้าววชิราปณีไม่

ที่สำคัญคือ ในส่วนของการลำดับปัญหาและข้อวิชันนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกับคัมภีร์ฎีกาพาหุนั้นมิได้มีความสอดคล้องกับหลักฐานในชั้นพระไตรปิฎกแต่ประการใด

นอกจากนี้ จากหลักฐานในชั้นอรรถกถา คือ ในคัมภีร์บัญญัติสุทนี อรรถกถาจุฬสัจจกสูตต ได้ให้รายละเอียดของพี่สาวทั้ง 4 ของผู้มีปัญญาของสัจจนิกรนถ ซึ่งภายหลังได้ไปสนทนาธรรมกับพระสารีบุตร จนภายหลังได้บวชเป็นภิกษุณีในบวรพุทธศาสนา (พระสูตรและอรรถกถาแปล มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั เล่มที่ 1 ภาคที่ 3, 2536, หน้า 87-90) และอรรถกถามหาสัจจกสูตต ที่ได้ให้รายละเอียดว่าภายหลังสัจจนิกรนถนี้จะไปบังเกิดในลังกาทวีป และเป็นพระเถระรูปสำคัญรูปหนึ่งของลังกา คือ พระกาฬพุทธรักขิต (พระสูตรและอรรถกถาแปล มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั เล่มที่ 1 ภาคที่ 3, 2536, หน้า 144)

พระสูตรที่ 7 นนโทปนนทนาคราชสูตต หรือ นนโทปนนทสูตต

“นนโทปนนทกุชคั วิพุธั มหิทธี

ปุตเตน เถรกุชเคน ทมาปยนโต

อิทุรูปเทสวธินา ชิตวา มุนินโท

ตนเตชสา ภวตุ เต ชยมงคลานี”

แปลความได้ว่า

“พระจอมมุนี โปรดให้พระโมคคัลลานเถระพุทธชินโรส นิรมิตกายเป็นนาคราช ไปทรมานพญานาคราช ชื่อนันโทปนันทะ ผู้มีความรู้ผิด มีฤทธิ์มาก ด้วยวิธีอันให้อุบาท์แห่งฤทธิแก่พระเถระขอชัยมงคลทั้งหลาย จงมีแก่ท่าน ด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น” (พระศาสนโศภน (แจ่ม จตุตสโล), 2538, หน้า 294)

ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าสถิตอยู่ที่พระเชตะวัน อนาถบิณฑิกเศรษฐีอาราธนานิมนต์พระพุทธเจ้า กับพระสงฆ์ 500 เข้ารับบิณฑบาต ครั้นใกล้รุ่งทรงพิจารณาเวไนยสัตว์เห็นพระยานันโทปนันทนาคราชอยู่ในข่ายพระญาณ จึงทรงมีพระดำริว่า พระยานาคราชนี้เป็นสัตว์เดรัจฉาน และมีวาสนาเข้ามาในข่ายพระญาณ แม้จะแสดงพระสัทธรรมก็มีอาจได้มรรคผลด้วยเป็นสัตว์เดรัจฉาน แต่ก็จะคลายจากมิฉฉาธิฐิ แล้วบังเกิดในพระศาสนา พระยานันโทปนันทนาคราชนี้มีฤทธิ์มาก จึงโปรดให้พระมหาโมคคัลลานะ พระสาวกซึ่งมีวิสัยที่ทรงทราบมาได้

ฝ่ายพระยานันโทปนันทนาคราชก็นิรมิตกายประหนึ่งพระมหากษัตริย์ มีเหล่านาคมาณวิกาเป็นบริวาร สถิตเหนือรัตนบัลลังก์ในโรงราชพิธีที่เหล่านางนาคมาณวิกาก็ตกแต่งราชพิธีสำหรับที่จะเสพสุรา

พระพุทธองค์เมื่อครองจีวรและสะพายบาตรพร้อมแล้ว จึงตรัสสั่งพระอานนท์ให้เผด็จสงฆ์หน้าพระคันธกุฎี พระสารีบุตรพาบริวารมานั่งอยู่เบื้องขวา พระมหาโมคคัลลานะพาบริวารมานั่งอยู่เบื้องซ้าย พระอัญญาโกณฑัญญะพาบริวารมานั่งอยู่เบื้องหลัง และพระมหากัสสปะก็พาบริวารมานั่งแวดล้อมพร้อมในสถานที่นั้น แล้วพระพุทธองค์ก็แปลงฉัพพรรณรังสีปรากฏไปเบื้องหน้า แล้วทรงอธิษฐานว่า ขอให้เทวดาและมนุษย์ทั้งปวงเห็นรูปตถาคตและพระอรหันต์ทั้งปวง แล้วจึงพาหมู่ นิกรสงฆ์เหาะมาโดยนภากาศสู่วรรคชั้นดาวดึงส์

วันนั้น พระยานันโทปนันทนาคราชเห็นพระพุทธองค์ก็ยิ่งเกิดความโกรธที่เห็นพระพุทธองค์ และเหล่าสาวกเหาะเข้ามาไป จึงเห็นควรที่จะเข้าไปขวางด้วยการนำลำตัวเขารัดเขาพระสุเมรุได้ 7 รอบ แล้วแผ่พังพานปิดสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ บังเกิดเป็นควันและหมอกมืดมัวไปทั่ว

ฝ่ายพระรัฐบาลที่ตามเสด็จมาเห็นมีมถนอธการจนไม่เห็นยอดเขาพระสุเมรุ จึงทูลถามพระพุทธองค์ พระพุทธองค์จึงตรัสเป็นเหตุมาจากที่พระยานันโทปนันทนาคราชกริ้วโกรธตถาคต จึงนิรมิตกายเป็นพระยานาคเกี่ยวกระหวัดรัดเขาพระสุเมรุแล้วเลิกพังพานปกบังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แล้วก็บันดาลให้เกิดหมอกควันมืดมัวไปทั่ว พระรัฐบาลจึงทูลอาสาเข้าปราบพระยานาค แต่ทรงมีพุทธานุภาพตรัสห้ามไว้ ต่อมาพระภททียะ และพระเถระทั้งปวงก็ทูลอาสาปราบพญานาคนั้น แต่ก็ตรัสห้ามไว้ทั้งสิ้น

พระมหาโมคคัลลานะจึงทูลอาสาไปทรมานพระยานาค พระพุทธองค์จึงทรงมีพุทธานุญาต พระมหาโมคคัลลานะดำริว่า พญานาคนี้คงคิดว่ากายของตนนี้ใหญ่ยาวเหลือประมาณ ไม่มีผู้ใดเปรียบปาน จึงนิรมิตกายเป็นพระยานาคที่มีขนาดใหญ่ยิ่งกว่าประมาณ 2 เท่า นิรมิตพังพานได้ประมาณแสน โกฎิ มากกระหวัดรัดตัวพระยานันโทปนันทนาคราชเข้าติดแน่นเข้ากับเขาพระสุเมรุได้ประมาณ 14 รอบ ตั้งพังพานขึ้นเหนือพระยานันโทปนันทนาคราช

พระยานันโทปนันทนาคราชเกิดความอึดอัดหนักอก กระดูกจะแตกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย จึงแยกเขี้ยวพ่นพิษให้เป็นควันแผ่ออกไปไกลแสนไกลจักรวาล พระมหาโมคคัลลานะก็สำแดงฤทธิ์เป็นควันให้มากไปกว่า 2 เท่า พระยานันโทปนันทนาคราชจึงพ่นพิษเป็นเปลวไฟ พระมหาโมคคัลลานะก็นิรมิตเป็นไฟให้ลุกลามร้อนรนทั่วสกลกายทั้งภายในและภายนอก

พิษของพระยานันโทปนันทนาคราชที่ต้องกายพระมหาโมคคัลลานะนั้น แม้ผิวพรรณของพระมหาเถระจะกำเริบร้อนรนแม้สักธุมนกก็หาไม่ได้ ส่วนพิษที่เกิดแต่กายของพระยานันโทปนันทนาคราชนั้นรุ่งเรืองไปทั้งภายในและภายนอก ก็บังเกิดความระส่ำระสาย จึงให้ปริวิตกว่า บุคคลผู้นี้คือใคร จึงมีมติพิถีพิถันเป็นอันมาก จึงร้องถามนามพระมหาเถระ พระมหาโมคคัลลานะจึงแจ้งว่า ท่านเป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้า มีนามว่า โมคคัลลานะ

เมื่อพระยานันโทปนันทนาคราชทรงเห็นว่าพระมหาโมคคัลลานะนั้นเป็นสมณะ เหตุใดจึงมากระทำการอันไม่ควรแก่พระสงฆ์นั้น พระมหาโมคคัลลานะจึงตอบว่า เหตุที่กระทำนี้มีได้ประกอบด้วยความโกรธ มีประโยชน์เพื่อจะเปลื้องจากทางอันคด ยังให้พระยานันโทปนันทนาคราชตั้งอยู่ในทางอันซื่อตรง คือ มรรคมรรค 8

ฝ่ายพระมหาโมคคัลลานะก็บันดาลให้อันตรธานจากเพศที่จำแลงเป็นพระยานาค สำแดงเพศเป็นสมณะ แล้วกล่าวว่า “ดูกรพระยานันโทปนันทนาคราช ตัวท่านเป็นสัตว์เดรัจฉาน ท่านมีความประมาทยิ่งนัก มิได้รู้จักว่าสิ่งนี้เป็นบาปบุญคุณโทษ ที่จะเกิดประโยชน์ก็หาไม่ได้

ประการหนึ่ง ท่านไม่รู้จักคุณพระรัตนตรัย คุณบิดามารดาครูอุปัชฌาย์อาจารย์ ควรหรือที่ท่านมีใจพิโรธและบริภาษด้วยถ้อยคำอันหยาบช้ำแก่พระพุทธเจ้าและอรหันต์ทั้งปวง

ประการหนึ่ง บุคคลบังเกิดมาในโลกนี้ ยากที่จะเห็นพระพุทธเจ้า บางเกิดมาเป็นหมื่นแสนชาติจะพบพระพุทธเจ้าก็หาไม่ได้ แม้อัยพระพุทธบาทก็ยากที่บุคคลจะได้พบ เหตุว่าเทวดานั้นมาช่วยกลบให้บังตาลหายหารอยมิได้ ต่อเมื่อพระพุทธองค์ทรงพระกรุณาประดิษฐานเมื่อใด จึงปรากฏเมื่อนั้น บุคคลทั้งหลายบางพวกมีน้ำใจเลื่อมใสศรัทธาแท้จริง บุคคลทั้งปวงก็จะได้ผลานิสงส์มาก พึงสวดยสวรรค์สมบัติในชั้นกามาพจร ดูกรพระยานันโทปนันทนาคราช ตัวท่านเป็นสัตว์เดรัจฉานแล้วยังมีมิจฉาทิฐิมาบริภาษพระพุทธองค์ ท่านทนทุกข์เวทนาในอดีตภาพนี้ก็เพราะกรรมเวรที่มาประมาทพระพุทธองค์” ครั้นว่าเท่านั้นแล้ว พระมหาโมคคัลลานะก็เข้าช่องหูขวาแห่งพระยานันโทปนันทนาคราช แล้วออกหูซ้ายเข้าช่องหูซ้ายออกทางช่องหูขวา เข้าช่องจมูกขวาออกช่องจมูกซ้าย เข้าช่องจมูกซ้ายออกช่องจมูกขวา

ฝ่ายพระยานันโทปนันทนาคราชก็เสวยความโศกศัลย์มหันตทุกข์ ดำริที่จะเคี้ยวพระมหาโมคคัลลานะให้แหลกละเอียด พระมหาโมคคัลลานะจึงจำเป็นจะต้องทรมาณให้พ้นจากมิจฉาทิฐิ ด้วยการที่เมื่อก็เข้าไปในปากพระยานันโทปนันทนาคราชแล้ว เทียวจงกรมในท้อง แล้วจึงยังอริยทรัพย์ 7 ประการ ให้มาช่วยชำระให้เสื่อมหายจากมิจฉาทิฐิในครั้งนั้น

ฝ่ายพระยานันโทปนันทนาคราชปริวิตกในน้ำใจว่า ถ้าพระสมณะองค์นี้มีได้โกรธแล้วเมื่อใด ก็ขอให้ออกจากท้องมาในบัดนี้ พระมหาโมคคัลลานะจึงออกมาจากท้องพระยานาค แล้วนั่งอยู่ภายนอก ครั้นแล้วพระยานันโทปนันทนาคราชก็หวังจะใช้ลมหายใจให้แรง เพื่อสังหารพระมหาโมคคัลลานะนั้น แต่พระมหาโมคคัลลานะก็เข้ามานสมาบัติรักษาพระองค์ไว้ มิได้หวาดหวั่นไปกับกำลังลมหายใจของพระยานาคแต่อย่างใด

เมื่อพระยานันโทปนันทนาคราชเห็นว่ากำลังแห่งลมหายใจนี้มีอาจทำอันตรายพระเถระได้แล้ว ก็สลดใจ คิดว่าพระมหาโมคคัลลานะนี้มีศักดิ์มาก ยากที่จะสู้ได้สืบไป จึงควรวหนีไปในบัดนี้ หากแต่พระมหาโมคคัลลานะกลับนิรมิตกายเป็นพญาคูขี้หอมออกไปแล้ว พระมหาโมคคัลลานะก็นิรมิตกายเป็นอเนกปริยายใหญ่โตบ้าง เล็กเท่ารีนไธบ้าง พระมหาโมคคัลลานะก็ไล่ติดตามไป

พระยานันโทปนันทนาคราชจึงนิรมิตกายเป็นมาณพหนุ่มเข้าถวายนมัสการที่เท้าของพระมหาโมคคัลลานะ เผ่าอ่อนวอนที่กระทำไปแล้วด้วยมิถุนาภิธานิ พระมหาโมคคัลลานะจึงได้พาพระยานันโทปนันทนาคราชมาเผ่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้พระพุทธรองค์อโศก ด้วยแจ้งแก่ใจแล้วว่า พระพุทธรองค์เป็นเนื้อนาบุญ พนางว่าจะเสียสละรูปกายถวายบูชาพระรัตนตรัยตราบจนสิ้นชีวิต

พระพุทธรองค์จึงประทานศีล 5 ให้แก่พระยานันโทปนันทนาคราช แล้วจึงพาเหล่าพระสงฆ์สาวกเสด็จกลับไปปิตินทพตที่เรือนของอนาถบิณฑิตเศรษฐี (คัมภีร์ฎีกาพาหุ, 2458, หน้า 222-250)

จากเนื้อหาในนันทนโทปนันทนาคราชสูตร หรือในนันทนโทปนันทสูตรของคัมภีร์ฎีกาพาหุข้างต้นนี้ นับเป็นพระสูตรที่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่พอจะอนุมานจากคัมภีร์สมันตปาสาทิกา และมนโรธปุรณี ว่าเรื่องพระโมคคัลลานะเถระทรมาณพยานันโทปนันทนาคราชน่าจะเป็นที่รับรู้ในสมัยที่มีการแต่งคัมภีร์อรรถกถา ดังที่ปรากฏการอ้างถึงนันทนโทปนันทสูตรในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ว่าเป็นพระสูตรเรื่องหนึ่ง และปรากฏการอ้างถึงการทรมาณพยานันโทปนันทนาคราชของพระโมคคัลลานะในคัมภีร์มนโรธปุรณี (อัสนี พูลรักษ์, 2555, หน้า 44)

โดยเนื้อเรื่องของนันทนโทปนันทสูตรที่พระโมคคัลลานะทรมาณพยานันโทปนันทนาคราชมีอยู่ในคัมภีร์วิสุทธชนวิลาสินี อรรถกถาอปทาน เป็นเรื่องแทรกอยู่ใน มหาโมคคัลลานตเถรปาทานวณณา และคัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา เป็นเรื่องแทรกอยู่ใน มหาโมคคัลลานตเถรคาถาวณณา ทั้งสองเรื่องนี้เป็นเรื่องเดียวกัน สำนวนเดียวกัน ทั้งยังปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ตอน อิทธิวิธีนทเทศ ที่มีสำนวนภาษาต่างจากในคัมภีร์อรรถกถาทั้งสองเรื่องเพียงเล็กน้อยเท่านั้น จึงมีความเป็นไปได้ว่า เรื่องพระโมคคัลลานะทรมาณพยานันโทปนันทนาคราชในคัมภีร์วิสุทธิมรรค น่าจะเป็นต้นฉบับในการแต่งเรื่องราวในคัมภีร์อรรถกถาทั้งสองเล่ม

มีข้อสังเกตประการหนึ่งคือ เรื่องพระโมคคัลลานะทรมาณพยานันโทปนันทนาคราชที่ปรากฏในคัมภีร์ทั้ง 3 นั้นล้วนไม่มีชื่อเรื่อง เป็นเพียงเรื่องแทรกที่ใช้ในอธิบายขยายความบาทคาถาเท่านั้น คือ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่ พระพุทธโฆสะแต่งนั้น ใช้ในการอธิบายเรื่องอุปาทินนกะ (สังฆารที่มีใจครอง) ของภิกษุผู้มีฤทธิ์ขณะกระทำปาฏิหาริย์จับต้องดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาทั้งสองนั้นนำมาใช้ในการอธิบายขยายความคาถาและบทกัณฑ์ในเรื่องของเขาสีเนรุ (เขาพระสุเมรุ) ด้วยคาถานี้เล่าถึงการกระทำปาฏิหาริย์ของพระโมคคัลลานะที่เขาสีเนรุ อันเป็นศูนย์กลางของทวีปทั้ง 4 (อัสนี พูลรักษ์, 2555, หน้า 45-47)

นอกจากนี้ยังปรากฏมี นนโทปนันทสูตร สำนวนพระพุทธสิริ พระเถระในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นตัวบทต้นฉบับของนนโทปนันทสูตรคำหลวงนั้น มีความยาวกว่าเรื่องในคัมภีร์ทั้ง 3 มาก แต่ไม่ได้มีความแตกต่างในเนื้อหา มีเพียงความแตกต่างในส่วนของสำนวนภาษา คือ มีการให้รายละเอียดของตัวละครและเหตุการณ์ในเชิงการพรรณนาความอย่างละเอียดลออ และการใช้ความเปรียบอันวิจิตรบรรจง ดังปรากฏความในตอนท้ายของนนโทปนันทสูตรคำหลวงที่ระบุว่าพระพุทธสิริได้ใช้เรื่องในคัมภีร์วิสุทธิชนวิลาสินี ในส่วนของมหาโมคคัลลานตเถราปทานวณณนา มาเป็นต้นฉบับในการแต่ง (อัสนี พูลรักษ์, 2555, หน้า 46, 49) อีกด้วย

พระสูตรที่ 8 พกาทพรหมสูตร หรือพรหมนิมิตตสูตร

“ทศคาทวิภูจิกุชเคน สุทภูทตถถ
 ญาณาคเทน วิธินา ชิตวา มุนินโท

พรหม วิสุทธิชุติมิทธิพกาภิธานัน
 ตนเตชลา ภวตุ เต ชยมงคฺลานิ”

แปลความได้ว่า

“พระจอมมุนี ได้ชนะพรหม ผู้มีนามว่า ท้าวพกาผู้มีฤทธิ มีอันสำคัญตนว่าเป็นผู้รุ่งเรืองด้วยคุณอันบริสุทธิ มีมืออันท้าวภูซงค์ คือทิวฐิตที่ตนถือผิด รัตริงไว้แน่นแฟ้นแล้ว ด้วยวิธีวางยาอันพิเศษ คือเทศนาญาณ ขอชัยมงคลทั้งหลาย จงมีแก่ท่าน ด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น” (พระศาสนโสภณ (แจ่ม จตตสลโล), 2538, หน้า 295)

ในคัมภีร์ภิกขาพาทุนั้นระบุว่า พระสูตรนี้มีที่มาจาก สงครามสูตร ซึ่งพระอานนที่ได้ทรงจำมาเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าสถิตอยู่ ณ ป่าสุภควัน ท้าวพกาพรหมบังเกิดมีมิฉชาติฐิว่า ไม่รู้แก่ ไม่รู้ตาย และนิพพานนั้นก็ไม่มี

พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จจากป่าสุภควันไปยังพรหมโลก ฝ่ายท้าวพกาพรหมเห็นพระพุทธองค์เสด็จมา จึงตรัสว่า “ดูกรท่านผู้แสวงหาความตาย ท่านมานี้ก็ติดอยู่แล้ว เราจะว่าให้ฟัง สิ่งนี้เที่ยง สิ่งนี้แท้ อธิบายว่า เกิดมาในโลกนี้ ไม่รู้แก่ไม่รู้ตาย สิ่งอื่นจะมาระงับดับทุกข์ทั้งปวง แล้วจะบังเกิดคุณวิเศษไปกว่านี้ก็ไม่มี”

พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ดูกรพกาพรหม ควรเราจะสังเวช ท่านประกอบด้วยความมืดมัวคืออวิชชา มาเจรจาเป็นฝ่ายมิฉชาติฐิ จึงปรนนิบัติลัดเลียง สภาวะอันไม่เที่ยงก็มาสำคัญว่าเที่ยง สภาวะอันย่อมนิบัติทำลายมิได้มั่นคงถาวรก็กล่าวว่าสภาวะนั้นมั่นคงยั่งยืน และท่านปลงปัญญาเห็นตามโมหะอันหลงว่า คือสภาวะสิ่งนี้ไม่รู้ตาย ไม่รู้ฉิบหาย ไม่รู้จุติ ไม่รู้ปฏิสนธิ พกาทพรหมมาเข้าใจอย่างนี้”

ครั้งนั้น พระยามารตามเบียดเบียนหมู่พรหมชั้นใดชั้นหนึ่ง ก็ได้กล่าวแก่พระพุทธองค์ว่า ท้าวมหาพรหมนี้ประเสริฐเลิศล้ำ เป็นที่กราบไหว้สักการะนับถือของโลก หาผู้ใดเสมอมิได้ ด้วยท้าวมหาพรหมมีศักดิ์ทานุภาพให้บังเกิดสิ่งต่าง ๆ ทั้งมนุษย์ มหาสมุทร ภูเขา เป็นต้น นับแต่กาลก่อนบุคคล

โตมิได้เคารพแผ่นดิน ผืนน้ำ พระเพลิง ก็ชื่อว่ามีได้เคารพท้าวมหาพรหม เมื่อตายลงเมื่อก็จะไปบังเกิดในตระกูลอันต่ำช้า สมณพราหมณาจารย์ใดเคารพธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ก็ชื่อว่าเคารพเทวดา และท้าวมหาพรหม ครั้นสิ้นชีวิตแล้ว ก็จะไปบังเกิดในที่อันบรมสุข ปราศจากทุกข์ภัย

ครั้นนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสแก่มารว่า ดูกรมารใจบาป บัดนี้ท่านมาสำคัญว่าตถาคตนี้มิได้รู้ ตถาคตนี้รู้ยู่สิ้น ว่าตัวท่านนี้มาเบียดเบียนหมู่มหาพรหมทั้งปวงอยู่ในอำนาจของท่าน ท่านก็มาสำคัญว่าเป็นคนดี ตถาคตนี้ไม่ได้ยู่ในอำนาจของท่าน เพราะอาศัยกำลังปัญญาบารมีแห่งตถาคต

ท้าวพกาพรหมจึงกล่าวแก่พระพุทธองค์ว่า ดูกรท่านผู้บริสุทธิ มีแต่สุข สิ่งอื่นที่จะเป็นที่ชื่นชมเป็นบรมสุข ปราศจากทุกข์ 4 ประการคือชาติทุกข์ ขราทุกข์ พยาธิทุกข์ และมรณทุกข์ ก็หาไม่ได้ ดูกรมณะ จงเข้าใจในกาลบัดนี้

พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ดูกรพกาพรหม ตถาคตรู้แจ้งอยู่แล้วว่าท่านมีฤทธิ์มากปานนี้ เทวบุตรคือ พระอาทิตย์ พระจันทร์ ก็มีอาจส่องสว่างไปถึงหมื่นโลกธาตุได้ แต่รัศมีของท้าวพกาพรหมนี้อาจส่องสว่างไปได้เป็นหมื่นโลกธาตุ ท่านนี้มีกองไฟคือกิเลสเผาผลาญในสันดาน จะมีจิตเป็นสุขสบายก็หาไม่ได้ อันพระอริยเจ้าองค์ใดชำระใจให้สิ้นกิเลส ด้วยปัญญาสมุจเฉท คืออรหัตตมรรคญาณ พระอริยบุคคลจำพวกนี้ก็ล้ำเลิศยิ่งกว่าร้อยเท่าพันทวี ตัวท่านนี้มีฤทธาศักดานุภาพมาบังเกิดในชั้นอาภัสสรพรหม ชั้นสุภกนิหพรหม ชั้นเวฬุผลพรหม ก็จุติมาจากชาติมนุษย์ ตถาคตพิจารณาเห็นบุคคลอื่นจะมีปัญญายิ่งหรือเสมอปัญญาของท่านก็หาไม่ได้ แต่ตถาคตมีปัญญายิ่งไปกว่าท่าน ตถาคตนี้บังเกิดเป็นมิ่งมงกุฎปิ่นเกล้าในไตรโลก เป็นบรมครูของโลก ปัญญาแห่งตถาคตอาจสามารถที่จะกำหนดกรรมวิบากแห่งสัตว์อันบังเกิดและดับสูญ มีปัญญาหยั่งรู้หยั่งเห็นจริง ๆ พระตถาคตนี้ประเสริฐกว่าท่านด้วยคุณวิเศษอย่างนี้”

ท้าวพกาพรหมจึงว่า “ข้าแต่ท่านผู้แสวงหาความตาย ท่านมาเจรจาอ้างว่ารู้จักบุญคุณผลกรรมแห่งสรรพสัตว์ในโลกทั้ง 3 เราไม่เห็นด้วย ท่านอย่าได้กล่าวถ้อยคำนี้ต่อไปเลยด้วยเป็นมิจฉาธิฐิอันนำไปสู่อบายทั้ง 4”

ประการหนึ่ง ดูกรพระยามารใจบาป ท่านเจรจาดังนี้ จะมีประโยชน์แก่ตถาคตก็หาไม่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต ย่อมทรงพระกรุณาแสดงพระธรรมเทศนาแก่สาวกทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในมรรคผล ตถาคตตรัสพระธรรมเทศนาแก่สาวกทั้งปวงก็เช่นพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน ตั้งแต่วันนี้สืบไป ท่านอย่าได้อวดอ้างว่ามีมิตติฤทธิศักดานุภาพมากมายเลย

ประการหนึ่ง ท่านอย่าได้ฝักฝ่ายข้างมิจฉาธิฐิ อันธรรมดามีมิจฉาธิฐิใช้ที่จะชั่วแต่ผู้เดียวก็หาไม่ได้ ย่อมจะให้บุคคลอื่นชั่วด้วย ตัวท่านอวดอ้างว่ามีฤทธิศักดานุภาพ หาผู้ใดจะเสมอมิได้ ท่านจงแสดงฤทธิ์ในตัวท่านอันตรธานหายไปได้กาลเมื่อใดแล้ว ตถาคตก็จะสรรเสริญนับถือท่านในกาลบัดนี้

ฝ่ายท้าวพกาพรหมก็ได้กระทำฤทธิ์ยังกายให้อันตรธานหายไป พระพุทธองค์ก็บันดาลฤทธิ์มิให้พกาพรหมหายไป แม้จะซ่อนเร้นไปในที่สุด พระพุทธองค์ก็ทอดพระเนตรเห็นไปในที่นั้น เมื่อ

ท้าวพกาพรหมหาที่ซ่อนเร้นต่อมิได้ ก็บังเกิดความโทมัสเข้าไปนั่งกอดเข้าอยู่ในวิมานของตน เหล่าพรหมทั้งหลายก็ชวนกันเหยยาะไปในกาลนั้น

ฝ่ายท้าวพกาพรหมมีอาจนั่งนิ่งอยู่ได้ จึงออกมากล่าวแก่พระพุทธรองค์ขอให้แสดงฤทธิ์เช่นกัน ในกาลบัดนี้ เพื่อว่าจะหายไปได้ เราก็จะได้สรรเสริญนับถือท่านสืบไป พระพุทธรองค์ก็กระทำฤทธิ์ให้อันตรธานหายไปท่ามกลางหมู่พวกทั้งปวง แล้วตรัสพระธรรมเทศนา ฝ่ายพรหมทั้งปวงได้ยินพระสุรเสียง แต่ไม่เห็นพระองค์ก็บังเกิดความสงสัย พระพุทธรองค์จึงสำแดงกายให้ปรากฏแก่พรหมทั้งปวง

ฝ่ายพกาพรหม ครั้นเห็นก็เข้าไปประดิษฐานอยู่ในที่สุดแห่งพรหมทั้งปวง พระผู้มีพระภาคก็แจ้งด้วยพระอนาวรณญาณว่า พกาพรหมนี้มีฤทธิ์เท่านี้จึงนั่งนิ่งอยู่ ตถาคตจะทรงมานพกาพรหมให้ละจากมิถุนาภิธานในกาลบัดนี้เถิด ทรงพระดำริแล้วจึงตรัสว่า “คุณพกาพรหม ท่านนี้เป็นคนมีตนไปด้วยอวิชา หาปัญญามิได้ ท่านมาเข้าใจว่า ตนนี้มียศศักดิ์มาผู้เสมอมิได้ หรือระลึกชาติได้ว่าเดิมนั้นมีที่มาอย่างไร จึงได้บังเกิดในชั้นพรหมโลกนี้หรือก็หาไม่” พกาพรหมก็รับสารภาพพบว่ามีได้แจ้งในข้อนั้น พระผู้มีพระภาคจึงแสดงอดีตชาติของพกาพรหมที่เคยบังเกิดเป็นคหบดีแล้วมีศรัทธาบรรพชาเป็นดาบส อยู่มาวันหนึ่งก็ได้มานสมาบัติ เมื่อตายลงจึงได้มาเกิดเป็นพรหมในชั้นเวฬุผลนียุทธ์กัลป์หนึ่ง แล้วเจริญตถิยานเป็นคัมภีร 3 จึงจุติจากชั้นเวฬุผลนียุทธ์มาเกิดในชั้นสุภกนิหะ มีอายุจำเริญราว 64 กัลป์แล้วก็จำเริญองค์มานลอยลงมาในทุติยานอันเป็นคัมภีร 2 ครั้นจุติจากชั้นสุภกนิหะพรหมแล้ว ก็ได้ลงมาบังเกิดในชั้นอภัสสรพรหม แล้วก็จำเริญปฐมฌานในท้องเบื้องตัน ครั้นจุติจากชั้นอภัสสรพรหมแล้วก็มาเกิดในปฐมฌาน มีอายุคงตามเดิมไปกัลป์หนึ่ง ท้าวพกาพรหมจึงรู้จักที่บังเกิด 2 ประการ อันตนได้กระทำไว้แต่ในกาลเมื่อแรกเดิมนั้น พกาพรหมมาพิจารณาเหตุ 2 ประการ เห็นสภาวะดังนี้จึงบังเกิดเป็นทิฐิไป

ฝ่ายท้าวพกาพรหมจึงคิดว่า พระสมณโคดมนี้ทรงมหาปัญญายิ่งยวด รู้เหตุรู้ผล และที่กำเนิดแห่งตนประจักษ์จริงทุกประการ ควรจะถามเหตุที่เราได้กระทำกุศลไว้แต่ชาติก่อน คิดแล้วจึงได้ถามพระพุทธรองค์ไปว่า “ข้าแต่พระสมณะ แต่ในกาลก่อนนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้กระทำความสิ่งใดไว้”

พระพุทธรองค์จึงได้แสดงอดีตชาติของท้าวพกาพรหม ชาติหนึ่งเคยบวชเป็นดาบสช่วยชีวิตพ่อค้าเกวียน 500 คนที่หลงทางมา อีกชาติหนึ่งเคยบวชเป็นดาบสช่วยชีวิตชาวบ้านจากโจรร้าย อีกชาติหนึ่งเคยบวชเป็นดาบสช่วยชีวิตพ่อค้าสำเภาที่โดนพญานาคหมายทำลายให้เรือล่ม

โดยเฉพาะในชาติที่ท้าวพกาพรหมเคยเกิดเป็นดาบสชื่อว่าเกสร พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมาณพชื่อ กัมปะ ได้มาเป็นสาธุศิษย์ในเกสรดาบส ปรมนิบัติดูแลครูบาอาจารย์ พระพุทธรองค์จึงทราบตำนานเรื่องราวของท้าวพกาพรหมในอดีต

ครั้นพกาพรหมได้ฟังเรื่องราวจึงกำหนดด้วยปัญญาตามพระธรรมเทศนา ฝ่ายว่ากุศลธรรมทั้งปวงก็ปรากฏด้วยปัญญา จึงมีจิตเลื่อมใส กราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงพระมหากรุณาเสด็จมาในพรหมโลก แล้วมาแสดงพระธรรมเทศนา นำเอาเรื่องราวของข้าพระพุทธเจ้าใน

อดีตชาติมาวิสันนาให้ฟัง ข้าพระพุทธเจ้าก็หยั่งปัญญาตามพระธรรมเทศนาพิจารณาเห็นผลและประโยชน์ในกองการกุศลอันตนได้อบรมแต่ในกาลก่อน พระองค์นี้เป็นพระพุทธเจ้าอันประเสริฐเที่ยงแท้แน่ บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าจะทำลายล้างอวิชชาและมิจฉาทิฐิให้อันตรธานในครั้งนี่แล้ว”

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทราบข่าวว่าท้าวพกาพรหมคลายจากมิจฉาทิฐิแล้ว จึงตรัสว่า “ตุมพรหม ทถาคตนี้เป็นใหญ่ในพื้นที่แผ่นดินทั้งปวง บังเกิดเป็นที่พึ่งอาศัยแก่สรรพสัตว์น้อยใหญ่มีรูที่จะนับคณนาได้” แล้วพระพุทธองค์จึงได้ทรงแสดงอริยสัจ 4 แก่พรหมทั้งหลายประมาณหมื่นหนึ่ง ก็ปลงปัญญาลงสู่ห้องพระกรรมฐาน มีช้านานก็บรรลุมรรคผลเป็นพระอริยบุคคล

ในกาลนั้น ฝ่ายมารผู้มีใจเป็นบาป ก็มีความโกรธครอบงำเป็นกำลัง จึงปริวิตกว่า พรหมทั้งหลายประมาณหมื่นหนึ่งบรรลุมรรคผลพ้นวิสัยแห่งเรา ด้วยอำนาจพระธรรมเทศนาของพระสมณโคดม อย่าเลยเราจะตั้งใจให้ท้าวมหาพรหมในกาลบัดนี้ พรหมปารีสัชชาจึงกล่าวว่า “ข้าแต่พระสมณโคดม พระองค์ตรัสอริยสัจ 4 แล้วสั่งสอนสาวกให้ตั้งอยู่ในโอวาททั้งสิ้น พระองค์มาสั่งสอนสาวกทั้งปวงนี้เสียท่วงทีเปล่า ๆ ไม่เข้าการ เหตุว่าสาวกทั้งปวงนำที่จะทนอยู่ในอบายทั้ง 4 สิ้นกาลนาน แต่วันนี้สืบไปเมื่อหน้า พระองค์อย่าได้ชวนชวายเป็นที่จะตรัสพระธรรมเทศนาสืบไปเลย บรรดาหมู่พรหมทั้งหลายนี้ในอดีตชาติได้บวชเป็นดาบส ได้กระทำกองกุศลพิธีบูชาไฟ ครั้นจตุตถชาตินั้นจึงได้มาบังเกิดในชั้นพรหมโลก

พระพุทธองค์จึงตรัสพระธรรมเทศนาทำลายซึ่งมิจฉาทิฐิแห่งพรหมผู้นั้นให้อันตรธานหาย

ฝ่ายท้าวพกาพรหมที่ตั้งอยู่ในพุทโธวาท บรรเทาเสียซึ่งมิจฉาทิฐิให้อันตรธานหายไปจากชั้นธสันดาน ปลงปัญญาญาณสังเกตในพระธรรมเทศนาก็เห็นไตรลักษณ์ในอัปมาทธรรมแล้วก็มาสรรเสริญพระพุทธองค์ด้วยถ้อยคำนานัปการ

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จจากพรหมโลกมายังพระเชตวันในกาลครั้งนั้น (คัมภีร์ฎีกาพาหุ, 2458, หน้า 253-278)

จากเนื้อความ พกาพรหมสุดต ของคัมภีร์ฎีกาพาหุนี้ ประเด็นสำคัญที่แตกต่างไปจากคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก อันเป็นต้นทางของพระสูตรนี้คือ พระสูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ พรหมนิมัตตนิคสูต ออกรนามพรหมนี้เป็นรัสสระว่า “พกาพรหม” ได้ใช้เป็นเนื้อความพื้นฐานของพระสูตรนี้ ผสมผสานกับเนื้อความที่อรรถาธิบายเพิ่มเติมในคัมภีร์ปปัญจปสุทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ จุฬยมกวรรค พรหมนิมัตตนิคสูต โดยเฉพาะในส่วนของอดีตชาติของท้าวพกาพรหมนั้นเป็นพื้นฐานสำคัญที่ใช้ในการเรียบเรียงเนื้อความคัมภีร์ฎีกาพาหุในพระสูตรนี้

ภายหลังเมื่อเกิดความนิยมในการนำบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาทั้ง 8 บทไปสวดกัน จึงมีการแต่งคาถาที่ 9 เพิ่มขึ้น ในประเด็นนี้ แมชีวิมุตติยา หรือรองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง เสนอว่าผู้แต่งบทนี้คือ พระมหาพุทธสิริ พระเถระในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยา ความว่า

นำคาถาทั้ง 8 ในคัมภีร์ฎีกาพาหุงไปสวด จึงได้มีการแต่งคาถาที่ 9 เพิ่มขึ้น เน้นเป้าหมายในการแต่งคาถาและคัมภีร์ฎีกาพาหุงของพระมหาพุทธสิริเถระ (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2533, หน้า 309) ดังนี้

“เอตปิ พุทธชยมงคลอัฐคาถา	โย วาจโน ทินทิเน สรเต มตฺนที
หิตวานเนกวิธานิ จุปททวานิ	โมกฺโข สุโข อธิคเมยฺย นโร สพลโย”

แปลความว่า

“คาถาทั้งแปด อันแสดงชัยมงคลของพระพุทธเจ้าเหล่านี้ แม้นรชนผู้ใดกล่าวระลึกทุก ๆ วัน มิได้เกียจคร้าน นรชนผู้นั้นเป็นผู้มีปัญญา ละเสียซึ่งอุปัทวันตรายทั้งหลายมีประการต่าง ๆ เป็นอันมากแล้ว พึงบรรลุถึงความสุข คือความหลุดพ้น (พระนิพพาน)” (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2533, หน้า 310)

ด้วยคาถาที่แสดงอานิสงส์ของการสวดบทพุทธชัยมงคลอัฐคาถานี้ บางประเทศเช่น ประเทศพม่า ไม่ปรากฏบททำนองนี้ ทั้งยังไม่ปรากฏในหนังสือสวดมนต์ของพม่าอีกด้วย (นาวาโทสวัสดิ์ พัฒน์เกิดผล, 2507, หน้า คำนำ) จึงมีความเป็นไปได้ว่า บทสรุปลุบลของบทพุทธชัยมงคลอัฐคาถา สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในประเทศไทย สมัยต้นกรุงศรีอยุธยา เช่นเดียวกับบทอรรถาธิบายในคัมภีร์ฎีกาพาหุงทั้งหมดที่มีความเป็นไปได้ว่าถูกเรียบเรียงขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะมีความบางตอนไม่ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายลังกาทวีป เช่น กรณีนางพระธรณีบิดเกศา หรือบางตอนทำบทสรุปลุบลที่ไม่ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายพม่ารามัญ จึงมีความเป็นไปได้ว่า บทฎีกาพาหุงนี้ถูกแต่งขึ้นตามแต่งครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนต้นเป็นสำคัญ

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

บทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถาฉบับว่าเป็นบทสวดมนต์ที่มีความสัมพันธ์ต่อสังคมไทยเป็นอย่างมาก นอกจากจะเป็นบทสวดมนต์สุดท้ายในการเจริญพระพุทธมนต์แล้ว ยังปรากฏความนิยมในการนำบทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถามาตีความในการนำเสนอผ่านงานศิลปกรรมแบบไทยประเพณี และศิลปกรรมร่วมสมัย การนำบทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถามาเรียบเรียงใหม่ในลักษณะของบทร้อยกรองในรูปแบบต่าง ๆ ตลอดจนความเชื่อในพระพุทธรูปคุณด้านต่าง ๆ จากการสวดมนต์บทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถากี่ล้านพบในสังคมชาวพุทธวิถีไทยอีกด้วย

4.1 อิทธิพลของบทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถาที่ปรากฏในงานวรรณศิลป์

ธรรมเนียมในการสวดมนต์บทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถานั้นพบว่า เดิมธรรมเนียมบำเพ็ญกุศลนิยมกระทำขึ้น 2 วัน คือ สวดมนต์เย็นวันหนึ่ง และรุ่งเช้าถวายอาหารบิณฑบาตพระสงฆ์ผู้มาสวดมนต์เมื่อเย็นวาน ซึ่งในการเจริญพระพุทธมนต์ในช่วงเย็นนั้นนิยมสวดมนต์ในบทเจ็ดตำนานเป็นพื้น หากเป็นการบำเพ็ญกุศลในกรณีพิเศษจึงจะมีสวดสิบสองตำนาน

ในวันรุ่งขึ้นเวลาเช้าที่ถวายอาหารบิณฑบาตนั้น พระสงฆ์ที่มาเจริญพระพุทธมนต์เมื่อวานนี้จะสวดมนต์ถวายพรพระ ประกอบไปด้วย บทนมโม บทสรณคัมภ์ (พุทธ) บทพระพุทธรูป (อิติปิโส) บทพระธรรมคุณ (สุวากขาโต) บทพระสังฆคุณ (สุปฏิปันโน) บทพุทธชัยมังคลอรรถฎาคาถา (พาหุ มหากา) และบทสัพพมงคลคาถา (ภวตุ สพ) ทั้ง 5 บทนี้รวมเรียกว่า ถวายพรพระ (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, 2550, หน้า 245)

ครั้งต่อมาพระสงฆ์ถือเป็นประเพณีใช้สวดกันทั่วไปในงานบำเพ็ญกุศลที่มีการถวายภัตตาหารเช้าเพลเป็นประจำ ทั้งในประเทศไทยและบ้านใกล้เคียงเช่นประเทศพม่า เป็นต้น แต่ในส่วนของประเทศพม่านั้นมีข้อแตกต่างกันคือ จักสวดมนต์เฉพาะในส่วนเนื้อหาพุทธชัยมังคลคาถา 8 บทเท่านั้น ไม่มีบทท้าย สำหรับชาวบ้านหรือเกจิอาจารย์ต่าง ๆ ก็นำมาใช้สวดกว้างขวางออกไปเพื่อบำบัดทุกข์โทษภัยนานาประการตามกรณีที่ดินประสบภัยนั้น ๆ และถือเป็นของขลังสืบมาจนทุกวันนี้ (นาวาโท สวัสดิ์ พัฒน์เกิดผล, 2507, หน้า คำนำ)

ปัจจุบันนี้นิยมเปลี่ยนเป็นสวดมนต์เช้าหรือเพล แล้วฉันเช้าหรือเพลต่อเนื่องในวันเดียวกัน เพื่อไม่ให้เสียเวลาทำถึงสองวัน

ทั้งยังมีธรรมเนียมว่า ในเวลาที่พระสงฆ์สวดบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา เริ่มต้นด้วยคำว่า “พาหุง” นั้นก็มักลุกขึ้นมาใส่บาตร และเมื่อใส่บาตรเสร็จแล้ว พระสงฆ์ยังสวดมนต์ไม่แล้วเสร็จ ทายกทายิกาก็จะมานั่งฟังสวดมนต์ต่อ

ภายหลังเมื่อมีธรรมเนียมการรวบการเจริญพระพุทธรูปมนต์ให้แล้วเสร็จในวันเดียว ธรรมเนียมการใส่บาตรและฉันในบาตรคลายลง เมื่อพระสงฆ์เจริญพระพุทธรูปมนต์ในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาก็สามารถที่จะฟังธรรมจนจบ มิต้องลุกไปใส่บาตรเช่นเดิม

ปัจจุบันธรรมเนียมการใส่บาตร เมื่อพระสงฆ์เจริญพระพุทธรูปมนต์ในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถานี้ ยังคงปฏิบัติเฉพาะในธรรมเนียมในการแต่งงาน ซึ่งแต่โบราณมักเรียกกันว่า ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ เพราะเมื่อบ่าวสาวแต่งงานกันก็ถือเป็นการแยกครอบครัวไปสร้างครอบครัวใหม่ ตั้งบ้านเรือนใหม่ (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, 2550, หน้า 248)

ธรรมเนียมการสวดพุทธชัยมังคลอัฐคาถาแบบมคธ

บทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาเป็นบทสวดมนต์ที่ได้รับความนิยมสืบมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ภายหลังเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราช เมื่อครั้งยังทรงผนวช ทรงได้ก่อตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายขึ้นตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น ได้มีการแปลงบทสวดพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในส่วนคำท้ายของบาทสุดท้ายของบทจากเดิมคือ “ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ” เป็น “ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลคฺคิ” ด้วยเหตุที่ผิดไวยากรณ์

ด้วยคำว่า “ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ” นี้มีความไม่ลงรอยกันของกริยากับนาม ประกอบไปด้วย คำกริยาในบาทคือ “ภวตุ” ที่แปลว่า “จะมี” นี้เป็นรูปเอกพจน์ หากเป็นรูปพหูพจน์ คือ “ภวนตุ”

ส่วนคำว่า “ชยมงฺคลานิ” นี้มีรูปเป็นพหูพจน์ หากเป็นรูปเอกพจน์ต้องใช้คำว่า “ชยมงฺคล”

ดังนั้น เพื่อปรับแก้คำท้ายบาทจาก “ชยมงฺคลานิ” ซึ่งมีรูปเป็นพหูพจน์ บุรพจารย์ในคณะธรรมยุติ จึงทรงแต่งคำท้ายด้วยการเอาคำว่า “อคฺค” ที่แปลว่า “เลิศ” มาเข้ากับคำว่า “ชยมงฺคล” มาเป็นคำว่า “ชยมงฺคลคฺคิ” ที่มีรูปเป็นเอกพจน์แล้วยังแปลความหมายได้ว่า “ชยมงฺคลอันเลิศ” นั้น จึงเป็นการแก้ปัญหาคำผิดไวยากรณ์ท้ายบาทคาถาได้อย่างลงตัว

อย่างไรก็ตาม แม้คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจักมีธรรมเนียมการสวดบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในแบบภาษามคธแล้วก็ตาม แต่หากเป็นการสวดมนต์ร่วมกับคณะสงฆ์มหานิกาย หรือมีการเริ่มส่วนในแบบสังโยคแล้วนั้น ก็จักสวดลงท้ายแต่ละบทว่า “ชัยมังคลานิ” เช่นเดียวกันได้เช่นกัน

บทขยสิทธิตาถาแบบพระราชานิยมในรัชกาลที่ 6

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาเป็นอย่างมาก ดังปรากฏบทพระราชนิพนธ์ทั้งในรูปแบบของการแปลบทสวดมนต์ และการแต่งฉันท์เป็นภาษาไทย

โดยทรงนำอานุกาพย์ของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในบทแรกคือ มารวิชัยสูตร มาทรงดัดแปลงเป็นบทพระราชนิพนธ์เป็นคาถาสันตติลกฉันทภาษาไทย พระราชทานแก่ลูกเสือและทหารบก และบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในพระสูตรที่ 7 คือ นันโทปนันทนาคราชสูตร ทรงนำสาระของเรื่องนี้มาทรงแปลเป็นภาษาไทย แล้วทรงแต่งเป็นวสันตติลกฉันท พระราชทานแก่ลูกเสือสมุทรและทหารเรือ เพื่อนำไปสวดในทำนองสรภัญญะ

โดยทรงยกพระคาถาในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาขึ้นตั้ง แล้วทรงแก้ไขในส่วนบาทสุดท้ายของแต่ละบทคือ จากเดิมคือ “*ตนเตชสา ภวตุ เต ชยมงคลานี*” มาเป็น “*ตนเตชสา ภวตุ เม ชยสิทธิ นิจุจ*” (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, 2550, หน้า 248) แปลความได้ว่า “*ด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น ขอชัยชนะจงมีแก่ท่านเสมอ*”

บทชยสิทธิคาถา คือ บทร้อยกรองที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นโดยอนุวัติตามบทพระบาลีร้อยกรองวสันตติลกฉันท ที่พระราชทานให้แก่นายทหารสยามที่เดินทางไปร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2460 เพื่อทรงอำนวยพรให้เกิดขวัญกำลังใจในการรบ ด้วยการนำคาถาบทแรกของพุทธชัยมังคลอัฐคาถา มาแปลขึ้นเป็นภาษาไทย ในรูปแบบวสันตติลกฉันท ทำนองสรภัญญะที่ว่า

(นำ) *พาหุ สหสสมภินิมิตตาวุธนต์* *ศรีเมชล อุตติโฆรสเสนมารี*
ทานาทิธมมวธินา ชิตวา มุนินโท *ตนเตชสา ภวตุ เม ชยสิทธิ นิจุจ* ฯ

◎ ปางเมื่อพระองค์ประมะพุทธ-	ธะวิสุทธะศาสดา
ตรัสรู้จะนุตตะระสะมา-	ธิ ฌ โโพธิบัลลังก์
◎ ขุนมารสหัสสะพหุพา-	หุวิชาวิชิตขลัง
ชีศิริเมฆะละประทัง	คชะเหี้ยมกระเหิมหาญ
◎ แสร้งเสกสรวุระประดิษฐ์	กละคิดจะรอนราวญ
รุมพลพหลพยุหพาน	พระสมุททะนองมา
◎ หวังเพื่อผลญะระมุนิน-	ทสะชินะราชา
พระปราบพหลพยุหะมา-	ระมะเลื่องมะลายสุญ
◎ ด้วยเดชะองค์พระทศพล	สุวิมลไพบุลย์
ทานาทิธมมวธิกุล	ชนะน้อมมะโนตาม
◎ ด้วยเดชะสัจจะวะจะนา	และนมามิงค์สาม
ของจนิกรพะละสยาม	ชยะสิทธิทุกวาร

๑ ถึงแม้จะมีอริวิเศษ
ขอไทยผจญพิชิตผลาญ

พลเดชะเทียมมาร
อริแมนมนินทร ฯ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2503, หน้า 5-6)

ส่วนบทขยสิทธิคาถาที่นำบทพุทธชัยมงคลอัฏฐคาถาในพระสูตรที่ 7 คือ นันโทปนันทนาคราชสูตร ทรงนำสาระของเรื่องนี้มาทรงแปลเป็นภาษาไทย แล้วทรงแต่งเป็นวสันตติลกฉันทพระราชนันทนกลูกเสื่อสมุทร เพื่อนำไปสวดในทำนองสรภัญญะ ความว่า

(นำ) “นันทโปนันทภูษค วิพุธ มหิทธิ
อิทธิูปเทสวธินา ชิตวา มุนินโท

ปุตเตน เภรภูษเคน ทมาปยุโต
ตนเตชสา ภวตุ เม ขยสิทธิ นิจุจ ฯ

๑ ปางเมื่อพระองค์ประมะพุทธ-
ประศาสน์พระศาสนาประสาณ

ธะวรุตตมะมาจารย์
มนะเพื่อผดุงคน

๑ นันโทปนันทภูษค
เรื่องอิทธิฤทธิ์จะประจัน

ติฉลาดและแสนกล
จิระเหี้ยมอหังการ

๑ พระโลกะนาถะพระประทาน
แต่องค์พระเอระวรสา-

อุปะเทสะฤทธา
วะกะเพื่อผจญ

๑ อันอัคคะสาวะกะวิสิฏ-
ปราบนาคะราชะชยชู

ฐะวิชิต ฌ คัฏฐ
ชนะแมนมะโนจง

๑ ด้วยเดชะสัจจะวะจะนา
ชมพลสมุททะยุดะยง

และนะมามีสามองค์
ขยสิทธิทุกครา

๑ ถึงแม้คณาอริจะนำ
มาแน่น ฌ แตนอุทกะสา-

พหุยุทธานาวา
ครก้องคะนองหาญ

๑ ขอเดชะองค์พระศพล
เรื่องไทยวิชัยพิชิตผลาญ

พิระเกื้อกำลังราญ
อริแมนมนินทร ฯ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2503, หน้า 6-7)

บทขยสิทธิคาถานี้ จึงเป็นบทที่นำอานุภาพที่พระพุทธเจ้าทรงชนะพระยามารนั้นมา พระราชนันทนเพื่อเป็นขวัญกำลังใจให้ลูกเสื่อและทหารบกเป็นสำคัญ และนำบทนันโทปนันทนาคราช มาพระราชนันทนกลูกเสื่อสมุทรและทหารเรือ สันนิษฐานว่าด้วยสัญลักษณ์ของนาคนั้นสัมพันธ์กับน้ำ บทนันโทปนันทนาคราชที่ทรงนำมาประยุกต์ใช้นี้จึงเป็นการสร้างขวัญและป้องกันภัยอันตรายทางน้ำ

นับเป็นการประยุกต์กาลาในคัมภีร์ฎีกาพาหุมาใช้เพื่อประโยชน์แก่ประเทศชาติ ทั้งนี้ยังดำรงสาระแห่งธรรมในพระพุทธศาสนาไว้

นอกจากนี้ ยังปรากฏกาลาแรกในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา บทแรกคือ “บทพาหุ” ลงบนธงมหาสารทูลธวัช หรือธงชัยเฉลิมพลใหญ่ประจำกองเสือป่า นับแต่ทรงมีพระบรมราชโองการให้จัดตั้งกองเสือป่าขึ้นเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2454 และปรากฏหลักฐานแจ้งความเรื่องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามธงเสือป่าเมื่อวันที่ 29 ธันวาคม พ.ศ. 2456 ความว่า ด้วยมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ธงเสือป่าใหญ่แสดงประจำกรมและกองเสือป่ามณฑลต่าง ๆ นั้นควรจะมีนามต่างพวก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขนานนามธงเสือป่าใหญ่ว่า “มหาสารทูลธวัช” และธงประจำกรมเสือป่ามณฑลต่าง ๆ ให้เรียกว่า “สารทูลธวัช” ประจำมณฑลนั้น ๆ

ลักษณะของธงมหาสารทูลธวัช หรือธงชัยเฉลิมพลประจำกองเสือป่านี้ มีรูปแบบเป็นธงสี่เหลี่ยมจัตุรัส พื้นสีดำ มีรูปเสือลายพาดกลอนปักด้วยไหมเต็มตัวยืนหันหน้าไปทางเสา ใต้รูปเสือปักด้วยไหมสีแดงเป็นมีคำขวัญ “เสียชีพอย่าเสียสัตย์” ล้อมรอบธงด้วยอักษรขอม เป็นบทขยสิทธิตาถาที่ทรงพระราชนิพนธ์แก้ไขท้ายบาทสุดท้ายของคาถานี้ จากเดิมที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้สำหรับสวดคือ “ตนเตชสา ภวตุ เต ขยสิทธินิจจ” ที่แปลว่า “ด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น ขอชัยชนะจะมีแก่ข้าพเจ้าเสมอ” มาเป็น “ตนเตชสา ภวตุ เม ขยสิทธินิจจ” ที่แปลว่า “ด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น ขอชัยชนะจะมีแก่ท่านเสมอ” เพื่อให้เหล่าเสือป่านั้นได้สวดมนต์บทนี้ เพื่อให้เกิดความสวัสดิมงคลแก่ตนเอง เช่นเดียวกับที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีชัยชนะเหมือนพระยาวัสวดีมาร ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงรูปธงมหาสารทูลธวัชรูปแบบใหม่ในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2459

พระราชนิพนธ์ในบทขยสิทธิตาถาในผืนธงนี้ ยังปรากฏสืบบาบนธงชัยเฉลิมพลประจำกองทหารอาสาสยามในสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยมีลักษณะของธงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า พื้นธงมีลักษณะสีเหมือนธงไตรรงค์ กลางธงด้านหนึ่งเป็นอักษรพระปรมาภิไธยย่อ รร. และเลข ๖ ภายใต้พระมหามงกุฎ และรัศมี รูปทั้งหมดอยู่ภายในวงสีแดง ส่วนกลางธงอีกด้านหนึ่งเป็นรูปช้างเผือกยืนแทนภายในวงสีแดง บริเวณแถบสีแดงตอนบนจารึกคาถาว่า “พาหุสหัสสมภินิมิตตสาธุธนต์, ศรีเมขลอุทิตโฆรสเสนมาร” แถบสีแดงตอนล่างจารึกคาถาว่า “ทานาภิธัมมวินาชิตวามุนินโท, ตันเตชสาภวตุเมขยสิทธินิจจ”

นอกจากนี้ ทางราชการทหาร ในเวลากองทัพได้รับพระราชทานธงชัยเฉลิมพล ทหารพากันสวดบทพาหุอย่างย่อด้วย (พุทธชัยมังคล 8 (คำแปลบท พาหุ), 2518, หน้า 33)

ภาพที่ 1 รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง (ด้านหน้า)

ภาพที่ 2 รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง (ด้านหลัง)

จอมนักรบ: บทร้อยกรองสรรเสริญคุณตามบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา

จากพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา ส่งผลให้ข้าราชการให้ความสำคัญกับบทสวดมนต์บทนี้ด้วยเช่นเดียวกัน ดังในคราวที่หลวงสารานุประพันธ์ (นวล ปาจิณพยัคฆ์) ได้รวบรวมบทกวีสรรเสริญวีรกรรมและคุณธรรมบุรุษ 54 ท่าน กับ 6 หมู่คณะ ไว้เป็นที่ระลึกจัดพิมพ์ในงานศพนายขุน ปาจิณพยัคฆ์ ผู้เป็นบิดา ในหนังสือชื่อ “บุรุษเรื่อนาม” เมื่อ พ.ศ. 2467

บทร้อยกรองบทแรกที่จัดพิมพ์ในหนังสือ คือ บทที่มีชื่อว่า “จอมนักรบ” ของพระยาวิจิตรธรรมปริวัตติ (คำ พรหมกลสิกร) (อดีตเป็นบวชเป็นพระภิกษุที่วัดบวรนิเวศวิหาร ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชอาคันตุกะที่ พระศาสนดิลก ทั้งยังเป็นผู้อำนวยการศึกษามณฑลชุมพร ก่อนที่จะลาสิกขาเมื่อปี พ.ศ. 2445 แล้วเข้ารับราชการในกรมราชบัณฑิต และได้เป็นเจ้ากรมราชบัณฑิต เมื่อปี พ.ศ. 2466) ซึ่งเป็นบทร้อยกรองที่แต่งขึ้นสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประกอบด้วย บทกวีฉบับ 16 สรรเสริญคุณสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงข้านะสิ่งทั้งหลายด้วยธรรมานุภาพ ถัดมา

เป็นบทสันตติภรณ์ที่แปลงบทพุทธชัยมงคลอันธรรคาทั้ง 8 ประการในรูปแบบของบทประพันธ์ และปิดท้ายด้วยภาพย่น 16 สรูปจบเนื้อหาการประพันธ์ ดังมีเนื้อหาบทประพันธ์ดังต่อไปนี้

16	๑ องค์สมเด็จพระสัมมา	สัมพุทธศาสดา
	อดุลย์เดชกระเดื่องแดน ฯ	
	๑ ทวีโลกมนุษย์สุดแสน	สุดสิ้นเมืองแมน
	อีกพรหมโลกเลอนาม ฯ	
	๑ พระทรงบาราบปราบปราม	ปวงริปูเชื้อดาม
	ขยายเดชเดชา ฯ	
	๑ พระองค์เปนนินมहा	วีรประชา
	ปวงชนในโลกสกล ฯ	
	๑ ใคร ๆ ไปอาจผจญ	ผจญด้วยพล
	อันยิ่งอันเยี่ยมไร ๆ ฯ	
	๑ วิธีพระองค์ชิงชัย	ผิดแพกกันไกล
	กับกลนักรบทั้งหลาย ฯ	
	๑ พระองค์รบด้วยอุบาย	ธรรมานภาพ, หมาย
	มุ่งชัยในเชิงนั้นจริง ฯ	
	๑ ดังจะยกมาอ้างอิง	เพื่อเหตุค้ำตั้ง
	แห่งผู้ยังไม่แจ้งใจ ฯ	
14	(1) ๑ ในมารสมาพรนิกาย	มณะหมายจะชิงชัย
	ชีศรีเมฆละกำไร	คชยุทธ์พระทรงญาณ ฯ
	ทานาภิการมิวิธี	พระมุนีผจญมาร
	พ่ายแพ้พระเดชอภินิหาร	ก็ปลายนาหนี่ ฯ
	(2) สมเด็จมุนินทรบพิตร	สุวิชัยกษี
	นามอาฬวก, กษพมี	มูหะโทษะทารุณ ฯ
	ด้วยขันติธรรมวิธีกอบ	มณะขอบพระการุณ
	เสื่อมลินพยศฐิติคุณ	มิประพตฤฎการกรรม ฯ
	(3) นาพาครีคหวิเศษ	อติเชฎฐะเมามัน
	ร้ายกาจประดุดอนนิพน	จรสู่มุนินทร ฯ

เมตตาทิเสกวิธิยุทธ์	วรพุทธชินวร
ทรงปราบกริมนะสยอน	ศิระหมอบณะบาทา ฯ
(4) สมเด็จพระนรินทรวิชิต	สุรฤทธิธาดา
ทรงปราบบริปูพรุสทา-	รุณะโหดกระเหิมหาญ ฯ
นามองคุลิมาละวิปริต	মনะคิดจะล้างผลาญ
ให้เสื่อมพยศกมลพะล	ฤติเจตประสาทรธรรม ฯ
(5) จัญจันรีประทุษะพจน์	ทวยศกระทำการกรรม
เปนราวกะมีอุทรครรภ	กะพระองค์พระศาสดา ฯ
ด้วยสันตะโสมะวิธิวัตร	พระชะจัดณะกลางสภา
เห็นแจ้งประจักษ์ชนยนา	ชนะผู้ประชุมกัน ฯ
(6) สมเด็จพระทศพลญาณ	สุวิธานวิเศษสรรพ
ทรงชนะสังจกนิคัน-	ละ ประพฤติอัสถัธรรม ฯ
ด้วยเดชญาณขวลิต	พระประสิทธิ์ประศาสน์สำ-
เร็จ, สิ้นพยศบมีกระทำ	อุปวาทอหังการ ฯ
(7) นันโทปนันทสุรฤท	ธิ มหิทธิเหี้ยมหาญ
มุ่งหมายผลญพระชินมาน	วรเดชะเกรียงไกร ฯ
อวยอุปัเทศะวิธิยุทธ์	ถิระบุตรชิงชัย
นาคพ่ายพระฤทธิสิริวิไล	ชนะดังพระทัยจง ฯ
(8) สมเด็จพระนรินทรมหา	ชิตมาร ยรรอง
ปราบพรหมสมัญพะทรง	ทรมานมนังคาลัย- ฯ
จากทมิฬฐิลามกพรุส	มนะยุคสำคัญหมาย
ทรงชำระด้วยกลและหลาย	วิธิญาณเทศนา ฯ
¹⁶ ตัวอย่างที่อ้างอิงมา	โดยสังเขปกถา
ถึงเรื่องพระเจ้าจอมวิรุ ฯ	
เปนอุทาทรรณวิธิ	เอวี่ ฯ ก็มี
ด้วยประการฉนี้แล ฯ	

(หลวงสารานุกรมประพันธ์ (นวล ปาจิณพยัคฆ์), 2560, หน้า 1-3)

นอกจากนี้ ยังปรากฏความนิยมในการประพันธ์บทร้อยกรองอันเกี่ยวเนื่องกับบทพุทธชัยมังคลอัฐกถา เช่นบทประพันธ์ประกอบภาพเล่าเรื่องตามบทพุทธชัยมังคลอัฐกถาทั้ง 8 ที่ประดับภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นร้อยกรองในรูปแบบวสันตดิถีฉันท 14

ที่แต่งตั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 เมื่อปี พ.ศ. 2506 ดังรายละเอียดดังกล่าวถึงเนื้อหาในลำดับถัดไปนั้น ย่อมแสดงให้เห็นถึงความนิยมในเชิงวรรณศิลป์ของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่ยังคงปรากฏสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้ด้วย

4.2 คติความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา

บทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาเป็นบทสวดมนต์ที่แต่งตั้งเพื่อสรรเสริญพระพุทธรูปเจ้า ที่คัดเลือกเหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏในพุทธประวัติที่พระพุทธรูปเจ้าทรงมีชัยชนะสิ่งต่าง ๆ 8 เหตุการณ์สำคัญ ประกอบไปด้วย พญามาร ยักษ์ ช้าง มหาโจร สตรี นักบวช นาค และพระพรหม ซึ่งเป็นเสมือนบุคลาธิษฐานแทนสภาวะกิเลสภายในของมนุษย์ จึงปรากฏมีคุณธรรมในแต่ละด้าน เพื่อแก้ไขสภาวะกิเลสภายในตนนั้น ประกอบไปด้วย

คาถาที่ 1 พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะพญามารได้ด้วยทานบารมี คือ การให้ปัน ทานคือการให้ของพระพุทธรูปเจ้าเป็นทานของอดีตที่พระองค์ทรงบำเพ็ญมา บำเพ็ญครั้งไรก็ทรงกรวดน้ำเทลงกับพื้นพระธรณี เท่ากับฝากฝังการบำเพ็ญทานนั้นไว้ เพื่อให้นางธรณีเป็นองค์พยานนี้กล่าวตามบุคลาธิษฐาน หากจะกล่าวตามธัมมาธิษฐานแล้วพญามารเปรียบเสมือนตัวกิเลส ได้แก่ โลภะ ความโลภ ความเห็นแก่ตัว เห็นแก่ได้โดยมิได้คำนึงว่าจะควรหรือไม่เท่ากับเป็นตัวมาร เครื่องเผาผลาญดวงใจให้เศร้าหมอง ฉะนั้นจะชนะกิเลสตัวนี้ได้ก็ด้วยการให้ทาน

คาถาที่ 2 พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะอาหวกยักษ์ ผู้โหดร้ายทารุณด้วยคุณธรรม คือ ขันติ คือ ความอดทน ลักษณะความอดทนนั้นมี 4 อย่าง คือ อดทนตรากตรำต่อกิจการงาน อดทนต่อความเจ็บไข้ อดทนต่อความเจ็บช้ำน้ำใจ เมื่อมีผู้บริภาษ และอดทนต่อความอยากด้วยประการทั้งปวง อันน้ำใจมนุษย์ เมื่อได้รับสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา ก็จำเป็นต้องมีน้ำใจอดทนต่อสิ่งนั้นในเมื่อหลีกเลี่ยงไม่พ้น

คาถาที่ 3 พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะช้างนาฬาคีรีที่กำลังตกมัน ดุร้าย ด้วยพระเมตตา เพราะโลกที่อยู่จะร่มเย็นเป็นสุขได้ก็ด้วยมนุษย์เราต่างมีจิตเมตตาต่อกัน

คาถาที่ 4 พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะองคุลีมาล ด้วยทรงสำแดงฤทธิ์ต่าง ๆ ทรมาน ข้อที่ว่า พระพุทธรูปเจ้าทรงสำแดงฤทธิ์นี้ ด้วยพระองค์ทรงเปล่งวาจาที่อ่อนหวานประเล้าประโลมองคุลีมาล ผู้ไม่เคยได้ยินคำอ่อนหวาน เมื่อได้ยินได้ฟังย่อมทำให้จิตใจอ่อนลง

คาถาที่ 5 พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะนางจิญจมาณวิกา ผู้กล่าวดูใส่ไคล้ต่อพระองค์ด้วยความไม่จริง ข้อนี้เห็นได้ชัดว่า ขึ้นชื่อว่าความไม่จริงแล้ว อดทนต่อความพิสูจน์ไม่ได้ และสมกับคำที่ชาวบ้านกล่าวกันทั่ว ๆ ไปว่าความจริงและความไม่จริงนั้น หากคนไม่รู้ แต่ผีสาวเทวดาย่อมรู้ย่อมเห็น

คาถาที่ 6 พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะสังกนิครนถ์ ด้วยพระปัญญานั้นแปลว่า รู้ทั่ว รู้ก่อน รอบรู้โดยเนื้อความแล้วเป็นผู้ปราศรัยปรื่อง แต่ทว่าหากมีปัญญาแล้วจำจะต้องมีสติเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งกำกับอยู่เสมอ และพึงทราบไว้ด้วยว่า คำว่า ปัญญาในที่นี้หมายถึงเอาปัญญาคือความรู้ที่เป็นคุณอย่างเดียวกันนั้น

คาถาที่ 7 พระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันโทปนันทนาคราช ผู้มีฤทธิ์ร้ายกาจด้วยคำรัสใช้ให้ พระโมคคัลลานะแผลงฤทธิ์มีประการต่าง ๆ คำว่า ฤทธิ์ ได้แก่ ความเห็นผิดด้วยประการทั้งปวง ตามแต่จะเห็น และมีอำนาจทำให้บุคคลผู้มีความเห็นผิดนั้นล้มจมลงด้วยความวิบัตินานาประการ แต่ ครั้นมาต่อสู้อหรือเผชิญหน้าต่อความเห็นที่ถูกต้องเข้าแล้วย่อมพ่ายแพ้ย่อยยับไป

คาถาที่ 8 พระพุทธเจ้าทรงชนะท้าวพกาพรหมด้วยพระญาณ คำว่า ญาณ คือ ความเห็นที่ ถูกต้องอย่างแท้จริง ได้แก่ ความเห็นตามความเป็นจริงว่าอย่างไร ไม่ติดไม่ข้องอยู่ในภาวะความที่โลก เขาสมมติ มีความเห็นอย่างบริสุทธิ์ ความเห็นอย่างนี้แลย่อมชนะความเห็นตามที่โลกสมมติขึ้น (เรียง อรรถวิบูลย์, 2511, หน้า 162-165)

นอกจากนี้ ยังมีบทเสริมท้ายเป็นส่วนสรุปผลหรือบอกอานิสงส์อีก 1 บท ความว่า

“เอตปิ พุทธชยมงคลอัฐคาถา

โย วาจโน ทินทิเน สรเต มตฺนที

หิตวานเน กวีวิธานิ จุปทฺทวานิ

โมกข์ สุขํ อธิคมเยย นโร สพลโย”

แปลเป็นภาษาไทยว่า “นรชนใดมีปัญญา ไม่เกียจคร้าน สวดก็ดี ระลึกก็ดี ซึ่งพระพุทธชยมงคล 8 คาถา แม้เหล่านี้ทุก ๆ วัน นรชนนั้นจะพึงละเอียดได้ซึ่งอุปัทวันตรายทั้งหลายมีประการต่าง ๆ เป็นอเนก ถึงซึ่งวิโมกข์ควาลัยเป็นบรมสุขแล” ทั้งหมดรวมเป็น 9 บทด้วยกัน แล้วพระสงฆ์ ท่านใช้สวดเป็นบทสวดมนต์เพื่อการบำรุงขวัญและส่งเสริมจิตใจให้คลี่คลายทุกข์โทษตามหลักของจิตวิทยา พร้อมทั้งแนะนำข้อเท็จจริงในการต่อสู้กับเหตุการณ์นั้นไว้เป็นหลักปฏิบัติในทางเหตุผลด้วย

หากแต่ในบทส่งท้ายนี้ ไม่ปรากฏความนิยมในประเทศพม่า ดังนั้นในหนังสือสวดมนต์ของพม่าจึงไม่มีบทท้ายนี้ (นาวาโทสวัสดิ์ พัฒน์เกิดผล, 2507, หน้า คำนำ)

นอกจากนี้ ยังมีความเชื่อว่า บทพุทธชยมงคลอัฐคาถานี้ เมื่อสวดบริกรรมจักบังเกิดพุทธานุ ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ดังความนิยมว่า หากเป็นการสวดบทพุทธชยมงคลอัฐคาถาให้เป็นคุณประโยชน์สำหรับตัวเอง ให้เปลี่ยนคำว่า “เต” ที่หมายถึง “ท่าน” หลัง “ภวตุ เต” เป็น “ภวตุ เม” ที่หมายถึง “ข้าพเจ้า” ดังนี้ ทุก ๆ บท อานิสงส์ของการสวดก็จะเกิดผลแก่ผู้สวดเอง

ดังปรากฏมีความเชื่อในพระพุทธคุณของบทพุทธชยมงคลอัฐคาถา ดังต่อไปนี้

บทที่ 1 ใช้ภาวนาศัตรูมีอาจประจัญได้เลย พ่ายแพ้เรา ถ้าจะขับผี ภาวนา 3 หน ทำน้ำมนต์รดถอนคุณคน คุณผีได้สารพัด

บทที่ 2 ถ้าผู้ใดภาวนาทุกคำเข้าตีนก ใช้เสกยากินทาทุกชนิด แก่โรคภัยไข้เจ็บ เพิ่มฤทธิ์ยาให้แรงขึ้น เสกน้ำมนต์รดก็ได้ (พุทธชยมงคล 8 (คำแปลบท พาทุง), 2518, หน้า 25-26) มติของพระโบราณจารย์ท่านว่าเป็นพระพุทธรูปที่กำจัดศัตรูอันร้ายและส่งเสริมความสุขความเจริญเหนือชนพวกรุนได้เป็นอย่างดี (นาวาโทสวัสดิ์ พัฒน์เกิดผล, 2507, หน้า 15)

บทที่ 3 ใช้ภาวนากันเสีย ช้าง สัตว์ทุกอย่างไม่กล้าแผ้วพาลทำร้ายได้ ภาวนาเดินป่าตีนัก
ภูตผีปีศาจมีอาจรบกวณ ทั้งกันโรคภัยไข้เจ็บได้ด้วย

บทที่ 4 เสกน้ำล้างหน้า เกิดสวัสดิมงคล ป้องกันการกระทำทั้งปวง

บทที่ 5 ถ้าจะแก้ยาแฝด ให้หาส้มป่อย 7 ฝัก ๆ ละ 7 ข้อ ใส่น้ำมันต์เสกแล้วรดหัว หรือเสก
น้ำมันดับกินทาก็ได้ (พุทธชัยมงคล 8 (คำแปลบท พาทุง), 2518, หน้า 25-26) และมีอุปเท่ห์พรรณนาไว้เป็น
ของเก่า นัยว่าจารึกโบราณทองเกี่ยวกับประวัติพระมงกุฎพระมณ ตอนหนึ่งว่า ถ้าใครแก้งให้ได้รับความ
เดือดร้อน ให้สวดมนต์บทนี้เสมอ ๆ ผู้ให้ร้ายจะมีอันเป็นไปเอง (นาวาโทสวัสดิ์ พัฒน์เกิดผล, 2507, หน้า 71)

บทที่ 6 ถ้าเกิดทุกข์ภัย เป็นถ้อยความกัน ให้ใช้คาถานี้ภาวนา มีชัยชนะ พ้นจากทุกข์แล

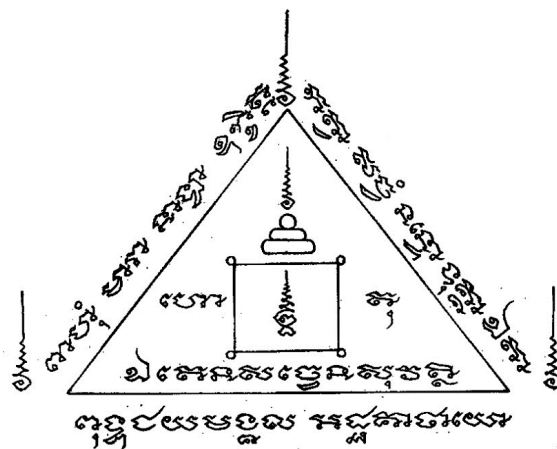
บทที่ 7 ภาวนาทุกวันกันสารพัด ถ้าถูกอสรพิษสัตว์ เช่นงูกัดก็ตี ให้เอาคาถานี้ปิดเป่าดับพิษ
ก็หายสิ้น

บทที่ 8 ภาวนาทุกวันกันปีศาจและโรคระบาดทั้งปวง ถ้าจะขับผี ให้ว่าบทพาทุง 3 ที บท
มาราติเรก 3 ที บททศคา 3 ที ขับผีได้สิ้น

บทสุดท้าย คือ บท “เอตปิ” ใช้สำหรับปิดพิษทั้งปวง ทำน้ำมันต์แก้โรคภัยไข้เจ็บได้ทุกอย่าง
(พุทธชัยมงคล 8 (คำแปลบท พาทุง), 2518, หน้า 25-26)

นอกจากนี้ ในสำนักของพระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ จิตธมโม) วัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี
ยังมีความเชื่อว่าการสวดมนต์ในบทพุทธชัยมงคลอัญฐคาถาควบคู่ไปกับสวดพระพุทธรุณ พระ
ธรรมคุณ และพระสังฆคุณ ในลักษณะที่มากกว่าอายุ 1 จบนั้น จะมีส่วนช่วยในการบำบัดรักษาโรคที่
รักษาได้ยาก เช่น โรคมะเร็ง เป็นต้น

พระพุทธรุณของบทพุทธชัยมงคลอัญฐคาถามีได้ปรากฏอยู่เพียงในการสวดมนต์เท่านั้น ยังมี
การนำบทพุทธชัยมงคลอัญฐคาถาไปใช้ในการออกแบบเป็นยันต์ ที่เรียกกันว่า “ยันต์พาทุง”

ภาพที่ 3 ยันต์พาทุง

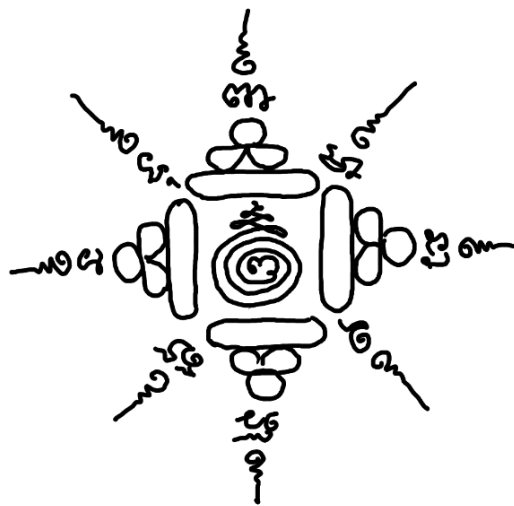
มีลักษณะเป็นยันต์สามเหลี่ยม ภายในเขียนอักษรขอม ภาษาบาลี ดังมีรายละเอียดดังนี้คือ กรอบด้านซ้ายเขียนคำตันของคาถา 4 บทแรกคือ “พาหุ มารา นานา อุกุชิตต” กรอบด้านขวาเขียน คำตันของคาถา 4 บทหลัง คือ “กตวาน สจจันนโท ทุกคคาห” กรอบด้านล่างเขียนชื่อคาถาว่า “พุทธชยมงคล อัญญาคาถาโย” ที่มุมของยันต์สามเหลี่ยมนั้นเป็นเป็นเครื่องหมายอุณาโลมทุกมุม

กลางยันต์สามเหลี่ยมเป็นยันต์เตาแว ล้อมรอบด้วย ยันต์สี่เหลี่ยมจัตุรัสขมวดปลาย ด้านบน ยันต์สี่เหลี่ยมเป็นยันต์องค์พระภายใต้อุณาโลม ด้านล่างของยันต์สี่เหลี่ยมเป็น “เอเตน สจเจน สุวตถิ” ด้านซ้ายของยันต์สี่เหลี่ยมเป็นอักษรขอมว่า “โห” ด้านขวาเป็นอักษรขอมว่า “ตุ”

ดังปรากฏพุทธคุณของยันต์พาหุว่า ใช้สำหรับลงไล่เทียนบูชาพระ หรือลงผ้าประเจียดเอาไว้ บูชา สามารถชนะศัตรูทุกทิศที่จะมาคิดร้าย มีคนรักใคร่เหมือนพระยา มารมาผจญพระพุทเจ้า ก็พ่ายแพ้ไปฉะนั้น

นอกจากนี้ยังมี “ยันต์หัวใจพาหุ” มีลักษณะเป็นยันต์เตาแวอยู่ตรงกลาง ล้อมรอบด้วยยันต์ องค์พระพนมมือทั้งด้านบนล่างซ้ายและขวา ล้อมรอบด้วยอักษรตันของบทพุทธชัยมงคลอัญญาคาถา เวียนประทักษิณ ภายใต้อุณาโลม

ทั้งยังมีคาถาหัวใจพาหุกำกับ ความว่า “พา มา นา อุก ส น หุ” ใช้สำหรับสวดภาวนาทุก วัน วันละ 108 จบ จะประสบแต่ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ตลอดกาล

ภาพที่ 4 ยันต์หัวใจพาหุ

4.3 รูปแบบของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่ปรากฏในงานศิลปกรรมไทย

การสร้างสรรคงานศิลปกรรมที่สร้างขึ้นจากบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถานี้ ปรากฏหลักฐานชัดเจนมาตั้งแต่ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา แต่ก็มีความเป็นไปได้ว่า อาจเคยปรากฏความนิยมในการสร้างงานศิลปกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับบทสวดมนต์นี้มาก่อนหน้า ดังที่ปรากฏความนิยมในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา จนเลือกบทสวดมนต์ที่ 7 คือ นันโทปนันทนาคราชสูตร มาขยายความอย่างพิสดารทางวรรณศิลป์ เกิดเป็นบท “นันโทปนันทสูตรคำหลวง” บทพระนิพนธ์ของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (เจ้าฟ้าธรรมธิเบศไชยเชษฐาสุริยวงศ์ หรือเจ้าฟ้ากุ้ง) ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา รวมถึงความนิยมในการสร้างภาพจิตรกรรมฝาผนังในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในศิลปะพม่า สมัยอังวะตอนปลาย หรือศิลปะสมัยนยองยาน ราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 ก็เป็นสื่อสะท้อนความนิยมของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในภูมิภาคนี้มาแต่เดิม

ด้วยปรากฏมีหลักฐานทางศิลปกรรมที่สร้างขึ้นจากบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่พบในประเทศไทย มีรายละเอียดตามลำดับเวลาในการจัดสร้างดังต่อไปนี้

พระที่นั่งพุทไธสวรรย์

พระที่นั่งหลังนี้สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช อยู่ด้านหน้าของหมู่พระวิมาน สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 1 เดิมเข้าใจว่าทรงดำริให้สร้างขึ้นสำหรับประกอบการพระราชพิธีต่าง ๆ เช่นเดียวกับพระมหาปราสาทในพระราชวังหลวง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2476, หน้า 113) แต่ในเวลาที่นั่งไม่ได้ลงมือสร้างหรือกำลังก่อสร้างอยู่นั้น ใน พ.ศ. 2338 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทเสด็จนำทัพไปขับไล่พม่าที่ยกมาตั้งล้อมเมืองเชียงใหม่จนชัยชนะ เมื่อเสด็จกลับลงมาได้อัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญครั้งกรุงเก่า ซึ่งประดิษฐานเป็นศรีเมืองเชียงใหม่ในขณะนั้นลงมายังพระนคร ทรงอุทิศพระที่นั่งองค์ที่สร้างนี้ถวายเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสิหิงค์ ขนานนามตามนิมิตซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป (กรมศิลปากร, 2556, หน้า 69) ว่า “พระที่นั่งพุทไธสวรรย์” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2541, หน้า 34-35) บ้างออกนามว่า “พระที่นั่งสุทธาสวรรย์” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2476, หน้า 113)

ในการนี้ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทยังโปรดให้เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นภาพพระปฐมสมโพธิหรือภาพพุทธประวัติบริเวณผนังระหว่างช่องประตูหน้าต่าง และภาพเทพชุมนุมในบริเวณผนังเหนือกรอบประตูหน้าต่าง ถวายเป็นพุทธานุชา (กรมศิลปากร, 2556, หน้า 69)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 3 เสด็จมาครองพระบวรราชวังนั้น พระราชมนเฑียรสถาน

ชำระชุดพุทธโศทรมเป็นไปโดยมาก ด้วยสร้างมาแล้วนานกว่า 40 ปี จึงโปรดให้มีการบูรณปฏิสังขรณ์ พระราชวัง และพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ก็คงได้รับการบูรณะซ่อมแซมขึ้นใหม่ในคราวเดียวกัน จึงปรากฏร่องรอยช่างฝีมือในสมัยรัชกาลที่ 3 ปะปนอยู่เป็นจำนวนมาก (กรมศิลปากร, 2556, หน้า 72)

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปสี่หังค์ แล้วทรงเปลี่ยนการออกนามพระที่นั่งพุทไธสวรรย์เป็น “พระที่นั่งพุทไธสวรรย์” นับแต่วันพุธ เดือน 6 แรม 12 ค่ำ ปีฉลู เบญจศก จุลศักราช 1215 (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2541, หน้า 34-35) หรือตรงกับวันที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2396 เป็นต้นมา

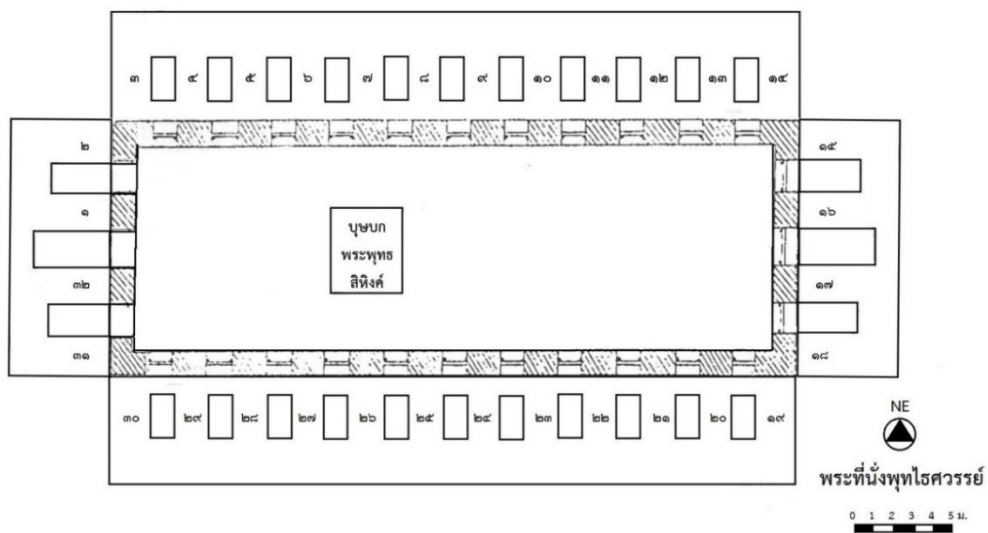
ภาพที่ 5 พระที่นั่งพุทไธสวรรย์

ลักษณะทางศิลปกรรมของพระที่นั่งพุทไธสวรรย์นั้น มีขนาด 11 ห้อง ตั้งอยู่ในแนวทิศ ตะวันออก - ตะวันตก ตัวอาคารยกพื้นสูง เชิงผนังด้านนอกทำเป็นฐานปัทม์ทำนองเดียวกับพระมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง ประกอบด้วยพาไลและเสาเหลี่ยมลบบมูม ตามแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 (กรมศิลปากร, 2556, หน้า 83) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สันนิษฐานว่า “...เดิมจะเป็นเสาไม้ หรือเป็นเสาไม้รวกปูนปั้นปลายเสาเป็นบัวกลม อย่างเดียวกับที่พาไลพระวิมาน เห็นทีจะเป็นเช่นนั้นเสียมาก แล้วจะแตกแตกผุพัง จึงมาก่อแก้เป็นเสาเหลี่ยมอัดทิดใน

รัชกาลที่ 3” (สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505, หน้า 292)

ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังที่มีการวางภาพสืบเนื่องความนิยมจากจิตรกรรมสมัยอยุธยา โดยเขียนภาพเทพชุมนุมเหนือกรอบประตูหน้าต่าง และผนังระหว่างช่องประตูหน้าต่างเขียนภาพพระปฐมสมโพธิหรือภาพพุทธประวัติลำดับเรื่องราวจากผนังด้านทิศตะวันตกระหว่างประตูกลางกับประตูฝั่งเหนือเขียนภาพเริ่มต้นที่ตอนการอภิเษกสมรสของพระพุทธบิดาและพระพุทธมารดา แล้วเขียนภาพเวียนประทักษิณมาบรรจบที่ผนังด้านทิศตะวันตกระหว่างประตูกลางกับประตูฝั่งใต้เขียนภาพตอนถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระและการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ รวมทั้งสิ้น 32 ห้องภาพ

ในการนี้ ปรากฏการเขียนภาพพุทธประวัติที่มีเกี่ยวข้องกับบทพุทธชัยมังคลอัฐฎกถาแทรกอยู่รวมทั้งสิ้น 8 ตอนแรกอยู่ในห้องภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ 6 แผนผังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์

บทที่ 1 มารวิชัยสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะพญามารอิราขนั้น ปรากฏภาพจิตรกรรมภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในห้องภาพที่ 7 หรือห้องภาพที่ 5 ฝั่งทิศเหนือ ซึ่งเป็นฝั่งที่เรียงปริจเฉทเรื่องราวพุทธประวัติตามคัมภีร์พระปฐมสมโพธิเริ่มต้นจากผนังทิศตะวันตก เรียงทักษิณาวรรตตามผนังฝั่งทิศเหนือ ซึ่งในห้องภาพที่ 5 นี้ตรงกับปริจเฉท มารวิชัยปริวรรต พร้อมข้อความจารึกใต้ภาพว่า

“.....ประ.....พญามารอิราชยกพลเสนามาร...ผจญสมเด็จพระมหาบุรุษราชเจ้า
.....ควงไม้.....าโ.....ได้ตรัส ๓๕๐”

ภาพที่ 7 พระพุทธเจ้าทรงขณะพญาวัสวตีมาร ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์

รูปแบบของภาพจิตรกรรมในตอนนี้ทำเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิราบในปางสมาธิ ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ด้านขวาของภาพทำเป็นรูปวัสวตีมาร ที่เขียนรูปเศียรอย่างทศกัณฐ์ ด้วยการทำเศียรซ้อนกันเป็น 3 ชั้น เศียรด้านบนสุดทำเป็นยอดพรหมพักตร์ มี 10 กรือศัสตราวุธนานาหัตถ์ด้านขวาทั้งหมดถือคันศร หัตถ์ด้านซ้ายถือจักร กระบอง ลูกศร พระขรรค์ อยู่ในท่าอาลีढาสนะหรือท่าออกสงครามบนหลังพญาช้างคีรีเมขล แวดล้อมด้วยเหล่าเสนามาร ภายใต้พุทธบัลลังก์เขียนเป็นภาพพระแม่ธรณีประทับยืนบิดพระเกศา เกิดเป็นสายน้ำท่วมทันกองทัพบพญามาร จึงเขียนภาพพญาวัสวตีมารประนมหัตถ์คู่น้ำถือช่อดอกบัว ในลักษณะกิริยาการขอขมา ตลอดจนหัตถ์อื่น ๆ เปลี่ยนจากศัสตราวุธเป็นดอกบัวทั้งหมด

บทที่ 2 อาฬวกสูตร

พระพุทธเจ้าทรงขณะอาฬวกยักษ์ ปรากฏภาพจิตรกรรมภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในห้องภาพที่ 24 หรือห้องภาพที่ 7 ฝั่งทิศใต้ ร่วมกับภาพเหตุการณ์ที่พระสารีบุตรนิพพาน พร้อมข้อความจารึกใต้ภาพที่ยังคงหลงเหลือว่า

“.....ณ พระเชตะวัน.....
.....โปร.....กบ.....”

ภาพที่ 8 พระพุทธเจ้าทรงชนะอหวกยักษ์ ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์

สอดคล้องกับข้อความในจารึกที่ยังคงหลงเหลืออยู่คือ ห้องภาพนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ พระเชตะวันนั้น ปราภฏเหตุการณ์ในอหวกสูตร ทางตอนล่างของภาพเขียนเป็นภาพพระเจ้าอหวิราช แห่งนครอหวิประทับนั่งอยู่ในภาพร่วมกับอหวิราชกุมาร ตรัสประภาษให้นำอหวิราชกุมารนั้นไปเป็นบรรณาการแก่อหวกยักษ์ จึงแวดล้อมด้วยภาพของพระราชเทวีกำลังกรแสงอยู่ทางขวาของพระเจ้าอหวิ และเหล่าสนมนางในในปราสาทนั้นล้วนกำลังเศร้าโศกเสียใจอยู่ ถัดมาเป็นภาพบริเวณปราสาททางด้านซ้าย เขียนเป็นภาพพระเจ้าอหวิและอหวิราชกุมารกำลังเสด็จลงจากปราสาทเหนืออัมจันทร์ ถัดมาเป็นเจ้าพนักงานทำอุมอหวิราช ไปพร้อมกับเครื่องบรรณาการเพื่อนำไปถวายอหวกยักษ์ ถัดมาเป็นภาพพระพุทธองค์ประทับยืน ประสานพระหัตถ์ไว้เบื้องหน้าพระเพลาอย่างปางถวายเนตร สันนิษฐานว่าเป็นภาพพระพุทธองค์กำลังพิจารณา

เวไนยสัตว์ จึงทรงมีพระดำริจะเสด็จไปทรมานอหวกยักษ์ หรือภาพพระพุทธรองค์ประทับยืนหน้า ประตูลิขิตของอหวกยักษ์ และภาพสุดท้ายเป็นภาพพระพุทธรองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบในปางสมาธิบนรัตนบัลลังก์ของอหวกยักษ์ ในลักษณะทรงกำลังแสดงธรรมโปรดอหวกยักษ์นั้น

บทที่ 3-5 นาคาศรีสุตฺร อังคฺลิมาลสูตฺร และจิญฺจมาณวิกาสูตฺร

ภาพพุทธประวัติในบทพุทธชัษมังคลอัฐคาถา 3 บทนี้เขียนอยู่ในห้องภาพเดียวกันในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ประกอบด้วย พระพุทธเจ้าทรงชนะชังนาคาศรี พระพุทธเจ้าทรงชนะโจรองคฺลิมาล และพระพุทธเจ้าทรงชนะนางจิญฺจมาณวิกา ปราบกฏภาพจิตรกรรมในห้องภาพที่ 20 หรือห้องภาพที่ 11 ฝั่งทิศใต้ ร่วมกันพร้อมข้อความจารึกใต้ภาพว่า

“...พุทธเจ้า...สถิตยัณพระเชตวันนางจิญฺจมาณวิกาต่าพระลัทธิ

แลพญาอาชาศศัตรูให้ปล่อยชังนาคาศรีจะให้ทำร้าย สมเด็จพระพุทธเจ้า ฯ๑๓”

ภาพที่ 9 พระพุทธเจ้าทรงชนะชังนาคาศรี พระพุทธเจ้าทรงชนะโจรองคฺลิมาล และพระพุทธเจ้าทรงชนะนางจิญฺจมาณวิกา ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์

ภาพจิตรกรรมในตอนพระพุทธเจ้าทรงชนะชังนาฬาคีรีนั้น เริ่มต้นภาพที่มุมขวาล่างของภาพ เป็นรูปพระมหาปราสาท ภายในเขียนภาพพระเทวทัตนั่งชันเข่าอยู่ข้ามหนึ่งอยู่กลางปราสาท มือขวาถือพัดขนนกวางตั้งไว้เหนือสะโพก มือซ้ายชี้นิ้วสั่งให้พระเจ้าอชาตศัตรูนำชังนาฬาคีรีมามอบเกล้าปล่อยไปในทางโคจรบิณฑบาตของพระพุทธเจ้า และภาพถัดมาเขียนบริเวณมุมซ้ายล่างรูปพระองค์กำลังเสด็จพุทธดำเนินมากับเหล่าสาวก มิได้บิณฑบาต ในลักษณะประทับยืน ทรงตั้งพระหัตถ์ขวา ในลักษณะประทานอภัย ผินพระพักตร์ไปเบื้องหน้าทางพระอาณนที พระอาณนทีอยู่ในลักษณะประคองอัญชลิรับพระบัญชา ถัดมาเขียนเป็นภาพพระอาณนทียืนอยู่เบื้องหน้าพระพุทธองค์ยกมือขึ้นลูบเหนือกระพองชังนาฬาคีรี ซึ่งจิตรกรรมนี้จักเขียนภาพต่างไปจากในคัมภีร์คือ มีการเปลี่ยนจากภาพพระพุทธองค์เสด็จโคจรบิณฑบาตมาเป็นการเสด็จดำเนินมาพร้อมสาวก และมีการเปลี่ยนจากเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงบันดาลพระเมตตาคงชังนาฬาคีรีหมอบแทบพระบาทแล้วพระพุทธองค์ลูบด้วยพระหัตถ์ขวาเหนือกระพองมา มาเป็นภาพพระอาณนทีปราบข้างแทน

ภาพจิตรกรรมในตอนพระพุทธเจ้าทรงชนะโจรองคุลิมาล เขียนเป็นภาพเดี่ยวไว้บริเวณด้านขวาของภาพเหนือพระมหาปราสาท เป็นรูปพระพุทธองค์ประทับยืน ทรงตั้งพระหัตถ์ขวาในลักษณะประทานอภัย ผินพระพักตร์ไปทางโจรองคุลิมาล ส่วนโจรองคุลิมาลแต่งกายสวมเสื้อแขนกระบอกสีแดง นุ่งโจงกระเบนอย่างไทย คล้องมาลาที่มุนษุญเฉวียงไหล่ขวา ยืนอยู่ในท่าอาลีหะ หรือท่าออกสงคราม ชี้นิ้วชี้ซ้ายไปทางพระบรมศาสดา มือขวาถือดาบ ตามเรื่องราวที่พระพุทธองค์ทรงมีพุทธปฏิภาโปรดโจรองคุลิมาลนั้น

ภาพจิตรกรรมในตอนพระพุทธเจ้าทรงชนะนางจิญจมาณวิกา นั้น เขียนเป็นภาพพระเชตะวันไว้บริเวณด้านซ้ายบนของห้องภาพ เป็นภาพพระพุทธองค์ประทับนั่งอยู่กลางอาคารในพระอารามแวดล้อมด้วยเหล่าภิกษุสงฆ์ ถัดลงมาเป็นภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่ทุกคนล้วนอยู่ในลักษณะประคองอัญชลิระดับพระธรรมเทศนา ทางด้านซ้ายของภาพเขียนเป็นรูปนางจิญจมาณวิกากำลังชี้นิ้วชี้ขวาไปทางพระบรมศาสดา มีหนูกำลังกัดชายผ้าที่สะโพก และประชาชนกำลังวิ่งไปจับตัวนางจิญจมาณวิกา ตามเรื่องราวที่นางกล่าวต่อพระพุทธองค์ว่ากำลังตั้งครุภโอรสของพระบรมศาสดา พระอินทร์และจตุโลกบาลจึงแปลงเป็นหนูไปกัดเชือกที่พันท่อนไม้ที่ท้องของนางจิญจมาณวิกาจนความจริงปรากฏ

นอกจากนี้ บริเวณมุมขวาด้านบนของห้องภาพยังเขียนเป็นภาพพระอินทร์และจตุโลกบาลกำลังเสด็จทรงช่วยพระบรมศาสดาจากการกล่าวต่อของนางจิญจมาณวิกาในครั้งนี้ด้วย

บทที่ 6 สัจจนิกรันตสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะสัจจนิกรันต ปราภภาพจิตรกรรมภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในห้องภาพที่ 19 หรือห้องภาพที่ 12 ฝั่งทิศใต้ ซึ่งเป็นผนังรักแร้ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ นั้น ร่วมกับภาพเหตุการณ์ที่พระติสสะนิพพาน ไม่ปรากฏหลักฐานจารึกหลงเหลืออยู่

ภาพที่ 10 พระพุทธเจ้าทรงขณะสัจจนิกครนถ์ ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์

แสดงภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิราบในปางสมาธิ อยู่ในกุฎาคารเรือนยอดตามคติที่ว่า พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่ป่ามหาวัน อันมีอาคารสำคัญคือ กุฎาคารศาลา หรือศาลาที่เครื่องยอด ถัดลงมาเบื้องขวาเป็นรูปพระสาวก 5 รูปนั่งประนมมัตถ์สดับพระธรรมเทศนา เบื้องซ้ายเป็นรูปสัจจนิกครนถ์ ในลักษณะรูปบุคคลนุ่งผ้าสีขาว เปลือยกายท่อนบน แต่มีแผ่นเหล็กรัดท้อง ตามคติที่ว่า สัจจนิกครนถ์นี้เชื่อว่าปัญญาความรู้ของตนนี้อยู่ในท้อง จึงเกรงท้องจักแตกแล้ววิชาความรู้ที่มีอยู่จักรั่วไหลออกมา สัจจนิกครนถ์นี้อยู่ในท่าทางนั่งราบ มือขวาเท้าพื้น มือซ้ายยกขึ้นในลักษณะโต้ตอบปัญหากับพระบรมศาสดา

บทที่ 7 นันทโพนันทนาคราชสูตร

พระพุทธเจ้าทรงขณะพญานันทโพนันทนาคราช ปราบกฏภาพจิตรกรรมภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในห้องภาพที่ 21 หรือห้องภาพที่ 10 ฝั่งทิศใต้ ร่วมกับภาพเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ปราบเหล่าเดียรถีย์ และทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พร้อมข้อความจารึกใต้ภาพที่ยังคงหลงเหลือว่า

“๑ พระพุท...เสด็จสถิตย์อยู่ในเขตวันพระโมคคัลลธรรมานพญานาคให้เสวยพศแล้วทรงกระทำยมกกะปาฏิหาริย์ยังดาวดึงษ เทชนาโปรดพุทธมารดา.....” ๓๕๐”

แสดงภาพเหตุการณ์พุทธประวัติในตอนนีในบริเวณมุมซ้ายล่างของภาพ เริ่มต้นด้วยภาพพญานันโทปนันทนาคราชที่นิรมิตกายในรูปของมนุษย์ มีเครื่องแต่งกายอย่างกษัตริย์ สวมศิราภรณ์ที่มีปลายยอดเป็นรูปเศียรนาค กำลังนั่งเสพสุราและภัตตาหาร แวดล้อมด้วยเหล่านาคมาณวิการ่ายรำ และบรรเลงดุริยางค์ดนตรี พญานันโทปนันทนาคราชอยู่ในลักษณะหันหน้าขึ้นมองพระพุทธรองค์ที่กำลังเสด็จพุทธดำเนินมาในอากาศพร้อมเหล่าสาวก ถัดมาในบริเวณกลางภาพนั้นทำเป็นรูปเขาพระสุเมรุที่ถูกพญานันโทปนันทนาคราชแปลงกายเป็นพญานาคายสีเขี้ยวกระหวัดรัดเขาพระสุเมรุนั้นไว้ และถูกพระยานาคายสีหิงดิน ซึ่งเป็นนาคพระโมคคัลลานะแปลง ใช้ตัวกระหวัดรัดทับพญานันโทปนันทนาคราช ซึ่งรูปเขาพระสุเมรุให้ภาพนี้ใช้ร่วมกับพุทธประวัติในตอนโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ด้วยสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้นตั้งอยู่บนเขาพระสุเมรุ สุดท้ายด้วยภาพครุฑยุดนาคที่เขียนในบริเวณเหนือภาพพระพุทธรเจ้าเสด็จพุทธดำเนินพร้อมสาวก ตามเหตุการณ์ที่เมื่อพญานันโทปนันทนาคราชสิ้นฤทธิ์จึงคิดหลีกหนี พระมหาโมคคัลลานะจึงแปลงกายเป็นพญาครุฑออกไล่ติดตามมาเฝ้าพระบรมศาสดา

ภาพที่ 11 พระพุทธรเจ้าทรงขณะพญานันโทปนันทนาคราช ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์

บทที่ 8 พกภาพรหมสูตร

พระพุทธรูปเจ้าทรงขณะทำวปกภาพรหม ปรากฏภาพจิตรกรรมภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในห้องภาพที่ 28 หรือห้องภาพที่ 3 ฝั่งทิศใต้ ร่วมกับภาพประวัติพระราहुล โดยไม่ปรากฏจารึกหลงเหลืออยู่

ภาพพระพุทธรูปเจ้าโปรดทำวปกภาพรหมนี้เขียนขึ้นในบริเวณมุมซ้ายบนของภาพ เหนือภาพพระราहुลนิพพานบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อสื่อความหมายว่า พรหมโลกนั้นอยู่สูงไปกว่าสวรรค์ชั้นกามาพจร แสดงภาพพระพุทธรูปองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบในปางมารวิชัยอยู่ในวิมาน ถัดลงมาเป็นรูปพระพรหม 2 องค์ นั่งประนมหัตถ์สดับพระธรรมเทศนา ภายหลังจากคลายมิจฉาปฏิญแล้ว

ภาพที่ 12 พระพุทธรูปเจ้าทรงขณะทำวปกภาพรหม ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์

จากรูปแบบภาพจิตรกรรมพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่ปรากฏภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์จึงมีความน่าสนใจที่มีการเลือกนำเอาเรื่องพุทธประวัติในบทสวดมนต์ดังกล่าว มาผสมผสานกับคติเรื่องราวพุทธประวัติที่มีในคัมภีร์ปฐมสมโพธิ คัมภีร์ชมพูบดีสูตร คัมภีร์สาวกนิพพาน และคัมภีร์ฎีกา พาทูงเข้าด้วยกัน ด้วยการลำดับเรื่องราวตามลำดับเวลาหรือสถานที่ร่วมกับเหตุการณ์พุทธประวัติอื่น ๆ อาทิ ตอนพระพุทธรูปองค์ทรงขณะช้านาฬาคีรี โจรองคุลีมาล และนางจิญจมาณวิกาที่ล้วนเกิดขึ้นที่

เมื่อราชคฤห์นั้นก็จัดอยู่ในภาพเดียวกัน ตอนพระพุทธรองค์ทรงชนะพญานันโทปันนทานราชานั้นฉากสำคัญคือพญานาคพันรอบเข้าพระสุเมรุก็มีการใช้ร่วมกันกับเหตุการณ์ตอนโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หรือตอนพระพุทธรองค์ทรงชนะท้าวพกาพรหมนั้นก็ปรากฏแสดงภาพพรหมโลกร่วมกับสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยจัดองค์ประกอบภาพให้อยู่ในพื้นที่ที่สูงกว่าด้วย

ทั้งนี้ สันนิษฐานว่าภาพจิตรกรรมภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์นี้ คงเขียนขึ้นมาแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ 1 แม้จะมีการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นอย่างมาก แต่ก็มีความเป็นไปได้ว่าแนวทางการวางองค์ประกอบภาพและเรื่องราวนี้คงเป็นชนบทที่สร้างมาแล้วแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นสำคัญ

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภายในमुखหลังของพระวิหารทิศใต้ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ปรากฏหลักฐานว่าเดิมเคยเคยมีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังในบทพุทธชัยมงคลอัฐฎกถา กล่าวกันว่า ภาพจิตรกรรมเรื่องนี้เขียนขึ้นมาตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยพระอาจารย์นาค (ปกิณกคดี, 2506, หน้า 64)

ภาพที่ 13 พระพุทธรชินราช พระพุทธรูปประธานภายในพระวิหารทิศใต้ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภายหลังในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการสร้างจารึกกำกับเรื่องฎีกาพาหุงทั้ง 8 บท พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผนึกกำกับภาพนั้นไว้ ดังนี้

ห้องนี้ฎีกาพาหุงข้างบนคือบท พาหุ สหสมณินิมิตสาธุชน ใจความว่า องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่บนรัตนบัลลังก์ ได้ควงไม้พระมหาโพธิ ทรมานเสียซึ่งพระยาวัสวดีมาราธราชกับทั้งเสนามารให้ปราศัยพ่ายแพ้ แล้วพระองค์ก็ได้ตรัสแก่พระปรมากิเชกสัมโพธิญาณ เรื่องความพิสดารอยู่ในปฐมสมโพธิบริเฉทมารวิชัยโน้น ๆ

ห้องนี้ฎีกาพาหุงข้างล่างบท มาราดิเรกมัญญิมิตสพพรตตี ใจความว่า พญาอาลวีราช ผู้ครองเมืองอาลวินคร เสด็จยกพลไปประพาสเนื้อ พระอินทร์นิมิตเป็นกวางทองวิ่งผ่านหน้าพลไปบรมกระษัตริย์ก็ให้ล้อมกวางนั้นไว้ กวางหนีจากที่ล้อมได้ พญาก็ทรงม้าพระที่นั่งตามไปแต่พระองค์เดียวจนถึงวิมานใต้ต้นไทรอันเป็นแดนอาพวกยักษ์ ๆ จับพญาได้จะกินเป็นอาหาร พญาให้ปฏิญาณแก่ยักษ์ว่า ถ้าท่านให้เรากลับไปเมือง เราจะส่งคนกับสำหรับเข้ามาให้ท่านบริโภคทุกวัน ยักษ์ก็ปล่อยพญา ๆ ก็ทรงม้ากลับมาเมือง ๆ

ห้องนี้ข้างล่างเรื่องอาพวกยักษ์ สิลจารึกที่ 2 ใจความว่า เมื่อพญาอาลวีกลับมาถึงเมืองจึงให้ถอดนักโทษออก แล้วให้แบกสำรับไปส่งอาพวกยักษ์วันละคนจนสิ้นตรุ ภายหลังพญาจึงสั่งให้เก็บทหารกไปส่งยักษ์ (สตรี) ซึ่งมีครรภ์ก็พากันหนีไปอยู่ประเทศอื่น จนสิ้นทหารทั้งเมือง พญาจึงสั่งให้เอาพระราชบุตรผู้ชื่ออาลวีกุมาร (เตรียมไปให้ยักษ์ในวันรุ่งขึ้น) ราตรีวันนั้นพระพุทธเจ้าเห็นนิสสัยอาพวกยักษ์กับอาลวีกุมารจะถึงแก่มรรคผลก็เสด็จมายังวิมานอาพวกยักษ์ พออาพวกยักษ์ไปสู่สมาคม ยักษ์ซึ่งรักษาประตูทูลห้ามพระองค์ก็มีฟัง เสด็จเข้าไปเทศนา ณ วิมาน ผุ้ นางเทพบริจาริกาที่เข้ามาเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมกัน พอสาตาศิรย์กษ เหมวตายักษ์เหาะมาตรงวิมานมีอาจเหาะไปได้ ตกลงมาจากอากาศก็เข้าไปถวายนมัสการ (พระพุทธเจ้า) ๆ

ห้องนี้ข้างล่างเรื่องอาพวกยักษ์ สิลจารึกที่ 3 ใจความว่าเมื่อสมเด็จพระพุทธองค์เสด็จอยู่ในวิมาน ฝ่ายคณรัพย์กษซึ่งรักษาประตูก็ไปบอกอาพวกยักษ์ยังที่ยักษ์สมาคม พอเหมวตายักษ์และสาตาศิรย์กษก็มาถึงที่นั่นด้วย ต่างบอกความแก่อาพวกยักษ์ว่าพระสัพพัญญูเสด็จอยู่ในวิมานท่านอาพวกยักษ์ก็โกรธ ยืนขึ้นสำแดงฤทธิ์ถีบยอดเขาไกรลาสทำลาย แล้วร้องเรียกยักษ์บริษัทยกพลมาล้อมวิมาน ยังท่าฝนอาวุธ ๗ ประการให้ตกลงด้วยอำนาจผ้าโพก อาวุธกลายเป็นดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้า อาพวกยักษ์แพ้ฤทธิ์แล้วพระองค์เทศนาโปรดยักษ์ถึงแก่พระโสดา พอบุรุษพญาอาลวีกุมารมาถึงยักษ์อุ้มเอากุมารไว้ด้วยเมตตาจิตต์ แล้วพระพุทธองค์ก็พายักษ์และกุมารมาเมืองอาลวี พญาไปรับนอกประตูเมือง ๆ

ห้องนี้ฎีกาพาหุง คือบท นาพาคิริ คชวร อติมตตฤตตี ใจความว่า พระเทวทัตคิดจะฆ่าพระพุทธเจ้า เข้าไปเฝ้าพระเจ้าอชาตศัตรูขอให้เอาเหล่ากรอกข้างนาพาคิริ แล้วปล่อยไปในถนนที่พระพุทธเจ้ากับพระภิกษุสงฆ์เที่ยววิณชบาต พระพุทธเจ้าทรงทรมานข้างนาพาคิริให้หายเมาเหล่า

แล้วตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ (ในหนังสือประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน ระบุว่า ภาพศิลาจารึกแผ่นหินหายไป จึงย่อความมาเติมไว้ให้ครบ)

ห้องนี้ข้างบนฎีกาพาหุง คือบท อุกขิตตชคคมติหตถสุทธารุณนตฺ ใจความว่า ภรรยาปโรหิตเมืองสาวัดถิตลอดบุตรในราตรีวันนั้น อาวุธลูกเป็นเพลิงไปสิ้นทั้งเมือง พญาปัสเสนทิโกศลทอดพระเนตรเห็นพระแสงอันวางไว้ข้างที่สิริไสยาสน์ปรากฏเป็นเพลิงดั่งนั้นตกพระทัย ครั้นรุ่งเช้าตรัสถามปโรหิต ๆ กราบทูลว่า บุตรข้าพระองค์ตลอดในเพลานั้นจะเป็นโจรจึงปรากฏเป็นมัทศจรยต์ดังนี้ ขอพระองค์จงประหารชีวิตบุตรข้าพระเจ้าเสีย พญากัศรสังให้เลี้ยงกุมารนั้นไว้มิได้ฆ่า ครั้นกุมารใหญ่ขึ้นบิดาก็ให้ชื่อหิงสกกุมาร แล้วให้ไปเรียนศิลปศาสตร์ในสำนักทศปาโมกข์ ณ เมืองตักสิลา ฯ

ห้องนี้ข้างบนฎีกาพาหุง คือบท กตวาน กฐมฺมฺหริ อิว คพฺภินียา ใจความว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จอยู่พระเชตุพนใกล้เมืองสาวัดถิตครั้งนั้นลางสักการะเกิดในพระศาสนามาก พวกเศรษฐีจึงให้นางจินจมานวิกาทำอุบายเที่ยวเข้าออกในพระเชตุพนเนื่อง ๆ แล้วเอาท่อนไม้ผูกท่อนเข้าในฝ้านุ่งไปยืนอยู่ในที่บริษัทเมื่อเพลาทุฬเจ้าสำแดงพระธรรมเทศนา ร้องว่าท่านกระทำให้เราмирแล้วไฉนจึงไม่ปลุกเร้าที่ประสูติให้เราเล่า พระอินทร์กับเทพดาทั้ง 4 องค์ ก็นิमितเป็นหนูลงมากัดเชือกซึ่งผูกท่อนไม้ให้ขาดออก แผ่นดินก็ให้ช่องสูบนางจินจมานวิกาหลงไปหม้อยู่ในอเวจีนรก พระพุทธองค์ก็เทศนาเรื่องมหาปทุมชาดกโดยพิสดาร ฯ

ห้องนี้ข้างบนฎีกาพาหุง คือบท สจฺจ วิหาย มตฺสจฺจกฺวาทเกตุ ใจความว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จอยู่ในกุฎาคารเสนาสนปามหาวันใกล้เมืองเวสาลี ครั้งนั้นสักกนิครนถ์บุตรอยู่ในเมืองนั้นเป็นมิจฉาทิฎฐิ ตั้งตนเป็นนักปราชญ์ทรงไว้ซึ่งความรู้มาก ทำพิตเหล็กรัตทองกล้ววิชาจะทำลายทองแตกวันหนึ่งเที่ยวไปพบพระอัชชิเถรอันไปบิณฑบาตในละแวกบ้าน ก็ถามปัญหาแก่ผู้เป็นเจ้าของ แล้วเข้ามาชวนพญาลิฉฉวีทั้ง 500 พระองค์ออกไปปามหาวันถามปัญหาพระสัพพัญญู ขณะนั้นพระอินทร์นิमितเป็นยักษ์ถือค้อนมาลอยอยู่บนอากาศตรงศีร์ษะสักกนิครนถ์ ๆ ได้ฟังเทศนาในสำนักพระพุทธเจ้า ก็ละมิจฉาทิฎฐิเสีย ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ ฯ

ห้องนี้ข้างบน คือบท นนฺโทปนนทภุชคฺ วิพุธฺ มหิทฺธิ ใจความว่า พระสัพพัญญูเสด็จอยู่ ณ พระเชตุพน ครั้งนั้นอนาถบิณฑิกมหาเศรษฐีออกไปทูลอาราธนาเข้ามาฉันที่เรือนกับพระสงฆ์ 500 ในวันพรุ่งนี้ พระพุทธองค์ก็รับนิมนต์ ครั้นราตรีใกล้รุ่งพระองค์ก็พิจารณาดูโลกเห็นนิสสัย พญานันโทปนันทนาจะได้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ ครั้นรุ่งขึ้นพระองค์ก็พาพระอรหันต์ 500 เหาะไปสู่เทวโลก พญานาคเห็นก็โกรธว่าพระสมณเฑาะข้ามศีร์ษะ จึงบันดาลขนดกายใหญ่พันเขาพระเมรุไว้เล็กพันพานบังดาวดึงศพิภพ พระพุทธองค์ก็ส่งพระโมคคัลลานะไปทรมาน พระมหาเถรก็นิमितกายเป็นนาคมัดพญานาคไว้ ต่างสำแดงฤทธิ์กันต่าง ๆ เป็นโกลาหลยิ่งขึ้น ภายหลังพญานาคก็แพ้ฤทธิ์พระมหาเถร แล้วตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ พระพุทธเจ้าก็พาพระสงฆ์ 500 มาฉันบ้านอนาถบิณฑิก ฯ

ห้องนี้ข้างบน คือบท ทศคาทมิฎฐิกุชเคน สุทฎฐหตถ์ ใจความว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ในป่าศุกตรันไกล้เมืองอุกกัฐนครกับพระสงฆ์ทั้งปวง พระองค์พิจารณาเห็นท้าวพกาพรหมกับพรหมบริษัท 1000 ในชั้นปฐมญาณจึงเสด็จขึ้นไปสู่พรหมโลก ท้าวพกาพรหมเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาจึงร้องเรียกด้วยถ้อยคำอันกระต้าง แล้วท้าวพกาพรหมจึงกำบังกาย ๆ ก็ปรากฏผู้มีอาจกำบังได้ ก็นั่งกอดเข้าอยู่ หมูพรหมทั้งหลายก็หัวเราะเยาะเย้ยท้าวพกาพรหม ๆ ได้รับความละอายยิ่งนัก แล้วพระพุทธองค์เทศนาทรมานพกาพรหมกับพรหม 1000 ให้สำเร็จมรรคผล ๆ (ประชุมจาริกวัดพระเชตุพน, 2544, หน้า 126-128)

ปัจจุบันแม้ไม่ปรากฏหลักฐานภาพจิตรกรรมฝาผนังในบทพุทธชัมมังคลอฎฐคาถาภายในพระวิหารหลังนี้ แต่จารึกกำกับภาพนั้นช่วยให้ทราบว่า เคยมีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าวในภายในพระวิหารหลังนี้มาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 และความนิยมในบทพุทธชัมมังคลอฎฐคาถาก็ปรากฏมาแล้วทั้งในคตินิยมทั้งในพระอารามที่สร้างในคติวงหลวง ควบคู่ไปกับพระที่นั่งที่สร้างขึ้นในคติของวังหน้าด้วยเช่นกัน

วัดสุทัศนเทพวราราม

ภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ปรากฏมีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังฝีมือช่างหลวงที่สำคัญ อาทิ ภาพพระปฐมสมโพธิ์เขียนขึ้นบริเวณผนังเหนือกรอบประตูหน้าต่าง ภาพปัจเจกพุทธประวัติที่สร้างขึ้นตามคัมภีร์ชคควิสาณสูตรเขียนขึ้นบริเวณผนังระหว่างกรอบประตูหน้าต่าง ภาพเทพดาเขียนขึ้นหลังบ้านประตูหน้าต่าง และภาพวรรณคดีไทยเขียนบริเวณบานแฝละ

ภาพที่ 14 พระพุทธตรีโลกเชษฐ พระพุทธรูปประธานภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

ในการนี้ ปรากฏการเขียนภาพพุทธประวัติที่มีเกี่ยวข้องกับบทพุทธชัยมังคลอัฐกถาบางตอน แทรกอยู่ในส่วนของภาพพระปฐมสมโพธิ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

บทที่ 1 มารวิชัยสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะพญามารอิราษ ปรากฏภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม บริเวณผนังหุ้มกลองเหนือกรอบประตูตรงข้ามพระประธาน มีลักษณะเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิราบในปางมารวิชัย ภายใต้ซุ้มเรือนแก้วและต้นพระศรีมหาโพธิ์ ด้านซ้ายของภาพทำเป็นรูปวัสวัติมาร ที่เขียนรูปเศียรอย่างทศกัณฐ์ มี 6 กรถือศัสตราวุธนานา หัตถ์ด้านขวาถือหอกและคimeter หัตถ์ด้านซ้ายถือจักร ตรี และอีกหัตถ์หนึ่งอยู่ในลักษณะกำลังปล่อยลูกศรออกไป โดยยืนอยู่บนหลังพญาช้างครีเมขลาในท่าอาลีมาสนะ หรือท่าออกสงคราม แวดล้อมด้วยเหล่าเสนามาร ถัดลงมาเบื้องหน้าของพุทธบัลลังก์เขียนเป็นภาพพระแม่ธรณีประทับยืนบิดพระเกศา เกิดเป็นสายน้ำท่วมทันกองทัพพญามาร จึงเขียนภาพพญาวัสวัติมารประนมหัตถ์คู่หน้าถือช่อดอกบัว ในลักษณะกิริยาการขอขมา ตลอดจนหัตถ์อื่น ๆ เปลี่ยนจากศัสตราวุธเป็นดอกบัวทั้งหมด และมีดอกบัวร่วงลงมาจากปากฟ้าด้วย

ภาพที่ 15 พระพุทธเจ้าทรงชนะพญาวัสวัติมาร ภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

บทที่ 2, 5, 6 และ 7 อาฬวกสูตร จัญจมาณวิกาสูตร สัจจกนิครันถสูตร และนันทโทป-นันทนาคราชสูตร

ภาพพุทธประวัติในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา 3 บทนี้เขียนอยู่บริเวณผนังด้านทิศใต้ ฝั่งด้านหลังพระพุทธตรีโลกเชษฐ์ภายในพระอุโบสถ ประกอบไปด้วย พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ พระพุทธเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา และพระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันทโทป-นันทนาคราช

ภาพจิตรกรรมในตอนพระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ เขียนเป็นภาพอาฬวกยักษ์เข้าจับพระเจ้าอาฬวีราชที่ทรงม้ามาพักอยู่ใต้ร่มไม้ที่เป็นวิมานของอาฬวกยักษ์ ลักษณะของอาฬวกยักษ์นั้นมักลักษณะเป็นยักษ์กายสีเขียว สวมมงกุฎยอดหางไก่ ถัดมาไปเป็นภาพปราสาทแห่งนครอาฬวีที่มีลักษณะเป็นอาคารไทยผสมจีน ภายในเขียนเป็นภาพพระเจ้าอาฬวกกำลังรับสั่งกับพระราชเทวีให้นำอาฬวีราชกุมารไปเป็นบรรณาการแก่อาฬวกยักษ์ พระราชเทวีนั้นจึงอยู่ในอิริยาบถกำลังกรรแสง ถัดขึ้นไปเบื้องขวาเขียนเป็นภาพพระพุทธองค์แสดงธรรมโปรดอาฬวกยักษ์ภายในวิมาน และถัดลงมาเบื้องล่างเขียนเป็นภาพอาฬวกยักษ์อุ้มอาฬวีราชกุมารส่งคืนนครอาฬวี

ภาพที่ 16 พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ พระพุทธเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา พระพุทธเจ้าทรงชนะสัจจกนิครันถ์ และพระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันทโทป-นันทนาคราช ภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

ภาพจิตรกรรมในตอนพระพุทธเจ้าทรงชนะนางจิณฺจมาณวิกา เขียนอยู่เบื้องขวาของภาพพระพุทธองค์ทรงชนะอาฬวกยักษ์ เป็นภาพพระพุทธองค์ประทับนั่ง ปางสมาธิ อยู่กลางอาคารในพระอารามเชตวัน แวดล้อมด้วยพระภิกษุ ชนชั้นสูง และอุบาสก ทางด้านซ้ายของภาพเขียนเป็นรูปร่างจิณฺจมาณวิกากำลังขึ้นขี่ขาไปทางพระบรมศาสดา มีเหล่าอุบาสกกำลังยกมือขึ้นหน้าปราม ถัดลงมาเป็นภาพด้านหน้าพระเชตวันเขียนเป็นภาพนางจิณฺจมาณวิกาถูกรรณีสืบไปครั้งตัว พร้อมเหล่าอุบาสกวิ่งไล่ออกมาจากพระอาราม

ภาพจิตรกรรมในตอนพระพุทธเจ้าทรงชนะสัจจกนิครนถ์ อยู่ถัดขึ้นไปจากภาพทรงชนะอาฬวกยักษ์และนางจิณฺจมาณวิกา เขียนเป็นภาพสัจจกนิครนถ์ในลักษณะของบุคคลชั้นสูง สวมกระบังหน้า และเครื่องถนิมพิมพาภรณ์ นั่งพนมมือเบื้องหน้าพระเถระที่กำลังฉันจังหัน สันนิษฐานว่าเป็นพระอัสสชิ ถัดขึ้นไปเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิราบในปางสมาธิบนก้อนหิน เบื้องหน้าทางด้านซ้ายเขียนเป็นภาพสัจจกนิครนถ์ นั่งราบ พนมมือน้อมฟังธรรมจากพระบรมศาสดา

ภาพจิตรกรรมในตอนพระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันโทปนันทนาคราช อยู่ถัดลงมาจากภาพทรงชนะนางจิณฺจมาณวิกาลงมาด้านขวาล่าง เริ่มต้นด้วยภาพพระพุทธเจ้ากำลังเสด็จพุทธดำเนินเหาะขึ้นไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ข้ามวิมานของพญานันโทปนันทนาคราช พญานันโทปนันทนาคราชอยู่ในรูปมนุษย์กำลังขึ้นขี่ขึ้นไปยังพระบรมศาสดา ถัดมาเป็นภาพพญานันโทปนันทนาคราชแปลงกายเป็นพญานาคใช้กายกระหวัดรัดเขาพระสุเมรุพันพิซให้เป็นคว้นแผ่ออกไปท่วมยอดเขาพระสุเมรุ ภาพถัดมาบริเวณด้านขวาของเขาพระสุเมรุเป็นรูปพระพุทธรูปประทับนั่ง พระหัตถ์ยกขึ้นเสมอพระอุระ ทรงจับนิ้วพระหัตถ์ แวดล้อมด้วยเหล่าพระสาวกประนมหัตถ์รับพุทธบัญชาให้พระมหาโมคคัลลานะออกไปปราบพญานันโทปนันทนาคราช พร้อมภาพพระมหาโมคคัลลานะเหาะขึ้นไปปราบพญานาค และภาพสุดท้ายเป็นภาพครุฑขนาดที่เขียนในบริเวณเหนือภาพเขาพระสุเมรุ ตามเหตุการณ์ที่เมื่อพญานันโทปนันทนาคราชสิ้นฤทธิ์พ่ายแพ้จึงคิดหลีกหนี พระมหาโมคคัลลานะจึงแปลงกายเป็นพญาครุฑออกไล่ติดตามมาเฝ้าพระบรมศาสดา

บทที่ 3 นาคาคิริสูตร

พระพุทธเจ้าทรงนาคาคิริสูตร เขียนรวมอยู่ในเหตุการณ์พุทธประวัติที่เกี่ยวข้องกับพระเทวทัต ในบริเวณผนังด้านหลังพระพุทธตรีโลกเชษฐ ฝั่งทิศเหนือ เขียนเป็นภาพพระเทวทัตแสดงฤทธิ์โปรดเจ้าชายอชาตศัตรู ด้านการนำงูพันรอบกาย เพื่อขอยืมช้างนาคาคิริ ภาพถัดไปอยู่ทางขวาเป็นภาพพระเจ้าพิมพิสารถูกเจ้าชายอชาตศัตรูคุมขัง และมีพระนางเวเทหิกันแสงอยู่เบื้องหน้า ภาพถัดลงมาเป็นภาพพระเทวทัตทูลเจ้าชายอชาตศัตรู สันนิษฐานว่าเป็นเหตุการณ์ทูลขอช้างนาคาคิริ ภาพถัดลงมาเป็นภาพพระพุทธเจ้าทรงชนะช้างนาคาคิริ ในลักษณะพระพุทธองค์กำลังเสด็จพุทธดำเนินมากับเหล่าสาวก มิได้บิณฑบาต ในลักษณะประทับยืน ทรงตั้งพระหัตถ์ขวาในลักษณะลูบเหนือกระพวงช้าง

นาฬิกา และ มีพระอานนทที่ยืนประคองอัญชูลี้อยู่ด้านหลังพญาช้าง ภาพถัดขึ้นไปเป็นภาพพระพุทธองค์ไสยาสน์และมีอุบาสกจับอยู่ที่พระบาท สันนิษฐานว่าเป็นภาพหมอชีวกโกมารภัจจ์รักษาอาการท้อพระโลหิตจากสะเก็ดหินที่พระเทวทัตกลิ้งมาทำร้ายพระพุทธองค์ ด้านขวาของภาพเป็นภาพพระสาวกยืนขึ้นนิ้ว สันนิษฐานว่าแสดงภาพพระเทวทัตทำสังฆเภทแยกหมู่สงฆ์ ถัดลงมาเป็นภาพพระเทวทัตถวายพิธีมานะ นั่งมาบนแคร่เพื่อมาเฝ้าขอขมาพระพุทธองค์ และภาพสุดท้ายเป็นภาพพระเทวทัตถูกรรณีสืบ จมไปครึ่งตัว พระเทวทัตยกมือพนมขึ้นขอขมาพระบรมศาสดา

ภาพที่ 17 พระพุทธเจ้าทรงชนะช้างนาฬิกาครี ภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

จากรูปแบบภาพจิตรกรรมพุทธชัยมังคลอัฐรคาถาที่ปรากฏภายในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม นับเป็นการผสมผสานคติเรื่องราวพุทธประวัติที่มาในคัมภีร์ปฐมสมโพธิ คัมภีร์ธรรมบท และคัมภีร์ฎีกาพาหุเข้าด้วยกัน ลำดับตามลำดับเวลาในชีวิตประวัติของพระพุทธองค์

วัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร

ประวัติความเป็นมาของวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพรนี้ ปรากฏความอยู่บนจารึกประดับฐานชุกชีด้านหน้าพระพุทธประธาน ความโดยสรุปว่า วัดแห่งนี้เริ่มก่อสร้างขึ้นปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 โดยมีพระธรรมวโรดม (เซ่ง อุตโตโม) วัดราชาธิวาสวิหาร ครั้นยังดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมโกศาจารย์ ร่วมกับหลวงศรีสุพรรณดิฐ (เฟียน ชุมวรฐายี) ครั้นยังเป็นนายอำเภอท่าตะเภา จังหวัดชุมพร พร้อมด้วยเหล่าทนายทนายิกา ได้ร่วมกันถางเนินดินบนเขาสามแก้ว

ซึ่งมีสภาพเป็นป่ารก้าง และได้ปลูกสร้างเสนาสนะชั่วคราวสำหรับพระภิกษุสามเณร เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2468 ครั้นต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2469 และในวันที่ 23 ธันวาคม จึงได้ทำพิธีฝังรากอุโบสถ

ลักษณะของอุโบสถวัดสามแก้วนี้ สร้างขึ้นตามรูปแบบเสนาสนะ 5 ชนิด หนึ่งในประเภทนั้นคือ อาคารประเภทห่มมียะ ซึ่งเป็นอาคารประเภทเรือนโถง หรือเรือนหลังคาตัด หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีลักษณะเป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง 6.5 เมตร ยาว 18.5 เมตร มีมุขยื่นออกมาทั้งด้านหน้าและด้านหลัง มีการตกแต่งภายนอกเรียบง่าย โดยมีเพียงคันทวยรองรับชายหลังคาตัดซ้อนสองชั้น ริมผนังด้านบนสุดทำเป็นช่องแสงฉลุไม้ กล่าวกันว่า เดิมเคยมีสถูปขนาดเล็กประดิษฐานด้านบนชั้นหลังคา แต่ปัจจุบันทางด้านซ้ายย้ายลงมาไว้ด้านหน้ากุฏิ เนื่องจากเกรงจะพังลงมาในคราวเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 (นิลบล ขอรรวมเดช, 2552, หน้า 13-14)

ภาพที่ 18 อุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร

ภายในอุโบสถเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังด้วยสีน้ำมัน โดยมีพระยาอนุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) เป็นร่างและลงมือเขียนภาพทั้งหมดตั้งแต่วันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2471 ถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2473 ดังปรากฏความในจารึกหลังพระประธานในอุโบสถความว่า

“มหาเสวกตรี พระยาอนุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) รับช่วยพระธรรมวโรดมฯ (แต่เมื่อยังดำรงสมณศักดิ์เป็นพระธรรมโกศาจารย์) เขียนภาพในอุโบสถนี้ วันที่ 6 มกราคม พระพุทธศักราช 2471 ได้ลงมือร่างและเขียนด้วยความพยายามมิได้คิดถึงความยากลำบาก เมื่อมีธุระจำเอนก็กลับกรุงเทพฯ ครั้นยามว่างจึงออกมาเขียนต่อไปถึงเดือนสิงหาคม พระพุทธศักราช 2473 การเขียนภาพ

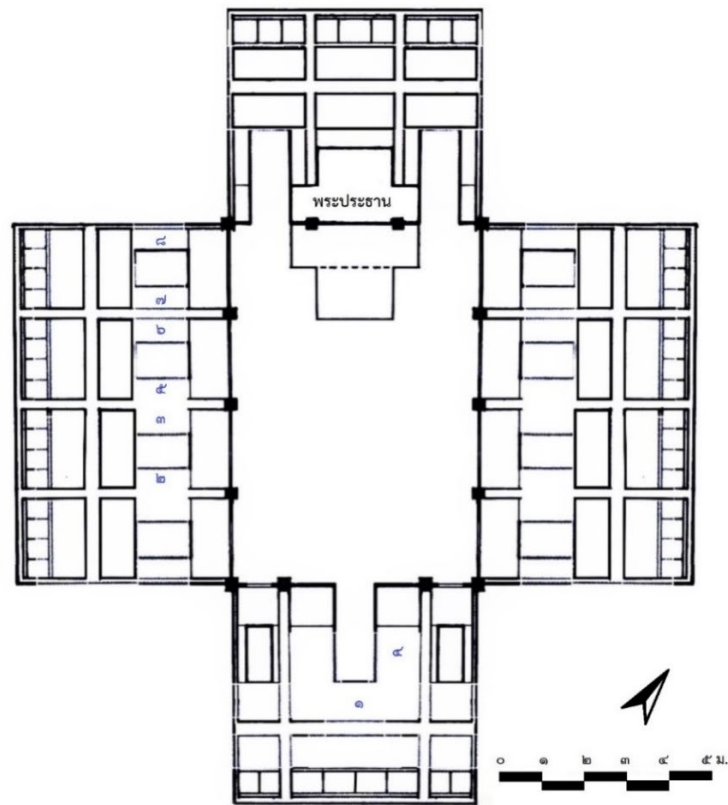
จึงแล้วบริบูรณ์ และมีได้คิดมูลค่า เพราะความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ขออุทิศกุศลนี้ถวายแด่ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว”

ภาพที่ 19 ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร

ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถวัดสามแก้ว ประกอบด้วย ภาพเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ช่องก่อนและหลังตรัสรู้ พุทธประวัติในบทพุทธชัษม์มงคลอัฐฐคาถา บริเวณระหว่างช่องหน้าต่าง และในผนังเหนือกรอบประตูหน้าต่างเขียนเป็นภาพเทพชุมนุม และภาพในบทพุทธชัษม์มงคลอัฐฐคาถาในบทमारวิชัยสูตรในพื้นที่ผนังเหนือกรอบประตูตรงข้ามพระประธานในอุโบสถวัดสามแก้ว ดังมีลำดับภาพจิตรกรรมฝาผนังดังต่อไปนี้

หากเริ่มต้นจากในอุโบสถฝั่งทิศเหนือเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังบริเวณระหว่างช่องหน้าต่างเป็นเหตุการณ์พุทธประวัติตอนทรงกระทำทุกรกิริยา ทรงรับข้าวมธุปายาสของนางสุชาดา ทรงรับหญ้าคาของโสดิถยพราหมณ์ ทรงไม่ยินดีกับ 3 ธิดาพญามาร ทรงรับข้าวสัตตมถสัจจังก่อนของตปุสสะ ภัลลิกะ ทรงแสดงธรรมจักรโปรดปัญจวัคคีย์ ทรงโปรดภททวัคคีย์ ทรงโปรดชฎิล

ภาพที่ 20 แผนผังตำแหน่งภาพจิตรกรรมบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว

ทิศตะวันออก บริเวณผนังหุ้มกลองเขียนภาพพระพุทธเจ้าทรงชนะพญาวัวสวตีมาร ตามคาถาในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา บทที่ 1 และในส่วนพื้นที่ระหว่างช่องประตูเขียนเป็นเหตุการณ์พุทธประวัติ พระพุทธเจ้าทรงชนะองคสีมัล ตามคาถาในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาบทที่ 4 และพระสารีบุตรครั้งยังเป็นปริพาชกพบพระอัสสชิ

ทิศใต้ เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังบริเวณระหว่างช่องหน้าต่างเขียนเป็นเหตุการณ์พุทธประวัติ ตอนที่ฆนชปริพาชกมาเฝ้าพระพุทธเจ้า โดยมีพระสารีบุตรถวายงานพัดอยู่ พระพุทธเจ้าแสดงโอวาทปาติโมกข์ พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ ตามคาถาในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาบทที่ 2 พระพุทธเจ้าทรงชนะชังนาฬาคีรี ตามคาถาในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาบทที่ 3 พระพุทธเจ้าทรงชนะนางจิญจมาณวิกา ตามคาถาในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาบทที่ 5 พระพุทธเจ้าทรงชนะสังจกนิครนถ์ ตามคาถาในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาบทที่ 6 พระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันโทปนันทนาคราช ตามคาถาในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาบทที่ 7 และพระพุทธเจ้าทรงชนะพกาพรหม ตามคาถาในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาบทที่ 8

ทิศตะวันตก เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง บริเวณระหว่างช่องประตูเขียนเป็นเหตุการณ์พุทธประวัติ ปางถวายเนตร และปางรำพึง

ดังปรากฏรายละเอียดภาพจิตรกรรมฝาผนังในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่วัดสามแก้ว ดังต่อไปนี้

บทที่ 1 มารวิชัยสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะพญามาราคิราชนั้น ปรากฏภาพจิตรกรรมภายในอุโบสถวัดสามแก้ว บริเวณผนังหุ้มกลองเหนือกรอบประตูตรงข้ามพระประธาน พร้อมข้อความจารึกใต้ภาพว่า

“หม่อมเจ้าหญิงทิพยรัตน์ประภา เทวกุล อุทิศถวาย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ”

ภาพที่ 21 พระพุทธเจ้าทรงชนะพญาวีสวตีมาร ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร

รูปแบบของภาพจิตรกรรมในตอนนี้เขียนเป็นภาพพระแม่ธรณีนั่งราบประนมหัตถ์หันตรงมาทางพระพุทธรูปประธานภายในอุโบสถ พระแม่ธรณีสวมกรอบหน้านางทำด้วยดอกไม้สด ห่มสไบเฉียง นุ่งผ้าจีบหน้านาง ด้านหลังพระแม่ธรณีเขียนเป็นภาพกองทัพพญาวีสวตีมารพ่ายแพ้ พญาวีสวตีอยู่เบื้องขวาของภาพ เขียนเป็นภาพพญามารมี 1 เศียร 10 กร ประทับมาบนหลังช้างคิริเมฆล์ หัตถ์ทั้ง 10 ของพญามารนั้น หัตถ์คู่หน้าแสดงประนม หัตถ์ที่เหลือถือช่อดอกบัว เช่นเดียวกับช้างคิริเมฆล์นั้นก็ใส่รวงชูช่อดอกบัว แสดงกิริยาภายหลังพ่ายแพ้พระบรมศาสดา ทั้งยังวางเป็นภาพกองทัพของพญาวีสวตีโน้มวันทาและหันขบวนกลับไปจากพระพุทธองค์ และมีภาพเหล่าเสนามารในรูปของมนุษย์กำลังถูกน้ำท่วม บ้างว่ายน้ำหนีตาย บ้างยกมือพนมขึ้นขอขมา

บทที่ 2 อาฬวกสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ ปรากฏภาพจิตรกรรมภายในอุโบสถวัดสามแก้ว ห้องภาพที่ 6 ฝั่งทิศใต้ พร้อมข้อความจารึกใต้ภาพที่ยังคงหลงเหลือว่า

“พระพุทธรูปเจ้าทรงพระมานอาฬวกยักษ์ ไ.....ในพระตรีสรณะคาม
อาฬวกยักษ์ จึงถวายอาฬวีราชกุมาร ซึ่งจะนั้น ฯ
(หม่อมใหญ่ เทวกุล อุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ)”

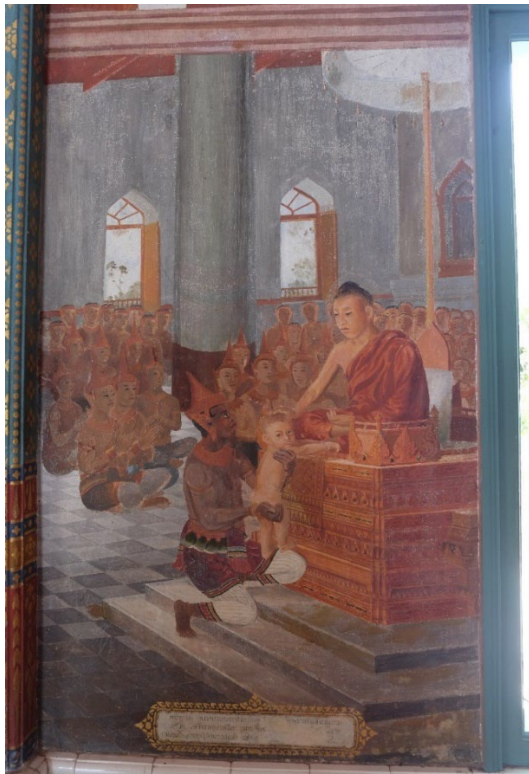
เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปองค์ประทับอยู่บนพระแท่นราชบัลลังก์ภายใต้เศวตฉัตรของอาฬวก
ยักษ์ ลักษณะของพระพุทธรูปนี้มีลักษณะเป็นมนุษย์กล่าวคือ พระเศียรทำเป็นอุษณิษะในลักษณะ
ของมวยผมหนุนขึ้นเหนือพระเศียรเล็กน้อย พระกรณสัน แวดล้อมด้วยกรอบรัศมีที่เขียนที่เป็นเส้นจาง ๆ
และครองจีวรห่มเฉียงตามธรรมยุติกนิกาย ไม่พาดสังฆาฏิ อยู่ในอิริยาบถประทับนั่งขัดสมาธิราบ
พระหัตถ์ซ้ายหงายอยู่เหนือพระเพลลา พระหัตถ์อยู่ในอากัปกริยากำลังลูบพระเศียรอาฬวีราชกุมารที่
อาฬวกยักษ์ยกขึ้นทูลถวายหลังจากสดับพระธรรมเทศนาบรรลุโศดาปัตติผลแล้ว รูปแบบของอาฬวก
ยักษ์นั้นเขียนขึ้นในรูปแบบมนุษย์ผิวคล้ำ สวมชฎา กรองศอ พาหุรัด นุ่งผ้าหยักรั้งทับกางเกง อยู่ใน
อิริยาบถกึ่งคุกเข่า ยกทูลอาฬวีราชกุมารขึ้นถวายพระบรมศาสดา แวดล้อมด้วยรูปบุคคลนั่งพนมมือซึ่ง
สวมชฎาและกระบังหน้า จึงสันนิษฐานว่าเป็นเหล่าเทวดา และอำมาตย์ที่มาร่วมอนุโมทนาและรับ
พระกุมารกลับคืนนครอาฬวี

บทที่ 3 นาคาศรีสุต

พระพุทธรูปทรงพระช้างนาคาศรีสุต ปรางค์ภาพจิตรกรรมภายในอุโบสถวัดสามแก้ว ห้องภาพ
ที่ 5 ฝั่งทิศใต้ พร้อมข้อความจารึกใต้ภาพที่ยังคงหลงเหลือว่า

“.....บรม.....
.....เพื่อจะใ.....
ให้ละพยศวุพรรณดิ.....”

เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปองค์ครองจีวรห่มเฉียง ประทับยืน ทรงใช้พระหัตถ์ขวาลูบเหนือ
กระพองช้างนาคาศรีสุตที่หมอบอยู่เบื้องหน้า ด้านหลังพระพุทธรูปเขียนเป็นภาพพระสาวกอุ้มบาตร
ตามเรื่องราวเหตุการณ์นี้ที่เกิดขึ้นในขณะที่พระบรมศาสดากำลังเสด็จออกบิณฑบาต พร้อมด้วยเหล่า
ประชาชนที่มายืนดูเหตุการณ์อยู่เป็นจำนวน เบื้องขวาของภาพหลังรูปพระสาวกอุ้มบาตรนั้นเขียนเป็น
ภาพต้นไม้ที่มีรูปบุคคล 3 คน ปีนขึ้นไปอยู่บนกิ่งก้านหนีตายจากช้างอาละวาด พร้อมมีฉากหลังเป็น
ภาพพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาทและวัดพระศรีรัตนศาสดารามประกอบอยู่ในบริบทภาพนี้ด้วย

ภาพที่ 22 พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์
ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัด
ชุมพร

ภาพที่ 23 พระพุทธเจ้าทรงชนะช้างนาฬาคีรี
ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัด
ชุมพร

บทที่ 4 อังคลีมาสสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะโจรองคลีมาล ปราภฏภาพจิตรกรรมภายในอุโบสถวัดสามแก้ว ผนังด้านทิศตะวันออกห้องภาพทิศเหนือของประตู พร้อมข้อความจารึกใต้ภาพที่ยังคงหลงเหลือว่า

“พระพุทธเจ้า.....องคลีมาน.....

(.....ได้แก่มารดาและบิดา.....”

เขียนเป็นภาพพระพุทธรองค์ครองจีวรห่มเฉียง ยกพระหัตถ์ขวาในท่าประทานอภัย กำลังเสด็จพุทธดำเนินมาในราวป่า โดยมีโจรองคลีมาลตามมาอยู่เบื้องหลัง โจรองคลีมาลนี้มุ่งโจงกระเบน ไม่สวมเสื้อ แต่คล้องด้วยมัลลีนีวมือมนุษย์ สะพายแล่งทั้งซ้ายและขวา ถือดาบในมือซ้าย แวดล้อมด้วยภาพประชาชนกำลังวิ่งหนีตายขวักไขว่ และล้มตายก็บออยู่เป็นฉากหลัง ทั้งยังเขียนเป็นภาพต่อไม้ที่โดนตัดไม้เบื้องหน้า 2 ตอ สันนิษฐานว่าเป็นภาพแทนการฆ่าและตัดนีวมือมนุษย์

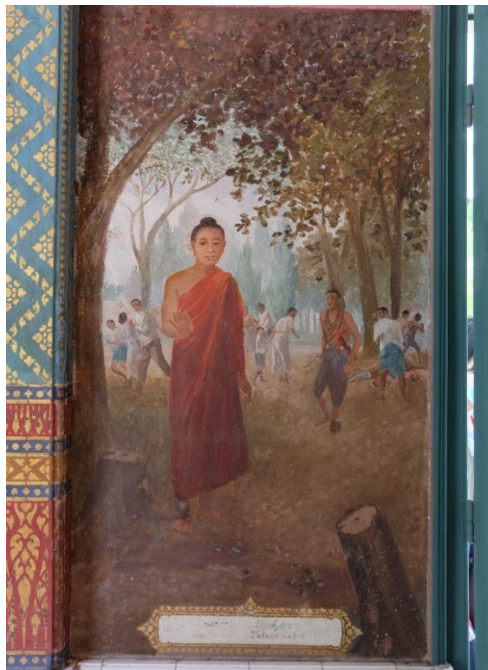
บทที่ 5 จัญจมาณวิกาสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา ปราภฏภาพจิตรกรรมภายในอุโบสถวัดสามแก้ว ห้องภาพที่ 4 ฝั่งทิศใต้ พร้อมข้อความจารึกใต้ภาพที่ยังคงหลงเหลือว่า

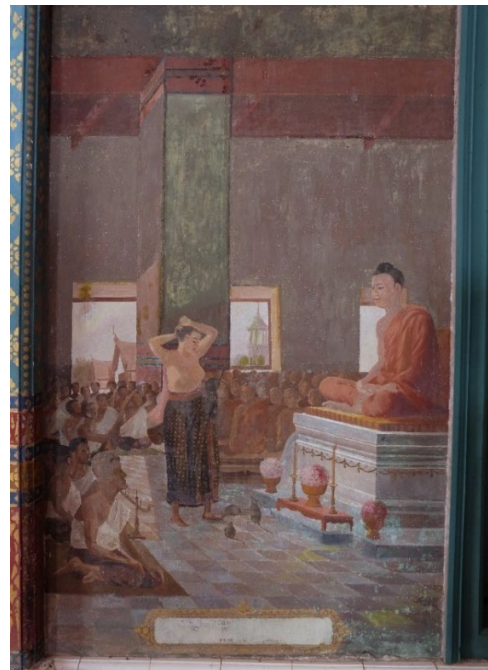
“.....เป็นหนู.....

.....”

เขียนเป็นภาพพระพุทธรองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบในปางสมาธิบนธรรมมาสน์ แสดงอิริยาบถ ส้ารวมสงบ แวดล้อมด้วยเหล่าพระภิกษุอุบาสกอุบาสิกา เบื้องหน้าพระบรมศาสดาเขียนเป็นภาพนาง จิณฺจมาณวิกา นุ่งจีบหน้านาง คล้องผ้าไว้เหนือไหล่ มือทั้งสองข้างอยู่ในอิริยาบถกำลังเกล้าผม บริเวณ ชายพกผ้า นุ่งเขียนเป็นภาพหนูกำลังกัดแทะสายรัดข้อ และ มีภาพหนูอีก 3 ตัวอยู่เบื้องหน้านาง จิณฺจมาณวิกา สื่อความหมายถึงพระอินทร์และจตุโลกบาลที่แปลงมาช่วยพระบรมศาสดา

ภาพที่ 24 พระพุทธเจ้าทรงขณะโจรองคุลีมาล ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัด ชุมพร

ภาพที่ 25 พระพุทธเจ้าทรงขณะนางจิณฺจมาณวิกา ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร

บทที่ 6 สัจจนิกเรณฺสูตร

พระพุทธเจ้าทรงขณะสัจจนิกเรณฺสูตร ปราภฏภาพจิตรกรรมภายในอุโบสถวัดสามแก้ว ห้องภาพ ที่ 3 ฝั่งทิศใต้ พร้อมข้อความจารึกใต้ภาพที่ยังคงหลงเหลือว่า

“พระพุทธเจ้าทรง.....
สัจจนิกเรณฺสูตร.....
ท.....”

เขียนเป็นภาพพระพุทธรองค์ครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิราบในปางสมาธิบนธรรมาสน์ไม้ แวดล้อมด้วยเหล่าพระภิกษุ พระราชาวงศ์ และอุบาสกอุบาสิกา เบื้องหน้าพระบรมศาสดาเขียนเป็นภาพสัจจกนิครนถ์ ในลักษณะรูปบุคคลหัวล้าน นุ่งโจงกระเบน ไม่สวมเสื่อ มีแผ่นเหล็กบางรัดท้อง อยู่ในอิริยาบถนั่งชันเข่าขวาอยู่ มีชายทาบอกอยู่ในอาการโต้เถียงปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธรองค์ ฉากหลังของภาพนี้เขียนเป็นราวป่า สื่อความหมายถึงป่ามหาวัน อันเป็นสถานที่เกิดเหตุการณ์ในครั้งนี้

บทที่ 7 นันทโศปนนันทนาคราชสูตร

พระพุทธรเจ้าทรงขณะพญานันโทปนนันทนาคราช ปราศภูภาพจิตรกรรมภายในอุโบสถวัดสามแก้ว ห้องภาพที่ 2 ฝั่งทิศใต้ พร้อมข้อความจารึกใต้ภาพที่ยังคงหลงเหลือว่า

“.....รม.....
.....นาคราชใ.....วาริสยา
.....หลวงประชุมชั้นตุนิกร)”

ภาพที่ 26 พระพุทธรเจ้าทรงขณะสัจจกนิครนถ์
ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัด
ชุมพร

ภาพที่ 27 พระพุทธรเจ้าทรงขณะพญา
นันทโศปนนันทนาคราช ภายในอุโบสถ
วัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร

เขียนเป็นภาพเหตุการณ์พุทธประวัติในตอนนี โดยเริ่มต้นจากบริเวณตอนบนของภาพเป็นภาพพระพุทธรองค์กำลังเสด็จพุทธดำเนินบิณฑบาตเหาะมาในอากาศ เบื้องหน้าพระพุทธรองค์มีรูป

พระเถระนั่งราบพนมมือ คือ พระมหาโมคคัลลานะในอิริยาบถกำลังรับพระบัญชาให้ไปปราบพญานันโทปนันทนาคราช ถัดมาเป็นองค์ประกอบหลักของภาพเขียนเป็นรูปพระมหาโมคคัลลานาคราช กำลังปราบพญานันโทปนันทนาคราช โดยมีพระมหาโมคคัลลานะยืน และใช้มือขวาวางกระแทกไว้เหนืออกพญานันโทปนันทนาคราชที่มีเขาและขาอย่างมังกร พญานันโทปนันทนาคราชนี้แสดงอาการเจ็บด้วยการยกขาคู่หน้าและอ้าปากอย่างทรมาน

บทที่ 8 พกาพรหมสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะท้าวพกาพรหม ปราบกฏภาพจิตรกรรมภายในอุโบสถวัดสามแก้ว ห้องภาพที่ 28 หรือห้องภาพที่ 1 ฝั่งทิศใต้ พร้อมข้อความจารึกใต้ภาพที่ยังคงหลงเหลือว่า

“.....พุทธเจ้า.....

.....

.....”

ภาพที่ 28 พระพุทธเจ้าทรงชนะท้าวพกาพรหม ภายในอุโบสถวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร

เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปองค์ครองจีวรห่มเฉียง ประทับยืน ประสานพระหัตถ์ไว้เบื้องหน้าพระเพลลา หันพระพักตร์ลงทอดพระเนตรท้าวพกาพรหมที่ประทับนั่งกอดพระชานุให้อิริยาบถพ่ายแพ้ ท้าวพกาพรหมนี้มี 4 พักตร์ ทรงมงกุฎ กรองศอ พาหุรัด ทองพระกร ทรงผ้าโจงกระเบนหยักรั้งทับสนับเพลลา อยู่ภายในวิมาน เบื้องหลังเป็นก้อนเมฆ และเหล่าเทวดาที่มาแลดูเหตุการณ์ในครั้งนี้

จากรูปแบบภาพจิตรกรรมพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถาที่ปรากฏภายในอุโบสถวัดสามแก้ว เขียนเป็นภาพรูปแบบเสมือนจริงมากกว่ารูปแบบอุดมคติ ทั้งรูปทรง ทิวทัศน์ และแสงเงาตามหลักทัศนียวิทยา (Perspective) สันนิษฐานว่าเป็นอิทธิพลของพระธรรมวโรดม (เซ่ง อุตโตโม) ซึ่งได้เคยเห็นภาพในลักษณะเช่นนี้ภายในพระอุโบสถวัดราชาธิวาสวิหารมาแล้ว นับเป็นรูปแบบการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ได้รับอิทธิพลยุโรป จึงเป็นเหตุการณ์ที่มีการขอให้พระยาอนุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) มาช่วยเขียนภาพในอุโบสถแห่งนี้

องค์ประกอบของภาพจิตรกรรมนั้นมีลักษณะเป็นภาพเสมือนจริง ทั้งรูปแบบเครื่องแต่งกาย ก็เป็นเครื่องแต่งกายที่พบเห็นได้ในสมัยนั้น ทั้งการครองจีวรของพระพุทธรูปเจ้าและสาวกก็เป็นไปตามรูปแบบคตินิยมของคณะธรรมยุติกนิกาย คือ ครองจีวรห่มเฉียงห่มลูกบวบ แต่เป็นการครองจีวรอย่างไม่เป็นทางการคือ ไม่พาดสังฆาฏิ พระพุทธรูปองค์มีลักษณะใกล้เคียงมนุษย์ คือ มีการปรับพระรัศมีจากรูปแบบเปลวเหนือพระเศียรเป็นการเขียนเส้นกรอบรัศมีจาง ๆ รอบพระเศียร อุษณิษะเดิมที่เป็นพระเศียรนูนขึ้นมาแล้วมีขมวดพระเกศาประดับอยู่โดยรอบมาเป็นอุษณิษะในรูปแบบมวยผม ซึ่งเป็นรูปแบบที่ปรากฏมาตั้งแต่ในศิลปะอินเดีย สมัยคันธาระ ซึ่งองค์ความรู้ในด้านพุทธศิลป์อินเดียนั้นได้เริ่มแพร่เข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว ตลอดจนยังมีพระกรรมสันตามแบบมนุษย์ทั่วไปด้วยไม่ปรากฏลักษณะพระกรรมยาวในคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ และอนุพยัญชนะ 80 ประการ จึงเป็นพระราชนิยมที่สืบมาแต่รัชกาลที่ 4 ที่พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในคตินิยมของคณะธรรมยุติกนิกายนั้นมักมีพระกรรมสันอย่างมนุษย์สามัญ ส่วนรูปบุคคล มีการแต่งกายตามแบบที่พบเห็นได้ทั่วไป ทั้งการนุ่งโจงกระเบนของบุคคลธรรมดา หรือนุ่งโจงกระเบนหยักรั้งทับกางเกงในรูปบุคคลชั้นสูงและเทวดา รูปอมนุษย์ ยักษ์ และอสูรก็มีการปรับเห็นรูปแบบให้มีลักษณะเหมือนมนุษย์

ตลอดจนองค์ประกอบภาพสถานที่เหตุการณ์ในพุทธประวัตินั้น ก็มีการอ้างอิงจากสถานที่จริงที่พบเห็นได้ในสมัยนั้น เช่นภาพเหตุการณ์โปรดช้างนาฬาคีรีก็มีการเขียนเป็นภาพเบื้องหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาทและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระวิมานของท้าวพกาพรหมก็มีการเขียนเป็นภาพสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี มีเสาหัวเม็ดทรงมณฑปปิดทองอย่างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตลอดจนงานปราณีตศิลป์ทั้งพระแท่นราชบัลลังก์ ตลอดจนธรรมาสน์นั้นก็ในรูปแบบที่มีการใช้อยู่จริงในยุคสมัยนั้น

วัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี

วัดชีปะขาว ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำท่าจีน ตำบลตะค่า อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2425 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2497 ภายในมีอุโบสถ สร้างเมื่อ พ.ศ. 2490 และมีศาลาการเปรียญเป็นอาคารไม้ สร้างเมื่อ พ.ศ. 2476

ลักษณะของภาพจิตรกรรมบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถา เขียนขึ้นด้วยสีฝุ่นบนแผ่นไม้ประดับคอสองและชายคาศาลาการเปรียญ ลักษณะเป็นฝีมือช่างพื้นบ้านที่มีอิทธิพลของช่างหลวง มีตัวอักษร

เขียนภาพกำหนดปีที่สร้างไว้ว่า พ.ศ. 2477 ลักษณะเป็นภาพจิตรกรรมบนแผ่นไม้รวมทั้ง 18 แผ่น ซึ่งติดไว้ระหว่างช่วงเสา (มหาวิทยาลัยสวนดุสิต, 2565) เรื่องต้นเรื่องแผ่นแรกจากฝั่งทิศใต้ด้านทิศตะวันออก เวียนประทักษิณไปจนจบแผ่นที่ 18 เป็นแผ่นสุดท้ายที่คอสองฝั่งทิศตะวันออกด้านทิศใต้

บทที่ 1 มารวิชัยสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะพญามารอิราษ ประกอบด้วยแผ่นภาพทั้งหมด 2 แผ่น แผ่นแรกเขียนเป็นภาพพระพุทธองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนพระแท่นวัชรอาสน์ที่อยู่ในลักษณะยกพื้นสูง แสดงปารมารวิชัย แวดล้อมด้วยกรอบประภาวาลี ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เบื้องหน้ามีธิดาพญามารทั้ง 3 คือ ตัณฑหา รากา อรดี ร่างร่าอยู่ด้านหน้า พร้อมข้อความกำกับไว้ว่า “ลูกสาวพยามารมาล่อลวง”

แผ่นที่ 2 ปรากฏภาพพระพุทธองค์ที่มีองค์ประกอบเหมือนภาพแรกมาได้กลางภาพ ด้านซ้ายเขียนเป็นภาพกองทัพพญาวัวสวดีมารนั่งมาบนหลังช้างนาฬาคีรี ลักษณะของพญาวัวสวดีมารนั้น สวมมงกุฎยอดหางไหล มี 4 กร ถืออาวุธประกอบด้วย จักร คันศร ลูกศร และดาบ แวดล้อมด้วยเหล่าเสนามารที่แต่งกายแบบเสนายักษ์ในรูปแบบโขน ถืออาวุธที่พบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน เช่น มีดอโต้ สากตำข้าว และครกตำข้าว พร้อมพญามารในรูปของสัตว์ต่าง ๆ พร้อมข้อความกำกับไว้ว่า “มารประจบพระพุทธเจ้า”

ภาพที่ 29 พระพุทธเจ้าทรงชนะพญาวัวสวดีมาร ภายในศาลาการเปรียญวัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี ที่มาภาพ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต, “จิตรกรรมฝาผนัง จังหวัดสุพรรณบุรี,” เข้าถึงเมื่อวันที่ 6 ธันวาคม 2565, จาก <https://bunpod.dusit.ac.th/muralpainting/>

บทที่ 2 อาฬวกสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ ประกอบด้วยแผ่นภาพทั้งหมด 3 แผ่น แผ่นแรกเขียนเป็นภาพพระพุทธองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ยกพระหัตถ์ขวาแทบพระอุระ ภายในพระอารามสันนิษฐานว่าเป็นพระเชตะวันตามพระสูตร กับพระสงฆ์สาวก 3 รูป เบื้องหน้าพระพุทธองค์มีรูปบุคคลชั้นสูง 2 คน และถัดลงมาจากริหารเบื้องซ้ายมีรูปอุบาสกอุบาสิกา 3 คนนั่งพนมมือ สันนิษฐานว่าเป็นภาพเหตุการณ์สะท้อนเนื้อหาตามคัมภีร์ฎีกาพาหุงที่ต้นเรื่องทีระบุไว้ว่า พระพุทธองค์ทรงกระทำพุทธกิจ 5 ประการ คือ หลังจากเสด็จจบนิพพานแล้ว เวลาเย็นแสดงพระธรรมเทศนา เวลาค่ำทรงให้อโวกาแก่พระภิกษุทั้งปวง เวลาเที่ยงคืนทรงวิชันนาแก้สรรพปัญหาแห่งเทวดาทั้งปวง ก่อนที่จะทรงพิจารณาหมู่สัตว์ในเวลาใกล้รุ่ง ภาพด้านขวาเป็นเป็นภาพพระเจ้าอาฬวีทรงจากหลังม้า พร้อมเหล่าข้าราชการออกวิ่งไล่ตามกวางทอง และด้านขวาสุดของภาพเป็นเหตุการณ์ที่พระเจ้าอาฬวีหลงเข้าไปในร่มไทรของอาฬวกยักษ์ พร้อมข้อความกำกับไว้ว่า “*พระอาฬวีไล่กวางทอง*”

แผ่นที่ 2 เป็นภาพพระพุทธองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบภายในวิมานของอาฬวกยักษ์ เบื้องหน้าเป็นเหล่านางสนมกำนัล และถัดไปเบื้องขวามีรูปยักษ์สองตนนั่งประนมมือ จึงเป็นเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดแก่สาตาศิริยักษ์และเหมวดายักษ์ และเหล่านางสนมกำนัลของอาฬวกยักษ์ อันเป็นเหตุให้ยักษ์ทั้งสองตนไปเฝ้าอาฬวกยักษ์แล้วทูลว่า รัตนะเกิดขึ้นในวิมานของอาฬวกยักษ์แล้ว ทางด้านขวาเป็นภาพพระพุทธองค์ประทับอยู่ในวิมานของอาฬวกยักษ์ โดยมีอาฬวกยักษ์มุ่งตรงเข้ามาทางด้านขวาของภาพ และมีเหล่าข้าราชการของพระเจ้าอาฬวีนำเอาอาฬวีราชกุมารมาเป็นบรรณาการแก่อาฬวกยักษ์ พร้อมข้อความกำกับไว้ว่า “*เหมมวะตะตา, สาตะยักมาไหว้พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรมานอารวะกะยักษ์*”

แผ่นที่ 3 เป็นภาพพระพุทธองค์ประทับนั่งอยู่ใต้ไทร มีอาฬวกยักษ์นั่งราบเฝ้าอยู่ด้านซ้าย และมีรูปชนชั้นสูง 3 คน สันนิษฐานว่าเป็น พระเจ้าอาฬวี พระราชเทวี มาเฝ้าพระบรมศาสดา สันนิษฐานว่าเป็นเหตุการณ์ภายหลังอาฬวกยักษ์เสด็จไปทรมานอาฬวกยักษ์ จนได้พระโสดาปัตติผล จึงตรัสเทศนาอาฬวกสูตรให้บริษัททั้งปวงฟัง มีพระเจ้าอาฬวีเป็นประธาน พร้อมข้อความกำกับไว้ว่า “*ตั้งแต่พระพุทธองค์ทรมานอารวะกะยักษ์สำหรับโสดาปัตติผลแล้วพาไปรชมืองอารวิมหากะษัตริท*”

ภาพที่ 30 พระพุทธเจ้าทรงชนะอหวกยักษ์ ภายในศาลาการเปรียญวัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี
ที่มาภาพ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต, “จิตรกรรมฝาผนัง จังหวัดสุพรรณบุรี,” เข้าถึงเมื่อวันที่ 6 ธันวาคม
2565, จาก <https://bunpod.dusit.ac.th/muralpainting/>

บทที่ 3 นาฬาคีรีสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะช้างนาฬาคีรี ประกอบด้วยแผ่นภาพทั้งหมด ๒ แผ่น แผ่นแรกเขียนเป็นภาพช้างนาฬาคีรีกำลังเดินมุ่งตรงไปพระบรมศาสดาและพระสาวก เบื้องขวาของภาพ พระพุทธองค์ครองจีวรห่มเฉียง ประทับยืน ยกพระหัตถ์ขึ้นในปางประทานอภัย เบื้องซ้ายของภาพเขียนเป็นภาพประตูเมือง และมีภาพบุคคลป็นหินช้างขึ้นบนต้นไม้ และรูปบุคคลกำลังชี้ชวนกันดูช้างที่วิ่งตรงไปทางพระบรมศาสดา พร้อมข้อความกำกับไว้ว่า “ตั้งแต่เทวทัตกลิ้งหินให้ทั้พระพุทธเจ้า ไม่ทั้บแล้วให้พยาอชาตคั้ตรูปล่อยช้างให้แทง”

แผ่นที่ 2 เขียนเป็นเรื่องราวตอนท้ายฎีกาพาทูบหนี่ที่มีการยกเหตุการณ์ที่พระอนนท่เกิดเป็นหงส์เสนาบดี เข้าช่วยเหล่าพระพุทธเจ้าที่เสวยพระชาติเป็นพญาหงส์ เช่นเดียวกับในครั้งนี้เป็นพระอนนท่มุ่งช่วยเหลือพระบรมศาสดาจากช้างนาฬาคีรี โดยเขียนเป็นภาพนายพรานเนสาทกำลังหามสาแหรกพญาหงส์และหงส์เสนาบดีเข้ามาถวายพระราชา พร้อมข้อความกำกับไว้ว่า “นายเนสาทพราวนพาหงส์เข้าไปเฝ้าเจ้าเมืองสาคลนคร”

ภาพที่ 31 พระพุทธเจ้าทรงชนะช้างนาฬาคีรี ภายในศาลาการเปรียญวัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี ที่มาภาพ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต, “จิตรกรรมฝาผนัง จังหวัดสุพรรณบุรี,” เข้าถึงเมื่อวันที่ 6 ธันวาคม 2565, จาก <https://bunpod.dusit.ac.th/muralpainting/>

บทที่ 4 อังคลีมาลสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะโจรองคฺลิมาล ประกอบด้วยแผ่นภาพทั้งหมด 2 แผ่น แผ่นแรกเขียนเป็นภาพอาจารย์ทศปาโมกข์ออกอุบายกำจัดองคฺลิมาล โดยให้ไปตัดนิ้วมือมนุษย์มาให้ครบหนึ่งพันแล้ว จักสอนศิลปศาสตร์ความรู้ให้ ด้านขวาของภาพจึงเขียนภาพองคฺลิมาลกำลังเดินออกไป พร้อมข้อความกำกับไว้ว่า “เมื่อครูทศปาโมกข์ได้ยิน...(ลบเลือน)... แล้วให้เจ้าอหิงสาไปฆ่าคน”

แผ่นที่ 2 ภาพค่อนข้างลบเลือน พระพุทธองค์เสด็จพุทธดำเนินอยู่ด้านขวาของภาพ ยังปรากฏร่องรอยว่าทรงยกพระหัตถ์ขวาในปางประทานอภัย ด้านหน้าเป็นเขียนภาพโจรองคฺลิมาลถือดาบชี้นิ้วมือซ้ายไปทางพระบรมศาสดา พร้อมข้อความกำกับไว้ว่า “องคฺลิมาลฆ่าพระพุทธเจ้า”

ภาพที่ 32 พระพุทธเจ้าทรงชนะโจรองคฺลิมาล ภายในศาลาการเปรียญวัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี ที่มาภาพ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต, “จิตรกรรมฝาผนัง จังหวัดสุพรรณบุรี,” เข้าถึงเมื่อวันที่ 6 ธันวาคม 2565, จาก <https://bunpod.dusit.ac.th/muralpainting/>

บทที่ 5 จัญจมาณวิกาสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา ประกอบด้วยแผ่นภาพทั้งหมด 2 แผ่น แผ่นแรกเขียนเป็นภาพพระพุทธองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ภายในพระเชตะวัน แวดล้อมด้วยเหล่าพระสาวก บนวิหาร ถัดลงมาเขียนเป็นภาพอุบาสกอุบาสิกา พร้อมเขียนภาพนางจัญจมาณวิกา มือขวาจับเหมือนท้อ มือซ้ายกำลังชี้ไปทางพระบรมศาสดา แสดงอาการกล่าวตู่ว่าตั้งครมกับพระพุทธองค์ ถัดไปทางด้านซ้ายของภาพเขียนเป็นเทพดา 2 องค์ยืนอยู่ สื่อความหมายถึงพระอินทร์และจตุโลกบาลกำลังจำแลงองค์เป็นหนู จึงปรากฏภาพรูปหนูสีขาว กำลังวิ่งตรงไปหานางจัญจมาณวิกา พร้อมข้อความกำกับไว้ว่า “ดิรัถยีนางจระจะมานะวิกาเอาท่อนไม้ผูกท้อโตแล้วว่าท้อกะพระพุทธเจ้า”

แผ่นที่ 2 เขียนเป็นภาพพระพุทธองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบอยู่ภายในพระเชตะวัน เบื้องหน้าเขียนเป็นภาพพระเจ้าประเสนทิโกศลประทับนั่งกำลังพิจารณาคติที่มีเหล่าเดียริถย์จ้างผู้คนให้ไป

สังฆารนางสุนทรปริพาชิกาแล้วนำศพไปอำพรางไว้ใกล้พระคันธกุฎี มีการวาดรูปเหล่าอำมาตย์ของพระเจ้าปเสนทิโกศลในรูปลักษณะของตำรวจ 2 คน น่านักโทษ 2 คน มาเข้ารับการพิจารณาคดี พร้อมข้อความกำกับไว้ว่า “ศิริถิติจ้างซีเล่าผ่านางสุนทรแล้วว่าพระพุทธเจ้าฆ่า”

ภาพที่ 33 พระพุทธเจ้าทรงชนะนางจิญจมาณวิกา ภายในศาลาการเปรียญวัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี ที่มาภาพ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต, “จิตรกรรมฝาผนัง จังหวัดสุพรรณบุรี,” เข้าถึงเมื่อวันที่ 6 ธันวาคม 2565, จาก <https://bunpod.dusit.ac.th/muralpainting/>

บทที่ 6 สัจจนิครันตสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะสัจจนิครันต์ ประกอบด้วยแผ่นภาพทั้งหมด 4 แผ่น แผ่นแรกเขียนเป็นภาพพระสาวก คือ พระสารีบุตรกำลังนั่งวิไลษาปัญหา กับพี่สาวทั้ง 4 คนของสัจจนิครันต์ พร้อมข้อความกำกับไว้ว่า “นางนิคนทั้ง 4 มาแก้ปัญหากับพระสารีบุตร แพ้พระสารีบุตร”

แผ่นที่ 2 ภาพค่อนข้างลบเลือน แต่เขียนเป็นพี่สาวทั้ง 4 ของสังจกนิครนถ์ ปลงผม และขอ
บวชเป็นภิกษุณี พร้อมข้อความกำกับไว้ว่า “พระزاریบุตรเห็นนางนิคนทั้ง 4 มาบวชในสำนักนาง
ภิกษุณี”

แผ่นที่ 3 ภาพค่อนข้างลบเลือน กลางภาพเขียนเป็นพระพุทธรองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบ
เบื้องขวาเป็นพระสงฆ์ เบื้องซ้ายเป็นสังจกนิครนถ์ พระพุทธรองค์ทรงวิชันาปัญหาสังจกนิครนถ์
พร้อมข้อความกำกับไว้ว่า “สังจกนิคนมาแก้ปัญหากับพระพุทธเจ้า แพ้พระพุทธเจ้า” หมายถึง

แผ่นที่ 4 เขียนเป็นภาพพระพุทธรองค์ฉันจันท์ร่วมกับเหล่าพระสาวกภายในอารามของสังจก
นิครนถ์ เบื้องขวาเป็นรูปอุบาสกหนุ่มชุดขาว 2 คน สันนิษฐานว่าหนึ่งในนั้นคือ สังจกนิครนถ์ พร้อม
ข้อความกำกับไว้ว่า “สังจกนิคนนิมนต์พระพุทธเจ้ามาฉันที่อาของตน”

ภาพที่ 34 พระพุทธเจ้าทรงชนะสังจกนิครนถ์ ภายในศาลาการเปรียญวัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี
ที่มาภาพ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต, “จิตรกรรมฝาผนัง จังหวัดสุพรรณบุรี,” เข้าถึงเมื่อวันที่ 6 ธันวาคม
2565, จาก <https://bunpod.dusit.ac.th/muralpainting/>

บทที่ 7 นันทโศปนนทนาคราชสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันโทปนนทนาคราช ประกอบด้วยแผ่นภาพทั้งหมด 2 แผ่น แผ่น
แรกเขียนเป็นภาพพระพุทธรองค์เสด็จพุทธดำเนินมาในอากาศ ในลักษณะที่ปรากฏอยู่เพียงครึ่ง
พระองค์ พร้อมเหล่าพระสาวก พระพุทธรองค์ครองจีวรห่มเฉียง พระหัตถ์ขวายกขึ้นระดับพระอุระ
พระหัตถ์ซ้ายทรงชี้ไปที่พญานันโทปนนทนาคราช กลางภาพเขียนเป็นภาพพญานันโทปนนทนาคราช
ขนาดใหญ่ ใช้หางกระหวัดรัดภูเขาพระสุเมรุ เบื้องหน้าพญานาคทำเป็นรูปพระมหาโมคคัลลานะครอง
จีวรห่มดอง มีฝักรดอก มือขวายกขึ้นแนบอก มือซ้ายชี้ไปที่พญานันโทปนนทนาคราช พร้อมข้อความ
กำกับไว้ว่า “พระพุทธเจ้าให้พระโมคคัลลาทรมานนาคท่านเข้าไปในท้องนาค”

แผ่นที่ 2 เขียนเป็นภาพพญานันโทปนันทนาคราชขนาดใหญ่ เบื้องหน้าเป็นภาพครุฑ ซึ่งเป็นพระมหาโมคคัลลานะแปลงกายมาไล่ตามพญานันโทปนันทนาคราชที่พ่ายแพ้และพยายามหนีไป นอกจากนี้บนพื้นที่ท้องฟ้าด้านหลังพญานาคเขียนเป็นภาพพระพุทธองค์ทรงเหาะมาทอดพระเนตรเหตุการณ์ในครั้งนั้นพร้อมเหล่าพระสาวก พร้อมข้อความกำกับไว้ว่า “พระโมคคัลลาแปลงเป็นครุฑ...(ตัวอักษรเลื่อน)...พระยานาคันโทปนันทะ”

ภาพที่ 35 พระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันโทปนันทนาคราช ภายในศาลาการเปรียญวัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี

ที่มาภาพ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต, “จิตรกรรมฝาผนัง จังหวัดสุพรรณบุรี,” เข้าถึงเมื่อวันที่ 6 ธันวาคม 2565, จาก <https://bunpod.dusit.ac.th/muralpainting/>

บทที่ 8 พกภาพรหสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะท้าวพกาพรหม ปรากฏอยู่บนภาพแผ่นภาพสุดท้ายเขียนเป็นภาพพระพุทธองค์ครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางประทานอภัย ภายในวิมานบนท้องฟ้า เบื้องหน้าค่อนข้างลบลือน แต่พอสังเกตเห็นได้ว่าเป็นรูปบุคคลนั่งพนมมือสดับพระธรรมเทศนา คือ ท้าวพกาพรหม พร้อมข้อความกำกับไว้ว่า “พระพุทธเจ้าเสด็จไปปลงชั้นพรหมทรมานพระพรหม”

ภาพที่ 36 พระพุทธเจ้าทรงชนะท้าวพกาพรหม ภายในศาลาการเปรียญวัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี ที่มาภาพ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต, “จิตรกรรมฝาผนัง จังหวัดสุพรรณบุรี,” เข้าถึงเมื่อวันที่ 6 ธันวาคม 2565, จาก <https://bunpod.dusit.ac.th/muralpainting/>

ชุดภาพนี้กำหนดอายุการสร้างจากข้อความกำกับใต้ภาพ คือ พ.ศ. 2477 ลักษณะการนำเสนอเนื้อหาขึ้นจากการลำดับเรื่องราวที่ปรากฏตามคัมภีร์ฎีกาพาหุฯ เห็นได้จากการนำเรื่องแทรกที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรนั้น ๆ มาประกอบ เช่น เรื่องมหาหังสชาติกไว้ภายหลังภาพพระพุทธองค์ทรงชนะช้างนาฬาคีรี หรือเรื่องสุนทรียปริพาชกาไว้ต่อจากเหตุการณ์พระพุทธองค์ทรงชนะนางจิญจมาณวิกา นอกจากนี้การเลือกเนื้อหาในการเขียนภาพยังมีความเป็นอิสระ มิได้รับการครอบงำจากพุทธศิลป์ในทีใด ๆ เช่น การเลือกเหตุการณ์พระเจ้าอาหวิไล่ตามกวางทอง พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดแก่สาตาคิริยักข์และเหมวดายักข์ สัจจนิกครนถ์ถวยภักตดาหารพระบรมศาสดา เป็นต้น รวมถึงการนำเสนอแนวทางในการแสดงออกของภาพเช่นภาพพระมหาโมคคัลลานะปราบพญานันโทปนันทนาคราชก็มีความเป็นอิสระในการจัดองค์ประกอบในการนำเสนออย่างแท้จริง

ภาพพิมพ์พุทธชัษม์มงคลอัฐคาถาของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี

ส.ธรรมภักดี ร้านจำหน่ายสังฆภัณฑ์และหนังสือธรรมะย่านถนนข้าวสาร ก่อตั้งขึ้นโดยนายสม พวงภักดี อดีตมหาเปรียญธรรม 5 ประโยค วัดมหรณพาราม ที่ลาสิกขาเมื่อปี พ.ศ. 2478 จึงได้ริเริ่ม จัดพิมพ์หนังสือคู่มือพระธรรมภักดี ภายใต้ชื่อ “คลังตำราสยามบรรณาการ” ต่อมาจึงเปลี่ยนชื่อมา เป็น “ส.ธรรมภักดี”

ส.ธรรมภักดี นอกจากจำหน่ายหนังสือพระพุทธรูปและคัมภีร์ไบเบิลแล้ว ยังเป็นผู้ริเริ่มในการ จัดพิมพ์ภาพพิมพ์พุทธประวัติและชาดก จนเป็นที่แพร่หลายไปทั่วประเทศ ด้วยแนวคิดในการ เปลี่ยนแปลงจากการเขียนภาพพระภุชงค์ในแบบเดิมมาเป็นการใช้เทคโนโลยีการพิมพ์ เรียบเรียง เรื่องราวเหตุการณ์ทางพุทธประวัติและชาดกให้จบในกรอบเดียวกัน โดยจัดสร้างขึ้นทั้งในรูปแบบ โปสเตอร์และโปสการ์ดที่สำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดีริเริ่มขึ้น เขียนโดยจิตรกรสำคัญ คือ พระเทวาภินิมิต (ฉาย เทียมศิลป์ไชย) ที่จัดสร้างขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 2490 ร่วมสมัยกับภาพพิมพ์ของเหม เวชกร ที่จัดสร้างขึ้นโดยวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในช่วงทศวรรษที่ 2500 ภาพพิมพ์ของจิตรกรทั้งสองเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง ในช่วงเวลานั้น ส.ธรรมภักดีได้พัฒนาระบบตัวแทนทางค้าขาย การประชาสัมพันธ์เข้าถึงวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ ตลอดจนความเชื่อในอานิสงส์ของการจัดสร้างหนังสือ ธรรมะ ก็ล้วนเป็นปัจจัยทำให้ภาพพิมพ์พุทธประวัติและชาดกของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดีเป็นที่ แพร่หลายสืบมา แม้ในคราวที่สำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี เกิดวิกฤติล้มละลายลงในราวปี พ.ศ. 2504 แต่ ภาพพิมพ์ของ ส.ธรรมภักดี ยังคงถูกดำเนินการภายใต้การบริหารของลูกชายซึ่งยึดหลักการบริหาร และการตลาดในการสำรวจตลาดตามต่างจังหวัดสืบมา ทำให้สิ่งพิมพ์ของ ส.ธรรมภักดี ปัจจุบัน เปลี่ยนเป็นสำนักพิมพ์ ลูก ส.ธรรมภักดี และยังเป็นที่ยังคงแพร่หลายในทั่วภูมิภาคมาจนถึงปัจจุบัน (นรินทร์ ยืนทน, 2562, หน้า 332-334)

ภาพพุทธประวัติต้นฉบับของพระเทวาภินิมิต ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี สันนิษฐานว่า เกิดขึ้นราวทศวรรษที่ 2490 ภายหลังจากชุดเวสสันดรชาดก ภาพเขียนของพระเทวาภินิมิตมี ลักษณะที่สมส่วนและมีมิติ (Perspective) แสดงระยะใกล้ - ไกลอย่างชัดเจนด้วยขนาดของภาพและการระบายสีอ่อน-เข้ม (นรินทร์ ยืนทน, 2562, หน้า 335) ซึ่งในงานวิจัยฉบับนี้จะการศึกษาเฉพาะ ภาพพิมพ์ในชุดพุทธชัษม์มงคลอัฐคาถา

บทที่ 1 มารวิชัยสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะพญามาราริราชของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี นั้นเขียนเป็นภาพพระพุทธรูป ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย บนพระแท่นวัชรอาสน์เหนือบัลลังก์ดอกบัวภายใต้ต้นพระ ศรีมหาโพธิ์ พระแท่นวัชรอาสน์นี้เขียนเป็นแท่นสูงเพื่อวาดภาพซุ้มจรณะนำของพระแม่ธรณี ที่มา ประทับคูกพระชงฆ์ยกพระวรกายยกขึ้นเอี้ยวปิดพระเกศาบังเกิดกระแสน้ำท่วมกองทัพพญามาร ใน ส่วนของพญาวัสวัติมารนั้นเขียนเป็นภาพอย่างทศกัณฐ์ในรามเกียรติ์ ทั้งลักษณะ 10 เศียรซ้อนชั้น

ตลอดจนกายสีเขียว พญาวัสวดีมารประทับมาบนคอช้างคิริเมฆล์ อยู่ในอิริยาบถหึกheimรุกราน พระบรมศาสดา ในส่วนของกองทัพพญามารนั้นเขียนเป็นภาพเสนายักษ์และเขนยักข์อย่างรามเกียรติ์ ทั้งยังปรากฏรูปพระเจ้าเข้าทำร้ายเสนามาร สันนิษฐานว่าสื่อความหมายถึงความรุนแรงของกระแส น้ำ ของพระแม่ธรณีที่บิดหลังออกมา

ใต้ภาพระบุข้อความว่า

“๑. พาทุสหัสสะ ทรงผจญพระยามาราธิราชพร้อมด้วยเสนา ณะ คงไม้พระศรีมหาโพธิ์วัน ตรัสรู้ คือวันวิสาขมาศกลางเดือน ๖

สร้างเปนนุทธบุชาอุทิศกุศล”

ภาพที่ 37 พระพุทธเจ้าทรงชนะพญาวัสวดีมาร ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี

ภาพที่ 38 พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวียักษ์ ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี

บทที่ 2 อาฬวกสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวียักษ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี เขียนเป็นภาพพระองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางประทานอภัย บนเกยลาหน้าซุ้มเรือนแก้วพระทวาร ด้านข้างซุ้มประดับ

ปูนปั้นรูปยักษ์ 2 คน จำลองความเป็นวิมานของอาฬวกยักษ์ เบื้องหน้าพระพุทธรองค์เขียนเป็นภาพอาฬวกยักษ์ สวมมงกุฎยอดกนก ยืนกางขาอยู่ในท่าอาลีหะหรือท่าออกสงคราม หัตถ์ขวาถือกระบองชูขึ้นเหนือเศียร ด้านหลังอาฬวกยักษ์วาดเป็นรูปสตรี 2 คนนั่งประนมมือ สันนิษฐานว่าเป็นบาทบริจาริกาของอาฬวกยักษ์ ด้านว่ามีภาพนายทหารอุ้มอาฬวกุมารที่กำลังบรรทมอยู่บนพระที่ และเขียนภาพเป็นดอกไม้กำลังร่วงลงมาจากปากฟ้า

ใต้ภาพพระบุข้อความว่า

“๒. มารดาตีเร ทรงทรมาณอาฬวกยักษ์เสนาบดีของท้าวเวสสุวรรณจนยอมแพ้ไม่กินพระราชกุมาร แล้วเลยถวายแด่พระพุทธเจ้า

สร้างเพนพทุธบุชอุทิตกุศล”

บทที่ 3 นาคาศิริสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะช้างนาคาศิริของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี เขียนเป็นภาพพระพุทธรองค์ครองจีวรห่มคลุม ทรงอุ้มบาตร เสด็จดำเนินบิณฑบาตมาพบกับพระสาวกจำนวนมาก ทรงใช้พระหัตถ์ขวาอุบเหนือกระพองช้างนาคาศิริที่หมอบอยู่ เบื้องหลังเป็นเหล่าสาวกอุ้มบาตร และมีฉากหลังเป็นภาพพระมหาปราสาท เสมือนพระพุทธเจ้าและเหล่าสาวกเสด็จดำเนินออกมาจากพระราชวัง

ใต้ภาพพระบุข้อความว่า

“๓. นาคาศิริ ทรงทรมาณช้างนาคาศิริที่พระเทวทัตปล่อยให้ฆ่าพระพุทธองค์และพระสงฆ์จนละพยคร่ำวาย

สร้างเพนพทุธบุชอุทิตกุศล”

บทที่ 4 อังคลิมาลสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะโจรองคฺลิมาลของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี เขียนเป็นภาพพระพุทธรองค์ครองจีวรห่มเฉียง ประทับยืน ยกพระหัตถ์ขวาในท่าประทานอภัย ผินพระพักตร์หันมองโจรองคฺลิมาลในเบื้องซ้ายของภาพ โจรองคฺลิมาลนั่งโจงกระเบนสั้นสีน้ำเงินคาดทับด้วยผ้าสีแดง ไม่สวมเสื้อ คล้องมาลัยนิ้วมือมนุษย์รอบคอ 2 ชั้น โจรองคฺลิมาลนั่งคุกเข่า ประคองอัญชลี วางดาบไว้ข้างลำตัว ด้านหลังของภาพเขียนเป็นภาพมารดาของโจรองคฺลิมาลนั่งผ้าสีน้ำเงินห่มสไบยืนประคองอัญชลีอยู่

ใต้ภาพพระบุข้อความว่า

“๔. อุกขิตตะชัค ทรงทรมาณองคฺลิมาลโจร ซึ่งจะฆ่ามารดาตน ให้ละภริยานันชั้วร่ำวาย แล้วขอพบสำเร็จพระอรหันต์

สร้างเพนพทุธบุชอุทิตกุศล”

๓. **มหาพินิต** ทรงพระมหาช้างมหาพินิตที่พระเทวทัตปลอบให้
 อำพระบุญทององค์และพระสงฆ์ จนละพยุศรัย
 สร้างเป็นพุทธบูชาอุทิศทุกศก

๔. **อุกฤษฏะชัต** ทรงพระมหาของคุลีมาลโฆร ซึ่งระงำหารภ
 ถาน ให้ละทิฏฐิอันชั่วร้าย แล้วอุบรสาสำเร็จพระอรหันต์
 สร้างเป็นพุทธบูชาอุทิศทุกศก

ภาพที่ 39 พระพุทธเจ้าทรงขณะช้างนาพาคีรี
 ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี

ภาพที่ 40 พระพุทธเจ้าทรงขณะโจรองคุลีมาล
 ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี

บทที่ 5 จัญจมาณวิกาสูตร

พระพุทธเจ้าทรงขณะนางจัญจมาณวิกาของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี นั้นเขียนเป็นภาพ เหตุการณ์ต่อเนื่อง กล่าวคือ พระพุทธองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย บนธรรมาสน์เหนือ บัลลังก์ดอกบัว เป็นประธานของภาพ เบื้องหน้าพระบรมศาสดาเขียนเป็นภาพนางจัญจมาณวิกา ใน อิริยาบถแรกนั้นเขียนเป็นภาพนางจัญจมาณวิกานุ่งจีบหน้านาง ห่มสไบโปร่งสีขาว พนมมือทูลประจาง ว่าตั้งครรภ์กับพระพุทธองค์ ถัดมาเป็นนางจัญจมาณวิกานุ่งจีบหน้านาง ใส่ก่องนม มือทั้งสองข้าง เปลื้องผ้าสไบออก สันนิษฐานว่าแสดงอาการตกใจภายหลังหนูเข้าไปในผ้านุ่ง ดังนั้นบริเวณเชิงผ้านุ่งเขียน เป็นภาพหนูกำลังกระโดดลงมาจากผ้านุ่ง พร้อมผ้ารัดท้องที่สร้างทำเป็นครรภ์ปลอมของนางจัญจมาณวิกา

ใต้ภาพระบุข้อความว่า

“๕. กัตวานะกัฏฐ์ พระอินทร์แปลงเปนหนู ลงมาทำลายคำกล่าวใส่ร้ายกลั่นแกล้งของนาง
 จินจมาณวิกา

สร้างเป็นพุทธบูชาอุทิศทุกศก”

บทที่ 6 สัจจนิกเรณสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะสัจจนิกเรณของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี เขียนเป็นภาพพระพุทธรองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางสมาธิ บนแท่นเหนือบัลลังก์ดอกบัว แวดล้อมด้วยพระสาวก เบื้องหน้าพระบรมศาสดาเขียนเป็นภาพสัจจนิกเรณ ในรูปบุรุษทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ สวมศิราภรณ์ กรองศอ พาทูร์ดี ทองพระกร นุ่งโจงกระเบนหยักรั้งทับกางเกง ไม่สวมเสื้อ นับเป็นการผสมผสานคตินักบวชประเภทนิกเรณ ซึ่งเป็นนักบวชเปลือย ปรากฏในรูปบุคคลทรงเครื่องกษัตริย์อย่างไทย แต่ไม่สวมเสื้อแท่น สัจจนิกเรณอยู่ในอิริยาบถนั่งพับเพียบ เท้าแขนขวางลงบนต้นขาขวา มือซ้ายยกขึ้นในลักษณะโต้เถียงปัญหา กับพระบรมศาสดา

ใต้ภาพระบุข้อความว่า

“๖. สัจจวิหา ทรงทรมานสัจจะกะนิครนถ์เจ้าทิฎฐิ ถือว่าชั้น ๕ ซึ่งเพนนัดตา ว่าเพนอัดตา คือตัวตน

สร้างเพนพุทธบูชาอุทิศกุศล”

ภาพที่ 41 พระพุทธเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี

ภาพที่ 42 พระพุทธเจ้าทรงชนะสัจจนิกเรณถ์ ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี

บทที่ 7 นันทโศปนนทนาคราสสูตร

พระพุทธเจ้าทรงขณะพญานันโทปนนทนาคราส เขียนเป็นภาพพระองค์ประทับนั่งขัดสมาธิ หันพระพักตร์ไปทางเขาพระสุเมรุ ด้านหน้าพระบรมศาสดาเขียนภาพพระมหาโมคคัลลานะประคอง อัญชลี รับพระบัญชาไปปราบพญาศพญานันโทปนนทนาคราสที่กำลังแสดงฤทธิ์ ในรูปของพญานาค 7 เศียรแผ่พังพาน ให้ทางกระหวัดรัดเขาพระสุเมรุอันเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ใต้ภาพระบุข้อความว่า

“๗. นันทโศปนันทะ ทรงทราบพระยานันโทปนันทะนาคราช ซึ่งเนรมิตกายบังพระอาทิตย์ กั้นกวางทางเสด็จขึ้นดาวดึงส์

สร้างเปนพุทธบูชาอุทิศกุศล”

ภาพที่ 43 พระพุทธเจ้าทรงขณะพญานันโทปนนทนาคราส ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี

ภาพที่ 44 พระพุทธเจ้าทรงขณะท้าวพกาพรหม ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี

บทที่ 8 พกาพรหมสูตร

พระพุทธเจ้าทรงขณะท้าวพกาพรหม เขียนเป็นภาพพระองค์ประทับนั่งขัดสมาธิบนแท่นเหนือบัลลังก์ ประทับภายในวิมานบนสวรรค์ชั้นพรหม จึงมีการออกแบบอาคารภายในวิมานด้วยการใช้พรหมพักตร์ประทับยอดเสาศา และมีรูปปราสาทบายณ สถาปัตยกรรมที่มีการประดับเป็นรูปใบหน้า

บุคคลในทิศทั้ง 4 มาใช้เป็นภาพพื้นหลัง ท้าวพกาพรหมประทับอยู่เบื้องหน้าพระบรมศาสดา มี 4 พักตร์ 2 กร ประทับนั่งพับเพียบ ประคองอัญชลี กราบทูลพระบรมศาสดา เบื้องหลังท้าวพกาพรหมมี รูปบุคคล 2 คน ประกอบด้วยรูปบุรุษกายสีเขียว สันนิษฐานว่าเป็นพระอินทร์ และรูปสตรีสวมมงกุฏ นารี ห่มสไบ สันนิษฐานว่าเป็นรูปพุทธมารดา ที่เสด็จขึ้นมาทอพระเนตรการได้ปัญหาของพระพุทธรูปองค์กับท้าวพกาพรหมในครั้งนี้

ใต้ภาพระบุข้อความว่า

“๘. ทูคาคหาทมิฏฐิ ทรงโปรดพกะพรหมผู้เห็นผิดว่าพรหมโลก ซึ่งต้องเวียนเกิดเวียนตายอีกว่าเที่ยงเปนตัวพระนิพพาน

สร้างเปนพุทธบูชาอุทิศกุศล”

ลักษณะภาพพุทธประวัติในบทพุทธชัยมังคลอัฐกถาของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี ผลงานของพระเทวภิณิมิตินี้ มีการผสมผสานระหว่างศิลปกรรมแบบไทยประเพณีเข้ากับหลักทัศนียวิทยา (Perspective) ดังปรากฏมีการใช้ลวดลายศิลปกรรมไทยทั้งในรูปแบบเครื่องเรือนและงานสถาปัตยกรรม โดยมีการใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีอยู่จริง ผสมผสานไปในงานศิลปกรรม เช่น ภาพตอนโปรดสังกนิครนถ์มีการใช้ภาพอุโบสถในรูปแบบไทยประเพณีเป็นภาพพื้นหลัง ภาพตอนโปรดท้าวพกาพรหมมีการใช้ภาพปราสาทขอมเป็นภาพพื้นหลัง เป็นต้น ภาพมารและยักษ์ ทั้งพญาวัสสวดีมาร เสนามาร และอาฬวกยักษ์ มีการใช้ภาพยักษ์ในคติรามเกียรติ์มาเป็นต้นแบบในการออกแบบ รวมถึงในส่วนภาพของบุคคล โดยเฉพาะภาพพระพุทธเจ้าที่เขียนเป็นภาพที่มีพุทธลักษณะผสมกันระหว่างอุดมคติและเสมือนจริง กล่าวคือ ในรูปแบบอุดมคตินั้น ทรงมีอุษณิษะขนาดใหญ่เหนือพระเศียรพร้อมเขียนเส้นขมวดพระเกศาปกคลุมทั้งสองส่วน ด้านบนอุษณิษะเขียนเป็นพระรัศมี ประทับนั่งเหนือบัลลังก์ดอกบัว ส่วนพุทธลักษณะที่มีลักษณะสมจริงนั้น ประกอบด้วยการครองจีวรห่มเฉียง พาดสังฆาฏิทับปรากฏริ้วรอยยับของจีวรสมจริง

ด้วยรูปแบบของภาพพิมพ์ที่มีความสวยงาม องค์ประกอบ และสัดส่วนของภาพลงตัวจึงมักใช้เป็นต้นแบบในการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เกี่ยวข้องกับภาพพุทธประวัติในบทพุทธชัยมังคลอัฐกถา นับแต่หลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา การจัดวางองค์ประกอบนิยมเขียนเป็นภาพขนาดใหญ่ลงบนฝาผนังไว้ในกรอบ โดยมีการดัดแปลงองค์ประกอบให้เข้ากับบริบทพื้นที่ของห้องภาพ อาทิ ภาพจิตรกรรมบนคอสอง หอสวดมนต์หรือหอดินวัดลาดหอย ตำบลโคกคราม อำเภอบางปลาหม้อ จังหวัดสุพรรณบุรี ที่เขียนภาพขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2522 ภาพสลักบานหน้าต่างอุโบสถวัดเฉลิมชัย ตำบลฝั่งแดง อำเภอมือง จังหวัดมุกดาหาร สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2539 ภาพจิตรกรรมภายในศาลาการเปรียญ (ศาลาโฆสิตสธรรม) วัดมณฑป บ้านม่วง ตำบลบ้านทุ่ม อำเภอมือง จังหวัดขอนแก่น ที่สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2543 ภาพจิตรกรรมภายในศาลาการเปรียญ (ศาลากิตติสาร-กมล) วัดสว่างสุทธาราม บ้านหนองกง ตำบลศิลา อำเภอมือง จังหวัดขอนแก่น ที่สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2551 ภาพจิตรกรรมภายใน

อุโบสถวัดศรีบุญเรือง อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ภาพจิตรกรรมภายในอุโบสถวัดแก้วตะเคียนทอง ตำบลตะค่า อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี หรือภาพจิตรกรรมภายในอุโบสถวัดปราสาททอง ตำบลท่าพี่เลี้ยง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น

ภาพที่ 45 ภาพจิตรกรรมบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถาบนคอสองหอสวดมนต์หรือหอฉันวัดลาดหอย อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี

ที่มาภาพ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต, “จิตรกรรมฝาผนัง จังหวัดสุพรรณบุรี,” เข้าถึงเมื่อวันที่ 6 ธันวาคม 2565, จาก <https://bunpod.dusit.ac.th/muralpainting/>

ภาพที่ 46 ภาพสลักบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาบนบานหน้าต่างอุโบสถวัดเฉลิมชัย จังหวัดมุกดาหาร

ภาพที่ 47 ภาพจิตรกรรมบทพุทธชั้มงคลอัฐฐคาถาภายในศาลาการเปรียญ (ศาลาไตรปิฎกธรรม)
วัดมณฑป จังหวัดขอนแก่น

... การสู้รบ... การรบของพระเจ้าอโศกมหาราชกับพระเจ้าเมวริยา... พระอโศก - อนุชา... พระนางทุติยา - อัครมเหสี... ๑๕... ๑๕๕... ๑๕๕

... ฆาตกร... การฆาตกรรมของพระเจ้าอโศกมหาราชกับพระเจ้าเมวริยา... พระอโศก - อนุชา... พระนางทุติยา - อัครมเหสี... ๑๕... ๑๕๕... ๑๕๕

... มหาราช... พระอโศกมหาราชกับพระเจ้าเมวริยา... พระอโศก - อนุชา... พระนางทุติยา - อัครมเหสี... ๑๕... ๑๕๕... ๑๕๕

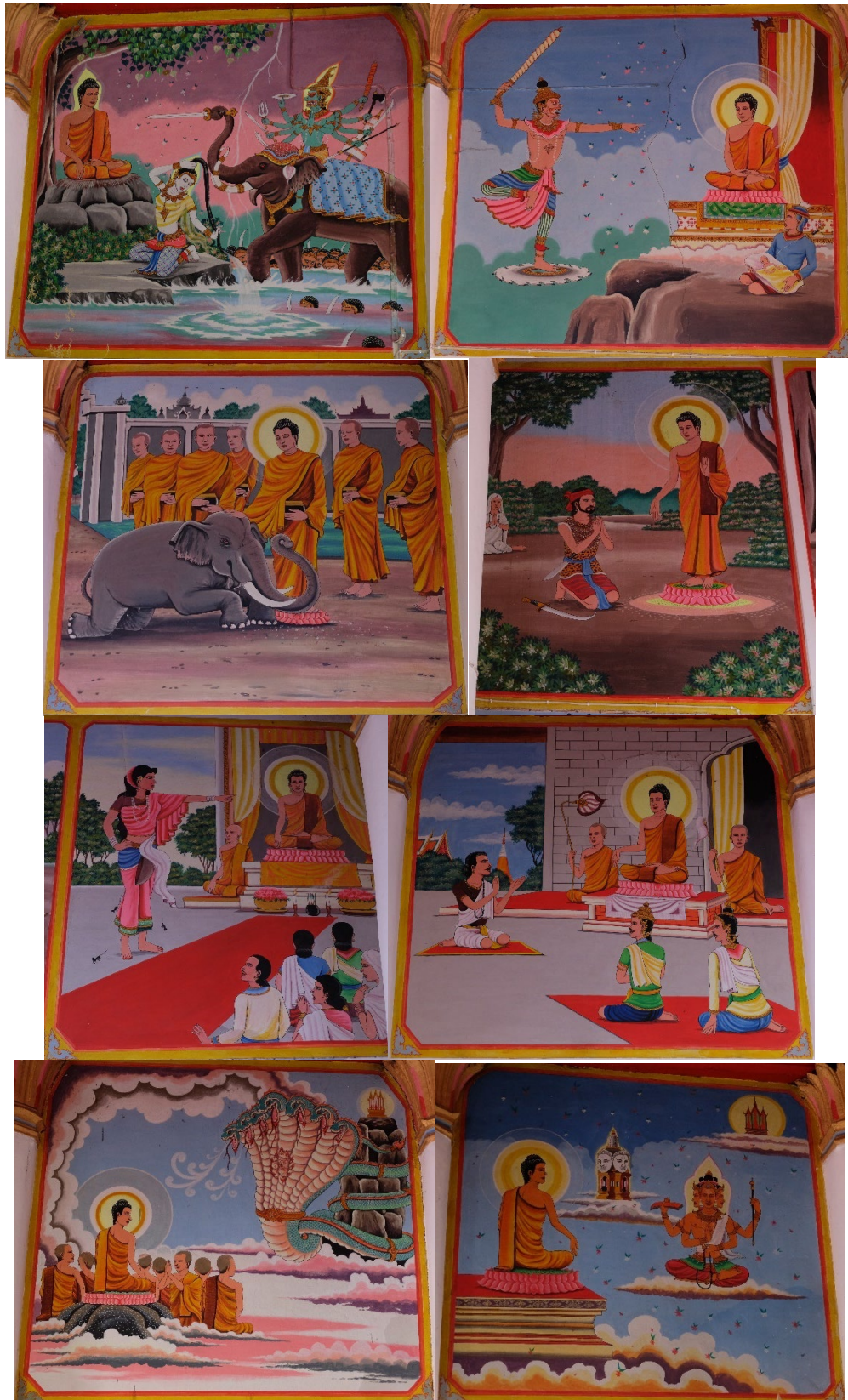
... ผู้ที่ฆ่า... การฆาตกรรมของพระเจ้าอโศกมหาราชกับพระเจ้าเมวริยา... พระอโศก - อนุชา... พระนางทุติยา - อัครมเหสี... ๑๕... ๑๕๕... ๑๕๕

... ฆาตกร... การฆาตกรรมของพระเจ้าอโศกมหาราชกับพระเจ้าเมวริยา... พระอโศก - อนุชา... พระนางทุติยา - อัครมเหสี... ๑๕... ๑๕๕... ๑๕๕

ภาพที่ 48 ภาพจิตรกรรมบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถาภายในศาลาการเปรียญ (ศาลากิตติสาร-กมล) วัดสว่างสุทธาราม บ้านหนองกุง ตำบลศิลา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ 49 ภาพจิตรกรรมบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาภายในอุโบสถวัดศรีบุญเรือง จังหวัดหนองคาย

ภาพพิมพ์บทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาของเหม เวชกร

เหม เวชกร นักเขียนภาพประกอบตำราเรียน พุทธประวัติ ชาดก เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ และวรรณกรรมต่าง ๆ

เหม เวชกร เกิดเมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2446 บิดาชื่อนายหุ่น มารดาชื่อ หม่อมหลวงสำริด พึ่งบุญ เมื่ออายุ 8 ขวบย้ายไปอาศัยอยู่กับลุงคือ หม่อมราชวงศ์แดง ทินกร ต่อมาเมื่อมีอายุได้ประมาณ 11-12 ปี ได้รู้จักกับนายคาร์โล ริโกลี (Carlo Rigoli) จิตรกรชาวอิตาลีที่เข้ามารับราชการในราชสำนักสยาม ผู้เขียนภาพภายในพระอุโบสถวัดราชาธิวาสวิหารและพระที่นั่งอนันตสมาคม ทำให้มีโอกาสได้เรียนการเขียนภาพจิตรกรรมแบบตะวันตกขั้นพื้นฐาน ต่อมาในปี พ.ศ. 2467 จึงได้รับคัดเลือกให้เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังรอบพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ห้องที่ 69 ตอนพระรามแผลงศรล้างมังกษัตริย์ ในคราวบูรณะวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เนื่องในโอกาสฉลองพระนคร 150 ปี พ.ศ. 2475 (กัญญาพัชร บุญาคค์า, 2557, หน้า 20-27)

ภายหลังเมื่อสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (ปุ่น ปุณฺณสิริ) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ครั้นยังดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมดิลก ทรงมีพระดำริให้จัดสร้างจิตรกรรมภาพพุทธประวัติและชาดกทางพระพุทธศาสนา จึงได้มอบหมายให้พระธรรมราชาวัตร (กมล โกวิท) ครั้นยังดำรงสมณศักดิ์ที่พระครูปลัดธรรมจริยวัฒน์ เป็นผู้ดำเนินการ โดยมีนายห้างกมลมะลิทอง เป็นเจ้าภาพอุปถัมภ์ และว่าจ้างให้เหม เวชกร เป็นจิตรกรผู้วาดภาพจิตรกรรมทางพระพุทธศาสนา รวม 4 ชุด คือ ภาพปฐมสมโพธิ ภาพมหาเวสสันดรชาดก ภาพภูิกภาพาหุง และภาพพระมาลัยโปรดสัตว์ (เหม เวชกร, 2557, หน้า อนุโมทนาภา)

ลักษณะภาพพาหุง หรือภาพจิตรกรรมบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาของเหม เวชกร มีลักษณะเป็นการเขียนในกรอบแสดงเรื่องราวต่อเนื่องกันตามเรื่องราวในคัมภีร์ภูิกภาพาหุง 4 ภาพเหตุการณ์ด้วยกัน ประกอบไปด้วย

บทที่ 1 ษะชญมาร

เริ่มต้นภาพแรกด้วยเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงประทับบนพระแท่นวัชรอาสน์ที่ลาดหน้าคาของโสถพิพราหมณ์ใต้ควงต้นพระศรีมหาโพธิ์ พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “1. พระพุทธองค์ทรงเข้าสมาธิ ณ โพธิบัลลังก์ในเย็นวันวิสาขะที่จะตรัสรู้” ภาพที่ 2 แสดงภาพพญามาราริราชชี้ข้างศิริเมฆล์ ถือศัสตราวุธนานาชนิด แวดล้อมด้วยเหล่าเสนามารที่ออกแบบในรูปอมมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน เช่น สิงโต งู และหมี เป็นต้น ในการนั้น พระพุทธองค์ประทับสงบนิ่งใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “2. พญามาราริราชกรีทาพลงมาประชิดขับไล่ มิให้ประทับ ณ โพธิบัลลังก์” ภาพที่ 3 แสดงภาพพระแม่ธรณีผุดขึ้นมาเป็นพยานในการบำเพ็ญบารมีของพระบรมศาสดา บิดพระเกศาบังเกิดเป็นสายน้ำไหลออกมา พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “3. แม่พระธรณีผุดขึ้นมาช่วยพระพุทธองค์ พลงาบิดเกศเกล้าโมลี” และภาพสุดท้ายแสดงภาพกองทัพพญามาราริราชถูกกระแสนร

ท่อมจนพ่ายแพ้ พระยามารารัทธิราชน้อมวันทาขอมาพระบรมศาสดา ส่วนเหล่าเสนามารนั้นถูกสัตว์น้ำที่ดุร้ายบุกเข้าโจมตี อาทิจระเข้ ฉลาด และปลาฉลามก สือความหมายถึงพระอนุภาพแห่งพระบารมีของพระบรมศาสดาที่ได้ทรงบำเพ็ญมา พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “4. เกิดเป็นมหาสมุทรนทีธารพญามารกับไพร่พลก็ปราศัยแก่พระบารมี”

ภาพที่ 50 พระพุทธเจ้าทรงชนะพญาวีสวติมาร ภาพที่ 51 พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์
ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร

บทที่ 2 ฆะชญอาฬวกะยักษ์

เริ่มต้นภาพแรกด้วยเหตุการณ์ที่พระเจ้าอาฬวีไล่ตามกวางจนหลงเข้าไปในร่มไทรของอาฬวกยักษ์ อาฬวกยักษ์จึงชู่ตะคอกจะจับกินพระเจ้าอาฬวีเป็นภักษาหาร พระเจ้าอาฬวีจึงวางธนูและอาวุธ ประนมพระหัตถ์ร้องขอชีวิต พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “1. พระเจ้ากรุงอาฬวีประพาสาป่า หลงทางเข้าไปในแดนอาฬวกะยักษ์” ภาพที่ 2 แสดงภาพที่พระเจ้าอาฬวีรับสั่งให้รามณ์ลน่านักโทษมา แลกแทนพระชนม์ชีพของพระองค์ ณ ร่มไทรของอาฬวกยักษ์ พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “2. เมื่อยักษ์ชู่จะฆ่า ก็ทรงขอถ่ายชีวิต โดยส่งนักโทษไปให้ยักษ์กินทุกวัน” ภาพที่ 3 แสดงภาพพระพุทธองค์เสด็จพระดำเนินมาทรงปราบอาฬวกยักษ์ โดยเสด็จเข้ามาในวิมานร่มไทรของอาฬวกยักษ์ พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “3. พระพุทธองค์ทรงทราบเรื่องนั้นจึงเสด็จพุทธดำเนินไปปราบยักษ์” และ

ภาพสุดท้ายแสดงภาพพระพุทธองค์ปราบอหวกยักษ์ด้วยอิริยาบถทรงยืน พระหัตถ์แสดงอาการเสมือนกดเหนือเศียรอหวกยักษ์ อหวกยักษ์นั่งราบค้อมอภิวาทพระบรมศาสดา พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “4. ทรงสำแดงธรรมโปรด จนยักษ์เลื่อมใสศรัทธา ถวายคารวะอภิวาท”

บทที่ 3 กระจุกช้างนาฬาคีรี

เริ่มต้นภาพแรกด้วยเหตุการณ์ที่พระเทวทัตปองร้ายหมายปลงพระชนม์พระบรมศาสดาด้วยการขึ้นไปบนเขากลิ่งหิน จนสะกดหินต้องพระบาทจนหื้อพระโลหิต พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “1. พระเทวทัตต์ผลึกศิลาฆ่าพระพุทธองค์ไม่สำเร็จ แต่เสกกดหินถูกพระบาทหื้อเลือด” ภาพที่ 2 แสดงภาพประชาชนกราบทูลทักทานมิให้เสด็จพุทธดำเนินบิณฑบาตด้วยเกรงอันตรายจากช้างนาฬาคีรีที่กำลังอาละวาด พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “2. อุบาทุกทูลห้ามมิให้เสด็จโปรดสัตว์ ว่าเทวทัตต์จะใช้ช้างร้ายฆ่า แต่ไม่ทรงฟัง” ภาพที่ 3 แสดงภาพพระอานนท์ที่กำลังบิณฑบาตตามเสด็จพระบรมศาสดาเร่งไปขวางหน้าช้างนาฬาคีรีที่กำลังวิ่งตรงมาจากที่พระพุทธองค์และเหล่าสาวุกำลังเสด็จโคจรบิณฑบาต พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “3. พระอานนท์ถวายชีวิตเป็นพุทธบูชา ขวางหน้าช้างนาฬาคีรีมิให้แทงพระพุทธองค์” และภาพสุดท้ายแสดงภาพพระพุทธองค์ประทับยืน พระหัตถ์ขวายกขึ้นในท่าแสดงปางประทานอภัย และช้างนาฬาคีรีหมอบลง ชูวงสัการะพระบรมศาสดา พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “4. ทรงแผ่พระเมตตาตามารมี ช้างนาฬาคีรีซึ่งถูกมอมเมาเหล่า ก็สร้างเมาทันที”

บทที่ 4 กระจุกโจรองคฺลิมาล

เริ่มต้นภาพแรกด้วยเหตุการณ์ที่ประชาชนทูลทักทานมิให้พระพุทธองค์เสด็จพุทธดำเนินเข้าไปในราวป่าที่โจรองคฺลิมาลอยู่ พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “1. พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดโจรองคฺลิมาล ชาวบ้านทูลทักทาน ก็ไม่ทรงฟัง” ภาพที่ 2 แสดงภาพโจรองคฺลิมาลกำลังวิ่งไล่ตามพระพุทธองค์ในราวป่า พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “2. องคฺลิมาลตะโกนก้องให้หยุด พระพุทธองค์ตรัสว่าเราหยุดแล้ว ท่านยังไม่หยุด” ภาพที่ 3 แสดงองคฺลิมาลภายหลังจากบวชเป็นพระภิกษุแล้ว กำลังเดินตามพระบรมศาสดา พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “3. ทรงแสดงธรรมกลับใจองคฺลิมาล ประทานอุปสมบทแล้วพระสุดก็เสด็จกลับวัด” และภาพสุดท้ายแสดงภาพพระองคฺลิมาลกำลังเดินบิณฑบาต หญิงมีครรภ์ที่กำลังรอใส่บาตรตกใจกลัว จึงเร่งมุดรั้วหนีจนท้องที่กำลังครรภ์แก่นั้นติดรั้ว เป็นเหตุให้พระองคฺลิมาลกล่าวสัจจาขอให้อหญิงมีครรภ์นั้นคลอดง่าย พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “4. หญิงมีครรภ์ จำพระองคฺลิมาลได้ ตกใจกลัวจนเจ็บครรภ์ ท่านยื่นให้พรให้คลอดง่าย”

ภาพที่ 52 พระพุทธเจ้าทรงชนะช้างนาฬาคีรี ภาพที่ 53 พระพุทธเจ้าทรงชนะโจรองคฺสีมाल
ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร

บทที่ 5 摩登นางงาม

เริ่มต้นภาพแรกด้วยเหตุการณ์ที่เหล่าเดียรฉิย์ต่างพากันหาอุบายให้นางจิญจมาณวิกา บริพาชิกา ผู้มีรูปร่าง ทำให้พระบรมศาสดาเสื่อมจากลาภสักการะ พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “1. เดียรฉิย์ขอให้นางจิญจมาณวิกาสร้างใส่ความพระพุทธองค์ นางก็รับคำ” ภาพที่ 2 แสดงภาพนางจิญจมาณวิกาสร้างเดินสวนออกจากกับเหล่ามหาชนที่เดินทางมาใส่บาตรที่วัดเชตวันในเวลาเช้า พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “2. ทุกเวลาเย็นนางทำที่ค้างวัดเชตวัน รุ่งเช้าทำออกจากวัด มหาชนต่างสงสัย” ภาพที่ 3 แสดงภาพนางจิญจมาณวิกาสร้างทำเป็นครรรภ์แก่ เข้าชี้หน้ากล่าวต่อพระบรมศาสดาที่ประทับนั่งภายในศาลาท่ามกลางมหาชน บริเวณชายฝั่งของนางจิญจมาณวิกามีหนู ซึ่งเป็นพระอินทร์และโลกบาลแปลงกำลังพยายามปีนขึ้นไปกัดผ้ารัดท้องของนางจิญจมาณวิกา พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “3. ไปชี้หน้าว่าคนมีครรรภ์กับพระพุทธองค์ พระอินทร์แปลงเป็นหนูกัดไม้ค้ำครรรภ์” และภาพสุดท้ายแสดงภาพนางจิญจมาณวิกากำลังถูกรณีสืบท่ามกลางไฟนรกลงสู่เวจิมหานรก พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “4. พอกลแตกนางก็วิ่งหนี พระธรรมก็สับสนางลงไปหมกไหม้ในนรกอเวจี”

บทที่ 6 ฆะจกญอาจารย์กษัตริย์

เริ่มต้นภาพแรกด้วยเหตุการณ์ที่สัจจกนิครนถ์ในรูปแบบนักบวชนั่งห่มชุดขาวกำลังทำ
 ประลองกับพระอัสนชติเถระที่กำลังโคจรบิณฑบาตในเมืองไพศาลี พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “1.
 สัจจกนิครนถ์อาจารย์กษัตริย์ลิจฉวีพบพระอัสนชติ จึงลองประการม” ภาพที่ 2 แสดงภาพสัจจก
 นิครนถ์กำลังประกาศท่ามกลางเจ้ากรุงลิจฉวีถึงเหตุที่จะทำประลองสติปัญญากับพระบรมศาสดา
 พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “2. แล้วไปทูลกษัตริย์ลิจฉวีว่า ตนจะได้ว่าที่กับพระพุทธองค์ให้ถึงจำนวน
 ที่เดียว” ภาพที่ 3 แสดงภาพพระพุทธองค์ทรงตอบปัญหาของสัจจกนิครนถ์ จนสัจจกนิครนถ์พ่ายแพ้
 พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “3. ถูกพระพุทธองค์ทรงซักถามถึงอนัตตา ลีนภูมิปัญญาของสัจจก
 เหวื่อไหลโทรมหน้า” และภาพสุดท้ายแสดงว่าสัจจกนิครนถ์คลายทิฐิมานะ หันมานับถือ
 พระพุทธศาสนา ถวายการภัตตาหารแด่พระบรมศาสดา พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “4. กลับบังเกิด
 ครัทธาเลื่อมใสในศาสนา ถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระพุทธองค์”

ภาพที่ 54 พระพุทธเจ้าทรงชชนะนางจิญจมาณวิกา ภาพที่ 55 พระพุทธเจ้าทรงชชนะสัจจกนิครนถ์
 ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร

บทที่ 7 ฆะจกญพญาภุชงค์

เริ่มต้นภาพแรกด้วยเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์เสด็จพุทธดำเนินมาในอากาศพร้อมสาวก ครั้ง
 นั้นพญานันโทปนันทนาคราชในรูปมนุษย์กำลังสำราญร่วมกับเหล่าสนมกำนัล พร้อมข้อความกำกับ

ภาพว่า “1. พญาภุชงค์กำลังสำราญรมย์ เห็นพระพุทธรองค์จะเสด็จข้ามเคียวไปสวรรคกัโกรธ” ภาพที่ 2 แสดงภาพพญานันโทปนันทนาคราชจำแลงกายเป็นพญานาคใหญ่ ใช้ลำตัวรัดเขาพระสุเมรุ ขวางทางเสด็จพุทธรดำเนิน พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “2. สำแดงเดชกลายเป็นพญานาคพัน ภูเขา ชัดขวางทางเสด็จพุทธรดำเนิน” ภาพที่ 3 แสดงภาพพระมหาโมคคัลลานะจำแลงกายเป็นพญานาค ใหญ่กว่าเข้าต่อรบกับพญานันโทปนันทนาคราช พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “3. พระโมคคัลลาน์ ปาฏิหาริย์เป็นพญานาคตัวใหญ่กว่า ยุทธนาภิพญาภุชงค์ถึงยอมแพ้” และภาพสุดท้ายแสดงภาพ พญานันโทปนันทนาคราชคล้ายทิวิมานะ คือนร่างในรูปมนุษย์ กราบขอขมาพระบรมศาสดา พร้อม ข้อความกำกับภาพว่า “4. พญาภุชงค์สิ้นทิวิมานะ เข้าเฝ้าพระพุทธรองค์แสดงตนเป็นพุทธมามกะ”

บทที่ 8 ผจญพกาพรหม

เริ่มต้นภาพแรกด้วยเหตุการณ์ที่พระพุทธรองค์เสด็จขึ้นไปบนสวรรคกัชั้นพรหม แสดงธรรม โปรตพระพรหมทั้งหลาย พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “1. พกาพรหมมีทิวิมานะคิดว่าพรหมโลกเที่ยง พระพุทธรองค์เสด็จไปโปรด ก็ไม่เชื่อฟัง” ภาพที่ 2 พระพุทธเจ้าทำประลองฤทธิ์กับท้าวพกาพรหมฤทธิ์ ให้กายอันตรธาน แสดงรูปด้วยการที่ท้าวพกาพรหมเข้าไปซ่อนในวิมาน แต่พระพุทธรองค์ก็ทรงหาจน ไป พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “2. กลับทำประลองฤทธิ์หายตัว ก็ไม่พ้นพุทธที่ชนะวิสัย พรหม ทั้งหลายยังเห็นด้วยอยู่” ภาพที่ 3 แสดงพระพุทธรองค์แสดงฤทธิ์ประทับเหนือพระนลาฏ จนท้าวพกา พรหมหาไม่พบ จนต้องยอมแพ้คล้ายทิวิมานะ พร้อมข้อความกำกับภาพว่า “3. ถึงวาระพระพุทธรองค์ หายตัว พกาพรหมหาไม่พบ ได้ยินแต่พระสุรเสียง” และภาพสุดท้ายแสดงภาพท้าวพกาพรหมคล้าย มิจฉาทิฐิ พร้อมเหล่าพระพรหมองค์อื่น ๆ กำลังอภิวัตพระบรมศาสดาบนสวรรคกัชั้นพรหม พร้อม ข้อความกำกับภาพว่า “4. ผลที่สุดพกาพรหมยอมรับนับถือพระบรมพุทธานุสาสนี กัมเกศิถวาโยภิวาท”

ลักษณะภาพบทพุทธชัยมงคลอัฐฐคาถาของเหม เวชกร เป็นการนำรูปแบบการเขียนภาพ จิตรกรรมแบบไทยประเพณีมาผสมผสานกับรูปแบบเทคนิคแบบตะวันตก โดยเฉพาะหลักทัศนียวิทยา ทั้งในรูปแบบของพระพุทธรองค์มีลักษณะเหมือนมนุษย์ พระเศียรมีลักษณะในลักษณะมวยผม แวดล้อม ด้วยพระรัศมีในลักษณะแผ่นทรงพุ่มข้าวบิณฑ์รอบพระเศียร ครองจีวรห่มเฉียง พาดสังฆาฏี และมีการใช้ สัญลักษณ์บางอย่างที่แสดงลักษณะเหมือนมนุษย์ทั่ว ๆ ไป เช่นมักประทับนั่ง ยืน หรือเดินบนบัลลังก์ ดอกบัว ภาพเหล่าสาวกครองจีวรห่มเฉียงพาดสังฆาฏี ทั้งในและนอกอาราม ดั่งเห็นได้จากภาพเสด็จโคจร บิณฑบาตนั้น พระพุทธรองค์และสาวกยังคงครองจีวรห่มเฉียง ซึ่งขัดกับพระวินัยที่ควรจักครองจีวรห่มคลุมทั้งสองไหล่ ส่วนภาพบุคคลที่ปรากฏนั้น หากเป็นรูปบุคคลชั้นสูงมักแต่งกายในแบบละครพื้นบ้าน แต่ถ้าเป็นบุคคลที่เป็นชาวบ้านทั่วไปนั้น ถ้าเป็นผู้ชายก็จักนุ่งโจงกระเบนสวมเสื้อแขนกระบอก ถ้าเป็น สตรีก็จักนุ่งผ้าจีบหน้านางหรือโจงกระเบน ห่มสไบหรือห่มผ้าแถบตามแต่บริบทของภาพเป็นสำคัญ

ภาพที่ 56 พระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันโทปนันท นาคราช ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร
 ภาพที่ 57 พระพุทธเจ้าทรงชนะท้าวพกาพรหม ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร

ภาพจิตรกรรมของเหม เวชกรนี้ จึงสะท้อนภาพความเป็นสากลนิยมขึ้นเป็นอย่างมาก ต่างไปจากภาพของพระเทวาทินิมิต ที่สร้างขึ้นในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกัน หากแต่ภาพของเหม เวชกรนี้มักเป็นที่ใช้งานในวงจำกัดมากกว่าภาพของพระเทวาทินิมิต อาจเนื่องด้วยเป็นลิขสิทธิ์ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามที่จัดสร้างและมอบไปให้แก่วัดวาอารามต่าง ๆ จึงส่งผลให้รูปแบบผลงานไม่แพร่หลายเท่างานของพระเทวาทินิมิตที่ได้รับความนิยมอันเป็นผลสำคัญมาจากอุปสงค์อุปทานของศาสนิกชนด้วย

วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน

วัดพระธาตุหริภุญชัยตั้งอยู่บริเวณตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ปรากฏความเป็นมาในหลักฐานประเภทตำนาน ทั้งตำนานพระธาตุหริภุญชัย จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญชัย ตำนานมูลศาสนา และพงศาวดารโยนก เป็นต้น สรุปความได้ว่า ครั้งรัชสมัยพระเจ้าอาทิตยราช ทรงมีพระดำริให้สร้างปราสาทราชมณเฑียรได้เป็นการเฉลิมพระเกียรติ จึงปลูกสร้างหอจันทาคารที่ลงพระบังคนไว้ใกล้กับปราสาท ทุกครั้งที่พระองค์เสด็จไปลงพระบังคนนั้น อีการักษาพระธาตุมักบินมารบกวนเป็นที่รำคาญพระทัยเสมอ พระเจ้าอาทิตยราชจึงมีรับสั่งให้อำมาตย์ทำบวงคล่องอีกานั้นนำไป

ซึ่งไว้กับทารกแรกเกิดเป็นเวลา 7 ปี จนเมื่อทารกเติบโตใหญ่ขึ้นจึงสามารถพูดคุยกษานกกาได้ จึงได้ทราบว่าเป็นเด็กที่สถานที่สร้างหอจันทาคารนี้เป็นที่ประดิษฐานพระเกศาธาตุ พระอัฐธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในอดีตกาลพญากาเผือกผู้เป็นอัยกาได้รับสั่งให้เป็นผู้เฝ้ารักษาสถานที่แห่งนี้ป้องกันมิให้ผู้คนหรือสัตว์มาทำให้เกิดความสกปรก จึงโปรดให้ร้อยอนปราสาทราชมณเฑียร แล้วสร้างเป็นพระบรมธาตุสี่มุม ส่วนในหลักฐานประเภทจารึกนั้น ปรากฏมีจารึกที่มีความเกี่ยวข้องข้องกับพระธาตุหริภุญชัย รวม 12 หลัก กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 (นิพนธ์ กางวิชัย, 2555, หน้า 167-170)

ภาพที่ 58 ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในบทพุทธชัยมังคัลลัญฐคาถาในวัดพระธาตุหริภุญชัย เขียนขึ้นภายในวิหารพระเจ้าละโว้ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระธาตุหริภุญชัย เป็นวิหารที่สร้างขึ้นประดิษฐานพระพุทธรูปยืนอุ้มบาตร ศิลปะล้านนา หรือที่ชาวล้านนาเรียกว่า “ปางอุ้มโอ” ซึ่งมีตำนานมุขปาฐะของวัดตรงสัจจะเชื่อว่า พระพุทธรูปองค์นี้พระนางจามเทวี ปฐมกษัตริย์หริภุญชัย อัญเชิญมาจากเมืองละโว้ จึงออกนามพระองค์นี้ว่า “พระเจ้าละโว้” ซึ่งภายในพระวิหารหลังนี้ปรากฏมีภาพจิตรกรรมฝาผนังในบทพุทธชัยมังคัลลัญฐคาถาบริเวณผนังเหนือของหน้าต่างฝั่งทิศเหนือและทิศใต้ ซึ่งเขียนขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2506 ด้วยทุนทรัพย์ของนายประพันธ์และนางจันทร์นวล กาญจนกามล แห่งร้านลำพูนพาณิชย์ ภาพจิตรกรรมฝาผนังบทพุทธชัยมังคัลลัญฐคาถาในวิหารแห่งนี้มีความน่าสนใจที่นอกจากจะมีการเขียนภาพพุทธประวัติในรูปแบบร่วมสมัยแล้วยังมีการประพันธ์บทร้อยกรองในรูปแบบวสันตดิถีฉันท 14 กำกับภาพไว้อย่างเป็นเอกลักษณ์ โดยเริ่มลำดับภาพที่ 1 ภายในวิหารฝั่งทิศใต้ จากฝั่งทิศตะวันออกเรียงไปจนครบ 4 บท เวียนมาผนังฝั่งทิศเหนือจากฝั่งทิศตะวันตกเรียงไปจนครบ 4 บท รวมทั้งสิ้น 8 บท

บทที่ 1 มารวิชัยสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะพญามารธิดาราชนั้น ปรากฏภาพจิตรกรรมภายในวิหารพระเจ้าละโว้ บริเวณผนังเหนือกรอบหน้าต่างฝั่งทิศใต้ ภายใต้กรอบภาพพระพุทธรูปข้อความว่า “พุทธชัยมงคลคาถาที่ ๑ มารวิชัย แรงทาน” และในภาพปรากฏร้อยกรองในบทสนทนาติดกัน 14 ความว่า

“พันพาหุอาวุธประติด	นฤมิต ๘ ชุนमार
ชีคริเมขลพัหุหยาญ	พลโห้กระหิมคลอน
ด้วยทานอาทิกิวิธาน	ชนะมารมุนินทร
สรวมเดชพระนั้น ๘ ประคุพร	ชยมังคลามี”

ภาพที่ 59 พระพุทธเจ้าทรงชนะพญามารธิดาราช ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน

เขียนเป็นภาพพระพุทธรองค์ในบริเวณด้านขวาของภาพ พระพุทธรองค์มีลักษณะเหมือนมนุษย์ พระเศียรมีอุษณิษะในลักษณะมวยผม แวดล้อมด้วยพระรัศมีในลักษณะแผ่นวงกลมรอบพระเศียร ครองจีวรห่มเฉียง พาดสังฆาฏี พระพุทธรองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางสมาธิบนบัลลังก์ดอกบัวเหนือลาดหญ้าคาภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ถัดมาลงเบื้องหน้าพระพุทธรองค์เขียนเป็นรูปพระแม่ธรณีทรงเสวตพัสตร์ ประทับนั่งราบ พระหัตถ์ขวาจับโคนพระเกศา พระหัตถ์บิดปลายพระเกศาบังเกิดสายน้ำท่วมกองทัพพญามาร ส่วนรูปพญามารนั้นเขียนด้านซ้ายของภาพ พญามารทรงมงกุฎยอดบัว มี 8 กรถือศัสตราวุธต่าง ๆ และมีมือซ้ายข้างหนึ่งอยู่ในอาการชี้ให้เหล่าเสนามารบุกเข้าหาพระบรมศาสดา เหล่าเสนามารในรูปปรากฏในภาพของอมนุษย์ อสูร ภูติผี และเปรตที่ท่วมท้นอยู่ในกระแสน้ำหลาก พลาญต่อสู้กับสัตว์ร้าย ๆ นานา อาทิ จระเข้ และเสือ เป็นต้น จึงมีความเป็นไปได้ว่า รูปสัตว์ดุร้ายเหล่านี้สะท้อนภาพความรุนแรงของสายน้ำที่พระแม่ธรณีบันดาลปกป้องพระบรมศาสดา

บทที่ 2 อาฬวกสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ ปรากฏภาพจิตรกรรมภายในวิหารพระเจ้าละโว้ บริเวณผนังเหนือกรอบหน้าต่างฝั่งทิศใต้ ภายใต้กรอบภาพระบุข้อความว่า “พุทธชัยมงคลคาถาที่ ๒ อาฬวกยักษ์ แรงขันตี” และในภาพปรากฏร้อยกรองในบทวสันตติลกฉันท์ 14 ความว่า

“ราตรีตลอดระยะมิหยุด อภियุทธยังมาร
 ร้ายยักษ์อาฬวกดาล ฤทธิเดียดกระดังงอน
 ด้วยขันตีมั่นวิธีประจักษ์ ชนเขี้ยุกษ์มุนินทร
 สรวมเดชพระนั้น ๘ ประสุพร ชยมังคลามี”

ภาพที่ 60 พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุศรีบุญชัย จังหวัดลำพูน

เขียนเป็นภาพพระพุทธรองค์ในบริเวณด้านซ้ายของภาพ ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนบัลลังก์ ดอกบัวเหนือบัลลังก์ของอาฬวกยักษ์ พระหัตถ์ซ้ายหยายอยู่เหนือพระเพลา พระหัตถ์อยู่ในอากัปกิริยา ทรงรับพระกุมารจากอาฬวกยักษ์ เบื้องหน้าทำเป็นรูปอาฬวกยักษ์ที่มีร่างกายขนาดใหญ่ ผิวกายสีแดง สวมชฎายอดบัว อยู่ในอิริยาบถนั่งราบ ยกทูลอาฬวีราชกุมารขึ้นถวายพระบรมศาสดา แวดล้อมด้วยเหล่าสตรี สันนิษฐานว่าเป็นบาทบริจาริกาของอาฬวกยักษ์ และถัดออกไปเป็นรูปทหารทั้งยืนและนั่ง สันนิษฐานว่าเป็นเหล่าเจ้าพนักงานของพระเจ้าอาฬวีที่ทำพระกุมารมาถวายเป็นบรรณาการแก่อาฬวกยักษ์

บทที่ 3 นาคาศรีสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะช้างนาคาศรี ปรากฏภาพจิตรกรรมภายในวิหารพระเจ้าละโว้ บริเวณผนังเหนือกรอบหน้าต่างฝั่งทิศใต้ ภายใต้กรอบภาพระบุข้อความว่า “พุทธชัยมงคลคาถาที่ ๓ ช้างนาคาศรี แรงเมตตา” และในภาพปรากฏร้อยกรองในบทวสันตติลกฉันท์ 14 ความว่า

“นาฬาคีรีคชมหัน ตมฺมบัณฑิตเมฆมาภ
 ร้ายสุดประดุจจอนิกราย ประทุอัคคิจักรรอน
 เมตตาสโลมชำระชะล้าง ชนะช้างมุนินทร
 สรวมเดชพระนััน ๘ ประลุพร ชยมังคลามิ”

ภาพที่ 61 พระพุทธเจ้าทรงชนะช้างนาฬาคีรี ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุดุริฎุชัย จังหวัดลำพูน

เขียนเป็นภาพพระพุทธรองค์ครองจีวรหมักคลุม ประทับยืน พระหัตถ์ซ้ายถือบาตร พระหัตถ์ขวาลูบเหนือกระพองช้างนาฬาคีรีที่หมอบอยู่เบื้องหน้า ด้านหลังพระพุทธรองค์เขียนเป็นภาพพระสาวกอุ้มบาตร ตามเรื่องราวเหตุการณ์นี้ที่เกิดขึ้นในขณะที่พระบรมศาสดากำลังเสด็จออกบิณฑบาตกลางตลาด จึงวาดภาพบุคคลกำลังแตกตื่นกลางตลาด ด้านซ้ายของภาพเขียนเป็นรูปสตรีแม่ลูกอ่อน ตามเรื่องราวที่เหตุการณ์นั้นช้างนาฬาคีรีไล่วิ่งทำร้ายสตรีแม่ลูกอ่อน จึงเป็นเหตุให้พระพุทธรองค์ทรงบันดาลพระเมตตาแก่ช้างนาฬาคีรีจนคลายพยศ

บทที่ 4 อังคลีมาลสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะโจรองคลีมาล ปราบกฏภาพจิตรกรรมภายในวิหารพระเจ้าละโว้ บริเวณผนังเหนือกรอบหน้าต่างฝั่งทิศใต้ ภายใต้กรอบภาพพระพุทธรูปข้อความว่า “พุทธชัยมงคลคาถาที่ ๔ องคลีมาลโจร แรงฤทธิ์” และในภาพปรากฏร้อยกรองในบทวสันตติลกฉันท 14 ความว่า

“กรกมพระขรรค์มฤทุร้าย บทหมายมโนหวัง
 แล่นโรตโยชนก้อัง คูลีมาลทะยานจร
 ด้วยฤทธิ์สฤทธิผิวจะโฉน ชนะโจรมุนินทร
 สรวมเดชพระนััน ๘ ประลุพร ชยมังคลามิ”

ภาพที่ 62 พระพุทธเจ้าทรงชนะโจรองคฺลีมาล ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุศรีบุญชัย จังหวัดลำพูน

เขียนเป็นภาพพระพุทธองค์ครองจีวรห่มเฉียงพาดสังฆาฏี ประทับยืน ยกพระหัตถ์ขวาในท่าประทานอภัย เบื้องหน้าเป็นภาพโจรองคฺลีมาลนั่งโจงกระเบนสีแดง ไม่สวมเสื้อ คล้องมาลัยนิ้วมือมนุษย์เฉวียงปากขวา พันรอบคอ และรอบต้นแขนทั้ง 2 ข้าง โจรองคฺลีมาลนั่งคุกเข่า ประคองอัญชลีวางตาบเปื้อนเลือดไว้เบื้องหน้า ด้านซ้ายของภาพเขียนภาพมารดาของโจรองคฺลีมาลนั่งห่มชุดขาวยืนประคองอัญชลีหันมาทางพระบรมศาสดา

บทที่ 5 จัญจมาณวิกาสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา ปรากฏภาพจิตรกรรมภายในวิหารพระเจ้าละโว้ บริเวณผนังเหนือกรอบหน้าต่างฝั่งทิศเหนือ ภายใต้กรอบภาพระบุข้อความว่า “พุทธชัยมงคลคาถาที่ ๕ จัญจมาณวิกา แรงสมาธิ” และในภาพปรากฏร้อยกรองในบทวสันตติลฉันท์ 14 ความว่า

“จัญจมาสุทฺธราสรัง กลแต่่งจะเติบครรรภ
 ด่ากลางประชุมชนอนัน ตประจานประจัญปอน
 ด้วยโสมสันตวิธิพะพริ้ง ชนะหญิงมุนินทร
 สรรวมเดชพระนั้น ๘ ประลุพร ชยมังคลามี”

เขียนเป็นภาพพระพุทธองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ยกพระหัตถ์ซ้ายขึ้นจีบอยู่เหนือพระอุระ เบื้องหลังเป็นรูปพระสาวกนั่งประนมมือ เบื้องหน้าพระบรมศาสดาเขียนเป็นภาพนางจัญจมาณวิกาห่มสไบนุ่งจีบหน้านางทับแผ่นไม้ที่สร้างขึ้นทำเป็นตั้งครรรภกับพระบรมศาสดา ยืนขึ้นนิ้วดำบริภาษมาทางพระบรมศาสดา โดยมีเหล่าอุบาสกนั่งประนมมือฟังธรรม พลางหันหน้ามามองทางนางจัญจมาณวิกา

ภาพที่ 63 พระพุทธเจ้าทรงขณะนางจิญจมาณวิกา ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน

บทที่ 6 สัจจกนิครันถสูตร

พระพุทธเจ้าทรงขณะสัจจกนิครนถ์ ปรากฏภาพจิตรกรรมภายในวิหารพระเจ้าละโว้ บริเวณผนังเหนือกรอบหน้าต่างฝั่งทิศเหนือ ภายใต้กรอบภาพพระพุทธรูปข้อความว่า “พุทธชัยมงคลคาถาที่ ๖ สัจจกนิครนถ์ แรงปัญญา” และในภาพปรากฏร้อยกรองในบทสันตติลกฉันท์ 14 ความว่า

“ปลงลี้จจะลี้จกนิครนถ์ มติตนชะตัวดี
 ยกวาทะโถมจะปะทะดี อุดตันก็ครั้นคลอน
 ปัญญาประทีปกระจะกระจ่าง ชนะล้างมุนินทร
 ลรวมเดชพระนััน ๘ ประลุพร ชยมังคลามี่”

ภาพที่ 64 พระพุทธเจ้าทรงขณะสัจจกนิครนถ์ ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน

เขียนเป็นภาพพระพุทธรองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ภายใต้ต้นไม้ใหญ่ แวดล้อมด้วยเหล่าพระสาวกนั่งประนมมือ และเหล่าอุบาสกอุบาสิกาพร้อมสดับการโต้เถียงปัญหาพระบรมศาสดา เบื้องหน้าพระพุทธรองค์เขียนเป็นภาพสัจจนิกครนถ์นึ่งเศวตพัศตร์ นึ่งราบ ใช้มือซ้ายกุมศีระชะ แสดงอาการพ่ายแพ้ต่อพระบรมศาสดา

บทที่ 7 นันโทปนันทนาคราชสูตร

พระพุทธรเจ้าทรงขณะพญานันโทปนันทนาคราช ปราบกฏภาพจิตรกรรมภายในวิหารพระเจ้าละโว้ บริเวณผนังเหนือกรอบหน้าต่างฝั่งทิศเหนือ ภายใต้กรอบภาพพระพุทธรูปข้อความว่า “พุทธชัยมงคลคาถาที่ ๗ นันโทปนันทนาคราช แรงฤทธิ์ พระโมคคัลลาน” และในภาพปรากฏร้อยกรองในบทวสันตติลกฉันท์ 14 ความว่า

“นันโทปนันทพุทฺธขงค์ ทรมนมหิทธิ
 บุตรเถระเล่ห์ภูชคคลี ทรมานมิหาญรอน
 อิงเถรฤทธิ์วิธีประจาก ชนะนาคมนินทร
 สรวมเดชพระนัน ๓ ประลุพร ชยมังคลามี”

เขียนเป็นภาพเหตุการณ์พุทธประวัติในตอนนี โดยเริ่มต้นจากบริเวณมุมขวาบนของภาพเป็นภาพพระพุทธรองค์ประทับนั่งสมาธิกับพระสาวกบนก้อนเมฆ ทอดพระเนตรพญานันโทปนันทนาคราชในรูปของพญานาคกายสีเขียวใช้ลำตัวโอบรัดเขาพระสุเมรุ กำลังถูกพญานาคกายสีเหลือง ซึ่งเป็นพระมหาโมคคัลลานะแปลง จนพญานันโทปนันทนาคราชทนทุกข์ทรมานแยกเขี้ยวฟันพิษออกไป พญานาคซึ่งเป็นพระมหาโมคคัลลานะแปลงก็ฟันพิษโต้ตอบ พร้อมบันดาลให้เพลิงลุกทั่วกาย จนพญานันโทปนันทนาคราชทนทุกข์ทรมานคล้ายทิลิมานะ

ภาพที่ 65 พระพุทธรเจ้าทรงขณะพญานันโทปนันทนาคราช ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุนครสุโขทัย จังหวัดลำพูน

บทที่ 8 พกภาพรหมสูตร

พระพุทธรูปทรงชนะท้าวพกาพรหม ปรากฏภาพจิตรกรรมภายในวิหารพระเจ้าละโว้ บริเวณผนังเหนือกรอบหน้าต่างฝั่งทิศเหนือ ภายใต้กรอบภาพระบุข้อความว่า “พุทธชัยมังคลาคาถาที่ ๘ พกภาพรหม แรงญาณ” และในภาพปรากฏร้อยกรองในบทวสันตติลกฉันท์ 14 ความว่า

“พรหมฤทธิ์วิสุทธิกระจะจำ ก็พกาภิธานนาม
 ถือทิภูริเทียบภุชคทราม ดุจพันกระสันกร
 อาศัยพระญาณวิธียุดม ชนะพรหมมุนินทร
 สรวมเดชพระนีน ฐ ประลุพร ชยมังคลามี”

เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนบัลลังก์ดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายวางเหนือพระเพลา พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานอภัย โปรตท้าวพกาพรหมที่ประทับอยู่ท่ามกลางก้อนเมฆ ท้าวพกาพรหมนี้มี 4 ศีयर 8 กร อยู่ในลักษณะประคองอัญชูลีทั้ง 8 น้อมนมัสการพระบรมศาสดา

ภาพที่ 66 พระพุทธรูปทรงชนะท้าวพกาพรหม ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน

ภาพจิตรกรรมในบทพุทธชัยมังคลอัญชูลีคาถาภายในวิหารพระเจ้าละโว้ วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน เป็นภาพเขียนสีน้ำมันภายในกรอบที่เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2506 โดยมีเอกลักษณ์ที่สำคัญคือการเขียนภาพพุทธประวัติร่วมกับประพันธ์บทพุทธชัยมังคลอัญชูลีคาถาในรูปแบบวสันตติลกฉันท์ 14 คำกับไว้ในทุกภาพ รูปแบบของภาพเป็นจิตรกรรมไทยประเพณีที่บางส่วนได้รับอิทธิพลจากภาพของ ส. ธรรมภักดี เช่นภาพพระพุทธรูปองค์ทรงชนะพญามาราธิราช มืองค์ประกอบกระแสน้ำที่หลั่งออกมาจากมุนพระเกศาของพระแม่ธรณี คือ มีจระเข้ออกมากับกระแสน้ำมุ่งทำลายเหล่าเสนามาร ทำท่างการหมอบราบของช่างนาฬาคีรีในขณะที่พระพุทธรูปเสด็จดำเนินบิณฑบาต เป็นต้น แต่ภาพรวมทั้งหมดออกแบบและเขียนขึ้นมาอย่างเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว

จากรูปแบบภาพจิตรกรรมในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่ปรากฏในงานศิลปกรรมไทย ประเพณีนั้น ปรากฏหลักฐานมาตั้งแต่ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3 นั้น ปรากฏแทรกอยู่ในเรื่องพระปฐมสมโพธิ์ หรือพุทธประวัติ ดังตัวอย่างที่พบในพระที่นั่ง พุทโธสวรรยย์ กรุงเทพมหานคร และวัดสุทัศนเทพวราราม ต่อมานับแต่ช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมานั้น การนำเสนอเรื่องราวพุทธประวัติในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถานำเสนอในรูปแบบภาพเขียน ในกรอบจนในตอนเดียว เช่น วัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน เป็นต้น หรือภาพเล่าเรื่องในกรอบหลายภาพต่อเนื่องกัน เช่น วัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร เป็นต้น

โดยเฉพาะภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดีนั้นเป็นภาพที่มีความสวยงามและ องค์ประกอบมักใช้เป็นต้นแบบในการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา นับแต่ หลัง พ.ศ. 2500 มาจนถึงในปัจจุบันนี้

4.4 รูปแบบของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในงานศิลปกรรมที่พบในต่างประเทศ

ตามที่มีพระเถระและนักวิชาการเสนอแนวคิดที่ว่า บทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาและคัมภีร์ อรรถาธิบายบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา คือ คัมภีร์ฎีกาพาหุง แต่งขึ้นในประเทศศรีลังกา หรือประเทศไทย โดยเฉพาะในคัมภีร์ฎีกาพาหุงที่ให้รายละเอียดเรื่องราวพุทธประวัติที่พระพุทธรูปองค์ทรงชนะสรรพชีวิต ได้แก่ มาร ยักษ์ ช้าง โจร สตรี นักบวช นาค และพราหมณ์ ซึ่งเป็นเสมือนตัวแทนของกิเลสมนุษย์ เพื่อปราบปรามแก้ไขกิเลสในตนเองได้นั้น มักได้รับการสะท้อนออกของภาพในงานศิลปกรรมไทยเป็นสำคัญ

หากแต่ผู้วิจัยได้มีโอกาสรวบรวมรูปแบบงานศิลปกรรมในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่พบใน ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังต่อไปนี้

ถ้ำโพวินตอง (Powintaung) จังหวัดโมนยว (Monywa) ประเทศพม่า

มีลักษณะเป็นถ้ำขุดโดยฝีมือมนุษย์เพื่ออุทิศให้เป็นวัดทางพระพุทธศาสนา ปรากฏภาพ จิตรกรรมฝาผนังแสดงเหตุการณ์พุทธประวัติและชาดกเป็นจำนวนมาก จิตรกรรมเหล่านี้มีอายุตั้งแต่ สมัยอังวะจนถึงสมัยมณฑล

จิตรกรรมในถ้ำเหล่านี้มีอายุแตกต่างกันเล็กน้อย เนื่องจากบางถ้ำยังคงใช้สีแดงเป็นพื้นหลัง อันเป็นรูปแบบที่จิตรกรรมอังวะรับสืบทอดมาจากศิลปะพุกาม บางถ้ำเริ่มใช้สีครีมเป็นพื้นแล้ว กำหนดอายุ ร่วมสมัยกับศิลปะอังวะตอนปลาย คือ การวาดรูปบุคคลอย่างง่าย ๆ ด้วยศิลปะพื้นบ้าน (เชษฐัง ดิงสัญชลิ, 2555, หน้า 238)

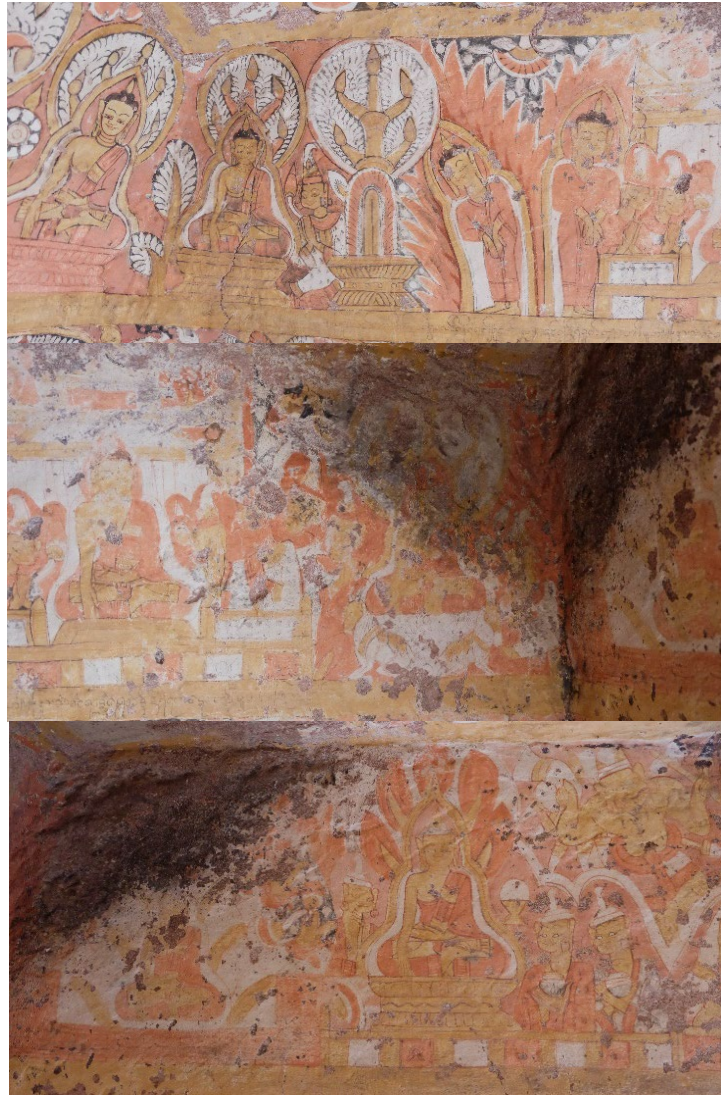
ส่วนจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องบทพุทธชัยมังคลอัฐกาคาที่นำมาศึกษานั้นกำหนดอายุในสมัย อังวะตอนปลาย หรือศิลปะสมัยของยาน รวาทพุทธศตวรรษที่ 22-23 ดังปรากฏภาพจิตรกรรมบท พุทธชัยมังคลอัฐกาคาจำนวน 3 ถ้ำด้วยกัน ประกอบด้วยถ้ำหมายเลข 102, 177 และ 268

ถ้ำหมายเลข 177 ของกลุ่มถ้ำโพนทอง สร้างขึ้นเพื่อเป็นวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ บริเวณผนังถ้ำนั้นเขียนภาพจิตรกรรมอยู่โดยรอบ ประกอบไปด้วย ภาพอดีตพุทธเขียนขึ้นบริเวณผนัง ด้านหลังพระพุทธรูปไสยาสน์ ถัดมาจากผนังถ้ำบริเวณเบื้องพระบาทเวียนประทักษิณมายังผนังถ้ำเบื้อง พระเศียรนั้น เขียนภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องเป็น 2 แถว แถวบนเขียนเป็นภาพพุทธประวัติเริ่มต้นที่ภาพ เหตุการณ์ตรัสรู้ เสวยวิมุตติสุข และเหตุการณ์ตามบทพุทธชัยมังคลอัฐกาคา ส่วนแถวล่างเขียนเป็น ภาพในเวสสันดรชาดก

ดังปรากฏมีรูปแบบภาพจิตรกรรมตามบทพุทธชัยมังคลอัฐกาคาในถ้ำหมายเลข 177 ดังต่อไปนี้

บทที่ 1 มารวิชัยสูตร

พระพุทธรูปเจ้าทรงชนะพญามาราริธาชนั้น เขียนภาพรวมกับพุทธประวัติในตอนเสวยวิมุตติสุข ประกอบด้วยภาพแรกแสดงเหตุการณ์พระพุทธรูปองค์ทรงชนะพญามารวิชัยติมาร เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปองค์ ครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เบื้องขวาของ พระพุทธรูปเขียนภาพพญามารวิชัยให้เครื่องทรงอย่างพม่า นั่งราบ ประคองอัญชลีก็ถือดอกบัวถวาย สักการะพระบรมศาสดา ถัดมาเป็นภาพเหตุการณ์อนิมิสเจติย พระพุทธรูปองค์ครองจีวรห่มคลุม ประทับยืน ประสานพระหัตถ์ไว้ที่พระเพลา พระเนตรเพ่งพระแท่นวัชรอาสน์ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ถัดมาเป็นภาพเหตุการณ์รัตนจงกรมเจติย ในลักษณะพระพุทธรูปองค์ครองจีวรห่มคลุม ประทับยืน ประสานพระหัตถ์ไว้ที่พระเพลา ถัดมาเป็นภาพเหตุการณ์รัตนขจรเจติย พระพุทธรูปองค์ครองจีวรห่ม เฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ภายใต้ซุ้มเรือนแก้ว แวดล้อมด้วยรูปบุคคลประคอง อัญชลี 4 คน สันนิษฐานว่าเป็นเขียนเพิ่มเติมเหล่าเทวดาที่เสด็จมาเฝ้า ถัดมาเป็นเหตุการณ์ที่ทรง ประทับใต้ต้นอชปาลนิโครธ เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ใต้ต้นไม้ บริเวณฐานเขียนเป็นภาพแพะ 2 ตัวหันหลังชนกัน จึงทำให้ทราบว่าเป็นเหตุการณ์ที่ทรงประทับใต้ต้น ไทรของคนเลี้ยงแพะ แวดล้อมด้วยเหล่ารูปบุคคลประคองอัญชลี 4 คน สันนิษฐานว่าเป็นการเขียน เพิ่มเติมภาพเทวดาที่เสด็จมาเฝ้า ถัดมาเป็นภาพเหตุการณ์ที่ทรงประทับใต้ต้นมุจลินท์ เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ประทับในชนดนาถ 7 เศียรที่แผ่ พังพานปกคลุมรอบพระวรกาย และถัดมาเป็นภาพเหตุการณ์ที่ทรงประทับใต้ต้นราชายตนะ เขียน เป็นภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ใต้ต้นไม้ เบื้องขวาเขียนเป็นภาพบุคคล 2 คน ถือภาชนะทรงกลม สันนิษฐานว่าเป็น 2 พ่อค้า ตปัสสะและภัลลิกะ ถวายภัตตาหารมธุปินทิกาแด่ พระพุทธรูป เบื้องซ้ายเป็นรูปบุคคลประคองอัญชลี สันนิษฐานว่าเป็นรูปเทวดา

ภาพที่ 67 พระพุทธเจ้าทรงชนะพญามารารัทธิราช และเสวยวิมุตตสุข ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 177 จังหวัดโมนยัว ประเทศพม่า

บทที่ 2 อาฬวกสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ เขียนเป็นภาพเหตุการณ์ต่อเนื่อง เริ่มต้นภาพเหนือเส้นฮ่อ เป็นภาพอาฬวกยักษ์ แยกเขี้ยว มือซ้ายถือขวาน มือขวาถือผ้าขาว ตามพระสูตรที่ระบุว่าเมื่ออาฬวกยักษ์ขว้างค้อนรูดานาเข้าไปใส่พระบรมศาสดาจนสิ้นแล้ว จึงเปลื้องภูษา คือ ผ้าโพกหัว ช้างออกไป บังเกิดเป็นเปลวไฟ กลางภาพเป็นภาพพระพุทธรูปครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ภายใต้วิมาน เบื้องซ้ายเป็นภาพอาฬวกยักษ์ประคองอัญชลี สดับพระธรรมเทศนา เบื้องขวาเป็นภาพบุคคผลชายและหญิง สันนิษฐานว่าเป็นพระเจ้าอาฬวีและพระราชเทวี

ภาพที่ 68 พระพุทธเจ้าทรงขณะอาฬวกยักษ์ ภายในถ้ำโพวินต่อง หมายเลข 177 จังหวัดโมนยว ประเทศพม่า

บทที่ 3 นาคาคิริสูตร

พระพุทธเจ้าทรงขณะช้านาคาคิริ เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ภายใต้ต้นไม้ เบื้องซ้ายของภาพเป็นภาพช้าง 2 ช้าง ช้างกายสีแดงชูงวง แสดงกิริยาดุร้าย และช้างกายสีขาว งวงสีแดง อยู่ในลักษณะหมอบราบ เป็นภาพเหตุการณ์ต่อเนื่องของช้านาคาคิริที่กำลังเกรี้ยวกราดดุร้าย และช้านาคาคิริที่สยบยอมต่อพระเมตตาคุณของพระบรมศาสดา

บทที่ 4 อังคฺลิมาลสูตร

พระพุทธเจ้าทรงขณะโจรองคฺลิมาล เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปครองจีวรห่มเฉียง ประทับยืนยกพระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานอภัย เบื้องซ้ายของภาพเขียนเป็นภาพโจรองคฺลิมาลถือดาบในมือขวา มือซ้ายชี้ตรงไปที่พระบรมศาสดา

ภาพที่ 69 พระพุทธเจ้าทรงขณะช้านาคาคิริ และทรงขณะโจรองคฺลิมาล ภายในถ้ำโพวินต่อง หมายเลข 177 จังหวัดโมนยว ประเทศพม่า

บทที่ 5 จัญจมาณวิกาสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา เขียนเป็นภาพพระพุทธรองค์ครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ภายในวิหาร สันนิษฐานว่าแสดงภาพพระเชตวัน แวดล้อมด้วย รูปบุคคลประคองอัญชลีทั้งชายและหญิง สื่อความหมายถึงอุบาสกอุบาสิกากำลังสดับพระธรรมเทศนา ด้านขวาของภาพเขียนภาพนางจัญจมาณวิกากำลังกล่าวต่อพระบรมศาสดา ด้วยอากัปกิริยายืน ชี้นิ้วมือ ขวาไปทางพระบรมศาสดา ภาพถัดมาเป็นเนื้อเส้นฮ่อด้านบนนางจัญจมาณวิกาเป็นรูปเทวดา 2 องค์ ประคองอัญชลี สันนิษฐานว่าเป็นพระอินทร์และโลกบาลกำลังเสด็จมาช่วยพระพุทธองค์ และภาพสุดท้ายของเหตุการณ์ตอนนี้เขียนเป็นภาพนางจัญจมาณวิกาถูกรณีสูบบริเวณขวาสุดของกลุ่มภาพ

ภาพที่ 70 พระพุทธเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 177 จังหวัดโมนยัว ประเทศพม่า

บทที่ 6 สัจจกนิครันถสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะสัจจกนิครันถ์ เป็นภาพพระพุทธรูปครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร แสดงปางมารวิชัย ภายใต้ต้นไม้ บริเวณฐานด้านหน้าเขียนเป็นภาพพระสงฆ์ 2 องค์ ประคองอัญชลี สันนิษฐานว่ารูปพระสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งนั้นคงสื่อความหมายถึงสัจจกนิครันถ์ หากแต่ให้ครองผ้ากาสาวพัสตร์เช่นเดียวกับพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาแทน

บทที่ 7 นันทโปปนนทนาคราชสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันทโปปนนทนาคราช เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร แสดงปางมารวิชัย ภายใต้ต้นไม้ เบื้องขวาของภาพเป็นรูปพญานาคแผ่พังพาน เบื้องซ้ายของภาพมนุษย์นาคประคองอัญชลี และมีพระมหาโมคคัลลานะยืนอยู่เหนือ และใช้มือทั้งสองข้างอยู่ในอิริยาบถตกลงเหนือรูปมนุษย์นาคนั้น สื่อความหมายถึงเหตุการณ์พญานันทโป

นันทนาคราชแสดงฤทธิ์ สื่อภาพในรูปของพญานาคแผ่พันพาน และพญานันโทป็นนันทนาคราชยอมแพ้
ในรูปของพญานาคในรูปมนุษย์นั่งพนมมือ และมีพระมหาโมคคัลลานะเป็นผู้ปราบพญานาคนั้น ด้วยการ
แสดงรูปพระเถระยืนเหนือแล้วใช้มือกดลง

ภาพที่ 71 พระพุทธเจ้าทรงชนะสัจจกนิครนถ์ และทรงชนะพญานันโทป็นนันทนาคราชภายในถ้ำไพบูลย์
หมายเลข 177 จังหวัดโมนยัว ประเทศพม่า

บทที่ 8 พกาวพรมสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะท้าวพกาพรม เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปครองจีวรห่มเฉียง ประทับ
นั่งขัดสมาธิเพชร แสดงปางมารวิชัย ภายใต้ต้นไม้ เบื้องขวาของภาพเป็นรูปบุคคลนั่งห่มผ้าขาวอย่าง
พม่า ประคองอัญชุลีถือดอกบัว เบื้องซ้ายที่ฐานพระพุทธรองค์เขียนเป็นรูปพระสงฆ์ สันนิษฐานว่ารูป
บุคคลเบื่องขวานั้น สื่อความหมายถึงท้าวพกาพรมที่ละซึ่งมีจิตฉันทิแล้ว

ภาพที่ 72 พระพุทธเจ้าทรงชนะท้าวพกาพรม ภายในถ้ำไพบูลย์ หมายเลข 177 จังหวัดโมนยัว
ประเทศพม่า

นอกจากนี้ ยังมีภาพจิตรกรรมตามบทพุทธชัยมังคลอัฐกถาในถ้ำหมายเลข 102 และ 268 โดยเริ่มต้นภาพเหตุการณ์มารวิชัยสูตรต่อจากภาพพุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุข 7 สัปดาห์ นับเป็นการย้ายภาพเริ่มเรื่องตามบทพุทธชัยมังคลอัฐกถา พร้อมมีอักษรพม่ากำกับอยู่ใต้ชุดภาพนั้น ๆ ดังยกตัวอย่างเฉพาะภาพภายในถ้ำหมายเลข 268 ดังต่อไปนี้

บทที่ 1 มารวิชัยสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะพญามาราริราช เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปองค์ครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ด้านขวาของภาพเป็นพญาวัวสวตีมาร ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์พม่า มี 10 กร ที่ล้วนถือศัสตราวุธ นั่งมาบนหลังช้างคิริเมฆลที่ยกชูงวงตรงมาที่พระบรมศาสดา ด้านหลังพญาช้างเขียนเป็นภาพเสนามารขี้เมา และมีเหล่าเสนามารขี่สัตว์ชนิดอื่น ๆ ทั้งเสือ ควายนาค และวัว อยู่ในเหนือกรอบเส้นฮ่อของพญามาราริราช ถัดลงมาระหว่างพระแท่นวัชรอาสน์และช้างคิริเมฆลนั้นเขียนเป็นภาพพระแม่ธรณีประทับนั่งราบ ใช้พระหัตถ์ปิดเกศาอยู่เบื้องหน้าพญามาร แสดงพระบารมีที่พระบรมศาสดาได้ทรงบำเพ็ญมาอันเป็นเหตุปัจจัยในการตรัสรู้ธรรมในครั้งนี้

ภาพที่ 73 พระพุทธเจ้าทรงชนะพญามาราริราช ภายในถ้ำโพวินต่อง หมายเลข 268 จังหวัดโมนยัว ประเทศพม่า

บทที่ 2 อาฬวกสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ภายในบุษบกในวิมานของอาฬวกยักษ์ พร้อมเขียนเป็นภาพอาฬวกยักษ์ไว้ 3 ภาพต่อเนื่องกัน คือ ตอนซ้ายบนของภาพเป็นภาพอาฬวกยักษ์กำลังเดินถืออาวุธเข้ามา ภาพถัดมาอยู่ในกรอบเส้นฮ่อตอนซ้ายของภาพเป็นอาฬวกยักษ์ยืน แยกเขี้ยว มือซ้ายถือขวาน มือขวาถือผ้าขาว ตามพระสูตรที่ระบุว่าเมื่ออาฬวกยักษ์ขว้างศัสตราวุธนานาเข้าใส่พระบรมศาสดาจนสิ้นแล้ว

จึงเปลื้องภูษา คือ ผ้าโพกหัว ช่างออกไปบังเกิดเป็นเปลวไฟ และภาพที่ 3 เป็นภาพอาฬวกยักษ์ ไม่มีเขี้ยว นั่งราบ ประคองอัญชลี และครองผ้าขาวไว้เหนือไหล่ทั้งสองข้าง ควบคู่ไปกับภาพพระสาวกที่นั่งราบประคองอัญชลีอยู่ทางขวาของภาพ สื่อความหมายถึงเหตุการณ์ที่อาฬวกยักษ์ได้บรรลุถึงพระโสดาปัตติผลมีศรัทธามั่นคงในพระศาสนา กราบนมัสการขอภัยโทษพระพุทธองค์ แลขอเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา

ภาพที่ 74 พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 268 จังหวัดโมนยัว ประเทศพม่า

บทที่ 3 นาฬาคีรีสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะช่างนาฬาคีรี เขียนเป็นภาพต่อเนื่องเบื้องหลังของภาพเป็นฉากกำแพงเมืองและพระราชานิเวศน์ กรอบเส้นฮ่อถัดมาเป็นเหล่าอุบาสกอุบาสิกา กำลังถือภัตตาหารรอใส่บาตร ภายในกรอบเส้นฮ่อถัดมา เขียนเป็นภาพช่างนาฬาคีรีพยศ ชูวงมุ้งตรงมาทำร้ายบนเส้นทางที่พระพุทธองค์เสด็จโจจรบิณฑบาต และมีภาพพระอานนท์กำลังปราบพญาช่าง ในลักษณะยกมือซ้ายขึ้นห้ามอย่างปางประทานอภัย มือขวาอุ้มบาตรแนบอก และในกรอบเส้นฮ่อชั้นนอกสุด เขียนเป็นภาพช่างนาฬาคีรีหมอบสยบยอมต่อหน้าพระพุทธองค์ที่กำลังเสด็จโจจรบิณฑบาตพร้อมเหล่าพระสาวก พระพุทธองค์ครองจีวรห่มคลุม พระหัตถ์ซ้ายอุ้มบาตร พระหัตถ์ขวายกขึ้นในลักษณะประทานอภัย ล้อมรอบด้วยกรอบประภาวลี เบื้องหลังมีพระสาวกอนุจรตาม 2 องค์

บทที่ 4 อังคุลิมาลสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะโจรองคุลิมาล เริ่มต้นด้วยภาพทางด้านซ้าย เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปครองจีวรห่มเฉียง ประทับยืน แนบพระหัตถ์ทั้งสองข้างไว้ข้างพระองค์ ล้อมรอบด้วยกรอบประภาวลี เบื้องซ้ายของภาพเขียนเป็นภาพโจรองคุลิมาลถือดาบในมือขวา มือซ้ายชี้ตรงไปที่พระบรมศาสดา

ลักษณะขององค์ลีมาลนั่งผ้าโสร่งจีเกี่ยวขึ้นอย่างโจงกระเบน โปกหัวด้วยผ้าอุยิจตามชนบพม่า ถัดมาเป็นภาพพระพุทธองค์ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ภายในวิหาร เบื้องซ้ายเป็นภาพองค์ลีมาลนั่งคุกเข่าประคองอัญชลี และเบื้องขวาเป็นรูปพระสงฆ์ 2 รูป สันนิษฐานว่าเป็นภาพองค์ลีมาลเกิดศรัทธาในพระศาสนา ตามเสด็จมายังพระเชตวันแล้วกราบนมัสการขออุปสมบทเป็นพระภิกษุ

ภาพที่ 75 พระพุทธเจ้าทรงขณะช้างนาฬาคีรี ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 268 จังหวัดโมนยว ประเทศพม่า

ภาพที่ 76 พระพุทธเจ้าทรงขณะโจรองค์ลีมาล ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 268 จังหวัดโมนยว ประเทศพม่า

บทที่ 5 จัญจมาณวิกาสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา เขียนเป็นภาพพระพุทธร่องค์ครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ภายในวิหารวัดพระเชตุวัน เบื้องซ้ายเป็นภาพพระสงฆ์พนมมือ 2 รูป เบื้องขวาเป็นรูปอุบาสกอุบาสิกาพนมมือ ในลักษณะกำลังสดับพระธรรมเทศนา นอกกรอบภาพ ด้านขวาเขียนเป็นภาพนางจัญจมาณวิกาใช้นิ้วมือซ้ายจับท้อง มือขวาชี้ตรงไปที่พระบรมศาสดา ล้อมรอบด้วยกรอบเส้นย่อ แสดงเหตุการณ์ที่นางจัญจมาณวิกากำลังกล่าวต่อว่าตั้งครมกับพระบรมศาสดา ถัดลงมาด้านล่างเป็นกรอบภาพนางจัญจมาณวิกาถูกธรณีสูบ ข้างขวามีรูปบุรุษยืนอยู่ สันนิษฐานว่า แทนภาพมหาชนที่บังเกิดความโกรธเคืองจึงวิ่งไล่ตามนางจัญจมาณวิกาออกมาจนพระอารามจนถูกธรณีสูบลงไป

ภาพที่ 77 พระพุทธเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 268 จังหวัดโมนยว ประเทศพม่า

บทที่ 6 สัจจกนิครันถสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะสัจจกนิครันถ เป็นภาพพระพุทธรูปครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร แสดงปางมารวิชัย ภายใต้อาคาร สันนิษฐานว่าสื่อความหมายถึงกฎการศาลา ณ ป่ามหาวัน ขนาบข้างพระบรมศาสดาด้วยภาพพระสงฆ์ 2 องค์ประคองอัญชลี สันนิษฐานว่า ภาพพระสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งนั้นคงสื่อความหมายถึงสัจจกนิครันถ ที่ครองผ้ากาสาวพัสตร์เช่นเดียวกับพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาแทนเช่นเดียวกับถ้ำที่ 177 ด้านบนมุมซ้ายของภาพมีรูปเทวดา สันนิษฐานว่าเป็นท้าวจิวปาณีในจุฬาสัจจกสูตร ที่ประกาศแก่สัจจกนิครันถว่า ถ้าพระพุทธองค์ตรัสถามปัญหา สัจจกนิครันถถึง 3 ครั้งแล้วสัจจกนิครันถมิสามารถแก้ไขได้ จักฝ่าเศียรสัจจกนิครันถออกเป็น 7 เสี่ยง

บทที่ 7 นันทโพนันทนาคราชสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันโทปนันทนาคราช เริ่มต้นภาพในกรอบเส้นย่อด้านบนของภาพ เป็นภาพพระมหาโมคคัลลานะถือบาตรด้วยมือขวา ยกมือซ้ายยกขึ้นอย่างปางประทานอภัย เบื้องหน้า พญานันโทปนันทนาคราช ภาพถัดมาเป็นภาพหลักแสดงเป็นภาพพระพุทธองค์ครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร แสดงปางมารวิชัย ภายใต้ต้นไม้ เบื้องขวาของภาพเป็นรูปพญานาค นันทโพนันทนาคราช ใช้ปากคาบพัด ในลักษณะกำลังถวายนพัดพระบรมศาสดา

ภาพที่ 78 พระพุทธเจ้าทรงชนะสักจกนิครนถ์
ภายในถ้ำโพวินตอง หมายเลข 268
จังหวัดโมนยัว ประเทศพม่า

ภาพที่ 79 พระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันโทป
นันทนาคราช ภายในถ้ำโพวินตอง
หมายเลข 268 จังหวัดโมนยัว
ประเทศพม่า

ในส่วนของพื้นที่ผนังถ้ำที่ 268 นั้นหมดพื้นที่ของห้องภาพจึงไม่ปรากฏบทที่ 8 พกพรหมสูตร ลักษณะภาพจิตรกรรมบทพุทธชัยมังคลอัฐกถาที่พบในถ้ำโพวินตอง ประเทศพม่า มีการวาดรูปบุคคลอย่างง่าย ๆ จนดูคล้ายกับศิลปะพื้นบ้าน จิตรกรรมที่พบส่วนใหญ่ใช้พื้นหลังสีแดง ร่วมสมัยกับสมัยอังกะตอนปลาย หรือศิลปะนยองยาน ราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 มีการนำเสนอภาพบทพุทธชัยมังคลอัฐกถาเรียงลำดับกันไป บางถ้ำเริ่มต้นบทแรกร่วมกับเหตุการณ์สัตตมหาสถาน ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญภายหลังการตรัสรู้และชนะพญาวัสวตีมาร แล้วลำดับเรื่องราวเรียงไปจนครบ 8

บท บางถ้าเริ่มต้นภาพจิตรกรรมในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาต่อจากเหตุการณ์สัตตมหาสถาน แต่เริ่มต้นภาพพระพุทธเจ้าทรงชนะมาราธราชอีกครั้ง แล้วลำดับเรื่องราวเรียงลำดับกันไป แต่เมื่อสุดผนัง ถ้านำเสนอแล้วมีพื้นที่ไม่เพียงพอ ก็ไม่นำเสนอบทที่พระพุทธองค์ทรงชนะท้าวพกาพรหม ก็มีเช่น ถ้อยหมายเลข 268

ที่สำคัญคือ จิตรกรรมในถ้ำโพวินต้องนี้ร่วมสมัยกับศิลปะอยุธยาตอนปลาย จึงมีความเป็นไปได้ว่า บทพุทธชัยมังคลอัฐคาถานี้คงเป็นที่รับรู้และได้รับความนิยมอยู่ในสุวรรณภูมิภาคพื้นทวีปอยู่แล้ว หรือถ้าหากเชื่อว่าคัมภีร์ฎีกาพาทูนั้นแต่งขึ้นในประเทศไทยจริง ก็คงส่งอิทธิพลไปในสังคมพม่า ในระยะเวลาที่ร่วมสมัยกับกรุงศรีอยุธยาด้วยเช่นเดียวกัน

พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า

ภายในพระมหาเจดีย์ชเวดากอง มีการประดับภาพสลักไม้และภาพจิตรกรรมในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา บริเวณอาคารโถงทางเข้าพระมหาเจดีย์ชเวดากองด้านทิศใต้ รวม 8 ภาพ ที่สร้างอุทิศถวายขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2538-2539 (นฤมล ธีรวัฒน์ และคณะ, 2551, หน้า 45) ดังมีรายละเอียดสำคัญดังต่อไปนี้

บทที่ 1 มารวิชัยสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะพญามาราธราช เริ่มต้นด้วยการสลักไม้เป็นรูปพระพุทธเจ้าครองจีวรห่มเฉียงตามแบบพุทธศิลป์พม่าสมัยมณฑลทะเล ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย บนพระแท่นวัชรอาสน์ในรูปแบบฐานบัวสูง พื้นหลังเขียนภาพจิตรกรรมเป็นรูปต้นพระศรีมหาโพธิ์ และฉัพพรรณรังสีที่แผ่ออกมารอบพระเศียร ด้านซ้ายของภาพสลักเป็นภาพพญาวัวสวตีมารประทับนั่งชันเข่าข้างหนึ่งมาบนหลังช้างคิริเมฆัล ไม่ประดับเครื่องศขาภรณ์ ลักษณะของพญาวัวสวตีมารนั้น มีเศียรเดียวสวมมงกุฎแหลม กายสีน้ำเงิน มี 9 กร ไม่ปรากฏมีศีศตราวุธในหัตถ์ แวดล้อมด้วยเหล่าเสนามารในรูปของมนุษย์ที่มีเศียรเป็นสัตว์ เช่น ม้า วัว นก สิงห์ วัว ลิง และมนุษย์ในรูปของสัตว์ เช่น ม้า เสือ เป็นต้น ถัดมาเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้าสลักเป็นภาพพระแม่ธรณีนั่งคุกเข่ายกกายตรง พระหัตถ์อยู่ในอาการบิดมวยพระเกศาเกิดกระแสน้ำท่วมกองทัพพญามาร และถัดมาเบื้องขวาของพระพุทธองค์ทำเป็นรูปวัวสวตีมารกำลังก้มลงกราบพระบรมศาสดา แต่สีกายพญาวัวสวตีมารตนนี้เป็นสีขาว

บทที่ 2 อาฬวกสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ ด้านขวาของภาพสลักเป็นภาพพระพุทธองค์ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย บนตั่ง แวดล้อมไปด้วยรูปบุคคลจำนวนมาก รูปบุคคลนั้นแต่งกายเหมือนชนชั้นสูงหรือเหล่าเทวดา จิตรกรรมด้านหลังเขียนภาพเป็นต้นไทร อันเป็นวิมานของอาฬวกยักษ์ ด้านซ้ายของภาพสลักเป็นภาพยักษ์กายสีดำ 2 ตน ตนหนึ่งขึ้นนิ้วไปที่พระบรมศาสดา อีกตนหนึ่งยกมือขึ้นแนบอก สันนิษฐานว่า ยักษ์ตนที่ขึ้นนิ้วนั้นคือ อาฬวกยักษ์ กำลังซักถามยักษ์อีกตนหนึ่ง

สันนิษฐานว่าเป็นคนธพัยักษ์ ยักษ์ผู้รักษาพระทวารวิมานของอามวกยักษ์ สันนิษฐานว่าภาพนี้เป็น 2 เหตุการณ์ต่อเนื่องกัน กล่าวคือ เหตุการณ์แรกเป็นเหตุการณ์ที่อามวกยักษ์ได้ยिनจากสาตาศิริยักษ์ และเหมวต้ายักษ์ ว่ารัตนะเกิดขึ้นในวิมานของอามวกยักษ์แล้ว จึงรีบกลับมาต้นไทรจนพบกับ พระบรมศาสดา และเหตุการณ์ที่ 2 เป็นเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์เทศนาอามวกสูตรให้บริษัททั้งปวง ฟัง มีพระเจ้าอาฬวีเป็นประธาน

ภาพที่ 80 พระพุทธเจ้าทรงขณะพญาวัสวตีมาร ภายในอาคารโรงทางเข้าพระมหาเจดีย์ชเวดากอง ด้านทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า

ภาพที่ 81 พระพุทธเจ้าทรงขณะอามวกยักษ์ ภายในอาคารโรงทางเข้าพระมหาเจดีย์ชเวดากองด้าน ทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า

บทที่ 3 นาคาศรีสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะช้างนาคาศรี ด้านซ้ายของภาพสลักเป็นภาพพระพุทธเจ้าครองจีวรห่มคลุม เสด็จออกบิณฑบาตกับพระสาวกจำนวนมาก เบื้องหน้าทำเป็นรูปช้างนาคาศรีกำลังหมอบ คลายพศ และมีรูปพระสาวกนั่งย่อตัวด้านข้างพระบรมศาสดา สันนิษฐานว่าเป็นพระอานนท์ที่จะสละชีวิตออกมาขวางหน้าช้างนาคาศรีที่พศ ด้านซ้ายของภาพสลักเป็นรูปสตรีผู้เป็นแม่กำลังจับมือลูก แสดงเหตุการณ์ในคัมภีร์ฎีกาพาทุงที่มีสตรีแม่ลูกอ่อนคนหนึ่งเห็นช้างนาคาศรีวิ่งตรงเข้ามา ด้วยความกลัวตาย จึงวางลูกลงไว้ ช้างนาคาศรีจึงวิ่งไล่ตามไป แต่เมื่อไล่ไม่ทัน จึงเวียนกลับมาหาทารก เป็นเหตุให้พระพุทธองค์ทรงบันดาลพระเมตตาแก่ช้างนาคาศรี จนคลายพศ ด้านขวาของภาพวาดเป็นเหล่าบุรุษจำนวนมาก ฝ่าวอกเหตุการณ์ช้างนาคาศรีอาละวาด ทั้งอยู่ด้านหน้าและบนกำแพงเมือง รูปบุรุษนั้นประกอบไปด้วย ฤๅษี ชนชั้นสูง ชาวบ้าน และเด็ก อยู่ในลักษณะกำลังร้องตะโกนว่ามีช้างออกอาละวาด

ภาพที่ 82 พระพุทธเจ้าทรงชนะช้างนาคาศรี ภายในอาคารโถงทางเข้าพระมหาเจดีย์ชเวดากองด้านทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า

บทที่ 4 อังคลีมาลสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะโจรองคูลีมาล เริ่มต้นของภาพที่ด้านขวาของภาพเป็นรูปพระพุทธองค์ครองจีวรห่มคลุม ทรงยืน เบื้องหน้าเป็นรูปโจรองคูลีมาล ซึ่งเกล้ามวยและนั่งใจอย่างพม่า ถือดาบวิ่งไล่มารดา ด้วยหวังสังหารและตัดนิ้วให้ครบพัน จึงปรากฏภาพมารดากำลังวิ่งหนีในด้านขวาของภาพด้วย อีกเหตุการณ์หนึ่งสลักอยู่ด้านซ้ายเป็นภาพพระพุทธองค์ประทับนั่งขัดสมาธิอยู่บนอาสน์ภายในพระอาราม คือ วัดเชตวัน ด้านซ้ายของภาพสลักเป็นรูปพระองคูลีมาลครองจีวรห่มคลุมยืนถือลูกประคำ ในมือซ้าย และมีภาพสลักรูปษัตริย์ประทับนั่งคุกพระชานุอยู่กับขุนนางหน้าพระองคูลีมาล สันนิษฐาน

ว่าเป็นเหตุการณ์พระเจ้าปเสนทิโกศลภายหลังเมื่อทราบข่าวว่าพระองค์ออกมาจากบวชอยู่ที่วัดพระเชตุวันนั้น จึงเสด็จมาเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงตรัสเรียกพระองค์ให้เข้ามาพบกับพระเจ้าปเสนทิโกศล จนเมื่อได้ซักถามข้อสงสัยใด ๆ แล้วพระเจ้าปเสนทิโกศลจึงจักถวายปัจจัย 4 บำรุงพระองค์

ภาพที่ 83 พระพุทธเจ้าทรงชนะโจรของคฤลีมาล ภายในอาคารโถงทางเข้าพระมหาเจดีย์ชเวดากองด้านทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า

บทที่ 5 จัญจมาณวิกาสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา เริ่มต้นภาพด้วยการสลักไม้เป็นภาพพระพุทธเจ้าครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย บนอาสนะ ด้านหลังสลักเป็นรูปพระภิกษุจำนวนมาก แวดล้อมด้วยเหล่าอุบาสกอุบาสิกาภายในพระอาราม คือ วัดเชตุวัน เบื้องขวาของพระพุทธองค์ทำเป็นรูปนางจัญจมาณวิกาสร้างทำเป็นตั้งครรภ์ ด้วยทำเป็นครรภ์ปลอมอยู่ใต้ผ้าถุง ลุนตยา สวมเสื้อคลุมไหม้มะเตนสีชมพู นางจัญจมาณวิกาขึ้นขึ้นไปทางพระบรมศาสดาในลักษณะกำลังกล่าวต่อว่าตรัสครรภ์กับพระพุทธองค์ ต่อมาเป็นเบื้องขวาของภาพสลักเป็นรูปนางจัญจมาณวิกาถูกรณิ ในลักษณะที่นางจัญจมาณวิกาจมดินไปครึ่งตัว ชูมือขึ้น สีหน้าแสดงความทุกข์ทรมาน แวดล้อมด้วยการเขียนภาพเป็นกองไฟนรกลุกโชนขึ้นรับร่างนางจัญจมาณวิกา ด้านหน้าทำเป็นรูปบุรุษนั่งผ้าโสร่งจีพับครึ่งในลักษณะล่าลง เสมือนว่าเป็นกลุ่มบุคคลวิ่งตามหมายเข้าทำร้ายนางจัญจมาณวิกา

ภาพที่ 84 พระพุทธเจ้าทรงชนะนางจิญจมาณวิกา ภายในอาคารโถงทางเข้าพระมหาเจดีย์ชเวดากองด้านทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า

บทที่ 6 สัจจกนิครันถสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะสัจจกนิครนถ์ กลางภาพสลักเป็นภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ภายใต้ต้นไม้ สื่อความหมายถึง ป่ามหาวัน แวดล้อมด้วยเหล่าอุบาสกอุบาสิกาแต่งกายอย่างพม่า เบื้องหน้าพระพุทธรองค์สลักเป็นรูปสัจจกนิครนถ์ แต่งกายอย่างกษัตริย์พม่า คือ สวมผ้ากาสาหวักตร์สีกรัก นุ่งราบ ใช้มือขวาจับหัวในลักษณะครุ่นคิด เพื่อวิสันหาปัญหาเกี่ยวกับพระบรมศาสดาด้านท้องฟ้า ทำเป็นรูปเทวดาถือค้อน สื่อความหมายถึง ยักษ์ตนหนึ่งชื่อ วชิรปาณิ ถือกระบองแก้ววิเชียร ที่ร้องบอกพระบรมศาสดาว่า หากสัจจกนิครนถ์ผู้นี้ไม่สามารถแก้ปริศนาธรรมของพระพุทธเจ้าถึง 3 ครั้งเมื่อใด เราทুবหัวให้แตกเป็น 7 เสียงเมื่อนั้น

ภาพที่ 85 พระพุทธเจ้าทรงชนะสัจจกนิครนถ์ ภายในอาคารโถงทางเข้าพระมหาเจดีย์ชเวดากองด้านทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า

บทที่ 7 นันทโศปน์นันทนาคราชสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันโทปน์นันทนาคราช เริ่มต้นที่กลางภาพเป็นรูปบุคคลสามคนกำลังแสดงมหรสพ ประกอบด้วยการเต้นรำ ตีกลองยาว และตีฉาบ สื่อความหมายถึงความสำราญที่พญานันโทปน์นันทนาคราชกำลังเสพขณะดื่มสุรา ต่อมาเป็นภาพบริเวณมุมซ้ายบนของภาพสลักเป็นรูปพระพุทธเจ้าครองจีวรห่มคลุม เสด็จพุทธดำเนินมาในอากาศกับเหล่าพระสาวก ถัดมาในกลางภาพหลังรูปบุคคลกำลังเต้นรำเป็นภาพพญานาคสองตนเกี่ยวรัดเขาพระสุเมรุ สื่อความหมายถึงเหตุการณ์พญานันโทปน์นันทนาคราชใช้ลำตัวเข้ารัดเขาพระสุเมรุ และพระมหาโมคคัลลานะแปลงเป็นพญานาคให้ตัวรัดทับพญานันโทปน์นันทนาคราชจนสิ้นฤทธิ์ ถัดมาเบื้องขวากลาง ลักษณะเป็นภาพพญานันโทปน์นันทนาคราชหลบหนีและพระมหาโมคคัลลานะแปลงเป็นพญาครุฑไล่ติดตาม และภาพสุดท้ายสลักเป็นภาพพญานันโทปน์นันทนาคราชในรูปมนุษย์สวมศิราภรณ์ยอดเป็นเศียรพญานาค ประคองอัญชลินมัสการพระบรมศาสดา โดยใช้ภาพพระพุทธองค์ร่วมกันในภาพพระพุทธองค์เสด็จพุทธดำเนินมาในนภากาศ

ภาพที่ 86 พระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันโทปน์นันทนาคราช ภายในอาคารโถงทางเข้าพระมหาเจดีย์ชเวดากองด้านทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า

บทที่ 8 พกภาพรหมสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะท้าวพกาพรหม สลักเป็นภาพพระพุทธองค์ครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย ภายในวิมานบนสวรรค์ชั้นพรหม แวดล้อมด้วยพระพรหมและเหล่าเทวดาประคองอัญชลี ลักษณะกำลังสดับพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์

ภาพที่ 87 พระพุทธเจ้าทรงชนะท้าวพกาพรหม ภายในอาคารโถงทางเข้าพระมหาเจดีย์ชเวดากอง
ด้านทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า

จากลักษณะภาพสลักในบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถาภายในอาคารโถงทางเข้าพระมหาเจดีย์ชเวดากองด้านทิศใต้ พระมหาเจดีย์ชเวดากอง เป็นการผสมผสานรูปแบบประเพณีนิยมของพม่า ด้วยการนำรูปแบบพุทธศิลป์พม่าสมัยมณฑลทะเล ทั้งการครองจีวรของพระพุทธรูปทั้งรูปแบบห่มคลุมและห่มเฉียง มีการผสมผสานเครื่องแต่งกายทั้งของชนชั้นสูง อุบาสก อุบาสิกา และนักบวชฤๅษีเป็นไปตามขนบนิยมของพม่า ผสมผสานกับอาคารสถาปัตยกรรมและเครื่องเรือนตามแบบประเพณี ทั้งยังมีการคัดเลือกเหตุการณ์ในแต่ละบทซึ่งในรายละเอียดอย่างเป็นเอกลักษณ์ เช่น ภาพพระองคฺุลิมาลเมื่อบวชเป็นพระภิกษุแล้ว หรือภาพเหตุการณ์ที่มียักษ์ชิวรีปาณิถือกระบองหมายจะทุบเศียรสังข์จกนิครนถ์ก็เป็นคติที่ไม่พบการสร้างอยู่เลยในศิลปะไทย

วัดวิชิตปุรารามหาวิหาร (Vijithapura Rajamaha Viharaya) เมืองวิชิตปุระ ประเทศศรีลังกา

วัดโบราณที่ตั้งอยู่ในเมืองวิชิตปุระ ทางตอนใต้ของเมืองอนูราชปุระ ประเทศศรีลังกา ประวัติความเป็นมาของวัดแห่งนี้อ้างถึงว่า เมืองวิชิตปุระแห่งนี้เป็นที่ตั้งที่พระเจ้าทูลฐาคามินือภัย และทำสงครามกับพระเจ้าเอฬาระ กษัตริย์ผู้รุกรานชาวทมิฬ โปรตให้สร้างพระสถูป ณ ตำแหน่งชนะศึก และต่อมาจึงได้พัฒนาขึ้นมาเป็นวัดวิชิตปุรารามหาวิหาร ภายในวัดยังมีก้อนหินที่ใช้ลับดาบของพระเจ้าทูลฐาคามินือภัยและเหล่าทหารในกองทัพยังคงเก็บรักษาไว้ภายในวัดแห่งนี้ ทั้งยังปรากฏซากโบราณสถานสืบมาแต่สมัยอนูราชปุระเป็นต้นมา

ภายในวัดยังปรากฏมีปฏิมาพระ (Image house) ที่สร้างขึ้นเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ประติมากรรมและภาพจิตรกรรมแสดงเหตุการณ์พุทธประวัติและและชาดกที่สร้างสมัยใหม่ในเมื่อไม่กี่สิบปีที่ผ่านมา ดังปรากฏรูปประติมากรรมลอยองค์แสดงเหตุการณ์อันเกี่ยวเนื่องกับบทพุทธชัยมงคล อัญฐคาถา ดังนี้

บทที่ 1 มารวิชัยสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะพญามารอิธราช ทำเป็นประติมากรรมรูปพระพุทธองค์ครองจีวร ห่มเฉียง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางสมาธิ บนแท่นศิลา ผนังด้านหลังเขียนเป็นจิตรกรรมรูปต้นพระศรีมหาโพธิ์ และแถบฉัพพรรณรังสีที่แผ่ออกมารอบพระวรกาย เบื้องหน้าพระพุทธรูปทำเป็นประติมากรรมรูปพญาวัวสวติมารยืนมาเหนือกระพองช้างคีรีเมธ ปญาวัวสวติมารมีกายสีน้ำเงินเหมือนดอกนิลูลบล สวมมงกุฏ กรองศอ พาหุรัด ห่มผ้าเฉียงป่า นุ่งผ้าโศติยาว อย่างกษัตริย์ลังกา

ภาพที่ 88 พระพุทธเจ้าทรงชนะพญาวัวสวติมาร ภายในวิหารปฏิมาพระ วัดวิชิตপুরาชมหาวิหาร ประเทศศรีลังกา

บทที่ 2 อาฬวกสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ ทำเป็นประติมากรรมรูปพระพุทธองค์ครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งห้อยพระบาทบนเก้าอี้อย่างยุโรป พระหัตถ์ซ้ายวางคว่ำไว้เหนือพระเพลาซ้าย พระหัตถ์ขวา ยกขึ้นแสดงปางประทานอภัย เบื้องหน้าทำเป็นรูปอาฬวกยักษ์ ในลักษณะของอมมนุษย์มีผิวกายสีคล้ำ มีเขี้ยว หนวด และเครา ไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าโสร่งพับครึ่งในลักษณะลำลองอย่างลังกา อาฬวกยักษ์อยู่ทำยื่นอุ้มอาฬวีราชกุมารกำลังถวายพระพุทธองค์ ผนังด้านหลังเขียนเป็นจิตรกรรมรูปเงื่อมผาคูหาถ้ำ

ภาพที่ 89 พระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ ภายในวิหารปฐมาขระ วัดวิชิตপুরารามมหาวิหาร ประเทศศรีลังกา

บทที่ 3 นาคาคิริสูตร

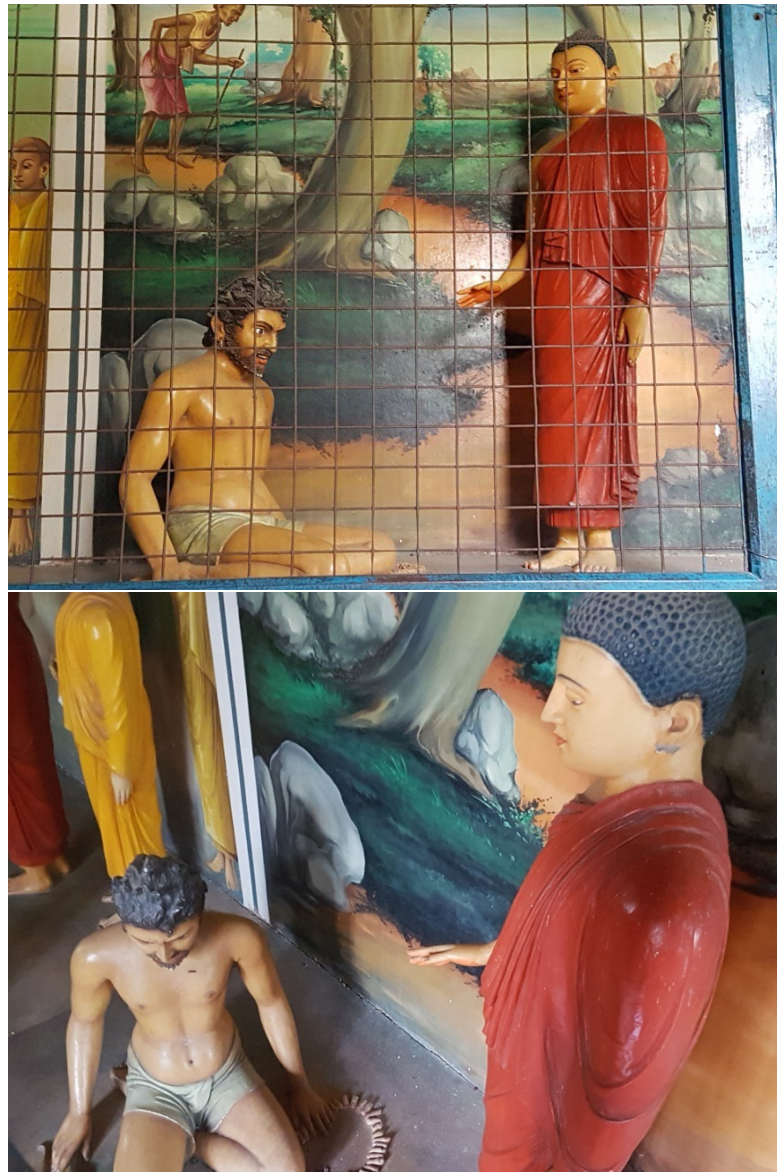
พระพุทธเจ้าทรงชนะช้างนาคาคิริ ทำเป็นประติมากรรมรูปพระพุทธองค์ครองจีวรห่มเฉียงเสด็จพุทธดำเนินมากับพระสาวก สันนิษฐานว่าเป็นพระอนนทอยู่เบื้องหลัง พระพุทธองค์ประทับยืนพระหัตถ์ขวาอยู่ในลักษณะวางคว่ำอุบลลงเหมือนงวงช้างนาคาคิริที่นั่งหมอบเฝ้าอยู่ด้านหน้า ผนังด้านหลังเขียนเป็นจิตรกรรมรูปชายหญิงกำลังวิ่งหนีไปในชุมชน

ภาพที่ 90 พระพุทธเจ้าทรงชนะช้างนาคาคิริ ภายในวิหารปฐมาขระ วัดวิชิตপুরารามมหาวิหาร ประเทศศรีลังกา

บทที่ 4 อังคลีมาลสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะโจรองคลีมาล ทำเป็นประติมากรรมรูปพระพุทธองค์ครองจีวรท่มเฉียง ประทับยืนพระหัตถ์ขวาคว่ำ ในท่ากตหรือปราบพยศ เบื้องหน้าทำเป็นรูปโจรองคลีมาล นุ่งผ้าสมพต สั้น มือซ้ายวางมาลัยนิ้วมุนุษย์ไว้ข้างตัว มือขวาวางดาบในอาการยอมแพ้ ผนังด้านหลังเขียนเป็น จิตรกรรมรูปมารดาองคลีมาลในรูปหญิงชรากำลังเดินค้าไม้เท้าไปในราวป่า

ภาพที่ 91 พระพุทธเจ้าทรงชนะโจรองคลีมาล ภายในวิหารปฐมีมาฆะ วัดวิจิตรปุระราชมหาวิหาร ประเทศศรีลังกา

บทที่ 5 จัญจมาณวิกาสูตร

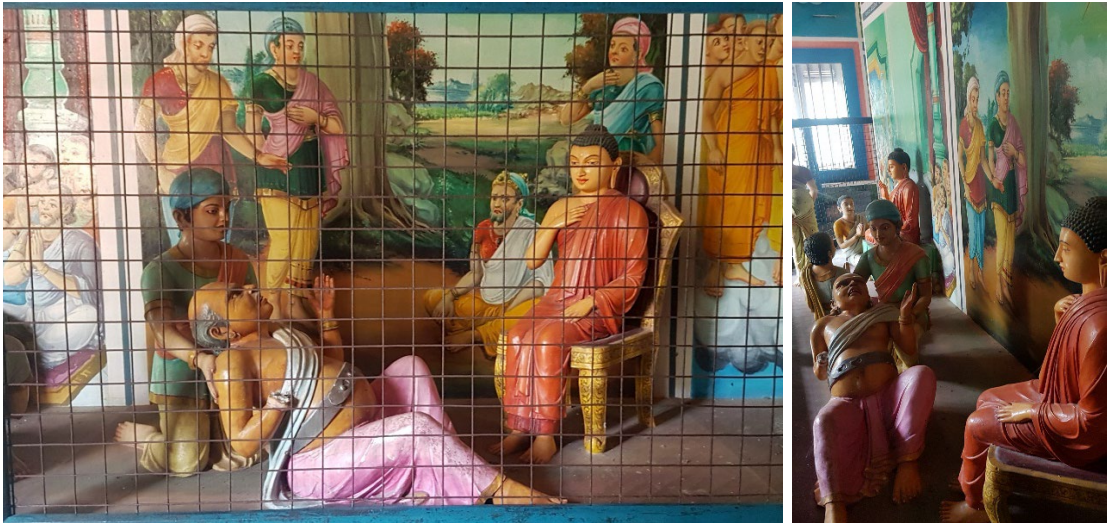
พระพุทธเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา ทำเป็นประติมากรรมรูปพระพุทธเจ้าครองจีวรห่มเฉียง แสดงปางประทานอภัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนธรรมาสน์ลาดผ้าปูนุ่งสีเขียวอ่อน เบื้องหน้า นำเป็นรูปนางจัญจมาณวิกาสวมเสื้อโฮลี (choli) ที่มีลักษณะเป็นเสื้อเอวลอยที่ของสตรีอินเดีย นุ่งโจรสรงสีเหลือง ชายผ้าทำเป็นรูปหนูที่เป็นพระอินทร์จำแลง กำลังไต่ขึ้นแสดงความจริง ด้านหน้าและด้านข้าง พระบรมศาสดาทำเป็นรูปอุบาสกอุบาสิกาที่นั่งราบพนมมือกำลังสดับพระธรรมเทศนาเช่นเดียวกับพื้นผนังด้านหลังก็เขียนเป็นจิตรกรรมอุบาสกอุบาสิกา กำลังสดับพระธรรมเทศนา

ภาพที่ 92 พระพุทธเจ้าทรงชนะนางจัญจมาณวิกา ภายในวิหารปฏิมาพระ วัดวิจิตรปุระราชมหาวิหาร ประเทศศรีลังกา

บทที่ 6 สัจจนิครันถสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะสัจจนิครันถ ทำเป็นประติมากรรมรูปพระพุทธองค์ครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งห้อยพระบาทบนเก้าอี้อย่างยุโรป พระหัตถ์ซ้ายวางคว่ำไว้เหนือพระเพลาซ้าย พระหัตถ์ขวายกขึ้นแนบพระอุระ เบื้องหน้าพระพุทธองค์ทำเป็นรูปสัจจนิครันถในรูปบุคคลอ้วนพุงพลุ้ย นุ่งผ้าสีชมพู ใส่แผ่นเหล็กรัดท้อง คล้องผ้าขาวเฉวียงบ่า นั่งอยู่ในอิริยาบถกำลังหายใจหลังพ่ายแพ้ต่อพระปัญญาของพระบรมศาสดา และมีสานุศิษย์กำลังประคองไหล่อยู่ด้านหลัง ผนังด้านหลังเขียนเป็นจิตรกรรมรูปบุคคลแต่งกายทั้งยืนและนั่งเสมือนกำลังเป็นประจักษ์พยานในการสนทนาของพระบรมศาสดากับสัจจนิครันถ

ภาพที่ 93 พระพุทธเจ้าทรงชนะสังกนิครนถ์ ภายในวิหารปฐมาระ วัดวิชิตপুরาชมหาวิหาร ประเทศศรีลังกา

บทที่ 7 นันทโศปนนทนาคราชสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันโทปนนทนาคราช ทำเป็นประติมากรรมรูปพระพุทธองค์ครองจีวรห่มเฉียง ประทับนั่งห้อยพระบาทบนเก้าอี้อย่างยุโรป พระหัตถ์ซ้ายวางคว่ำไว้เหนือพระเพลาซ้าย พระหัตถ์ขวาหงาย ด้านซ้ายมือของพระพุทธองค์ทำเป็นรูปพระโมคคัลลานะที่มีกายสีน้ำเงินเหมือนดอกนิลบล ด้านหน้าทำเป็นรูปพญานันโทปนนทนาคราชในรูปร่างงอังก้างแมงป่อง ผนังด้านหลังเขียนเป็นจิตรกรรมรูปเหล่าสาวกตามเสด็จยืนอยู่เหนือก้อนเมฆ และเหล่าเทวดาประนมหัตถ์

ภาพที่ 94 พระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันโทปนนทนาคราช ภายในวิหารปฐมาระ วัดวิชิตপুরาชมหาวิหาร ประเทศศรีลังกา

บทที่ 8 พกาพรหมสูตร

พระพุทธเจ้าทรงชนะท้าวพกาพรหม ทำเป็นประติมากรรมรูปพระพุทธเจ้าครองจีวรท่มเฉียง แสดงปางประทานอภัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนก้อนเมฆ เบื้องหน้าทำเป็นรูปพระพรหมที่มีเศียรเดียวในรูปแบบทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ลังกา ยกพระหัตถ์ทั้งสองผายออกในลักษณะยอมแพ้ต่อพระบรมศาสดา ผนังด้านหลังเขียนเป็นจิตรกรรมรูปเหล่าเทพและพรหมเหาะมาในอากาศ

ภาพที่ 95 ประติมากรรมพระพุทธเจ้าทรงชนะท้าวพกาพรหม ภายในวิหารปฐมีมาฆระ วัดวิชิตপুরาชมหาวิหาร ประเทศศรีลังกา

จากรูปแบบงานศิลปกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถาที่พบในประเทศพม่าและศรีลังกานั้น พบว่า บางส่วนมีความเก่าแก่มากกว่าศิลปกรรมที่พบในประเทศไทยเล็กน้อย เช่นที่ถ้ำโพวินตองของประเทศพม่า หากแต่ไม่มีหลักฐานยืนยันว่า บทสวดมนต์หรือคัมภีร์ฎีกาขยายความของบทสวดมนต์นั้นนี้แต่งขึ้นในพม่า

ในขณะที่ในประเทศศรีลังกาที่มีทฤษฎีและความเชื่อว่าบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถาและคัมภีร์ฎีกานั้น แต่งขึ้นในประเทศนี้ แต่ไม่ค่อยพบงานศิลปกรรมที่เก่าแก่เกี่ยวกับบทสวดมนต์บทนี้เท่าที่ควร อาจจะมีความเป็นไปได้ว่า ผู้วิจัยอาจยังไม่เคยสำรวจพบก็เป็นได้

นอกจากนี้ ทั้งในงานศิลปกรรมประกอบบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถาที่พบทั้งในประเทศพม่าและศรีลังกา มีการนำเสนอรายละเอียดปลีกย่อยตรงตามคัมภีร์ฎีกาพาหุง อาทิ ในกรณีอาฬวกยักษ์ เปลื้องผ้าเป็นอาวุธก็ปรากฏพบเฉพาะที่ถ้ำโพวินตอง กรณีพระองค์สิมัลลวชเป็นพระภิกษุหรือกรณียักษ์ชราปาณิจักใช้กระบองวิเศษทุบหัวสังกนิครนถ์ก็พบเฉพาะที่พระเจดีย์ชเวดากอง หรือกรณีที่ใช้สังกนิครนถ์ใช้แผ่นเหล็กรัดท้อง เพราะกลัวว่าสติปัญญาความรู้จะรั่วไหลที่วัดวิชิตপুরาชมหาวิหาร

ประเทศศรีลังกา ก็เป็นเรื่องราวที่ปรากฏในคัมภีร์ฎีกาพาหุ ล้วนแสดงความเป็นเอกเทศในการนำเสนอเรื่องราวพุทธประวัติตามคัมภีร์ฎีกาพาหุนี้ และยังแสดงให้เห็นว่าในแต่ละประเทศนั้นยังรับรู้รายละเอียดปลีกย่อยสำคัญตามที่ปรากฏในคัมภีร์ฎีกาพาหุเป็นอย่างดีอีกด้วย

4.5 การนำเสนอบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในสื่อสมัยใหม่

‘BODHI THEATER: Buddhist Prayer RE-TOLD’ เป็นรูปแบบการนำเสนองานพุทธศิลป์ด้วยสื่อสมัยใหม่ หรือสื่อดิจิทัล ด้วยการดัดแปลงพื้นที่ภายในอุโบสถวัดสุทธาวาสให้เป็นที่ฉายหนังขนาดย่อม และใช้พระพุทธรูปประธานภายในอุโบสถเป็นองค์ประกอบสำคัญในการดำเนินเรื่อง พร้อมใช้เทคโนโลยีการฉายภาพเข้าไปบนพื้นผิววัตถุ ที่เรียกว่า Projector Mapping มาฉายแอนิเมชันและกราฟฟิกต่าง ๆ จนเกิดแสง สีบนพื้นผิว จนภายในอุโบสถเป็นเหมือนโรงฉายภาพยนตร์ที่มีมิติกว้างยาวลึก ลดหลั่นกันไปจนดูเหมือนการฉายภาพสามมิติ ประกอบกับบทเพลงประกอบโอบล้อม และมีท่วงทำนองแตกต่างกันไปในการนำเสนอทำความเข้าใจกับบทสวดชัยมังคลคาถา (บทพาหุ) มาเป็นสื่อในการนำเสนอธรรม และตีความบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา โดยใช้ ระหว่างวันที่ 18 พฤษภาคม ถึงวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2562

แนวคิดหลักในการนำเสนอโครงการโศติเธียเตอร์ในครั้งนี้ เป็นความพยายามที่ทำให้พระพุทธศาสนาเข้ามาใกล้ชิดกับชีวิตคนมากขึ้น ทำให้พระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่จับต้องได้ ในรูปแบบของงานศิลปะที่อยู่ในชีวิตผู้คน และอยู่ในบทสนทนาเช่นเดียวกับเรื่องอื่น ๆ ในชีวิตประจำวัน โครงการนี้จึงเกิดจากการรวมตัวกันของศิลปินรุ่นใหม่ ได้แก่ ธวัชชัย แสงธรรมชัย แห่งบริษัทเอเจนซีโฆษณา WHY NOT Social Enterprise ดูแลในเรื่องกระบวนการผลิตในฐานะผู้จัดการโครงการ สารัตถะ จึงเสถียรทรัพย์ จากบริษัท Another Day Another Render จำกัด เป็นผู้ออกแบบงานภาพเคลื่อนไหว ปานปอง วงศ์สิริสวัสดิ์ จากบริษัท Another Day Another Render จำกัด เป็นผู้ดูแลภาพรวมของงานออกแบบ กนต์ธร เตโชหาร เป็นนักออกแบบคาแรกเตอร์ (Character Designer) และเกียรติ ชาติประเสริฐ เป็นนักออกแบบเสียง (Sound Designer) (พิมพ์พญา เจริญศิริพันธ์, 2565)

รูปแบบการนำเสนอในครั้งนี้ ได้ใช้องค์ประกอบภายในอุโบสถ โดยเฉพาะการใช้พระพุทธรูปประธานมาเป็นองค์ประกอบสำคัญในการดำเนินเรื่องเหตุการณ์สำคัญที่พระพุทธองค์ทรงมีชัยชนะในครั้งสำคัญ 8 เหตุการณ์ตามบทสวดมนต์ดังมีรายละเอียดในแต่ละบทดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 ความไม่รู้ของวสวัตตี (A Demon's Ignorance) เล่าถึง เหตุการณ์ก่อนตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ กองทัพพญามารวสวัตตี ชีข้างคีรีเมขลนำพหุลพมารพร้อมสรรพอาวุธครบมือหมายจะให้พระพุทธเจ้าเลิกความเพียรที่จะตรัสรู้ ก่อนทานบารมีจะนำพาพระแม่ธรณีมาเป็นพยานยุติศึกนั้น (Bodhi Theater, ม.ป.ป.)

เริ่มต้นด้วยการฉายภาพที่พระพุทธรูปประธานภายในอุโบสถ เป็นภาพต้นพระศรีมหาโพธิ์ อันเป็นสถานที่ที่พระบรมศาสดาประทับนั่งตรัสรู้ พร้อมมีฉัพพรรณรังสีออกมารอบพระวรกาย ก่อนจะเริ่มเหตุการณ์ที่บทที่ 1 ว่าด้วยกองทัพพญามารที่มาจากในรูปของเปลวไฟที่ลุกท่วมไปรอบอุโบสถ และมีพญาวิสวดีมารประทับนั่งถือศัสตราวุธมาบนหลังช้างคิริเมฆลบุกเข้ามา ก่อนที่จะมีกระแสน้ำหลังไหลออกมาจากรอบพระพุทธรูปประธานพัดพาพญามารออกไป ถัดมาด้วยภาพดอกบัวค่อย ๆ ผลิตานอันเป็นสัญลักษณ์ของตรัสรู้ธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ภาพที่ 96 โครงการโพธิเจียเตอร์ ตอนที่ 1 ความไม่รู้ของวสวัตตี

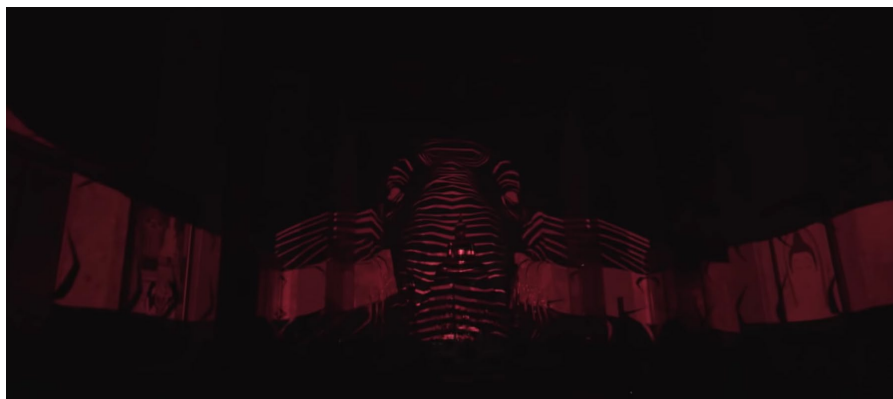
ตอนที่ 2 ความก้าวร้าวของอาฬวก (A Giant's Madness) เล่าถึง อาฬวก ยักษ์ดุร้าย ที่สั่งให้เจ้าเมืองเอาคนมาเป็นอาหารทุกวัน ก้าวร้าว ดุร้าย ก่อนที่จะเกิดดวงตาเห็นธรรม เมื่อได้พบพระพุทธรูปด้วยขันติ ที่ทำให้ยักษ์ที่ก้าวร้าว ใจสงบลงได้ (Bodhi Theater, ม.ป.ป.)

เริ่มต้นด้วยการฉายภาพอาฬวกยักษ์ในรูปของยักษ์ที่มีขนยาวรุงรัง เดินเข้ามาจากผนังด้านซ้ายมือของพระพุทธรูปประธาน เข้ามาทูลบิณฑบาตพระพุทธรูปจนหลุดกระเด็นออกไป แต่แล้วพระพุทธรูปนั้นก็ยังคงปรากฏอยู่ที่เดิม ไม่หวั่นไหวด้วยพระขันติธรรม

ตอนที่ 3 ความโกรธเกรี้ยวของพญาช้างนาฬาคีรี (An Elephant's Rage) เล่าถึง อุบายของพระเทวทัต ผู้คิดร้ายต่อพระพุทธเจ้า ปลอ่ยช้างนาฬาคีรีที่ตกมัน ให้พระพุทธเจ้าเผชิญหน้ากับความเมามายในอารมณ์โกรธ (Bodhi Theater, ม.ป.ป.)

เริ่มต้นด้วยการฉายภาพช้างตัวใหญ่สีแดงออกมาจากเบื้องหลังพระพุทธรูปประธาน ในลักษณะออกอาการวิ่งตรงเข้ามาหมายจะทำร้าย แล้วปรากฏมีรูปมือขึ้นมาในลักษณะห้ามพญาช้างนั้น

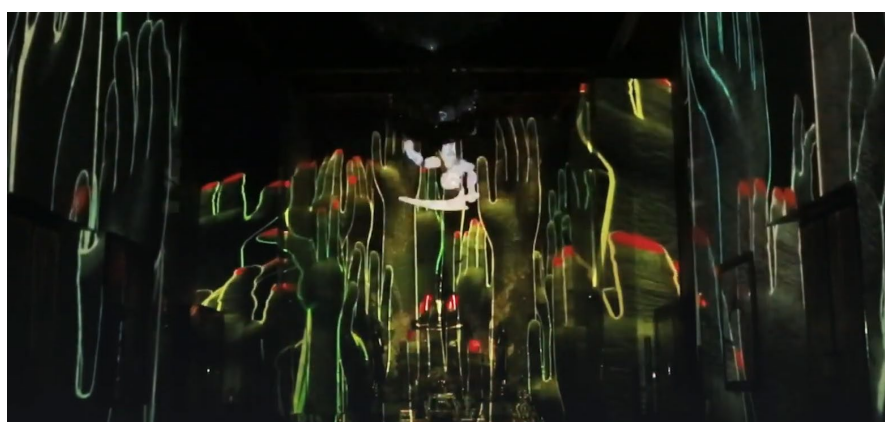
จากพญาข้างสีแดงค่อย ๆ คลายเป็นสีน้ำเงิน สื่อความหมายถึงความสงบเย็นจากพระเมตตาที่เกิดขึ้นกับข้างนาพาครี

ภาพที่ 97 โครงการโพธิเจียเตอร์ ตอนที่ 3 ความโกรธเกรี้ยวของพญาข้างนาพาครี

ตอนที่ 4 ความหลงผิดขององคุลีมาล (A Murderer's Delusion) เล่าถึง 999 นิ้วโป้งบนสร้อยคอขององคุลีมาล ที่เหลือเพียงนิ้วสุดท้าย ที่ดูเหมือนจะไม่มีสิ่งใดมาหยุดความหลงขององคุลีมาลได้ (Bodhi Theater, ม.ป.ป.)

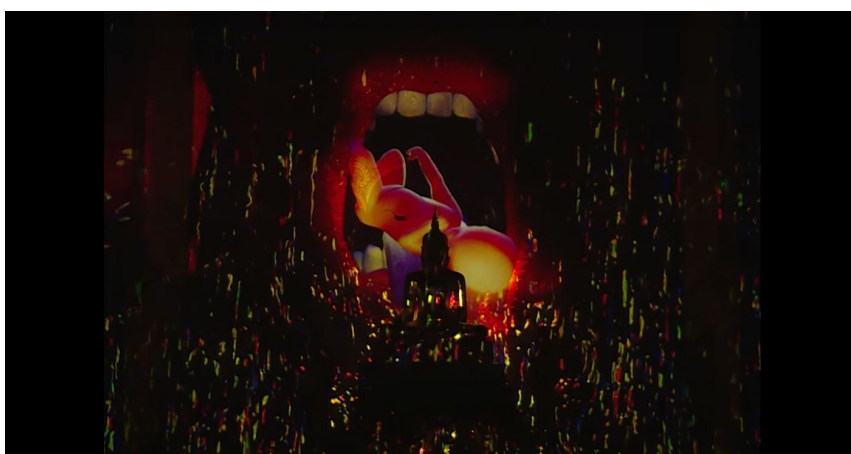
เริ่มต้นด้วยการฉายภาพบุคคลที่มีรูปลักษณะคล้ายโครงกระดูกผึ่งพระพุทธรูปประธาน แวดล้อมผนังอุโบสถที่เหลือด้วยรูปมือจำนวนมากที่ชูขึ้น และภาพนิ้วมือค่อย ๆ ทอยยขาดลง พร้อมหยาดเลือดที่ไหลรินลงมาตั้งสายฝน ถัดมาเป็นภาพบุคคลคล้ายโครงกระดูกถือดาบนั้นกำลังพยายามวิ่งตามไปหาพระพุทธรูปประธานก่อนจะค่อย ๆ หมดแรงลง พร้อมแสงสว่างและเสียงนกร้อง อันเสมือนการเริ่มต้นชีวิตใหม่ของพระภิกษุของคุลีมาล

ภาพที่ 98 โครงการโพธิเจียเตอร์ ตอนที่ 4 ความหลงผิดขององคุลีมาล

ตอนที่ 5 คำครหาของจิณฺจมาณวิกา (A Woman's Accusation) เล่าถึง นางจิณฺจมาณวิกา แสร้งทำเสมือนว่าท้อง จึงใส่ร้ายป้ายสีพระพุทธเจ้า แต่สุดท้ายความจริงก็มาถึง ในแบบที่คาดไม่ถึง (Bodhi Theater, ม.ป.ป.)

เริ่มต้นด้วยภาพปากขึ้นเบื้องหลังพระประธาน ภายในปากนั้นมีเด็กทารกเสมือนอยู่ในครรภ์ สื่อความหมายถึงการกล่าวตู่ว่าตั้งครรภ์กับพระพุทธองค์ และมีภาพปากกำลังพูดปรากฏขึ้นโดยรอบ สะท้อนถึงการกล่าวร้าย ก่อนที่ปากเหล่านั้นจะค่อย ๆ สูญสลายไป สื่อถึงเบื้องปลายของนางจิณฺจมาณวิกา ที่ถูกรณีสืบในที่สุด

ภาพที่ 99 โครงการโพธิเธียเตอร์ ตอนที่ 5 คำครหาของจิณฺจมาณวิกา

ตอนที่ 6 ความบิดเบือนของสัจจกนิครนถ์ (A Preacher's Deception) เล่าถึง สัจจกนิครนถ์ นักบวชที่ต้องการประลองปัญญากับพระพุทธเจ้า แต่หาว่าปัญญาไม่ได้มีเพื่อแข่งขันเอาชนะ แต่เพื่อเข้าถึงความจริง ซึ่งความจริงมีเพียงหนึ่งเดียว (Bodhi Theater, ม.ป.ป.)

ภาพที่ 100 โครงการโพธิเธียเตอร์ ตอนที่ 6 ความบิดเบือนของสัจจกนิครนถ์

เริ่มต้นด้วยภาพหน้าบุรุษมีเคราอย่างนักปรัชญาชาวกรีกกำลังพูดอยู่โดยรอบ เกิดเป็นวงคลื่นเสียงซ้อนการแผ่ไปจนถึงรอบพระพุทธรูปประธาน แล้วก็เล็กลงคลื่นเสียงสะท้อนกลับออกมาจากพระพุทธรูป ตั้งมิติการโต้ตอบปุจฉาวิสัชนา ก่อนที่จะมีพระรัศมีแผ่ออกมาโดยรอบพระพุทธรูปประธาน อันสะท้อนถึงชัยชนะอันมาด้วยพระปัญญาบารมี

ตอนที่ 7 ความอวดเก่งของนันทโปปนันทนคราช (A Serpent's Menace) เล่าถึง พญานันทโปปนันทนคราช พญานาคผู้มีฤทธิ์มากมายหากจะแพ้วาย ก็ต้องเจอกับคู่ต่อสู้ที่สมน้ำสมเนื้อ (Bodhi Theater, ม.ป.ป.)

เริ่มด้วยการเลี้ยวของพญานาคตัวใหญ่ไปรอบอุโบสถ ก่อนที่พญานาคพระจะมาพันพิชใส่พระพุทธรูปประธาน แล้วค่อย ๆ เลื้อยหนีหายไป

ภาพที่ 101 โครงการโพธิเจียเตอร์ ตอนที่ 7 ความอวดเก่งของนันทโปปนันทนคราช

ตอนที่ 8 ความยึดมั่นถือมั่นของท้าวพกาพรหม (A Deity's Pride) เล่าถึง ท้าวพกาพรหมที่เชื่อมั่นว่าตนนั้นบริสุทธิ์เหนือใคร อมตะเหนือกาลเวลา เมื่อหลงตนคิดเช่นนั้น จึงพ่ายแพ้ต่อความจริงอันเป็นนิรันดร์ (Bodhi Theater, ม.ป.ป.)

เริ่มต้นด้วยการนำภาพท้าวพกาพรหมมี 4 กรออกมาจากผนังด้านหลังพระพุทธรูปประธาน แวดล้อมไปด้วยภาพจักรวาล และมีภาพฝ่ามือแสดงออกถึงการค้นหา ก่อนที่จะมีฝ่ามือถึงการค้นหาพกาพรหมที่หลบซ่อนอยู่ ก่อนที่จะมีภาพมือกดลง และภาพมือจับนิ้วแสดงวัตรกรรมทรา สื่อความหมายถึงการแสดงธรรมแก่ท้าวพกาพรหมจนกลายเป็นขี้เถ้า

ภาพที่ 102 โครงการโพธิเจียเตอร์ ตอนที่ 8 ความยึดมั่นถือมั่นของท้าวพกาพรหม

นอกจากนี้ ในโครงการโพธิเจียเตอร์ยังได้มีการนำบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาไปใช้ในการออกแบบของที่ระลึกในงานเป็นสติ๊กเกอร์และตราประทับในรูปแบบยันต์ แต่ได้มีการตีความหลักฐานที่ซ่อนอยู่ในบทสวดมนต์ทั้ง 8 บทว่ามีนัยสำคัญใดซ่อนอยู่ในแต่ละบท ดังมีรายละเอียดสำคัญต่อไปนี้

ยันต์ “ความไม่รู้ - บารมี” (Ignorance – Supreme Perfection) เป็นการตีความบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในบทแรก ในเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงชนะพญามารารัทธิราช โดยออกแบบเป็นอักษรรูปวงรี พื้นสีส้ม กลางแผ่นยันต์ออกแบบเป็นรูปมาร 2 คนที่มีลักษณะเหมือนโขนยักษ์ถือตรีศูล หันหน้าเข้าหา ด้านบนระหว่างมารทั้ง 2 คน มีวงกลม ภายในมีอักษรย่อ “I/SP” พร้อมข้อความกำกับใต้ต้นว่า “ความไม่รู้ - บารมี” (Ignorance – Supreme Perfection) ดังนั้นเหตุการณ์สำคัญที่พระพุทธองค์ทรงชนะมารารัทธิราชได้นั้น ทรงใช้บารมีช่วยในการขจัดความไม่รู้ ไม่ให้เกิดมีขึ้นในจิตใจของเรา

ยันต์ “บ้าคลั่ง - อุตทน” (Madness - Patience) เป็นการตีความบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในบทที่ 2 ในเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงชนะอาฬวกยักษ์ โดยออกแบบเป็นยันต์รูปวงกลม ตรงกลางเป็นพื้นสีแดง ออกแบบเป็นรูปยักษ์ไม่สวมศิราภรณ์ หันข้าง อยู่ภายในแบ่งเป็นกระดุกยันต์สำหรับใส่อักษร กรอบด้านบนและล่างเป็นอักษร “M” กรอบด้านซ้ายและขวาเป็นอักษร “P” ล้อมรอบด้วยยันต์ลายองค์พระ ด้านบนมีอักษร “P” และอักษร “M” ในกรอบวงกลม สลับกับยันต์สามเหลี่ยมขมวดปลาย ภายในข้อความ “บ้าคลั่ง” “MADNESS” “อุตทน” และ “PATIENCE” ขอบด้านนอกเป็นสีเขียว ล้อมรอบด้วยยันต์อุณาโลม สลับกับข้อความ “บ้าคลั่ง” “MADNESS” “อุตทน” และ “PATIENCE”

ภาพที่ 103 สติ๊กเกอร์ในรูปแบบยันต์ “ความไม่รู้” ภาพที่ 104 สติ๊กเกอร์ในรูปแบบยันต์ “บ้าคลั่ง - บารมี” ในโครงการโพธิเจียเตอร์

อดทน” ในโครงการโพธิเจียเตอร์

ยันต์ “โกรธา - เมตตา” (Race - Compassion) เป็นการตีความบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในบทที่ 3 ในเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงชนะชังนาฬาคีรี โดยออกแบบเป็นยันต์รูปหยดน้ำ พื้นสีเหลือง ตรงกลางออกแบบเป็นรูปหัวช้าง ขนาบด้วยยันต์อุณาโลม และขนาบด้วยข้อความด้านซ้ายคือ “โกรธา” “RACE” และข้อความด้านขวา “เมตตา” “COMPASSION” ด้านบนหัวช้างเป็นอักษร “R/C” ภายในกรอบวงกลม ภายใต้อุณาโลม

ยันต์ “หลงผิด - เตือนสติ” (Indulgence - Awaken) เป็นการตีความบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในบทที่ 4 ในเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงชนะโจรองคุลิมาล โดยออกแบบเป็นยันต์รูปวงกลม พื้นสีส้ม กลางยันต์ออกแบบเป็นรูปนิ้วมือเรียงกัน 9 นิ้ว หลังนิ้วแต่ละนิ้วเขียนยันต์อุณาโลม บนนิ้วแต่ละนิ้วเป็นยันต์อุณาโลม 9 องค์เรียงกัน ภายใต้รูปนิ้วมือเป็นข้อความ “INDULGENCE • AWAKEN” และ “หลงผิด • เตือนสติ”

ภาพที่ 105 สติ๊กเกอร์ในรูปแบบยันต์ “โกรธา - ภาพที่ 106 สติ๊กเกอร์ในรูปแบบยันต์ “หลงผิด - เมตตา” ในโครงการโพธิเจียเตอร์ เตือนสติ” ในโครงการโพธิเจียเตอร์

ยันต์ “ใส่ร้าย - สงบนิ่ง” (Accusation - Calmness) เป็นการตีความบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในบทที่ 5 ในเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงชนะนางจิฎจมาณวิกา โดยออกแบบเป็นยันต์รูปวงกลม ตรงกลางเป็นพื้นสีชมพู ออกแบบเป็นรูปปากกำลังอ้า ภายในเป็นอักษร “R/C” ภายในกรอบวงกลม ขนาบซ้ายขวาด้วยยันต์องค์พระ ล้อมรอบด้วยยันต์อุณาโลม รูปปากนี้อยู่ภายในกรอบวงกลมที่แบ่งเป็นกระดุกยันต์สำหรับใส่อักษร กรอบด้านบนใส่ข้อความว่า “ใส่ร้าย” กรอบด้านล่างใส่ข้อความว่า “สงบนิ่ง” กรอบด้านซ้ายใส่ข้อความว่า “ACCUSATION” กรอบด้านซ้ายใส่ข้อความว่า “CALMNESS” กรอบที่เหลือใส่ยันต์อุณาโลม แล้วล้อมรอบวงกลมด้วยกรอบทรงกลีบบัวภายในเป็นอักษร “A” สลับกับอักษร “C” ขอบด้านนอกเป็นสีเหลือง ภายในขอบด้านบนเป็นอักษร “C” ในกรอบวงกลม ขอบด้านล่างเป็นอักษร “A” ในกรอบวงกลม ขอบด้านซ้ายเป็นอักษร “ส” ในกรอบวงกลม และขอบด้านซ้ายเป็นกรอบวงกลมภายในไม่มีอักษร ระหว่างตัวอักษรมีข้อความ “ACCUSATION” “ใส่ร้าย” “CALMNESS” และ “สงบนิ่ง” เรียงลำดับกันไป

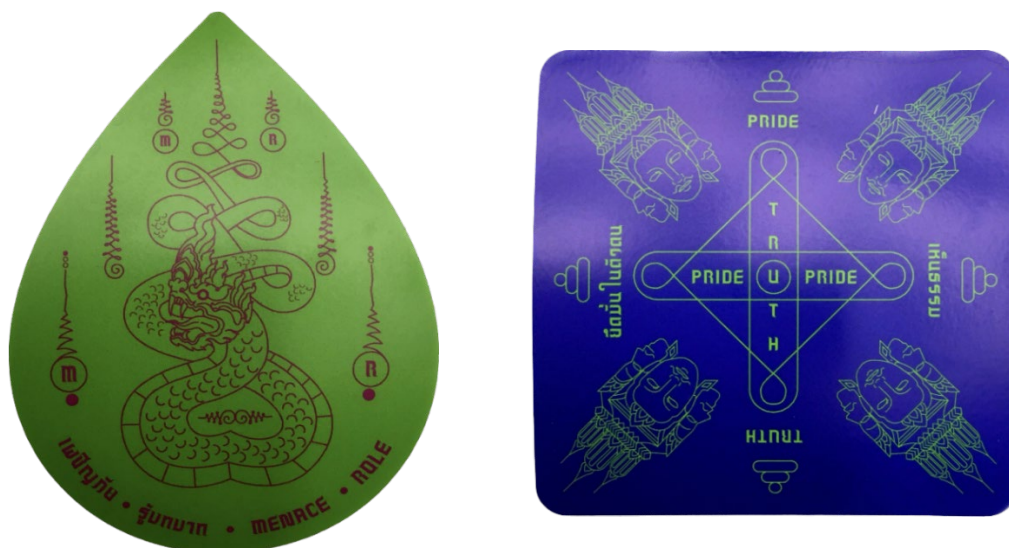
ยันต์ “บิดเบือน - ปัญญา” (Deception - Wisdom) เป็นการตีความบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในบทที่ 6 ในเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงชนะสังจกนิครนถ์ โดยออกแบบเป็นยันต์รูปวงรีพื้นสีเขียว กลางแผ่นยันต์ออกแบบเป็นเศียรบุรุษอย่างกรีก-โรมัน บริเวณสมองแตกหัก แล้วทำเป็นรูปดอกบัวบานเหนือดอกบัวตรงกลาง เป็นอักษรย่อ “D/M” ในกรอบวงกลมภายใต้อุณาโลม ถัดลงมาเบื้องซ้ายเป็นอักษร “บ” ภายใต้กรอบวงกลมเปล่งรัศมีภายใต้อุณาโลม ส่วนเบื้องขวาเป็นอักษร “ป” ภายใต้กรอบวงกลมเปล่งรัศมีภายใต้อุณาโลม ถัดลงมาด้านข้างเศียรบุรุษด้านซ้ายเป็นอักษร “D” ในกรอบวงกลมภายใต้อุณาโลม ด้านขวาเป็นอักษร “W” ในกรอบวงกลมภายใต้อุณาโลม ถัดลงมาใต้เศียรบุรุษเป็นแถบข้อความ “บิดเบือน • ปัญญา • DECEPTION • WISDOM”

ภาพที่ 107 สติ๊กเกอร์ในรูปแบบยันต์ “ใส่ร้าย - ภาพที่ 108 สติ๊กเกอร์ในรูปแบบยันต์ “บิดเบือน
 สบหนึ่ง” ในโครงการโพธิเจียเตอร์ - ปัญญา” ในโครงการโพธิเจียเตอร์

ยันต์ “**เผชิญภัย - รู้บทบาท**” (Menace - Role) เป็นการตีความบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา
 ในบทที่ 7 ในเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงชนะพญานันโทปนันทนาคราช โดยออกแบบเป็นยันต์
 รูปหยดน้ำ พื้นสีเขียวใบตอง ตรงกลางออกแบบเป็นรูปพญานาคขดหางเป็นแบบยันต์อุณาโลม ขนาด
 ด้วยอักษร “M” ในกรอบวงกลมเป็นยันต์อุณาโลม และอักษร “R” ในกรอบวงกลมเป็นยันต์อุณาโลม
 ถัดลงมาได้พญานาคเป็นแถบข้อความ “เผชิญภัย • รู้บทบาท • MENACE • ROLE”

ยันต์ “**ยึดมั่นในตน - เห็นธรรม**” (Pride - Truth) เป็นการตีความบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา
 ในบทที่ 8 ในเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงชนะท้าวพกาพรหม โดยออกแบบเป็นยันต์รูปสี่เหลี่ยม
 จัตุรัสขอบมน สันนิษฐานสื่อความหมายถึงพระพรหมที่มีสี่เศียร ตรงกลางเป็นพื้นสีน้ำเงิน
 ออกแบบเป็นยันต์รูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนทั้ง 4 ภายในแบ่งเป็นกระดุกยันต์สำหรับใส่อักขระ ตรงกลาง
 เป็นอักษร “U” ในกรอบวงกลม แถบแนวตั้งเขียนเป็นข้อความว่า “TRUTH” แถบแนวนอนเป็น
 ข้อความ “PRIDE” ในกรอบด้านซ้ายและขวา ล้อมรอบยันต์สี่เหลี่ยมไปด้วยเศียรพรหม และข้อความ
 “PRIDE” “เห็นธรรม” “TRUTH” “ยึดมั่นในตัวตน” ภายใต้ยันต์องค์พระ

ภาพที่ 109 สติ๊กเกอร์ในรูปแบบยันต์ “เมฆินุญภัย ภาพที่ 110 สติ๊กเกอร์ในรูปแบบยันต์ “ยึดมั่นในตน
- รุ้งบทบาท” ในโครงการโพธิเจียเตอร์ - เห็นธรรม” ในโครงการโพธิเจียเตอร์

จากรูปแบบยันต์ทั้งหมดเป็นการเลือกสัญลักษณ์สำคัญที่ปรากฏในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา ทั้ง 8 ประกอบด้วย พญามาร ยักษ์ ช้าง นีวมือ ปาก ดอกบัวบนเศียรบุรุษ พญานาค และพระพรหม ตามลำดับพร้อมคำสำคัญของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในลักษณะของคู่ตรงกันข้าม ทั้งในรูปแบบภาษาไทยและอังกฤษ นับเป็นการตีความเหตุการณ์พระพุทธเจ้าทรงชนะสรรพสิ่งให้เข้ากับกิเลสในตนเอง

โครงการโพธิเจียเตอร์จึงเป็นความพยายามทำให้พระพุทธศาสนาเข้าใจวิถีชีวิตคนรุ่นใหม่ได้ง่ายยิ่งขึ้น โดยสร้างความตระหนักรู้ (awareness) ด้วยการตีความบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา และนำเอาแนวความคิดสำคัญที่ปรากฏในบทสวดพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในแต่ละบท ทั้งในรูปแบบสัญลักษณ์และธรรมวิธีที่พระพุทธองค์ทรงมีชัยชนะในเหตุการณ์สำคัญทั้ง 8 ครั้ง อันเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ช่วยให้คนรุ่นใหม่ได้มีโอกาสเปิดรับและสนใจศึกษาเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาด้วยตนเองต่อไป

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

พระพุทธมนต์เป็นถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์ที่พุทธศาสนิกชนเชื่อว่ามีผลต่อชีวิตและจิตใจ เป็นเครื่องเสริมสร้างสวัสดิมงคล หรือป้องกันภัยอันตรายให้แก่ชีวิต โดยมีการคัดเลือกเอาพระสูตร ปาฐะชาดก และพระคาถาสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกมารวมเข้าเป็นพระปริตรสำหรับสวดมนต์ เกิดเป็นบทสวดมนต์ในรูปแบบเจ็ดตำนานและสิบสองตำนานขึ้นในประเทศศรีลังกา และยังมีบทสวดมนต์อีกลักษณะหนึ่งที่มีการเรียบเรียงขึ้นใหม่ มีคุณลักษณะในการสรรเสริญพระรัตนตรัย และมุ่งให้เกิดสวัสดิมงคล เป็นบทสวดมนต์ที่มีความกระชับ และมีความไพเราะทางวรรณศิลป์ ดังเช่นบทพุทธชัยมังคลอัญฐคาถา

“พุทธชัยมังคลอัญฐคาถา” คือ “บทร้อยกรองหรือบทสวดมนต์ที่ว่าด้วยชัยชนะอันเป็นมงคล 8 ประการของพระพุทธเจ้า ที่แสดงเหตุการณ์ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีชัยชนะเหนือใคร่นั้น ทรงชนะด้วยพระมหากรุณาต่อผู้ที่มาปองร้ายเป็นที่ตั้ง รูปแบบการประพันธ์เป็นคาถาสั้นตติย แต่ละบทอ้างพระพุทธเจ้าผู้ทรงชนะในคราวต่าง ๆ มาเป็นสัจจวาจาขอให้บังเกิดชัยมงคล มีอยู่ 9 คาถาด้วยกัน 8 คาถาแรกจึงเป็นคาถาที่แสดงถึงเรื่องต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงชนะมา และในคาถาสุดท้ายเป็นคาถาที่แสดงอานิสงส์ของการสวดมนต์บทนี้อยู่เป็นประจำ

จากบทท้ายในแต่ละบทที่ลงท้ายในภาษาบาลีว่า “*ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมังคลานิ*” แปลว่า “ขอชัยมงคลทั้งหลาย จงมีแก่ท่านด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น” จึงมีทฤษฎีเชื่อว่า บทสวดมนต์นี้แต่งขึ้นสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน เนื่องด้วยคำว่า ชัยมงคลหรือชัยชนะนี้มีชนบดตั้งที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทว่าเป็นคำที่ใช้เฉพาะพระเจ้าแผ่นดิน เช่นเดียวกับในคำเรียกชื่อบทสวดมนต์นี้ในภาษาไทยว่า “ถวายพรพระ” คำว่าพระในที่นี้จึงหมายถึงพระเจ้าแผ่นดินด้วยเช่นเดียวกัน ในขณะเดียวกันก็มีทฤษฎีที่หักล้าง ด้วยคำว่า “*เต*” ในบาทสุดท้ายของแต่ละคาถานั้นเป็นสรรพนามบุรุษที่ 3 สอดคล้องกับกริยา ภวตุ จึงสื่อความหมายถึง “พระพุทธเจ้า” มากกว่านัยของพระเจ้าแผ่นดิน บทพุทธชัยมังคลอัญฐคาถาจึงมุ่งแต่งขึ้นเพื่อสรรเสริญชัยชนะอันเป็นมงคลยิ่งของพระพุทธเจ้า โดยใช้คุณธรรมต่าง ๆ ในการแก้ไขปัญหาให้ลุล่วงได้เป็นอย่างดี เป็นเหตุให้เรียกบทนี้ว่า “ถวายพรพระ” คือถวายคำสรรเสริญแด่พระพุทธเจ้า สภาวะชีวิตที่แสดงออกในรูปมาร ยักษ์ โจร ช้าง สตรี นาค พรหม เป็นต้น เป็นเสมือนตัวแทนกิเลสในชีวิตของมนุษย์ ที่สามารถแก้ไขได้ด้วยธรรมวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ จึงเป็นตัวอย่างของคุณธรรมที่มนุษย์ควรพัฒนาเพื่อปราบกิเลสในตัวเอง

เนื้อความในคาถาของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาทั้ง 8 บท ว่ากล่าวถึงชัยชนะของพระพุทเจ้าในการปราบมนุษย์หรืออมนุษย์ด้วยวิธีต่าง ๆ ได้แก่ ทรงชนะพญามารธิดาด้วยธรรมวิธี มีทานบารมี เป็นต้น ทรงชนะอาฬวกยักษ์ด้วยขันติ ทรงชนะช่างนาฬาคีรีด้วยการแผ่พระเมตตา ทรงชนะองคุลิมาลโจรด้วยอิทธิทธิสังขาร ทรงชนะนางจิญจมาณวิกาด้วยโสภณวิธี คือ พระอิริยาบถตามนัยแห่งดวงจันทร์คือ ทรงตั้งอยู่ในอาการสงบ ทรงชนะสัจจกนิครนถ์ด้วยปัญญา ทรงชนะพญานันโทปนันทนาคราชด้วยการแสดงฤทธิ์ และทรงชนะพกาพรหมด้วยพระญาณ

ในส่วนของสถานที่แต่งบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา มิได้มีระบุไว้ในคัมภีร์แน่ชัด จึงมีทฤษฎีสันนิษฐานที่สำคัญ คือ เชื่อว่าแต่งขึ้นในประเทศศรีลังกา ประกอบด้วยแนวคิดของ ศาสตราจารย์พิเศษ ร้อยตำรวจโท แสง มนวิฑูร ที่สันนิษฐานจากนามพระพุทสี่ริเถระ พระเถระชาวลังกา ในรัชสมัยพระเจ้ามหานามะ ราวพุทธศตวรรษที่ 10 ที่ระบุว่าเป็นผู้แต่งคัมภีร์ฎีกาพาหุงว่าเป็นผู้แต่งบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถานี้ด้วย สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร ทรงสันนิษฐานว่าผู้แต่งคือ พระพุทธโฆสอาจารย์ ในขณะที่แม่ชีวิมุตติยา หรือรองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง ได้มีความคิดเห็นขัดแย้งด้วย ข้อมูลวรรณคดีบาลี ไม่พบเรื่องพระมหาพุทสี่ริเถระ บทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาตลอดจนคัมภีร์ฎีกาพาหุงในเอกสารเหล่านี้เลย เชื่อว่าแต่งขึ้นในประเทศไทย สมัยล้านนา เสนอแนวคิดนี้โดย ศาสตราจารย์ (พิเศษ) เสฐียรพงษ์ วรรณปก ด้วยเชื่อว่าสมัยล้านนานั้นเป็นยุคทองของวรรณคดีบาลีสสมัยหนึ่ง แต่พลเรือตรีทองย้อย แสงศิลป์ชัย ได้แสดงทัศนะขัดแย้งกับแนวคิดนี้ด้วยไม่มีหลักฐานสนับสนุนเพียงพอ และทฤษฎีที่เชื่อว่าแต่งขึ้นในประเทศไทย สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เสนอแนวคิดนี้โดย พระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ จิตฺตมโม) โดยอ้างอิงจากความฝัน แนวคิดนี้จึงไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีใด ๆ มารองรับ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่า บทพุทธชัยมังคลอัฐคาถานี้ แต่งขึ้นในลังกา ด้วยสอดคล้องกับการรวบรวมคัมภีร์ของภิกษุณีญาณตุสิต (Bhikkhu Nyanatusita) ชาวศรีลังกา พบว่า ได้มีบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ของลังกา ได้แก่ ชยมังคลอัฐคาถา ชยมังคลอัฐกะ ชยมังคลคาถา พุทธชัยมังคละ มหาอัฐชัยมังคละ และชยมังคลอัฐคาถาสันนยะ จึงแสดงให้เห็นถึงความนิยมของบทสวดมนต์บทนี้ในลังกาได้เป็นอย่างดี กอปรกับคัมภีร์ทางพุทธศาสนาส่วนใหญ่ล้วนมีแหล่งที่มาจกลังกาเป็นสำคัญ อีกทั้งในปัจจุบันชาวศรีลังกายังมีธรรมเนียมที่ให้หญิงสาวมาบรรเลงขับร้องบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในพิธีแต่งงาน ยังแสดงให้เห็นถึงความสืบเนื่องของบทสวดมนต์นี้ที่มาจากในสังคมศรีลังกาสืบมา จึงมีความเป็นไปได้ว่าศรีลังกาเป็นดินแดนต้นกำเนิดของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาเช่นเดียวกับบทสวดมนต์อื่น ๆ

คัมภีร์ฎีกาพาหุง เป็นคัมภีร์ที่แต่งขยายความเหตุการณ์ทางพุทธประวัติประกอบบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา ในลักษณะคัมภีร์ประมวลพระสูตรนอกพระไตรปิฎกทั้ง 8 เรื่อง ยกคาถาบทสวดพาหุงขึ้นตั้งทีละบท แล้วพรรณนาให้รายละเอียดเรื่องพุทธประวัติในคานานั้น ๆ ไม่ได้มีลักษณะแบบวรรณคดีบาลีประเภทฎีกา ในคัมภีร์จึงไม่มีบทปณามคาถา และนิคมคาถา แต่เริ่มต้นด้วยคาถาแรก

ของบทพาหุขเลย ซึ่งจากแนวคิดที่เชื่อว่าผู้แต่งคัมภีร์ฎีกาพาหุขนี้คือ พระมหาพุทธสิริเถระ จึงมีแนวคิดทฤษฎีถึงแหล่งที่มาของคัมภีร์นี้ที่สำคัญ คือ **เชื่อว่าแต่งขึ้นในประเทศศรีลังกา** นำเสนอแนวคิดนี้โดย ศาสตราจารย์พิเศษ ร้อยตำรวจโท แสง มนวิฑูร เชื่อว่า พระพุทธสิริเถระ เป็นชาวเถระชาวลังกา สมัยพระมหานาม ราวพุทธศตวรรษที่ 10 ส่วนทฤษฎีที่**เชื่อว่าแต่งขึ้นในประเทศไทย สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น** แมชีวิมุตติยา หรือรองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ฦ บางช้าง สันนิษฐานว่า พระพุทธสิริเถระนี้เป็นพระเถระชาวไทย ร่วมในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ที่มีการแต่งพระมหาชาติคำหลวง เช่นเดียวกับศาสตราจารย์ นาวาอากาศเอกแยม ประพันธ์ทอง ก็เชื่อว่าแต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ด้วยเป็นยุคทองแห่งวรรณคดีบาลีไทย และศาสตราจารย์พิเศษ ร้อยโท บรรจบ บรรณรุจิ ก็สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่มีได้ระบุว่าแต่งขึ้นในรัชสมัยใด ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่า คัมภีร์ฎีกาพาหุขนี้เป็นวรรณกรรมทางศาสนาที่แต่งขึ้นในดินแดนประเทศไทย สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงมีความเป็นไปได้ว่า บทพุทธชัยมังคลอัฐคาถานี้แต่งขึ้นในลังกา แล้วได้มีการแต่งคัมภีร์ฎีกาพาหุข ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ภายหลังเมื่อเกิดความนิยมในการนำบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาไปใช้ในการสวด จึงมีการแต่งคาถาที่ 9 ขึ้นมา มีลักษณะเป็นคาถาแสดงอานิสงส์ของการสวดมนต์ในบทนี้ ซึ่งบางประเทศไม่ปรากฏคาถาบทสุดท้าย เช่นประเทศพม่า จึงสันนิษฐานว่า บทสรุปสุดท้ายนี้แต่งขึ้นในประเทศไทย สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เช่นเดียวกับที่มีการแต่งคัมภีร์ฎีกาพาหุข

5.2 อภิปรายผลการวิจัย

อิทธิพลของบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาที่ปรากฏในงานวรรณศิลป์ จากความนิยมในการสวดมนต์ในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา ที่ถือเป็นธรรมเนียมในการเจริญพระพุทธมนต์เป็นบทสุดท้ายสืบมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงผนวช ทรงได้ก่อตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายขึ้นตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น ได้มีการแปลงท้ายบทสวดพุทธชัยมังคลอัฐคาถาให้ตรงตามหลักไวยากรณ์ จากเดิมคือ “*ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ*” เป็น “*ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลคฺคิ*” ด้วยเหตุที่คำกริยาในบาทคือ “*ภวตุ*” ที่แปลว่า “*จงมี*” นี้เป็นรูปเอกพจน์ หากจะให้เปลี่ยนรูปพหูพจน์จะเป็น “*ภวนตุ*” ส่วนคำว่า “*ชยมงฺคลานิ*” นี้มีรูปเป็นพหูพจน์ หากจะแปลงให้เป็นรูปเอกพจน์ จึงทรงพระราชนิพนธ์คำท้ายบาทด้วยการเอาคำว่า “*อคฺค*” ที่แปลว่า “*เลิศ*” มาเข้ากับคำว่า “*ชยมงฺคล*” มาเป็นคำว่า “*ชยมงฺคลคฺคิ*” ที่แปลว่า “*ชัยมังคลอันเลิศ*” นับเป็นการสวดบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในแบบภาษามคธ แต่หากเป็นการสวดมนต์ร่วมกับคณะสงฆ์มหานิกาย หรือมีการเริ่มส่วนในแบบสังโยคแล้วนั้น ก็จักสวดลงท้ายแต่ละบทว่า “*ชัยมังคลานิ*” เช่นเดิม

ต่อมาในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดมีความนิยมในการแปลและเรียบเรียงคัมภีร์ฎีกาพาหุขให้เป็นภาษาไทย โดยมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมขุน

ทรงมีรับสั่งให้ขุนประพันธ์เนติวุฒิ (ช้อย ประพันธ์เนติวุฒิ) และพระยาวิจิตรธรรมปริวัตร (คำ พรหมกสิกร) แปลและเรียบเรียง แล้วมอบให้พระสาสนโสภณ (อ่อน อทีโสโก) เป็นผู้ตรวจแก้ มีลักษณะเป็นฉบับสรุปลงความ เมื่อ พ.ศ. 2453 ก่อนที่จะมีการแปลฉบับถอดความโดยละเอียดในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2458 โดยโรงพิมพ์ไทย จนเกิดเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงพระราชนิพนธ์บท “ขยสิทธิคาถา” โดยการนำเอาบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถา 2 บท ทรงนำเสนอในรูปแบบพระราชนิพนธ์แปล และทรงแต่งฉันทโนรูปแบบวสันตดิถีฉันทน์ ประกอบด้วย บทแรกคือ มารวิชัย เพื่อพระราชทานแก่ลูกเสือและทหารบก และบทที่ 7 นันทโพนันทนาคราชสูตร เพื่อพระราชทานแก่ลูกเสือสมุทรและทหารเรือ เพื่อนำไปสวดในทำนองสรภัญญะ ทั้งยังทรงยกพระคาถาในบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถาขึ้นตั้ง แล้วทรงแก้ไขในส่วนบาทสุดท้ายของแต่ละบทคือ จากเดิมคือ “*ตนุเตชสา ภวตุ เต ขยมังคลานิ*” มาเป็น “*ตนุเตชสา ภวตุ เม ขยสิทธิ นิจจิ*” แปลความได้ว่า “*ด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น ขอชัยชนะจงมีแก่ท่านเสมอ*” เรียกว่า “*บทขยสิทธิคาถา*” พระราชทานแก่นายทหารสยามที่เดินทางไปร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2460 เพื่อทรงอำนวยพรให้เกิดขวัญกำลังใจในการรบ ทั้งยังส่งผลให้ข้าราชการบริพารให้ความสำคัญกับบทสวดมนต์บทนี้ ดังที่มีการแต่งบทประพันธ์ชื่อ “จอมนักรบ” ของพระยาวิจิตรธรรมปริวัติ (คำ พรหมกสิกร) ในลักษณะบทร้อยกรองประเภทบทกวีฉบับ 16 และวสันตดิถีฉันทน์ ด้วยการแปลงบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถาเพื่อสรรเสริญคุณพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกด้วย

คติความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปของบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถา ว่าเมื่อมีการสวดบริกรรมบทสวดมนต์บทนี้จักบังเกิดพระพุทธรูปทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น โดยมีความเชื่อในเรื่องพระพุทธรูปคาถาในแต่ละบท ได้แก่ บทที่ 1 มารวิชัยสูตร ใช้ภาวนาให้ศัตรูพ่ายแพ้ ไล่ผี และแก้คุณไสย บทที่ 2 อาฬวกสูตร ใช้ภาวนาบำบัดรักษาโรค เพิ่มฤทธิ์ยาให้มากขึ้น เสกน้ำมันต์ กำจัดศัตรูอันดุร้าย และส่งเสริมความสุขความเจริญ บทที่ 3 นาฬาคีรีสูตร ใช้ภาวนากันสัตว์ร้าย ภาวนาในการเดินป่า ไม่ให้ภูตผีปีศาจรบกวน และป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ บทที่ 4 อังคุลิมาลสูตร ใช้ภาวนาเสกน้ำล้างหน้า เกิดสวัสดิมงคล บทที่ 5 จัญจมาณวิกาสูตร ใช้ภาวนาแก้เสน่ห์ยาแฝด บทที่ 6 สัจจนิกิรันธสูตร ใช้ภาวนาเมื่อเกิดทุกข์ภัย และเป็นถ้อยความกัน บทที่ 7 นันทโพนันทนาคราชสูตร ใช้ภาวนาป้องกันสัตว์มีพิษ และดับพิษ และบทที่ 8 พกาทรมสูตร ใช้ภาษาป้องกันภูตผีปีศาจและโรคระบาดทั้งปวง ทั้งยังมีการออกแบบเป็นยันต์พาหุง ใช้สำหรับลงใส่เทียนบูชาพระ หรือผ้าประเจียดสำหรับป้องกันข้าศึกศัตรูและเพิ่มเสน่ห์ให้ผู้คนหลงรัก

รูปแบบของบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถาที่ปรากฏในงานศิลปกรรมไทย ดังปรากฏหลักฐานชัดเจนมาตั้งแต่ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ที่สำคัญประกอบด้วย **พระที่นั่งพุทไธสวรรย์** มีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติในตอนที่เกี่ยวข้องกับบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถา มาผสมผสานกับคติพุทธประวัติที่มาในคัมภีร์ปฐมสมโพธิ คัมภีร์ชมพูตสูตร คัมภีร์สาวกนิพพาน และคัมภีร์ฎีกาพาหุงเข้า

ด้วยกัน ด้วยการลำดับเรื่องราวตามลำดับเวลาหรือสถานที่ร่วมกับเหตุการณ์พุทธประวัติอื่น ๆ อาทิ ตอนพระพุทธองค์ทรงชนะชังนาฬาคีรี โจรองค์ลีมาล และนางจิณฺจมาณวิกาที่ล้วนเกิดขึ้นที่เมืองราชคฤห์นั้นก็จัดอยู่ในห้องภาพเดียวกัน ตอนพระพุทธองค์ทรงชนะพญานันโทปนันทนาคราชนั้นฉากสำคัญคือพญานาคพันรอบเข้าพระสุเมรุก็มีการใช้ร่วมกันกับเหตุการณ์ตอนโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หรือตอนพระพุทธองค์ทรงชนะท้าวพกาพรหมนั้นก็ปรากฏแสดงภาพพรหมโลกร่วมกับสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยจัดองค์ประกอบภาพให้อยู่ในพื้นที่ที่สูงกว่าด้วย สันนิษฐานว่าภาพจิตรกรรมภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์นี้ คงเขียนขึ้นมาแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ 1 แม้จะมีการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นอย่างมาก แต่ก็มีความเป็นไปได้ว่าแนวทางการวางองค์ประกอบภาพและเรื่องราวนี้น่าจะเป็นชนบทที่สร้างมาแล้วแต่สมัยรัชกาลที่ 1

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ปรากฏภาพจิตรกรรมฝาผนังในบทพุทธชัยมงคลอัฐกถาภายในमुखหลังของพระวิหารทิศใต้ ดังปรากฏหลักฐานว่าเดิมเคยมีการเขียนภาพจิตรกรรมเรื่องนี้มาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยพระอาจารย์นาค ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีก่อสร้างจารึกกำกับภาพไว้ทำให้ในปัจจุบันแม้ไม่ปรากฏภาพจิตรกรรมหลงเหลืออยู่แล้ว จึงได้ทราบว่าได้มีการเขียนภาพไว้ภายในพระวิหารหลังนี้อยู่

วัดสุทัศนเทพวราราม ปรากฏภาพจิตรกรรมฝาผนังในบทพุทธชัยมงคลอัฐกถาภายในพระอุโบสถ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วยการผสมผสานคติเรื่องราวพุทธประวัติจากในคัมภีร์พระปฐมสมโพธิ คัมภีร์อรุณกถาธรรมบท และคัมภีร์สุกขาพาหุเข้าด้วยกัน ลำดับเรื่องราวตามเวลาในพุทธประวัติ ซึ่งเหตุการณ์อันเกี่ยวเนื่องกับบทพุทธชัยมงคลอัฐกถา มักปรากฏอยู่ฝั่งผนังด้านหลังพระพุทธรูปตรีโลกเชษฐ

วัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร จากพระราชนิมิตบทพุทธชัยมงคลอัฐกถาที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 พระธรรมวโรดม (เซ่ง อุตฺตโม) วัดราชาธิวาสวิหาร มีดำริให้เขียนภาพจิตรกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับบทนี้ภายในอุโบสถ โดยให้พระยาอนุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) เป็นจิตรกรเขียนภาพเมื่อปี พ.ศ. 2471 มีลักษณะเป็นภาพจิตรกรรมจบตอนภายในกรอบเดียวกัน มีลักษณะเป็นภาพเขียนในรูปแบบเสมือนจริงมากกว่าอุดมคติ ทั้งรูปทรง ทิวทัศน์ และแสงเงาตามหลักทัศนียวิทยา (Perspective) ตามรูปแบบอทธิพลยุโรป พระพุทธเจ้าก็มีลักษณะใกล้เคียงมนุษย์ ทั้งรูปแบบการครองจีวรอย่างพระสงฆ์ในคณะธรรมยุติกนิกาย มีการปรับอุษณีษะจากแบบไทยประเพณีมาเป็นอุษณีษะในรูปแบบมวยผม และมีการแปลงพระรัศมีเปลวเหนือพระเศียรมาเป็นการเขียนเส้นกรอบจาง ๆ และมีพระภรรณสั้นอย่างมนุษย์สามัญ ทั้งยังมีการเขียนองค์ประกอบของภาพเป็นสถานที่ที่มีอยู่จริง เช่น ฉากในตอนทรงชนะชังนาฬาคีรีเป็นภาพพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท เป็นต้น

วัดชีปะขาว จังหวัดสุพรรณบุรี มีลักษณะเป็นการเขียนภาพจิตรกรรมบทพุทธชัยมงคลอัฐกถาคาถาบนแผ่นไม้ด้วยสีฝุ่น ประดับอยู่บนคอสองศาลาการเปรียญ รวมทั้งหมด 18 แผ่น กำหนดอายุ

การสร้างจากข้อความอุทิศประกอบภาพ คือ พ.ศ. 2477 โดยมีการลำดับเรื่องราวตามคัมภีร์ฎีกาพาหุง เห็นได้จากการนำเรื่องแทรกที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรนั้น ๆ มาประกอบ เช่น เรื่องมหาหังสชาติกต้อจาก ภาพพระพุทธรองค์ทรงชนะช้างนาฬาคีรี หรือเรื่องสุนทรียปริพาชกาไว้ต่อจากเหตุการณ์พระพุทธรองค์ทรงชนะนางจัญจนมานวิกา นอกจากนี้การเลือกเนื้อหาในการเขียนภาพยังมีความเป็นอิสระ มิได้รับการครอบงำจากพุทธศิลป์ในทีเดียว ๆ เช่น การเลือกเหตุการณ์พระเจ้าอาฬวีไล่ตามกวางทอง พระพุทธรองค์ทรงแสดงธรรมโปรดแก่สาตาคิริยภัยและเหวมวตภัยกษัตริย์ สัจจนนิครนถ์ถวายภัตตาหารพระบรมศาสดา เป็นต้น

ภาพพิมพ์ของสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี นับเป็นผู้ริเริ่มในการจัดพิมพ์ภาพพิมพ์พุทธประวัติ และชาดก เขียนภาพจิตรกรรมโดย พระเทวาทินิมิต (ฉาย เทียมศิลป์ไชย) ราวทศวรรษที่ 2490 มีลักษณะเป็นภาพจบเรื่องในกรอบเดียวกัน มีการผสมผสานระหว่างศิลปกรรมแบบไทยประเพณีเข้ากับหลักทัศนียวิทยา (Perspective) มีการใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีอยู่จริง เช่น ภาพปราสาทบายันใน ภาพตอนโปรดท้าวพกาพรหม ภาพมารและยักษ์ ทั้งพญาวิสุตติมาร เสนามาร และอาฬวกยักษ์ มีการใช้ภาพยักษ์ในคติรามเกียรติ์มาเป็นต้นแบบในการออกแบบ รวมถึงในส่วนภาพบุคคล โดยเฉพาะภาพ พระพุทธเจ้าเขียนเป็นภาพที่มีพุทธลักษณะผสมกันระหว่างอุดมคติและเสมือนจริง คือ พระพุทธเจ้าทรงมีอุษณิษะขนาดใหญ่เหนือพระเศียรพร้อมเขียนเส้นขมวดพระเกศาตลอดพระเศียร ด้านบนอุษณิษะเขียนเป็นพระรัศมีตามแบบพุทธศิลป์อุดมคติ การครองจีวรห่มเฉียงพาดสังฆาฏิทับปรากฏวิรูรอยยับตามพุทธลักษณะในลักษณะสมจริง ด้วยความสวยงามและสัดส่วนของภาพอย่างลงตัว ทำให้ชุดภาพของ ส.ธรรมภักดีมักใช้เป็นตัวแบบในการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังนับแต่ช่วงหลังปี พ.ศ. 2500 สืบมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพพิมพ์ของเหม เวชกร เกิดจากพระดำริของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (ปุ่น ปุณฺณสิริ) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ครั้นยังดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมดิลก ที่ให้มีการจัดสร้างภาพพุทธประวัติและชาดก โดยว่าจ้างให้ครูเหม เวชกร เป็นผู้เขียนภาพ โดยในส่วนของภาพในบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถามีการเขียนเป็นชุดภาพ 4 ใบต่อ 1 เหตุการณ์ เป็นการนำรูปแบบการเขียนภาพจิตรกรรมแบบไทยประเพณีมาผสมผสานกับเทคนิคแบบตะวันตก โดยเฉพาะหลักทัศนียวิทยา ทั้งในรูปแบบของพระพุทธเจ้าที่มีลักษณะเหมือนมนุษย์ เช่น พระเศียรมีอุษณิษะในลักษณะมวยผม แวดล้อมด้วยพระรัศมีในลักษณะแผ่นทรงพุ่มข้าวบิณฑ์รอบพระเศียร ครองจีวรห่มเฉียง พาดสังฆาฏิ แต่ไม่มีความแม่นยำในพระธรรมวินัยเช่นภาพเหตุการณ์ที่พระพุทธรองค์อยู่นอกพระอาราม เช่นคราวเสด็จบิณฑบาตนั้น พระพุทธรองค์มิได้ครองจีวรห่มคลุม ภาพพิมพ์ของเหม เวชกรนี้ไม่ได้รับความนิยมเท่าภาพของ ส.ธรรมภักดี อาจเนื่องด้วยเป็นลิขสิทธิ์ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามที่จัดสร้าง ส่งผลให้รูปแบบผลงานไม่แพร่หลายเท่างานของพระเทวาทินิมิต

วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน ปรากฏภาพจิตรกรรมฝาผนังในบทพุทธชัยมังคลอัฐฐคาถาภายในวิหารพระเจ้าละโว้ ลักษณะเป็นภาพเขียนสีน้ำมันภายในกรอบบริเวณผนังเหนือหน้าต่างฝั่ง

ทิศเหนือและทิศใต้ กำหนดอายุการสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2506 โดยมีเอกลักษณ์ที่สำคัญคือการการเขียนภาพพุทธประวัติร่วมกับประพันธ์บทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในรูปแบบวสันตดิถีฉันท 14 กำกับไว้ในทุกภาพ ภาพบางส่วนได้รับอิทธิพลจากภาพของ ส. ธรรมภักดี เช่นภาพพระพุทธองค์ทรงชนะพญามาราริราช มืองค์ประกอบกระแสน้ำที่หลั่งออกมาจากมุนพระเกศาของพระแม่ธรณี คือ มีจระเข้ ออกมากับกระแสน้ำมุ่งทำลายเหล่าเสนามาร หรือท่าทางการหมอบกราบของช่างนาฬาคีรีในขณะพระพุทธองค์เสด็จดำเนินบิณฑบาต เป็นต้น แต่ภาพรวมทั้งหมอดอกแบบและเขียนขึ้นมาอย่างเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว

นอกจากนี้ ยังปรากฏมีการสร้างศิลปกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในประเทศพม่าและประเทศศรีลังกา โดยเฉพาะภาพจิตรกรรมที่ถ้าโพรินตอง ประเทศพม่า กำหนดอายุร่วมสมัยกับศิลปะอยุธยาตอนปลาย จึงมีความเป็นไปได้ว่า ความนิยมบทนี้แพร่หลายอยู่แล้วในสุวรรณภูมิภาคพื้นทวีป แต่มีความเป็นไปได้ว่า หากคัมภีร์ฎีกาพาหุแต่งขึ้นในประเทศไทย ก็คงส่งอิทธิพลไปในสังคมพม่าในระยะเวลาที่ร่วมสมัยกับกรุงศรีอยุธยาด้วยเช่นกัน

การนำเสนอบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในสื่อสมัยใหม่ ‘BODHI THEATER: Buddhist Prayer RE-TOLD’ เป็นรูปแบบการนำเสนองานพุทธศิลป์ด้วยสื่อสมัยใหม่ หรือสื่อดิจิทัล ด้วยการดัดแปลงพื้นที่ภายในอุโบสถวัดสุทธาวาส กรุงเทพมหานคร ให้เป็นห้องฉายหนังขนาดย่อม และใช้พระพุทธรูปประธานภายในอุโบสถเป็นองค์ประกอบสำคัญในการดำเนินเรื่อง พร้อมใช้เทคโนโลยีการฉายภาพ Projector Mapping จนดูเป็นการฉายภาพสามมิติ ประกอบท่วงทำนอง เมื่อปี พ.ศ. 2562 มีการตีความสัญลักษณ์และธรรมวิถีสี่ที่พระพุทธองค์ทรงมีชัยชนะในเหตุการณ์สำคัญทั้ง 8 ครั้ง ตลอดจนมีการออกแบบของที่ระลึกที่มีการตีความธรรมที่ซ่อนอยู่ในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถาในลักษณะคู่ตรงข้าม คือ กิเลสในแต่ละด้าน ควบคู่ไปกับหลักธรรมที่ช่วยบรรเทากิเลสข้อนั้น ๆ พร้อมแปลเป็นภาษาอังกฤษ เพื่อสร้างความตื่นรู้และความสนใจให้พุทธศาสนิกชนคนรุ่นใหม่ได้มีโอกาสใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา

ดังนั้น บทพุทธชัยมังคลอัฐคาถานี้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนชาวไทยเป็นอย่างมาก สืบมาแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา มีทั้งความนิยมที่ได้รับการตีความสร้างสรรค์ในงานพุทธศิลป์ ความเชื่อในการศักดิ์สิทธิ์ดังปรากฏในพิธีกรรมความเชื่อ ตลอดจนความพยายามในการตีความปริศนาธรรมที่ซ่อนอยู่ภายในบทพุทธชัยมังคลอัฐคาถา ล้วนเป็นองค์ความรู้ที่สำคัญในการพัฒนาเป็นสื่อการเพื่อการเรียนการสอนในรายวิชาพุทธวิธีไทยได้เป็นอย่างดี

5.3 ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ควรมีการนำบทสวดมนต์อื่น ๆ ใช้ในการศึกษา ตีความ และสร้างสรรค์ในรูปแบบงานศิลปกรรม ตลอดจนสื่อสมัยใหม่หรือสื่อดิจิทัล เพื่อเป็นสื่อสร้างสรรค์ในการสร้างความรับรู้และความเข้าใจให้กับพุทธศาสนิกชนรุ่นใหม่ได้เป็นอย่างดี

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการศึกษาอิทธิพลของบทสวดมนต์อื่น ๆ ที่ได้รับความนิยมในสังคมไทย อาทิ บทสวดมนต์เจ็ดตำนาน บทสวดมนต์สิบสองตำนาน บทชินบัญชร เป็นต้น ทั้งในประเด็นคติความเชื่อ และรูปแบบทางประติมานวิทยาที่พบในประเทศไทยและประเทศอื่น ๆ

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

พระวินัยปิฎก เล่มที่ 7 จุลวรรค ภาคที่ 2 และอรรถกถา. (2536). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ 1 ภาคที่ 2 ตอนที่ 3. (2536).

กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 1. (2536). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6. (2536). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1. (2536). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่มที่ 1 ภาคที่ 5 และอรรถกถา. (2536). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระสูตรและอรรถกถาแปล มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เล่มที่ 2 ภาคที่ 2. (2536). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระสูตรและอรรถกถาแปล มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เล่มที่ 1 ภาคที่ 3. (2536). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระสูตรและอรรถกถาแปล สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่มที่ 1 ภาคที่ 2. (2536). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ข้อมูลทุติยภูมิ

1) หนังสือทั่วไป

คัมภีร์ลลิตวิสตรระ พระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน ภาคภาษาไทย. (2558). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.

คัมภีร์ฎีกาพาหุ. (2458). พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2541). ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พุทธศักราช 2394 – พุทธศักราช 2404. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984).

- เชษฐ ติงส์อุบล. (2555). *สัตตมหาสถาน: พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับศิลปกรรมอินเดียและเอเชียอาคเนย์*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, สมเด็จพระ. (2550). *เจ็ดตำนานและสิบสองตำนานพุทธมนต์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มามกุฏราชวิทยาลัย.
- ญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, สมเด็จพระ. (2556). *ธรรมบรรยายเรื่องการสวดมนต์*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก 100 ปี 3 ตุลาคม 2556.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2476). *ตำนานวังหน้า*. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมการ. พิมพ์ในงานปลงศพ นางราชรุปียารักษ์ (เชย การสมดี) ปีระกา พ.ศ. 2476.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2511). *ตำนานพระปริตร*. พระนคร: โรงพิมพ์มามกุฏราชวิทยาลัย.
- ทองย้อย แสงศิลป์ชัย, น.ต. (2542). *พุทธชัยมงคลคาถา (คาถาพาหุง)*. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- ชนิด อยู่โพธิ์. (2514). *อานุกาพพระปริตร*. พระนคร: ศิวพร.
- ชนิด อยู่โพธิ์. (2517). *อานุกาพพระปริตร พร้อมด้วยตำนานและคำแปลทวารสปริตรหรือสิบสองตำนาน*. กรุงเทพฯ: ประยูรวงศ์.
- ธรรมธิเบศร์, เจ้าฟ้า. (2509). *พระมาลัยคำหลวง*. พิมพ์อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางเจียน ผดุงเกียรติ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 15 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2509. พระนคร: โรงพิมพ์มามกุฏราชวิทยาลัย.
- นริศรานุกัฏติวงศ์, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2505). *สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 2*. พระนคร: ครูสภา.
- นฤมล ธีรวัฒน์ และคณะ. (2551). *มองพม่าผ่านขเวดากอง*. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม.
- บำเพ็ญ ธรวิน. (2535). *ปฐมสมโพธิสำนวนล้านนา*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ปกิณกคดี. (2506). พระนคร: ไทยแบบเรียน. อนุสรณ์เนื่องในงานฌาปนกิจศพ นางพินิจพลนิกร (ชิตเสตะสุข) ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวรวิหาร 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2506.
- ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. (2544). กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน. จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกสมโภชหิรัญบัฏและฉลองอายุวัฒนมงคล 85 ปี พระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ติสสานุกโร ป.ธ.4) 26-27 พฤษภาคม 2544.
- แปลก สนธิรักษ์. (2499). *พิธีกรรม*. พระนคร: รุ่งเรืองรัตน์. อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางแสงจันทร์ หงสกุล ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 11 พฤศจิกายน 2499.
- พจนานุกรมเพชร-ไทย ฉบับทุนพระยาอนุমানราชชน เล่ม 1 ก - ต. (2517). พระนคร: จงเจริญการพิมพ์.
- พระคัมภีร์สารวิวงศ์ ธรรมมาจริยะ, อภิวังสะ. (2549). *พระปริตรธรรม*. กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์ (1987).

- พระธรรมสิงหบุราจารย์ (เจริญ อดิธมโม). (2550). *วิถีกรรม หลวงพ่อเจริญ อดิธมโม*. กรุงเทพฯ: สุภา.
 พระศาสนโสภณ (แจ่ม จตตสลโล). (2538). *สวตมन्दแปล*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
 พระศาสนโสภณ (เจริญ สุวฑฒโน). (2518). *ประวัติคาถาชินบัญชร*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราช
 วิทยาลัย.
- พุทธชัยมงคล 8 (คำแปลบท พาหุง) (ขุนประพันธ์ เนติวุฒิและนายคำ ศาสนดิลก แปล) กับปาฐกถา
 เรื่อง ชัยชนะของพระพุทธเจ้า ของพันเอก ปิ่น มุฑกันต์. (2518). กรุงเทพฯ: ส.พยุ่งพงศ์.
 พระภิกษุปาลโก พิมพ์ร่วมกุศลงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์ตรี หลวงสอปลุกระบิล
 (เทียน เกตุญาติ) ณ เมรุวัดแก้วแจ่มฟ้า สี่พระยา วันอาทิตย์ ที่ 21 ธันวาคม 2518.
 มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2503). *คำนำมัสการคุณานุคุณ*. พระนคร: รุ่งนคร. พิมพ์แจกใน
 งานทอดกฐินพระราชทาน สำนักพระราชวัง ณ วัดทรงธรรม จังหวัดสมุทรปราการ พ.ศ. 2503.
 เรือง อรรถวิบูลย์. (2511). *ความรู้เรื่องพิธีกรรมนิยมสงฆ์ เล่ม 1*. พระนคร: ศรุสภา.
 วศิน อินทสระ. (2545). *พุทธชัยมงคลคาถา*. กรุงเทพฯ: โอเอส พรินติ้ง เฮาส์.
 ศิลปากร, กรม. (2556). *พระราชวังบวรสถานมงคล*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
 สวัสดิ์ พัฒน์เกิดผล, นาวาโท. (2507). *พระพุทธชัยมงคลคาถา*. ธนบุรี: โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารเรือ.
 อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์โท ขุนกำจัดโรคาพาธ (จินดา มหาคีตะ)
 ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร 6 กุมภาพันธ์ 2507.
 สวัสดิ์ พัฒน์เกิดผล, นาวาโท. (2509). *บรรยายความพุทธมนต์ 2 เรื่อง พุทธมนต์บทนมัสการและพุทธมนต์
 ชัยมงคล*. ธนบุรี: การช่างวุฒิศึกษา.
 สารานุกรมประพันธ์ (นวล ปาจิณพยัคฆ์), หลวง. (2560). *บุรุษเรื่อนาม*. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรม
 และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
 สำรวัย นักการเรียน. (2548). *ธรรมะจากเจ็ดตำนานสิบสองตำนาน คาถาพาหุง*. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์.
 สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2533). *วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย*.
 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
 เสฐียรโกเศศ. (2505). *ประเพณีทำบุญสวตมन्दเลียงพระ*. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ ขุน
 คลองเตยบริบาล (เสริม เข้มขจร) ณ เมรุวัดคลองเตย (ใน) 28 เมษายน 2505. พระนคร:
 บุญส่งการพิมพ์.
 เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2548). *คาถาพาหุง : คาถาแห่งชัยชนะอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธองค์*.
 กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
 เหม เวชกร. (2557). *ภาพพาหุงพุทธชัยมงคล*. กรุงเทพฯ: โคเวอร์ ครีเอทีฟ. วัดมะขาม อำเภอเมือง
 ปทุมธานี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูวิมลกิจจานุรักษ์
 (มนัส โชติปาโล ป.ธ.3) วันที่ 30 มีนาคม 2557.

อริยวงศาตถญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว), สมเด็จพระ. (2554). *หนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง*.
ทรงสร้างไว้ในพระพุทธานุภาพเป็นส่วนพระราชกุศลในการพระบรมศพสมเด็จพระบรมชนกนาถ
ร.ศ. 129. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.

Bodhi Theater: Prayer Book Reinvented แก่นเดิม เปลือกใหม่ นิยามใหม่หนังสือสวดมนต์.
(ม.ป.ป.). กรุงเทพฯ: กองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์.

2) วิทยานิพนธ์ และรายงานการวิจัย

กัญญาพัชร บุญนาคค้า. (2557). *จิตรกรรมเรื่องพระพุทธรูปประวัติและเวสสันดรชาดกผลงานของครู
เหม เวชกร*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ,
บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ณัฐรัตน์ ผาธา. (2549). *ศึกษาวิเคราะห์บทสวดมนต์พุทธอัฐุขยมงคลคาถา (คาถาพาหุง)*.
วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

นิชนันท์ กลางวิชัย. (2555). *การศึกษาการกัลปนาคนจากจารึกล้านนา: กรณีศึกษาความสืบเนื่องและ
การเปลี่ยนแปลงแนวคิดของคนในชุมชนล้านนาต่อการกัลปนาคน*. วิทยานิพนธ์ปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยศิลปากร.

นรินทร์ ยืนทน. (2562). *จิตรกรรมฝาผนังเวสสันดรชาดกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. วิทยานิพนธ์
ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

นิลุบล ขอรวมเดช. (2552). *อิทธิพลศิลปะตะวันตกในจิตรกรรมฝาผนังตอนมารผจญ อุโบสถวัดสามแก้ว
จังหวัดชุมพร*. รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์
วิทยาเขตเพาะช่าง.

สิริชัย จริยสุธรรมกุล, พระมหา. (2561). *การวิเคราะห์เรื่องราวจิตรกรรมพุทธประวัติในพระที่นั่ง
พุทไธสวรรย์เปรียบเทียบกับคัมภีร์ในพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุรพล สิงศิริรัตน์, พระมหา. (2541). *ปฐมสมโพธิ ปริเฉทที่ 1-7 : การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์*.
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาบาลีสันสกฤต, บัณฑิตวิทยาลัย,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (2546). *ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ
ปรมาธิบดีชินวโรส: ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น*. วิทยานิพนธ์ปริญญา
อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อัสนี พูลรักรักษ์. (2555). *นันทโศปนนทสูตรคำหลวง: การวิเคราะห์ศิลปะการแปลและกลวิธีทางวรรณศิลป์*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

3) บทความวิจัย

บุญเลิศ วิวรรณ. (2562). “นันทโศปนนทสูตรคำหลวง: ความพิเศษ ความหมาย ความเชื่อ แห่งคำเรียกชื่อพญานาค.” *ดำรงวิชาการ*. 18 (1): 151-172.

4) สื่ออิเล็กทรอนิกส์

พิมพ์พญา เจริญศิริพันธ์. (2565). “คุยกับทีม ‘โพธิเจียเตอร์’ ผู้ตีความบทสวดพาหุงฯ มาลัยฉายล้ำ ๆ ในพระอุโบสถ.” เข้าถึงเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2565, จาก <https://adaymagazine.com/bodhi-theater/>

มหาวิทยาลัยสวนดุสิต. (2565). “จิตรกรรมฝาผนัง จังหวัดสุพรรณบุรี.” เข้าถึงเมื่อวันที่ 6 ธันวาคม 2565, จาก <https://bunpod.dusit.ac.th/muralpainting/>

2. ภาษาต่างประเทศ

ข้อมูลทฤษฎี

1) หนังสือทั่วไป

Webb, Russell, Nyanatusita, Bhikkhu. (2011). *An Analysis of the Pali Canon and a Reference Table of Pali Literature*. Kandy: Buddhist Publication Society Inc.

ประวัตินักวิจัย

- ชื่อ-สกุล** : นายศรัณย์ มะกรุดอินทร์
- ตำแหน่ง** : หัวหน้าโครงการวิจัย
- ประวัติการศึกษา** : พ.ศ. 2548 ศิลปศาสตรบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) เกียรตินิยมอันดับ 1 มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
 พ.ศ. 2550 ศิลปศาสตรบัณฑิต (รัฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยรามคำแหง
 พ.ศ. 2550 วารสารศาสตรมหาบัณฑิต (การจัดการการสื่อสารภาครัฐและเอกชน) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
 พ.ศ. 2554 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศิลปากร
 พ.ศ. 2560 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ประวัติศาสตร์ศิลปะ) มหาวิทยาลัยศิลปากร
- ประวัติการทำงาน** : พ.ศ. 2563-ปัจจุบัน อาจารย์ประจำ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- ผลงานวิชาการ** : ศรัณย์ มะกรุดอินทร์. (2564). “แม่ชื้อ: รูปแบบและความเชื่อเรื่องเทพีผู้รักษาเด็กที่พบในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย.” *ตำรงวิชาการ*. 20 (2): 177-206.
 ศรัณย์ มะกรุดอินทร์. (2565). “พระคณศหลักเมือง: รูปแบบและคติการนับถือใหม่ที่พบในประเทศไทย.” รายงานผลการวิจัยและผลงานวิชาการ การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 20 และระดับนานาชาติ ครั้งที่ 4 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 709-720.
 ศรัณย์ มะกรุดอินทร์. (2565). “ความเป็นมาของช่างหลวงในราชสำนักไทย.” *ศาสตร์ศิลป์ไทย เทิดให้สมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, สำนักงานราชบัณฑิตยสภา จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 90 พรรษา 12 สิงหาคม 2565, 1-48.
- สถานที่ทำงานปัจจุบัน** : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย